

МАТИЦА СРПСКА
Темишварски одбор

The Timișoara Committee of the Matica Srpska

MATICA SRPSKA
Comitetul Timișoara

Фотографија на корицама
Српска саборна црква и Владичански двор у Темишвару

YU ISSN 0354-6721

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК
THE TIMIȘOARA REVIEW
CULEGERE DE STUDII – TIMIȘOARA

10

Главни и одговорни уредник / Editor in-Chief /
Redactor șef și responsabil
Стеван Буџарски

Уредништво / Editorial Board / Redacția
*Академик Иван Алексејевич Чароџа (Белорусија), проф. др Ђорђе Ђурић,
др Бранка Кулић, проф. др Миља Радан*

Главни уредници

др Божидар Ковачек (1991–2000), др Миодраг Јовановић (2000–2005),

др Душан Појов (2005–2012), Стеван Буџарски (2012–)

НОВИ САД
2018

САДРЖАЈ
CUPRINS
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICOLE ŞI STUDII
ARTICLES AND TREATISES

- Јована Касаш, „Темишварски чвор”: Однос генерала Ђорђевића, др Роџа и Народне управе за Банат, Бачку и Барању [„Nodul Timișorean”: Relația dintre generalul Țorđević, dr. Rott și Administrația populară pentru Banat, Bačka și Baranja – „The Timișoara Node”: The Relationship Between General Țorđević, Dr. Roth and the People’s Administration for Banat, Bačka and Baranja] 7
- Љиљана И. Пузовић, *Парохијски храмови у Темишварској епархији средином XVIII века* [Bisericile parohiale ale episcopiei Timișoarei la mijlocul secolului al XVIII-lea – Parish Churches in the Eparchy of Timișoara in the mid-18th Century] 29
- Миодраг Ђурушкин, *Обавезни ошкуйи пољопривредних производа (квојте), кошмар банајског сељаштва 1947. године* [Cotele obligatorii ale produselor agricole, coșmar al țărănimii bănățene în anul 1947. – The Mandatory Quota of Agricultural Products, a Nightmare of the Banat Peasants in the Year 1947] 43
- Стеван Бугарски, *О српским сеоским читаоницама на садашњој територији Румуније* [Despre societățile de lectură sârbe din mediul rural de pe teritoriul actual al României – On the Serbian Reading Societies in the Rural Area of Romania’s Actual Territory] 59
- Душан Ј. Попов, Дејан Попов, *Српска вероисповедна школа у Нађвали 1869–1919*. [Școala confesională sârbă din Satu Mare (Arad) (1869–1919) – The Serbian Confessional School in Satu Mare (Arad) 1869–1919] 73

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
NOTE ŞI DOCUMENTE
CONTRIBUTION AND MATERIALS

- Жарко Војновић, *Библиотека манастира Бездина према инвентару из 1783. године* [Biblioteca mănăstirii Bezdin conform inventarului din anul 1783 – The Library of the Bezdin Monastery According to the Inventory from 1783] 95
- Стеван Бугарски, *Документ о Темишвару XVI века* [Un document despre Timișoara secolului al XVI-lea – A Document about the 16th Century Timișoara] 117

Зоран Марков, <i>Војска Краљевине Србије у сеоским ошћинама Тамиш-Торонтијалске жупаније румунског дела Баната 1918–1919. Подаци из музејско-историјског фонда „Николаје Илијешу”</i> [Armata Regatului Serbia în comunele rurale ale județului Timiș-Torontal din partea românească a Banatului în anii 1918–1919. Date din Fondul muzeal istoric „Nicolae Ilieșiu” – The Army of The Kingdom of Serbia in the Rural Areas of the Timiș-Torontal County in the Romanian Part of Banat Between 1918–1919. Data from the Historical Museum Fund „Nicolae Ilieșiu”]	131
Дејан Јакшић, <i>Аутиобиографија епископа будимског Јусина (Јовановића)</i> [Autobiografia episcopului Budei Justin (Jovanović) – The Autobiography of the Bishop of Buda Justin (Jovanović)]	167
Дејан Попов, <i>Свешћенство Епархије тимешварске 1797. године (3)</i> [Statistica preoților din Episcopia Timișoarei în anul 1797 (3) – The Clergy of the Diocese of Timișoara in 1797 (3)]	177
Стеван Бугарски, <i>О православној цркви у Новом Араду</i> [Despre biserica ortodoxă din Aradu Nou – About the Orthodox Church in Aradu Nou]	199
Адријана Сида Мањеа, <i>Издавачки поухвај Савеза Срба у Румунији, 2017</i> [Activitatea editorială a Uniunii Sârbilor din România, 2017 – The Publishing Activity of the Union of Serbs in Romania, 2017]	205

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ
CRITICĂ ȘI RECENZII
CRITIQUES AND REWIEWS

Мирјана Карановић, Сава, епископ шумадијски: Стеван Бугарски, <i>Монастиро Карловачке митрополије. Грађа за биографски речник</i> , Манастир Гргетег, Гргетег 2018.	211
Бранислав О. Поповић, <i>Документи о умирању Срба зајоченика у Арадском лоџору 1914–1915 (1916) године</i> , (прир. Стеван Бугарски и Божидар Панић), Платонеум, Нови Сад 2016, 492 стр.	213
Сарадници у овом броју Зборника – Colaboratorii din prezentul număr al periodicului – Collaborators in this issue of the Collection of Papers	217
Именски регистар – Indice de nume – Name Index	221
Географски регистар – Indice geografic – Geographic Index	229

Јована Касаш

„ТЕМИШВАРСКИ ЧВОР“: ОДНОС ГЕНЕРАЛА ЂОРЂЕВИЋА, ДР РОТА И НАРОДНЕ УПРАВЕ ЗА БАНАТ, БАЧКУ И БАРАЊУ

САЖЕТАК: Темишвар, престоница Баната, нашао се у саставу прве југословенске државе по завршетку Првог светског рата и уласка српске војске у град 1918. године. По уласку војске, штаб генерала Ђорђа Ђорђевића налазио се у Темишвару. На великој Народној скупштини одржаној у Новом Саду 25. новембра 1918. године и петорица делегата из Темишвара гласали су да се Банат, Бачка и Барања припоје Краљевини Србији и Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. После прводецембарског манифеста о уједињењу, Народна управа почела је да функционише као орган Велике народне скупштине и радила је на томе да се свуда на територији где је ушла српска војска заведе српска власт. Темишвар је као мултинационална средина, у којој је српско становништво годинама уназад живело са Немцима, Мађарима, Румунима и Јеврејима, захтевао вођење посебне политике. У Темишвару су, истога дана, 31. октобра 1918, основани Банатска република и банатско и српско Народно веће. У овом граду сукобљавање се или заједно радити српска војна власт, влада у Београду, Народна управа у Новом Саду и поменута два народна већа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: генерал Ђорђе Ђорђевић, Народна управа за БББ, др Ото Рот (Otto Roth), српско Народно веће у Темишвару, банатско Народно веће.

Дуго жељено и очекивано уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу остварено је по завршетку Светског рата 1914–1918. године. Идеја о стварању заједничке државе југословенских народа постала је тако крајем 1918. године политичка стварност а имала је снажан ослонац у тадашњој српској војсци и југословенским добровољцима у њеном саставу.¹ Како се Темишвар од Нишке декларације децембра 1914. године налазио у ратним циљевима Краљевине Србије, српска војска ушла је у град 17. новембра 1918. године и свечано је дочекана.² Неколико дана раније, 13. новембра 1918, потписано је Београдско примирје, које је у политичком смислу отворило врата једном новом фактору на простору Војводине, а то ће бити српске

¹ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921*, Beograd 1988, 209.

² Вид. више у: Јована Касаш, „Улазак српске краљевске војске у Темишвар 17. новембра 1918. године“, *Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди*, бр. 14, Кикинда 2018, 177–190.

власти.³ Ипак, Београдско примирје било је војнички а не политички споразум, на основу којег је на „окупираним“ подручјима требало да остану мађарско законодавство и управа.⁴ Специфичност политичке ситуације у Темишвару, такозваног „темишварског чвора“,⁵ састојала се у томе што је после уласка српске војске у град, осим старог чиновничког апарата, на свом месту остао и др Ото Рот, прво цивилни комесар Банатске републике а онда комесар мађарске владе у Банату.

Историчар Тома Миленковић писао је да је сама чињеница да је Рот у Банату заузимао ова два најистакнутија положаја у то време показивала да је реч у најмању руку о спретном човеку.⁶ Јован Јоца Лалошевић, председник Народне управе из Новог Сада, Рота је у Темишвару видео као „господара ситуације“ који није признавао Народну управу него само српску владу у Београду, а као политичара кога су признавале војне власти у Темишвару.⁷ Управо праћење односа војних власти у Темишвару, односно Ђорђа Ђорђевића, генерала чији је штаб стациониран у Темишвару после уласка српске војске, приказује ситуацију у Темишвару од средине новембра 1918. године до 20. фебруара 1919. године.

Генерал Ђорђевић и др Ото Рот састајаће се више пута у Темишвару, а Ђорђевић ће временом изградити свој став према Роту – сматраће га „најмеродавнијим фактором и званичним представником Угарске Владе“ и својим претпостављенима јављаће да је реч о интелигентном, енергичном, независном и одлучном младом човеку, интернационалном Јеврејину и доктору права. Кроз извештаје сазнајемо и још једну особину коју је српски генерал тада приметио код Рота, а то је „велика упорност у остваривању онога што је наумио“.⁸ Ђорђевић је сматрао да Рот има велик углед у Темишвару и велик утицај на раднике, а да су радници у то време једини, по Ђорђевићевом мишљењу, представљали организовану силу у јужној Угарској.⁹

Иако је у првим данима боравка генерала Ђорђевића у Темишвару изгледало да он цени Рота, ипак је одлучно саветовао својим претпостављенима да се рад комесара мађарске владе „прими са резервом“, јер ако је у том моменту био наклоњен Србији, у промењеним околностима могао би да се

³ Вид. више у: Богдан Кризман, „Београдско примирје од 13. новембра 1918“, *Зборник за друштвене науке*, бр. 46, Нови Сад 1967, 111–134.

⁴ *Zapiski sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, приредили Богдан Кризман и Богумил Храбак, Београд 1960, 312.

⁵ Овај израз употребиће академик Богумил Храбак у једном свом чланку о приликама у Војводини када буде описивао компликовану политичку ситуацију у Темишвару крајем 1918. и почетком 1919. године (Богумил Храбак, „Autonomizam u Vojvodini 1919–1928. kao reakcija na finansijsko iscrpljivanje i političko zapostavljanje pokrajine“, *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, Novi Sad 1984, 85).

⁶ Тома Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату (31. октобар 1918–20. фебруар 1919)“, *Зборник Мајице српске за историју*, бр. 32, Нови Сад 1985, 127.

⁷ Став који је Јован Јоца Лалошевић, председник Народне управе у Новом Саду, изразио у вези са ситуацијом у Темишвару, на седници Народне управе одржаној 10. децембра (27. новембра) 1918. године у Новом Саду (*Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. I – 20. XII 1918), други том, приредили др Dragoslav Janković и др Bogdan Krizman, Београд 1964, бр. 622, 708–709).

⁸ Извештај Ђорђа Ђорђевића од 24. (11) новембра 1918. године (Војни архив, II. 3).

⁹ Исто.

„окрене против ње“.¹⁰ Убрзо, ситуација ће се заиста променити, али не у том смислу да ће се променити Ротово деловање, него ће се генерал Ђорђевић од личности која је сумњала у Ротове искрене намере преобратити готово у његовог поклоника. Ово ће приметити и историчари који су се у ширем смислу бавили овом темом али и уредништва српских листова у Војводини, чланови Народне управе у Новом Саду и тадашњи југословенски војни врх.¹¹

Да би убедио Ђорђевића у приврженост „српској ствари“, Рот је тражио списак „способних Срба“ у Темишвару да их постави за утицајне чиновнике.¹² Такође, Рот је дао изјаву мађарским и немачким новинарима у Темишвару о понашању српских трупа у Банату.¹³ У интервјуу је демантовао вести пештанских листова „да су српске окупационе трупе запалиле Темишвар и да га пљачкају“ и том приликом је истакао „одлично држање српских трупа“.¹⁴ Чак је рекао да он лично може изјавити „да би се сваки Мађар могао сретним осећати, да су досадашњи виши официри и генерали аустро-угарске војске са толико учтивости, предусредљивости и пажљивости, љубазности прилазили нам, као српски командант дивизије пуковник Ђока Ђорђевић и Командант места пуковник Саватић“. Даље у чланку, Рот тон будимпештанских листова назива паничним и тоном који није погодан да одржи дотадашњу „скроз повољну хармонију“. Ову Ротову изјаву објавио је сутрадан, 26. новембра, и немачки лист *Temesvarer Zeitung*, како је јављао Ђорђевић.¹⁵

Иако јесте радио за добробит Темишвара а тиме и његових грађана, па и Срба Темишвараца, Ото Рот је био експонент мађарске владе у Будимпешти. Стеван Бенин, шеф будућег „Југословенског пресбиороа“ у Темишвару, писаће у аутобиографији да је Рот био агилан политичар који је радио свим силама да Банат не припадне нити Србији нити Румунији.¹⁶ Заиста, Рот се морао осећати одговорним и за привредни живот у Банату због свог положаја мађарског комесара. То најбоље показује пример рудника Петрошањ. Наиме, у извештају од 24. новембра 1918. године Ђорђевић је својим претпостављенима јавио да му је Рот предложио да српска војска окупира простор око Петрошања, где су се налазили богати рудници угља.¹⁷ Српски командант је известио и да је овај предлог одмах одбио, јер се Петрошањ није налазио у окупационој зони српске војске коју је одредио Франше д'Епере. Рот је тада морао имати у виду да се Петрошању са истока приближавала румунска војска. „Борећи се да руднике испред носа отме Румунима“, како пише Тома Миленковић, Рот се борио да их осигура за Мађарску, јер је сигурно сматрао српску окупацију привременом. Односно, Рот је тражио да српска војска ради за интересе мађарске државе.¹⁸

¹⁰ Исто.

¹¹ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 129.

¹² Исто, 128.

¹³ Извештај генерала Ђорђевића команданту Прве армије 26. (13) новембра (Војни архив). П 8 К 25/15.

¹⁴ Извештај Ђорђа Ђорђевића од 28. (15) новембра 1918. године (Војни архив П 8 К 25/15).

¹⁵ Исто.

¹⁶ Рукописно одељење Матице српске, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12.421.

¹⁷ Извештај Ђорђа Ђорђевића од 24. (11) новембра 1918. године (Војни архив, П 8 К 25/15).

¹⁸ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 128.

Првог дана децембра 1918. године Рот и Ђорђевић имали су још један састанак а овом приликом Рот је дошао у пратњи својих сарадника Текешија и Јакобија. Њих тројицу српска штампа подругљиво је називала „комесарским тријумвиратом Др. Рот et consortes“.¹⁹ Командант коњичке дивизије известио је штаб Прве армије да је владин комесар за Банат на поменутом састанку примио резолуцију скупштине у Новом Саду на знање и ставио се на услугу и у таквој новој ситуацији.²⁰ Ипак, Рот, Текеши и Јакоби упитали су том приликом српског генерала „шта ће бити ако Банат не буде српски“, како се то у Новом Саду 25. новембра на Великој народној скупштини затражило. На ово им је он одговорио оштрим тоном да ће све што је окупирала српска војска бити српско, а до конференције је да ли ће југословенска држава добити све на истоку Баната. Међутим, Ђорђевић је додао да „ако, по несрећи нашој, конференција мира оцеди од нас Банат, онда ћу вам ја свом силом помагати да Банат буде аутономан, чему ви тежите“.²¹ Тешко је поверовати да би српски генерал имао овлашћења да овако шта изјави експоненту мађарске владе и његовим сарадницима, али тако стоји у званичном извештају са Ђорђевићевим потписом који се чува у Војном архиву у Београду. Генерал је после овог састанка био уверен у, како је рекао, дотадашњи искрени рад Рота и његових сарадника и да они дају „сигурног јемства да ће такви бити и у будуће“. Поред тога што је Ђорђевић одлучио да сарађује са Ротом, Текешијем и Јакобијем, из извештаја видимо и суштину његове политике у месецима који ће наступити. Наиме, он је изложио да треба придобити Јевреје и Немце за „српску ствар“ и да из тог разлога ова тројица треба да остану на дотадашњим местима, а да им треба прикључити Србе из темишварског Народног већа. Ако би се другачије поступило, Ђорђевић је сумњао „да би се уопште могла Новосадска резолуција спровести и бојазан је, да би се одржао овакав мир и ред... Ништа друго, само да они буду пасивни према нашој ствари, па би наше ствари у овоме крају узеле други нежељени обрт“, писао је. У овом извештају помиње се и румунска агитација, за коју Ђорђевић каже да је у то време „врло јака“ а да је Рот, Текеши и Јакоби с њим „енергично сузбијају“. Ђорђевић је јављао да се и он сам труди да не буде проблема у граду са хетерогеним становништвом између Срба с једне стране и Немаца, Мађара и Румуна с друге, и да је Рот спона између народности, чиме је недвосмислено показао да Рота треба оставити на положају на којем је.²² У исто време чини се да је Ђорђевић имао подршку владе у Београду да се оваква ситуација одржи, што ће се видети из директиве која је послата као одговор на претходно изложени извештај. Влада је одговорила да је „гlediште команданта на прилике и одношаје у Темишвару и Банату правилно“ и „да треба с Немцима и Мађарима тамошњим одржавати добре односе... а наше људе упућивати на достојанствено, мирно и коректно држање. Треба им нагласити да је то једини начин да те земље остану наше.

¹⁹ *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, 1.

²⁰ *Велики рај Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватиа и Словенаца 1914–1918*, књ. 31, 330.

²¹ Војни архив, П 8 К 25/15.

²² Исто.

Иначе, може бити преокрет против нас. Наравно да треба бити смотрен према представницима мађарске владе, која се труди свим средствима да задобије социјалисте за себе²³. Директива се завршава објашњењем да је „учињено шта треба“ и у Новом Саду „да се свуда у Банату дејствује на наше људе у овом истом смислу“.²³ Односно, тадашња политика српске владе била је супротна политици Народне управе за Банат, Бачку и Барању која ће се у то време, после Велике народне скупштине у Новом Саду, умешати у политичку ситуацију у Темишвару.

Народна управа је, како пише и Љубомирка Јудин, поставила своје органе на чело територијално-административних јединица унутар демаркационе линије, свуда сем у Темишвару.²⁴ У Барањи је, додуше, власт Народне управе уведена касније, али опет пре него у Темишвару.²⁵ Прота Стеван Михалцић је у свом Дневнику о том догађају писао да је „постављање великог жупана у Барањи, па још Србина Барањца, сматрано као израз народне воље у целој Барањи“ али да је по саму „српску ствар“ ово постављање било „кобно“ и да су до тог догађаја у Барањи ауторитет српске војске, „без разлике, и Срби и Мађари и Немци, искрено поштовали а да је постављањем великог жупана наступила партиска борба најгоре врсте и уништавање партиских противника“, при чему је „највише губио народни интерес, општи интерес државе“.²⁶ Ово је одличан приказ и за тадашњу ситуацију у Темишвару. Љубомирка Јудин о оваквој ситуацији износи и тезу која би могла бити тачна: то што Београд није признао Народну управу довело је до тога да је не признају ни војне власти које су се налазиле у Војводини, и да је то посебно дошло до изражаја приликом увођења власти у Темишвару. Пасиван став југословенске владе према збивањима у Војводини Љ. Јудин објашњава страхом од сувише великог осамостаљивања војвођанске управе у односу на централну власт и неизвесношћу о припадности неких њених делова. Као непосредан резултат тога Народна управа је тешко успевала да угуши отпор још увек бројног мађарског чиновништва или интензивну мађарску агитацију, и имала је несугласице са српским војним властима.²⁷

Поводом увођења резолуције донете на Великој народној скупштини у Новом Саду, 25. новембра 1918. године у Темишвару Илија Белеслијин, потпредседник и члан српског Народног већа у Темишвару, послао је писмо тадашњем министру унутрашњих послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Светозару Прибићевићу. Белеслијин је на крају потписан само као члан Великог савета а не и као потпредседник српског Народног већа у Темишвару, што би можда значило да писмо није послато у име Срба у Темишвару, односно српског Народног већа, него само у име Народне управе. Документ

²³ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 130.

²⁴ Вид. више у: Љубомирка Јудин, „О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању“, *Зборник за друштвене науке*, бр. 51, Нови Сад 1968, 20.

²⁵ У звање великог жупана 27. јануара 1919. године свечано је уведен Владислав Пандуровић али уз деловање српске војске јер, како пише Александар Хорват, мађарске власти су и у Барањи пружале отпор да предају дужност великог жупана (Александар Хорват, *Барања 1918–1922*, Нови Сад 2013, 135).

²⁶ *Дневник његоше Стевана Михалцића*, приредио Драго Његован, Нови Сад 2000, 158.

²⁷ Љ. Јудин, *Нав. дело*, 15.

је датиран на 1. децембар (18. новембар) 1918. године, што значи да су у питању дани после Велике народне скупштине у Новом Саду и пре него што је Народна управа именовала др Мартина Филипона за великог жупана у Темишвару. Белеслијин извештава да је по доласку из Новог Сада у Темишвар одмах поднео извештај генералу Ђорђу Ђорђевићу о раду Народне управе и, „с обзиром на специјалне прилике у Темишвару и околини“, њих двојица су закључили како је „преко потребно“ да министар унутрашњих послова дође у Темишвар „журно“ и проучи тамошње прилике. Њихов став је био да би се таквим потезом „најјаче несрпске групе милом задобиле и без већих потреса увеле у наш табор“, односно да се у Темишвару уведе Новосадска резолуција.²⁸

Народна управа је у то време, испоставиће се погрешно, претпостављала да ко буде имао своју администрацију на спорном подручју имаће и територију. Сматраћемо 4. децембар 1918. године датумом када је „новосадска Влада“ „узела ствари у своје руке“.²⁹ О томе нам говори Записник са седнице Народне управе за Банат, Бачку и Барању одржане тог дана, на којој се на предлог председника Јоце Лалошевића закључило да она на запоседнутој територији преузима сву власт и о томе обавештава све области.³⁰ Поводом тога одлучено је да се изда проглас за народ на свим језицима. Такође, решено је да се јави српској влади у Београду и да се од ње затражи да Народну управу призна и да учини нужне кораке да јој српска војска пружи потребну подршку. Исто се очекивало и од француске и енглеске команде са којима је Народна управа долазила свакодневно у додир.³¹ Преузимање власти у Банату, Бачкој и Барањи састојало се из тога да се на чело сваке муниципације постави велики жупан који ће уједно бити и нарочити опуномоћеник Народне управе. За Тамишску жупанију, град Темишвар и запоседнуте крајеве Крашованско-северинске жупаније именован је др Мартин Филипон.

Неколико дана после седнице на којој је Мартин Филипон именован за темишварског жупана, у Темишвар је допутовао Игњат Павлас, повереник Народне управе за унутрашње послове, да би га увео у дужност. Да је ова Павласова мисија била неуспешна сазнајемо из Записника са седнице Народне управе од 10. децембра 1918. године, када је председник Јоца Лалошевић известио чланове да темишварско питање том приликом није решено.³² Занимљиво је да је и Филипон тих дана одмах по свом наименовању боравио у Темишвару и присуствовао седници српског Народног већа 10. децембра 1918. године. Са ове седнице немамо објављен записник, али постоји чланак у темишварском листу *Слога* из којег сазнајемо о њој. Филипон је тада предложио да се у Београд пошаље „брзојавни поздрав регенту и будућем краљу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Њ. Височанству Престолонаследнику Александру“, и његов предлог чланови српског темишварског

²⁸ Писмо Илије Белеслијина Светозару Прибићевићу од 1. децембра (18. новембра) 1918. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76).

²⁹ Записник са седнице Народне управе у Новом Саду 4. децембар (21. новембар) 1918. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76).

³⁰ *Grada o stvaranju jugoslovenske države*, br. 600, 688.

³¹ Исто.

³² Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76.

Народног већа поздравили су „бурним одобравањем“.³³ Да је Филипон боравио у Темишвару одмах после свога именованја сазнајемо и из Записника са седнице Народне управе, кад Павлас предлаже да му се „стави у течај великожупанска плата од дана када је именован, иако још није инсталиран, јер је de facto од дана именованја радио у Темишвару као повереник Народне Управе“.³⁴ Међутим, Мартин Филипон 4. децембра 1918. године није заиста уведен у звање.

На поменутој седници Народне управе 10. децембра 1918. године наставило се са расправљањем о преузимању власти у Темишвару, а као решење понуђено је да у Нови Сад из Темишвара дође трочлана делегација и настави преговоре.³⁵ Ситуација у Темишвару описивана је тако да је Филипон формално велики жупан, али војне власти, притом се недвосмислено мисли на генерала Ђорђевића, у граду не дозвољавају да буде уведен у звање. Као што смо већ писали, за „господара ситуације“ у Темишвару чланови Народне управе сматрали су Рота, који Народну управу не признаје, него признаје само владу у Београду, а њега је признавао генерал Ђорђевић. Проблем је био и то што, како је изнео председник Лалошевић, „Рот располаже са 15 милијона круна“, а то је, по његовом мишљењу, значило да је Рот „плаћеник мађарске владе“. Како би се положај Народне управе „извео на чисто“, једно изасланство је требало да оде и у Београд и тамо се избори за настављање овакве политике преузимања империјума у Темишвару.³⁶ Колико је нерешена ситуација око преузимања органа власти у Темишвару у том тренутку била значајна за Народну управу видело се по томе што је у том изасланству требало да буде Павлас, „као најбољи познавалац“ ситуације у Темишвару, а колико је било хитно наћи решење за насталу ситуацију сведочи чињеница да је то изасланство најкасније у четвртак 12. децембра морало отићи за Београд.³⁷ Међутим, уместо да Ђорђевић у Београд отпутује са Павласом, како је било одлучено, он је отпутовао сам, а Павлас се вратио у Нови Сад. Не зна се какав је извештај Ђорђевић поднео у Београду ни какав је став о деликатној ситуацији у Темишвару заузела влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Знамо да се генерал у Београду задржао неколико дана и када се вратио у Темишвар, дао је изјаву за новине. *Српски лист* пренео је његову изјаву.³⁸

Банат је поседнуто земљиште. Наравно припојићемо га Србији, јер у њему Срби живе. Ваља сачекати мировну конференцију, да би се Банат коначно могао сјединити са Србијом. А каква ће дотле бити судбина Баната, о том ће ускоро решити у Београду састављена влада, јер је та влада позвана да у прелазном времену одређује о свим територијама, које припадају Југославији. Сваки чиновник, који под српском владавином хоће да служи, мора положити

³³ *Слоџа*, бр. 3, Темишвар, 13. децембар (30. новембар) 1918, 2.

³⁴ Записник са седнице Народне управе, 15. јануара 1919. у Новом Саду, бр. 6 (Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76).

³⁵ Записник са седнице 10. децембра (27. новембра) 1918. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76).

³⁶ *Града о стварању југословенске државе*, бр. 622, 708–709; Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76.

³⁷ *Града о стварању југословенске државе*, бр. 622, 708–709.

³⁸ *Српски лист*, бр. 38, Нови Сад, 24. (11) децембар 1918. стр. 2.

заклетву. По мом уверењу, завршио је генерал, сви Срби полажу велику важност на Темишвар и у сваком погледу ће потпомагати ту варош, то главно место некадашње српске Војводине, која по својим културним и социјалним установама заслужује највећу пажњу, те је подобна да буде социјално и културно средиште Банату. Држим, да Темишвар у будућности чека много већи процват, него што је до сада могао рачунати.³⁹

Интересантно је да је *Српски лист*, орган Народне управе, када је пре-нео ову вест, вероватно намерно, изоставио завршне речи генерала Ђорђевића: „У Темишвару ће у интересу реда и сигурности у Темишвару и надаље владати уреди и сви чиновници остају на својим местима.⁴⁰ Остаје дакле и владин повереник.“⁴¹ Целу изјаву пронашли смо у листу *Слобода*.⁴² Из овог дела изјаве може се закључити да је влада у Београду после боравка генерала одобрила његову дотадашњу политику и да је намеравала да у томе истраје. Али, како пише и Тома Миленковић, Ђорђевић је тада у Народној управи „добрио најљућег противника, који неће бирати средства да га уклони са положаја као сметњу остварењу својих планова“.⁴³

У исто време, чини се да су Срби Темишварци у Ђорђевићу видели представника, за њих ослободилачке, српске војске и у више наврата му исказивали своје симпатије. На Божић 1919. године они су команданту Коњичке дивизије поклонили „лепог белца“ и том приликом „обратили се надлежном месту с молбом да г. ђенерал Ђорђевић остане и даље на свом месту“.⁴⁴ Ђорђевић је био и међу званицама на прослави Нове године и на прослави Светог Саве у Темишвару.⁴⁵ Од „Добротворне Задруге источноправославних Српкиња у Темишвару“ и њене председнице Меланије Јанковић и Ђуре Терзина као секретара удружења, а Терзин је био и члан темишварског српског Народног већа, Ђоки Ђорђевићу, краљевском српском коњичком генералу, команданту дивизије у Темишвару, стигао је декрет у којем Задруга жели да да „виднога израза своме дубоком поштовању које према за овдашње Српство многозаслужној особи Вашој осећа“. Из тог разлога на скупштинској седници Задруга је изабрала генерала Ђорђевића за свог почасног члана, што ће лист *Слоџа* објавити у свом 44. броју.⁴⁶ Упада у очи да је то само петнаест дана раније од дана увођења Мартина Филипона у звање темишварског великог жупана, чему се Ђорђевић противио. Такође, српско Народно веће у Темишвару је на својим седницама 26. (13) и 27. (14) децембра 1918. године показало да прихвата ауторитет генерала Ђорђевића.⁴⁷ У Записнику са седнице 26. (13) децембра

³⁹ Исто.

⁴⁰ Тома Миленковић је на овом месту додао постојећи. (Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 130).

⁴¹ *Слобода*, бр. 39, Нови Сад, 24. (11.) децембар 1918, 1.

⁴² Исто.

⁴³ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 132.

⁴⁴ *Засјава*, бр. 4, Нови Сад, 18. (5) јануар 1919, 3.

⁴⁵ *Слоџа*, бр. 27, Темишвар, 2. јануар 1919, 2; *Српски лист*, бр. 13, Нови Сад, 31. јануар 1919, 2.

⁴⁶ Записник са седнице одржане 2. фебруара 1919. године (Архив Војводине, Ф. 444, Збирка доктора Јована Милекића, 1841–1963, а. ј. 653–660, 656); *Слоџа*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, 2.

⁴⁷ Садржај у целини Записника са седнице српског Народног већа од 27. (14) децембра 1918. године први пут представимо научној јавности у докторској дисертацији аутора *Срби у Темишвару и прва југословенска држава 1918–1921. године*. Академик Богумил Храбак приредио

веће „изриче да Војној Управи, а генералу Ђорђевићу свагда стоји најуслужније на расположењу ради саветовања о свима наредним саборима нашим“, где су потписани Ђура Терзин и Јован Савковић, као секретари, Илија Белеслијин и Христифор Свирчевић као потпредседници и Иван Прекајски и Младен Пилић као председници.⁴⁸ Из необјављеног записника са седнице одржане сутрадан, знамо да чланови српског Народног већа изјављују да „према господину генералу Ђорђевићу имало је и има ово Народно Веће свагда потпуно поверење и чланови су се према њему свагда са љубављу односили и искрено му одани били“.⁴⁹ Из свега набројаног не можемо рећи да су Срби у већу били против политике генерала Ђорђевића.

У вези са ситуацијом у Темишвару знамо и то да је повереник за унутрашње послове Игњат Павлас путовао у Београд са неким члановима Народне управе, и да је у Београду расправљао и о увођењу власти Народне управе у централним и источним деловима Баната.⁵⁰ Може се закључити да Народна управа ни тада још није добила дозволу за вођење своје политике у Темишвару, јер у том случају не би оклевала да је спроведе у дело. Она је молила команду Прве армије у Новом Саду да проследи наредбе командантима у Темишвару и у Лугожу, „пошто Народна управа нема своје органе у тим местима“.⁵¹ Такође, Команда Коњичке дивизије у Темишвару је средином фебруара 1919. године и даље достављала документе банатског Народног већа Народној управи, на шта је Петар Коњовић, заменик председника Народне управе, упутио протест министру унутрашњих послова у Београду, у којем је писало да моли да се Врховна команда обавести „да Народна управа не признаје и сматра незаконитим рад Банатског Народног савета (Банати Нептанач), него признаје једино у Темишвару свог жупана др Филипона“, а да онда Врховна команда упути Команду Коњичке дивизије у Темишвару „да списе тога банатског савета не упућује нама, него их а limine [одбити у потпуности прим. аут.] одбија“.⁵²

Народна управа тада почиње да увиђа да без подршке владе у Београду и војног врха неће моћи да преузме власт у Темишвару, те да је кључно уверити Београд у штетност политике генерала Ђорђевића по интересе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у „његову наивност, коју Рот вешто користи“ и слично. Другим речима, настојала је да компромитује и комесара Рота и генерала Ђорђевића, а српска војвођанска штампа пратила је ове

је свеску записника са седница српског темишварског Народног већа, која нам је била примаран и необилазан извор за писање ове дисертације, али она се завршава записником са седнице 16. (3) новембра 1918. године па желимо да мислимо да смо наставили тамо где је Б. Храбак стао.

⁴⁸ Јована Касаш, „Прилике у Темишвару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба“, *Испрживања*, бр. 24, Нови Сад 2013, 391–400; Архив Војводине, Ф. 444, Збирка доктора Јована Милекића, 1841–1963, Ђура Терзин, а. ј. 653–660, 654.

⁴⁹ Архив Војводине, Ф. 444, Збирка доктора Јована Милекића, 1841–1963, Ђура Терзин, а. ј. 653–660, 655.

⁵⁰ Лист *Слобода* је писао да су Август Рат, Петар Коњовић, Мита Клицин, Ђура Барако, Тушановић, Милан Петровић и др Игњат Павлас били примљени код тадашњег министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића (*Слобода*, бр. 46, Нови Сад, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918), 2).

⁵¹ Војни архив, П 8 К 25/15.

⁵² Петар Коњовић министру унутрашњих послова у Београду 31. јануара 1919. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76).

намере.⁵³ Оптужбе које су се најчешће појављивале у дневним листовима биле су да је „злогласни“ Ото Рот „плаћеник мађарске пештанске владе“.⁵⁴ *Српски лист* је у више наврата писао против Рота, а пошто је у питању орган Српског народног одбора, можемо рећи да је то био став и Народне управе у Новом Саду. Због цензуре у Банат је било забрањено да долазе мађарски листови, „да не трују својим лажима овдашње грађанство“, али, како пише *Српски лист*, преко Темишвара им је био „отворен пут“. Овај лист пише и да су српске власти једино могле да издају извозне дозволе и путне исправе али да „се знало: иди само у Темишвар Дру Роту и његовој компанији, па те ни бриге! За ’лепу реч’ (и што још уз то иде!), све се добије“ а и да је преко Темишвара мађарска влада слала „разне бунтовничке списе“ и „новца колико хоће у Темишвар“.⁵⁵ Да се, с једне стране, забрањивао агитаторски рад оних који растурају памфлете, а да се, с друге стране, Ротов „рад трпео“ писала је и *Нова Зора*.⁵⁶ *Српски гласник* писао је да је Рот из Будимпеште „добрио 18 до 20 милиона папира и тиме је развијао агитацију за мађарску владу и радио да спасе за Мађарску барем Банат“, и да је српским властима у Торонталској и Тамишкој жупанији стварао „тешкоће“, а код њихових становника изазивао „немир и узрујаност“.⁵⁷

Једна од најтежих оптужби која се односила на Рота била је она у вези са снабдевањем храном у Банату. Извоз хране из Баната у Мађарску био је забрањен и храна је усмеравана према другим подручјима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у којима је владала глад. Своју зависност од мађарске владе Рот је показао на тај начин што је из Баната, по налогу из Будимпеште, слао храну у Мађарску, а то је изазвало негодовање становништва по банатским градовима, у којима се такође осећала оскудица у многим артиклима.⁵⁸ И касније су банатска штампа и „грађанство Баната“ тражили кривце „за толике бруке, које су извесне личности починиле“ за време српског боравка у Темишвару. „Ко је крив што су наши војници умирали од буђавог, црног хлеба докле је Др Рот Комесар мађарске владе на наше очи извлачио намирнице из Темишвара у Мађарску?“, писало је у листу *Слоџа* када се Рот после евакуације Темишвара преселио у Велики Бечкерек.⁵⁹

Оптужбе против политичког деловања Рота односиле су се на то, како је писало у листу *Нова Зора*, да у Темишвару влада такво стање које их „баца у бригу“, јер се Рот „заноси мишљу, да управу у Темишвару, па чак и у целој Банату, узме у своје руке“.⁶⁰ Међутим, главна оптужба против његовог рада заснивала се на тврдњи да је подстицао мађарске чиновнике на пасиван отпор давањем плата унапред, на шта чиновници нису желели да положе заклетву новом краљевству.

⁵³ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 120.

⁵⁴ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, 1.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ *Нова Зора*, бр. 1, Вршац, 19. (6) јануар 1919, 1.

⁵⁷ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, 1.

⁵⁸ Bogumil Hrabak, „Veliki politički štrajk u Vojvodini i na ugarskoj teritoriji pod okupacijom srpske vojske 21–22. februara 1919. godine“, *Zbornik Historijskog instituta*, SlavonSKI Brod 1965, 306.

⁵⁹ *Слоџа*, бр. 269, Велики Бечкерек, 7. децембра 1919, 1.

⁶⁰ *Нова Зора*, бр. 1, Вршац, 19. (6) јануар 1919, 1.

Рот је, свестан оптужби за свој рад, последњег дана 1918. године двапут тражио од генерала Ђорђевића да га прими. Поводом увођења српске администрације у Темишвару изјавио је да ни он а ни његови сарадници Јакоби и Текеш неће дати оставке, али да ће се одмах повући са својих положаја ако Ђорђевић као представник трупа то захтева, и у том случају тражили су од генерала писмено наређење.⁶¹ Неколико дана касније, 2. јануара 1919. године Врховна команда послала је команданту Коњичке дивизије да би требало одустати од смене чиновника „ако има изгледа да ће смена административних власти у Темишвару изазвати нереде“. Врховна команда је као једно од решења предлагала да Рот и његови сарадници писмено изјаве „да су својевољно дали оставке на досадашњи положај“, односно да нису били принуђени.⁶² На другом састанку Рот је обавестио српског генерала да му је француски командант II. колонијалне дивизије стациониране у Темишвару саветовао да њих тројица остану на својим положајима све докле се против њих не употреби сила. Ђорђевић је саопштио да сила неће бити примењена и да писмено решење о смени неће добити, али да ће се српска страна постарати за њихову егзистенцију ако се повуку добровољно. После Рота, Ђорђевића је посетио француски генерал Гамбета и по одредбама Београдског примирја тражио да се мађарске утицајне личности у Темишвару не смеђују.⁶³ Ово је у том тренутку и даље био став и владе у Београду.

Међутим, оптужбе чланова Народне управе озбиљно су пољуљале углед генерала Ђорђевића. Томе је, морамо рећи, и сам допринео јер је на Ротову сугестију, пред крај 1918. године, пристао да отпочну припреме за избор новог Банатског већа. Председник овог већа био би Рот, а оно би, како је генерал Ђорђевић убеђивао своје претпостављене, донело одлуку о одбацавању мађарског интегритета и о присаједињењу Баната Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Знамо да је Ђорђевић тражио од Народне управе у Новом Саду да и она одреди своје делегате за ту скупштину.⁶⁴ Међутим, то није било довољно да овакав план успе, јер, како је писао и Стеван Бенин, овако састављен парламент служио би само као „платформа за аутономију Баната на основу принципа о самоопредељу народа“.⁶⁵ Из Записника са седнице српског темишварског Народног већа од 26. (13) децембра 1918. године, који се чува у Архиву Војводине у Новом Саду, а који смо први пут приказали научној јавности у раду „Прилике у Темишвару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба“, видимо да је српско Народно веће тражило дозволу од Народне управе у Новом Саду да учествује у раду новог Банатског већа и да је оно признавало и Народну управу у Новом Саду али и ауторитет генерала Ђорђевића.⁶⁶ Српско Народно веће у

⁶¹ Извештај генерала Ђорђевића команданту Прве армије (Војни архив П 8 К 25/15).

⁶² Војни архив, П 8 К 25/15.

⁶³ Војни архив, П 8 К 25/15; В. Нрбак, „Veliki politički štrajk“, 306.

⁶⁴ Војни архив, П 8 К 25/15.

⁶⁵ Рукописно одељење Матице српске, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421, стр. 22.

⁶⁶ Ј. Касаш, „Прилике у Темишвару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба“, 391–400; Архив Војводине, Ф. 444, Збирка доктора Јована Милекића, 1841–1963, Тура Терзин а. ј. 653–660, 654.

Темишвару добило је дозволу да учествује на овој скупштини, али она није одржана. Замисао је имала многе слабости, није се тачно одредило шта обухвата Банат, није се знало колико ће мандата добити повереници који нису Срби, што би донело многе неизвесности, али и најважније: Роту се није веровало. Истовремено, расли су незадовољство социјалдемократа Ротом и притисак и пропаганда српских власти.⁶⁷ На све ово, војвода Мишић је послао депешу из Београда у којој одлучно наређује Ђорђевићу да обустави сваки рад на одржавању скупштине за „некога Банатскога Већа са доктором Ротом“ и поручио „да није опортуно образовање неког нарочитог Банатског Већа, па ма какву одлуку да вам обећа“, мислећи на Рота. Ђорђевић је војводи Мишићу одговорио 27. децембра да је он преговарао са представницима народности у Темишвару и са Ротом а „све у циљу да се несрпске народности у Банату одрекну Маџарске и резолуцијом изјаве своје присаједињење Великој Србији“. На крају, Ђорђевић у извештају прихвата да поступи према наређењу и да се скупштина не одржи у Темишвару.⁶⁸

Новосадски политичари у то време трудили су се да против Ђорђевића окрену и команданта Прве армије војводу Петра Бојовића, чији се штаб тада налазио у Новом Саду. Како пише Тома Миленковић, ово им није ишло тешко, јер изгледа да је између Ђорђевића и Бојовића још одраније постојала нека нетрпељивост.⁶⁹ На основу докумената из Војног архива Миленковић пише да је Народна управа послала војводи Бојовићу писмо у којем је стајало „да се све више гомилају подаци и докази да је Рот неискрен и непоуздан“ и да ради супротно српском интересу.⁷⁰ На крају се од Бојовића тражило да све наведене оптужбе провери и нареди Ђорђевићу „да препусти власт административну овој Управи, да јој буде при руци и у помоћи да уведе у звање своје чиновнике у Темишвару, а да се што пре одузме власт из руку др Рота и овај свргне са места, са кога само штетно утиче на ток послова“.⁷¹ Против Ђорђевића и Рота упућене су неке оптужбе и Врховној команди и влади у Београду.

Следећег дана, 19. децембра 1918. године, генерал Ђорђевић одбацио је све оптужбе на свој рад. Информације је прогласио нетачним и рекао да долазе од необавештених и некомпетентних људи. Чак је тврдио да је реч о лицима од којих, због њихове ненадлежности, мора да прикрива своје активности.⁷²

Мој главни циљ – бранио се генерал – био је да придобијемо за нашу ствар што већи број страног становништва, које је овде у великој већини. До сада сам својим радом успео за нас да придобијем Немце, Мађаре и Јевреје, а ускоро и део Румуна. Целокупан овај рад мора се извршити постепено и систематски и са пуно такта. Свака пренагљеност у овоме довешће до негативних резултата... Будући на лицу места и најбоље упознат са месним приликама, радим баш онако како би наша општа ствар што више успеха имала, а резултат

⁶⁷ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009, 98.

⁶⁸ Извештај Ђорђа Ђорђевића 27. (14) децембра 1918. године (Војни архив, П 8 К 25/15).

⁶⁹ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 133.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Исто.

⁷² Исто.

овога видеће се у најскорије време, па с тога молим да се верује мом раду и да ми се остави пуна слобода.⁷³

Међутим, његовим молбама није удовољено, и тада се у већ компликовану политичку ситуацију у Темишвару директно умешао војвода Бојовић. Он је од 24. децембра 1918. до 2. јануара 1919. године, вршећи инспекцију својих јединица у Банату и Бачкој, обишао највеће гарнизоне, па и Темишвар. У банатску престоницу стигао је 25. децембра 1918. године.⁷⁴ *Српски лист* и *Банатски гласник* су извештавали да је војвода „с великим слављем ушао у Темишвар“ и да га је на железничкој станици у пола шест тога дана дочекао велик број Срба Темишвараца, као и чланови српског темишварског Народног већа. У име већа, војводу је поздравио његов председник Иван Прекајски, као и такође присутни Рот, на мађарском језику, у име Банатског већа. Кад је Рот војводи рекао да га поздравља не само као председник Банатског већа него и као комесар мађарске републике, тада се, како пише *Српски лист*, чуло негодовање међу присутним грађанима Темишвара. Бојовић је одговорио да се у Банату не може знати за мађарску републику и „да он не признаје никакве мађарске комесаре у оним местима, које је српска војска окупирала“.⁷⁵ Како је *Српски лист* био гласило Народне управе, можемо рећи да је ово био и њен став; истаћи ће да војвода Бојовић „без сумње није говорио на своју руку“, него као представник своје државе.⁷⁶ Ротову политику уредништво *Српског листа* називало је „камелеонском“, а његову улогу „и сувише провидном“, јер он „хоће да буде леп и према Србима“ и „изјављује се за пријатеља српског режима“, али заправо заступа интересе мађарске владе. Српском народу у Темишвару и његовој околини Народна управа преко *Српског листа* поручивала је „да обрати велику пажњу на ово дволично држање“ др Рота, јер се „од рђавих пријатеља треба већма чувати него од непријатеља“, писао је *Српски лист*. „Само је оно истина што је рекао Војвода Бојовић у Тамишграду, јер за то јамчи влада у Београду и српска војска, која је нама донела слободу и која остаје овде док и конференција мира не потпише у ствари већ готов чин: присаједињење Војводине Србији и путем ње Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“, писао је орган Народне управе.⁷⁷

Након своје посете Темишвару војвода Бојовић је упутио Врховној команди представку у којој тврди да се лично уверио како Рот „злоупотребљава наивност команданта Коњичке дивизије и било би убитачно по наше интересе, ако се ова смена обустави и не изврши“. У исто време је молио да се „никаква наређења не издају нити обавештења примају од команданта Коњичке дивизије мимо команде Прве армије“. Овим је Бојовић омаловажио Ђорђевића. Увређен, генерал Ђорђевић је од команданта Прве армије 16. јануара тражио да буде разрешен дужности и пензионисан, јер је поменути

⁷³ Т. Миленковић, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату“, 134.

⁷⁴ *Банатски гласник*, бр. 156, Велики Бечкерек, 26. (13) децембар 1918, 1.

⁷⁵ *Српски лист*, бр. 45, Нови Сад, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918), 1.

⁷⁶ *Српски лист*, бр. 47, Нови Сад, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918), 1.

⁷⁷ Исто.

поступцима „ауторитет у очима света моје дивизије умањен“, али чини се да то у војним врховима није прихваћено, него да је и даље неко време остао у Темишвару. Потом је смењен, а на његово место постављен је Пантелија Панта Грујић.⁷⁸ Међутим, смењивање генерала Ђорђевића и још више начин на који је то урађено показују да је у влади Краљевине СХС дошло до радикалног заокрета у односу на мађарску администрацију у Темишвару и било је само питање дана када ће она бити дефинитивно уклоњена.

Сређином јануара 1919. године о темишварском питању живо се расправљало и у српској штампи. У тим данима и лист *Слобода* у броју који је изашао 18. јануара доноси вест о оставци др Рота уз занимљив коментар: „брод тоне – пацови се спасавају“.⁷⁹ Вести о оставци на место комесара мађарске владе доносе и новосадска *Застава* и великокикиндски лист *Српски гласник*. Иако је Банатска република укинута 4. новембра 1918. године, Рота и даље називају њеним председником и „главном сметњом у увођењу народне власти у Темишвару и околини“.⁸⁰ Међутим, иако Рот одлази, констатује се да комесаријат мађарске пештанске владе у Темишвару и даље остаје, јер у Темишвару остају др Јакоби и др Текеши, обојица комесари владе у Будимпешти, први као велики жупан града и досадашњи владин комесар за Банат и Ротов заменик, а други као велики жупан мађарске владе за Тамишску жупанију, што значи да за уредништво *Српског гласника* „Темишвар још увек остаје загонетка“.⁸¹ Рот је, заиста, у исто време кад и генерал Ђорђе Ђорђевић, поднео мађарској влади оставку на свој положај и образложио је тиме да у постојећим приликама не може успешно да испуњава дужност према народима Баната, односно „у интересу снабдевања банатског народа“. За свог наследника Рот је предложио др Калмана Јакобија. Међутим, у Пешти нису усвојили његову оставку. Мађарска влада је преко српског војног делегата у Будимпешти уложила протест Београду, наводећи чак и да су српске војне власти комесара Рота затвориле без икаквог узрока. Међутим, како пише Б. Храбак, командант Коњичке дивизије је 18. јануара потврдио да се Рот „слободно шета по Темишвару“.⁸² О овоме су великокикиндске новине писале да је само у један мах изгледало да ће се ситуација променити у корист српске стране кад је Рот дао оставку. „Али само је изгледало тако. Она друга два владина комесара остадоше на свом месту. А и Др. Рот се опет вратио натраг. Дрскији него што је био!“⁸³

Љубомир Церовић у својој књизи *Срби у Румунији* пише да је тих дана на захтев званичника из Темишвара у град дошла делегација. Чинили су је др Јоца Лалошевић, др Игњат Павлас и др Коста Николић, а требало је да преговара са генералом Ђорђевићем о уређењу српске власти у Темишвару и Темишварској жупанији.⁸⁴ И вршачка *Нова Зора* доноси вест да су у Теми-

⁷⁸ В. Храбак, „Veliki politički štrajk“, 307.

⁷⁹ *Слобода*, бр. 4, Нови Сад, 18. (5) јануар 1919, 3

⁸⁰ *Застава*, бр. 3, Нови Сад, 17. (4) јануар 1919, 3.

⁸¹ Исто.

⁸² В. Храбак, „Veliki politički štrajk“, 306.

⁸³ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, 1.

⁸⁴ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 399.

швару те целе недеље боравили изасланици Народне управе али њима додаје и др Филипона, десинираног жупана.⁸⁵ Лист *Застава* после ових догађаја погрешно извештава да је питање Темишвара овим „konaчно уређено, тако да се власт Народне Управе проширује на читав један териториј што га је посела српска војска, па и на Темишвар и околину, и да је за великог жупана konaчно инсталиран др. Филипон“.⁸⁶ Могуће је да је ова делегација напустила Темишвар сматрајући да је питање увођења новог великог жупана у дужност решено, али је Народна управа примила извештај да то, ипак, није учињено. Народну управу је, преко команде Прве армије, 23. јануара обавестио Мика Поповић „да је са неспоразумом остао неизвршен акт постављања жупана и комесара“. Поповић је објашњавао да није добро да једна личност буде именована за град Темишвар и за жупанију и предлагао „да се Филипон прими жупаније Тамишке и Крашо-Северинске, а града неко од Немаца“. Немци су у већини у Темишвару и Филипону треба да се додели једно поверљиво и способно лице као помоћник. „Тако бисмо одмах данас или сутра могли увести у дужност и Филипона и Текеша“, предлагао је Поповић. На месту градског жупана још извесно време сматрао је да треба задржити старог жупана Јакобија, који је за двадесетак дана стицао право на пензију.⁸⁷ На Поповићево образложење стигао је демарш Народне управе, у којем је наглашено:

Народна управа у питању постављања наше власти у Темишвару стоји одлучно на утаначењу учињеном лично тамо с вама. Како ми одговарамо за сву администрацију на територији Баната, Бачке и Барање, не можемо никако улазити у будикакво измењивање, те молимо да се велики жупан др Филипон уведе у звање. Иначе морамо целу ствар поднети централној влади као питање поверења.⁸⁸

Претпостављамо: да би се ојачала власт Народне управе у Темишвару, председник Јован Јоца Лалошевић је у то време имао чак и идеју да се њено седиште пресели у Темишвар. О томе је обавестио министра унутрашњих послова Прибићевића, који је одлучно одбио ову замисао јер „пре свега има решити хитно питање, да ли ће се Бачка, Банат и Барања централно управљати из Београда, или ће и даље остати посебна Управа за те крајеве“, и „све и када би и остала посебна Управа, не би се могла премештати у Темишвар из важних политичких разлога, да друго сад не спомињем“.⁸⁹

Енергичан и даље у намери да се што пре у дужност уведе Филипон, Лалошевић је 1. фебруара 1919. године обавестио министра унутрашњих послова да је Народна управа више пута покушавала да постави свог великог жупана Мартина Филипона, али да „због сметњи од стране Ђорђа Ђорђевића

⁸⁵ Наименовани – прим. аут.

⁸⁶ *Застава*, бр. 9, Нови Сад, 24. (11) јануар 1919, 4.

⁸⁷ Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76.

⁸⁸ Одговор Народне управе Мики Поповићу 24. (11) јануара 1919. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе Ф. 76).

⁸⁹ Шифрована депеша министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића председнику Народне управе др Лалошевићу од 25. (12) јануара 1919 (Архив Војводине, Фонд Народне управе Ф. 76); Саша Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор 2011, 118.

није успела“.⁹⁰ Неколико дана касније, 5. фебруара 1918. године, Лалошевић је посебно нагласио да је Ота Рота, иначе председника банатског Народног већа, у ово звање потврдио мађарски владин комесар. С тим у вези, Лалошевић указује министру да Ота Рот игра дволичну игру која води само једном циљу – припреми преврата и прикључења Баната Мађарској. Упозорио је министра на опасност од одлагања инсталирања Филипона, а да ће у случају неуспеха сву одговорност сносити лично генерал Ђорђевић.⁹¹ Даље у депеши од 9. фебруара 1918. године Лалошевић пише Прибићевићу да се тог дана Филипон уводи у звање.⁹² То се, међутим, поново није десило, што Лалошевић потврђује 10. фебруара другом депешом, у којој каже „да је у последњем часу“ у Темишвару спречено увођење др Филипона. По мишљењу председника Народне управе, у Темишвару владају „критични одношаји“, јер је српска војна команда најзад пристала да се уведу „наше власти“, али је онда представницима мађарске власти „успело својим интригама“ да изазову конфликт између српске команде и француске команде. На крају, као основни разлог зашто стари административни апарат у Темишвару није смењен, Лалошевић је навео питање разграничења војне и цивилне власти.⁹³

Војвода Бојовић се тада поново умешао у преузимање административне власти у Темишвару и инсистирао да је кључно, због политичких интереса, односно због несређене ситуације између Ђорђевића и Народне управе и због присуства француског генерала, да у граду буде присутан и један српски генерал.⁹⁴ Утицао је на то да Врховна команда 16. фебруара нареди команданту Моравске дивизије Пантелији Грујићу да се са целим својим штабом пресели у Темишвар. Генерал Грујић стигао је са својим штабом у Темишвар 20. фебруара у пола четири после подне.⁹⁵ Великокикиндска штампа писала је за генерала да је врло енергичан човек и да ће сад сигурно „друкчије ветар духнути од Темишвара“, а темишварска штампа – да је већ самим присуством овог генерала у граду почео „нов, одлучнији курс“, јер је он спровео „оно што се још од уласка јуначке српске војске у Темишвару очекивало“, а то је да је прогласио „српски империјум и за ове крајеве и увео у звање оне врховне административно-политичке органе, које је српска влада у Београду, по предлогу Народне Управе у Новоме Саду на та места именовала“.⁹⁶ У Војном архиву постоји извештај, послат из Темишвара у Београд након великог радничког штрајка који је избио неколико дана касније због смене др Рота, у којем се каже да то наређење није издала Врховна команда, него или Народна управа у Новом Саду или Краљевска влада у Београду.⁹⁷ Као одговор на овај извештај стигла је у Темишвар депеша од министра унутрашњих

⁹⁰ Писмо Лалошевића Прибићевићу 1. фебруара 1919. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе Ф. 76).

⁹¹ Исто.

⁹² Писмо Јоце Лалошевића Светозару Прибићевићу 10. фебруара 1919. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе Ф. 76).

⁹³ Исто.

⁹⁴ В. Нрабак, „Veliki politički štrajk“, 308.

⁹⁵ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, 2.

⁹⁶ Исто; *Слоџа*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, 1.

⁹⁷ Војни архив, П 8 К 26/16.

послова, у којој се наводи да су смена старог и постављање новог великог жупана спроведени у споразуму са председником владе. Такође се из извештаја види став владе да је смена била нужна, јер је „ранији велики жупан са још неким чиновницима управне струке поткопавао углед Срба“ и тиме створио услове да буде смењен. Даље у извештају стоји и да српска и савезничка власт није могла да прихвати да органи мађарске републике могу радити противно српским интересима а да и даље остану на положајима на којима су били. „Од њих се дакле с правом могло очекивати и тражити да буду лојални, а кад то нису били, најблажија мера што се противу њих могла применити јесте њихова смена са положаја у коме се нису могли наћи у новоствореној ситуацији“, писало је Министарство унутрашњих послова.⁹⁸ Дакле, влада у Београду имала је исти став као Народна управа у вези са Ротом и његовим сарадницима, иако ће у наставку извештаја стајати да се даља смена чиновника обустави.

Сменом у Темишвару са положаја је уклоњен и стари градоначелник Јакоби. Смена је извршена у миру, иако су Јакоби и његов сарадник Текеш изјавили да ће се жалити. Уклањањем њих двојице онемогућен је у раду и Ото Рот као комесар мађарске владе за Банат. Петар Пекић и српска штампа писали су да су Јакоби и Рот тада побегли аутомобилом у Мађарску и том приликом однели сто милиона круна.⁹⁹ У штампи се увек провлачила теза да је Рот однео извесну суму новца у Будимпешту, јер ће и касније лист *Слоџа* питати „шта је са милијардама које су странци одвукли на рачун наше државе“, али се једино у извештају команданта Коњичке дивизије из 25. маја 1919. године спомиње да је при овој смени темишварског жупана заплењен новац у износу од седам милиона круна.¹⁰⁰

Преузимање власти у српске руке, те смена Ота Рота и увођење српског империјума у Темишвару били су догађаји веома значајни у историји темишварских Срба. Да су ове догађаје Срби примили са радошћу можемо пратити кроз чланке у неколико бројева српске темишварске штампе али и српске штампе у околини. За Србе Темишварце 20. фебруар 1919. године добио је „у повесници Баната нарочити повеснички значај“ и тај четвртак је у штампи називан „српским даном“.¹⁰¹ Интересантно је да се том приликом у штампи и први пут помиње кованица „српски империјум“ и то у контексту да је „српски империјум тога дана и за те крајеве званично проглашен и спроведен“ само једним јединим актом без већих трзавица.¹⁰² У листу *Слоџа* писало је да се свим Темишварцима „без разлике у народности и вери на лицу видела радост“.¹⁰³ Ово се мора узети уз сумњу, с обзиром на то да је сутрадан избио генерални штрајк у Темишвару управо као одговор на то што је Народна управа преузела власт. *Слоџа* је наставила да саопштава како

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, Subotica 1939, 205.

¹⁰⁰ *Слоџа*, бр. 269, Велики Бечкерек, 7. децембар 1919, 1; Архив Југославије, Делегација, Ф. 5 у Паризу 29. 5. 1919, бр. 1878.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Исто.

се испред општине окупило „пуно отменога света, који је се сунчао на лепоме дану и задовољно слушао и даље причао вести о појединим већ извршеним фазама преузимања“, те да се на свим ондашњим језицима могло чути „да је то већ давно требало учинити и да је овим кораком унесен у овдашње друштво елемент политичке равнотеже, јер ће се потсећи крила онима, који су досадашње, привидно неодлучне прилике умели употребити на то, да рове против српских интереса у овоме делу Баната“. Овом приликом српски лист у Темишвару, лист *Слоџа*, каже да „уздишу“ једино још „неки кругови“ чији су материјални интереси били везани за Ротов режим, а исто тако и неколико „румунских неумерено амбициозних особа нису учествовали у овој општој радости“. Те особе су се увериле „да им је узалудно било досадашње роварење“, али је ипак у друштву које се радовало преузимању српске власти „била заступљена у лепом броју и румунска интелигенција“, која је одобравала преузимање империјума у српске руке.¹⁰⁴

Под „дојмом ових радосних догађаја“ српско темишварско Народно веће је тог четвртка 20. фебруара 1919. године увече одржало последњу седницу.¹⁰⁵ Њоме је председавао Филипон. Српско Народно веће том приликом изјавило је да преузимањем империјума у српске руке разлог његовог постојања престаје.¹⁰⁶ Захваливши члановима већа „на досадашњем труду и родољубивом раду“, у своје име и у име владе у Београду, нови жупан их је позвао „да га радом својим и од сада помажу“.¹⁰⁷ После тога веће се разишло певајући српску химну и кличући да живе краљ Петар, регент Александар и држава Срба, Хрвата и Словенаца. „Радујемо се да из Темишвара можемо једаред и повољне вести чути“, радовало се и уредништво великокикинског листа *Српски гласник* поводом овог догађаја, а Вршчани – да је „после дугог натезања и закулисне борбе“ темишварско питање решено онако како су и они и „сви родољуби захтевали, а како је интерес општи налагао“.¹⁰⁸

Први званични акт нове администрације био је да се обустави рад додашњег банатског Народног већа, чији је председник био Рот. Како се каже у чланку листа *Српски гласник*, рад „тога Пучкога Већа биће предметом нарочитога испитивања“, али да је оно расформирано, изузев „апровизиционог, део који ће под руковођењем градског већника исте струке свој рад и на даље продужити“. У српске руке преузети су пошта, порезно звање и остала главнија звања, а преузимање преосталих звања десиле се у следећим данима, како је писао лист *Српски гласник*.¹⁰⁹

Међутим, Новак Грујић, сарадник листа *Слоџа*, касније ће писати: „Др. Филипон, Хегн! Два неспретнија човека, два више пасивна човечуљка никада нигде нису била на тако истакнутом положају, као ова два епигона¹¹⁰ у

¹⁰⁴ *Слоџа*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруара 1919, 3.

¹⁰⁵ *Слоџа*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, 1.

¹⁰⁶ *Застава*, бр. 32, Нови Сад, 22. фебруар 1919, 3.

¹⁰⁷ *Слоџа*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, 1.

¹⁰⁸ *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, 2; *Нова Зора*, бр. 11, Вршац, 23. фебруар 1919, 2.

¹⁰⁹ *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, 2

¹¹⁰ Презрива ознака за касније слабе и неуспеле наследнике у области науке, политике и уметности, који примењују превазиђење идеје и методе својих претходника – прим. аут.

тако великим данима¹¹¹. У истом чланку осудио је „рад, управо нерад, пасивност и дрскост хвала Богу сада већ бивше Народне Управе у Новом Саду“, коју, као и др Филипона, терети одговорност за губитак српског Баната.¹¹² Лист *Застава* ће за евакуацију и за губитак Темишвара касније такође кривити српски Народни одбор у Новом Саду и Народну управу. На страницама листа истицало се да је поред административних послова, задатак Народне управе требало да буде да спасе, сачува, осигура и обезбеди све оне крајеве које је, како су писали њени сарадници, „јуначка српска војска освојила и посела“. За њихове експоненте у Тамишкој жупанији пише да нису били људи од великог концепта и стила и да се нису снашли на својим одговорним позицијама. „Нису били добро обавештени о приликама у Темишвару и нису водили политику задобијања.“ Историјска одговорност, по мишљењу исказаном у листу *Застава*, за евакуацију Темишвара и околине пада на чланове Народне управе и они због тога остају „ситни људи свог времена“.¹¹³

Став директно упућених у ситуацију у Темишвару, а и владе у Београду након штрајка који је избио под утиском ове смене у Темишвару, био је да се „треба потпуно оставити претензија на империјум у окупираној области, јер тај империјум нико не признаје, а његово прокламовање пре решења конференције мира не доноси никакве стварне користи“. Такође и да се „прокламовањем империјума“ губе сви аргументи, „којима би могли бранити смену појединих нелојалних мађарских чиновника, јер нам онда нико неће веровати да ми ту смену вршимо заиста због нелојалности“. Извештај влади у Београду који су послали представници српских војних власти у Темишвару завршава се речима: „Колико ће нам пак ово шкодити у погледу дипломатском код наших савезника, ви ћете бити у стању боље да оцените“.¹¹⁴

У једном од својих првих научних радова о приликама у Темишвару након Првог светског рата направили смо грешку која се тицала односа Ђорђевића, Народне управе и др Рота. Не постоји боље место од *Темишварског зборника* на којем бисмо је исправили. Такође, инспирацију за овај рад нашли смо у чланку који је објавио лист *Време* на седмогодишњицу од уласка српске војске у Темишвар. Чланак потписује Милан Л. Поповић и у њему каже:

Наравно да се све појединости, сви поверљиви разговори не могу још данас, па ни у облику успомена објавити. Наш деликатан положај према Румунији, наш пријатељски и савезнички однос многе је ствари већ поравнао међу нама, и тек познија времена ће бити још згоднија, да се расветле извесна питања и утврди: Зашто смо ми изгубили Темишвар. Једно се међутим, може већ сад с мирном савешћу рећи. А то је: да се пустило војним властима да води политику у Темишвару, он би можда данас био још наш. Свакако пре и са већим изгледима, но кад су власт преузели наши. Јер војне власти имале су пред очима један циљ, једну могућност која може наступити, једну околност која нам се може од горе натурити, једну евентуалност с којом и у задњем моменту треба рачунати. Док су Народна већа тражила само власт.¹¹⁵

¹¹¹ *Сложа*, бр. 260, Велики Бечкерек, 12. новембар 1919, 1.

¹¹² *Сложа*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, 1.

¹¹³ *Застава*, бр. 159, Нови Сад, 31. јул 1919, 3.

¹¹⁴ Војни архив, П 8 К 26/16.

¹¹⁵ *Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, 3.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Војни архив, Београд
2. Архив Војводине, Нови Сад
3. Ручкописно одељење Матице српске, Нови Сад
4. Вјелажас, Mile, *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921*, Београд 1988.
5. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918. године и догађаји по извршеном уједињењу до демобилизације 1920. год, 1918–1919. година, офанзива друшћ период гоњење шрећа фаза, Прелаз наших Армија преко Дунава, Саве и Дрине и њихово избијање на демаркационе линије, Војно-дипломатска акција за одређивање граница Краљевине Југославије*, књ. 31, Београд 1939.
6. *Građa o stvaranju jugoslovenske државе* (1. 1–20. XII 1918), други том, приредили др Драгослав Јанковић и др Богдан Кризман, Београд 1964.
7. *Дневник шроше Сивевана Михалчића*, приредио Драго Његован, Нови Сад 2000.
8. *Zapisi sa sednica delegacije Краљевине SHS на Мировној конференцији у Паризу 1919–1920*, приредили Богдан Кризман и Богумил Храбак, Београд 1960.
9. Јанјетовић, Зоран, *Nemci u Војводини*, Београд 2009.
10. Јудин, Љубомирка, „О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918–1919“, *Зборник за друшћивене науке*, бр. 51, Нови Сад 1968, 5–35.
11. Касаш, Јована, „Прилике у Темишвару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба“, *Истраживања*, бр. 24, Нови Сад 2013, 391–400.
12. Касаш, Јована, „Улазак српске краљевске војске у Темишвар 17. новембра 1918. године“, *Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди*, бр. 14, Кикинда 2018, 177–190.
13. Кризман, Богдан, „Београдско примирје од 13. новембра 1918“, *Зборник за друшћивене науке*, бр. 46, Нови Сад 1967, 111–134.
14. Марковић, Саша, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор 2011.
15. Миленковић, Тома, „Банатска република и мађарски комесаријат у Банату (31. октобар 1918 – 20. фебруар 1919)“, *Зборник Машице српске за историју*, бр. 32, Нови Сад 1985, 99–142.
16. Пекић, Петар, *Повијест ослобођења Војводине*, Суботика, 1939, 205.
17. Хорват, Александар, *Барања 1918–1922*, Нови Сад 2013.
18. Храбак, Богумил, „Аутономизам у Војводини 1919–1928. као реакција на финансијско исцрпљивање и политичко заповјаштање покрајине“, *Годишњак Друштва историчара Војводине*, Нови Сад 1984, 69–112.
19. Храбак, Богумил, „Велики политички штрајк у Војводини и на угарској територији под окупацијом српске војске 21–22. фебруара 1919. године“, *Зборник Историчког института*, Славонски Брод 1965, 301–346.
20. Церовић, Љубивоје, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997.

ШТАМПА:

1. *Банатски гласник*, Велики Бечкерек (1918).
2. *Време*, Београд (1925).
3. *Застава*, Нови Сад (1919).
4. *Нова Зора*, Вршац (1919).
5. *Слобода*, Нови Сад (1919).
6. *Слога*, Темишвар, Велики Бечкерек (1918, 1919).
7. *Српски гласник*, Велика Кикинда (1919).
8. *Српски лист*, Нови Сад (1918, 1919).

„NODUL TIMIȘOREAN“: RELAȚIA DINTRE GENERALUL ĐORĐEVIĆ,
DR. ROTH ȘI ADMINISTRAȚIA POPULARĂ PENTRU BANAT, BAČKA
ȘI BARANJA

Jovana Kasaš

Rezumat

Timișoara, capitala Banatului, s-a aflat în componența primului stat iugoslav după terminarea Războiului Mondial și intrarea armatei sârbe în oraș, în 1918. După intrarea armatei sârbe, Statul generalului Đorđe Đorđević se va afla la Timișoara. La Marea Adunare Națională desfășurată la Novi Sad pe 25 noiembrie 1918, și cei cinci delegați din Timișoara au votat ca Banatul, Bačka și Baranja să se alipească Regatului Serbiei și Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. După manifestul unionist de la 1 decembrie, Administrația Populară va începe să funcționeze ca organ al marii Adunări Naționale, având ca scop introducerea administrației sârbe pe întreg teritoriul pe care a intrat armata sârbă. Timișoara, ca un mediu multinațional în care populația sârbă coabitase din trecut cu germani, maghiari, români și evrei, a necesitat exercitarea unei politici specifice. Dat fiind faptul că în Timișoara a fost proclamată Republica Bănățeană pe 31 octombrie 1918, dar – în aceeași zi – și Consiliul Popular Bănățean și Consiliul Popular Sârbesc, în Timișoara se vor confrunța sau conlucra simultan autoritatea militară sârbă, Guvernul de la Belgrad, Administrația Populară de la Novi Sad, cât și cele două Consilii Populare menționate.

“THE TIMIȘOARA NODE”: THE RELATIONSHIP BETWEEN
GENERAL ĐORĐEVIĆ, DR. ROTH AND THE PEOPLE’S ADMINISTRATION
FOR BANAT, BAČKA AND BARANJA

Jovana Kasaš

Summary

Timișoara, the capital city of Banat, was part of the first Yugoslav state after the end of the First World War and the entering of the Serbian Army into the city in 1918. Upon the entering of the Army, the Staff of general Đorđe Đorđević will also be placed in Timișoara. At the Great National Assembly held in Novi Sad on November 25th 1918, the five delegates from Timișoara have also voted for the joining of Banat, Bačka and Baranja to the Kingdom of Serbia and to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. After the unionist manifest on December 1st, the People’s Administration will start to function as an organ of the Great National Assembly, working on the implementation of the Serbian authority on the entire territory where the Serbian Army had entered. Timișoara, as a multinational environment in which the Serbs have cohabited from the past with the Germans, Hungarians, Romanians and Jews, required running a dedicated politics. As on October 31st, 1918 in Timișoara the Banat Republic was proclaimed, as well as (on the same day), the Banat People’s Council and the Serbian People’s Council, in Timișoara will confront or work together the Serbian military authority, the Government in Belgrade, the People’s Authority and the two Councils mentioned above.

Љиљана И. Пузовић

ПАРОХИЈСКИ ХРАМОВИ У ТЕМИШВАРСКОЈ ЕПАРХИЈИ СРЕДИНОМ ХVІІІ ВЕКА

САЖЕТАК: Аустро-турски ратови вођени у првој половини ХVІІІ века (1716–1718, 1737–1739) проузроковали су велика пустошења на подручју Темишварске епархије, разарање парохијске мреже и уништавање многих храмова. Полазећи од података из изворне грађе, у раду ће бити размотрена питања везана на потоњу обнову старих и изградњу нових парохијских храмова. Указано је на учешће епархијске управе, парохијског свештенства и парохијана у обнову, изградњу и опремању храмова, као и на однос државних власти према решавању поменутих питања. Упркос честим отпорима и притисцима државних и нижих органа власти, православни Срби и Румуни су средином ХVІІІ века успели да обнове или саграде велик број парохијских храмова, што је имало огроман значај за православни живаљ на простору Баната.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Српска православна црква, Карловачка митрополија, Темишварска епархија, храмови, Банат, Хабзбуршка монархија, ХVІІІ век.

Подручје Темишварске епархије тешко је пострадало у аустро-турском рату (1716–1718), великом војном сукобу који је означио нов период у дугој и богатој историји ове епархије.¹ Настрадало је или се разбежало бројно

¹ Војска Хабзбуршке монархије освојила је већ у јесен 1716. године Темишвар и део Баната, а током следеће године заузела је цео Банат. Освојене територије признате су јој миром у Пожаревцу, потписаним 21. јула 1718. године. Промене у црквеној организацији биле су неминовна последица политичких дешавања, тако да су обе банатске епархије, Темишварска и Вршачка, дошле под надлежност београдског митрополита Мојсија (Петровића), повељом Карла VI од 5/16. новембра 1720. године. Тиме је озваничено стварање самоуправне Београдске митрополије, коју су чиниле Београдска, Ваљевска, Темишварска и Вршачка епархија. Након спајања двеју српских митрополија, Београдске и Карловачке (1726), Темишварска епархија се нашла у саставу обједињене Београдско-карловачке митрополије, све до новог аустро-турског рата (1737–1739). Одредбама Београдског мира (1739), Хабзбуршкој монархији остао је простор северно од Саве и Дунава, док су територије јужно од ових река припале Османском царству. То је довело до нових црквених јурисдикционих подела, а обе банатске епархије прикључене су Карловачкој митрополији. Уп.: Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, *Сјоменик СКА* 34 (1898) 91; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 1991, 18–25; *Историја српског народа IV/1*, Београд 1986, 111–112, 126–128; И. Точанац, „Београдска и Карловачка митрополија: процес уједињења (1722–1731)“, *Историјски часопис* 55 (2007) 201–204. Од новијих радова о Темишварској епархији у ХVІІІ веку вид.: Љ. И. Пузовић, „Границе, насеља и парохије Темишварске епархије (1716–1779): прилог проучавању историје православља у Банату“, *Зборник Майице српске за историју* 96 (2/2017) 35–52; Иста, „Парохијско свештенство Темишварске епархије средином ХVІІІ века“, *Темишварски зборник* 9 (2017) 19–39.

становништво, међу којим је било и свештенство, разорена је парохијска мрежа, уништени су многи храмови. У овим сложеним историјским приликама, Темишварском епархијом управљао је владика Јоаникије (Владисављевић, 1713–1727). Својим поступцима стекао је наклоност нових власти, које су га 18. априла 1722. године признале за темишварског епископа.²

Хабзбуршке власти се с почетка нису противиле подизању цркава, па су митрополит Мојсије (Петровић) и епископи Београдске митрополије, првих послератних година, користили њихову благонаклоност како би обновили храмовну мрежу. Према речима митрополита Петровића: „У самом Банату више од стотину цркава изнова је начињено и никаквог приговора или осуде није било, него су још терали да граде и прекоревали их зато што нису имали цркве у сваком селу и месту“.³ Како се на подручју Баната, поред Темишварске, налазила и Вршачка епархија, број од више од сто храмова не може се односити само на Темишварску епархију, али најмање половина од тога може.

У настојању да подстакне изградњу храмова, митрополит Мојсије је првом тачком *Уредбе* од 2. децембра 1724. године наредио да се сваки свештеник стара да црква буде бар у свакој парохији, ако није могуће да се изгради у сваком селу. Нови храмови требало је да буду високи и пространи, а не ниски и тесни, као за турске управе. *Уредба* је предвиђала да храмови буду украшени светим иконама и опремљени књигама, одеждама и свим богослужбеним стварима. Прописано је да цркве имају „клопоти либо звона“ и да свака буде ограђена плотом или кољем. Над црквеном имовином требало је да буду постављени „црковни синови“ који би бринули о њој.⁴

Међутим, већ 30. децембра 1724. године, митрополит Мојсије се пожалио карловачком митрополиту Вићентију (Поповићу):

Како је сада ово неколико времена овдашња администрација почела раздоре чинити нашим привилегијама да нам не допуштају цркве правити са слободом нам општедарованом, ни у којем месту.⁵

Изградња и обнова храмова нарочито су ометане после Деклараторија из 1727. и 1729. године. Деклараторије су ограничиле право народа на изградњу храмова, односно њихово зидање и поправљање није се смело предузимати без царске дозволе. Такав став оправдавали су тврдњом да је народ сувише сиромашан да би градио цркве, а стварни разлог био је страх римокатоличких кругова да би тиме била угрожена владајућа религија.⁶

Никола (Димитријевић, 1728–1744), наследник владике Јоаникија, кога су поменуте забране затекле по доласку на чело епархије, трудио се да заобиђе

² Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 128–129; Д. Руварац, *Опис Темишварске епархије 1727. године*, Сремски Карловци 1923, 4; Д. Руварац, „Прилози за историју архиепископа и епископа у митрополији Карловачкој“, *Летопис Мајице српске* 198 (1899) 117.

³ Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 113.

⁴ Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 199–200; И. Точанац, „Прописи митрополита Мојсија Петровића за свештенике и парохијане“, *Историјски часопис* 48 (2001) 152.

⁵ Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 113.

⁶ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад – Београд 1998, 63–64.

државне наредбе подстичући изградњу цркава колико год је то било могуће. Из првих година његове управе сачувано је писмо у којем га пошилалац пита за савет у вези са постављањем проскомидије и дасака у цркви у Липови. Писмо је написано 3. јула 1729. године, без појединости из којих бисмо могли нешто више да закључимо о целом процесу изградње храма, али довољно да покаже да су се и даље градили храмови.⁷

У попису владичанства из 1733. године, забележено је постојање 121 парохијске цркве.⁸ У Темишварском дистрикту храмови су били у Сентандрашу [Sânandrei], Бечкереку [Becicherecu Mic], Сакалазу [Săcălaz], Бергесову [Beregsău Mare], Ченеју [Cenei], Болдору [Boldur], Сентмихају [Sântmihaiu Român], Парцу [Pața], Ђороку [Giros], Башанима [сада непостојеће насеље], Ђерџамошу [Cărpiniș], Тополовцу [Topolovățu Mare], Јенови [Ianova], Мунари [Munar], Моноштору [Mănăștur], Фенлаку [Felnac], Кнезу [Satchinez], Варјашу [Variaș] и Чернетезу [Cerneteaz].

У Липовском дистрикту своје храмове имала су следећа насеља: Липова [Lipova], Усусау [Ususău], Биркиш [Birchiș], Каполнаш [Căpălnaș], Пожога [Pojoga], Бара [Bara], Кесинци [Chesinț], Алеуш [Alioș], Севдин [Frumușeni], Семиклеуш [Sânnicolau Mic, сада кварт Арада], Нови Арад [Aradu Nou], Феритхаз [Firiteaz], Киждија [Coșarii], Ходош [Hodoș], Кувеждија [Cuveșdia], Кишфалуд [Victor Vlad Delamarina], Лалошеви [Lalașinț], Булци [Bulci] и Белотинци [Belotinț].

У Чанадском дистрикту храмови су били у Семпетру [Sânpetru Mare], Сараволи [Saravale], Великом Семиклушу [Sânnicolau Mare], Малом Семиклушу [Остојићево], Чанаду [Cenad], Ђали, Оросламошу [Банатско Аранђелово], Кањижи [Нови Кнежевац], Санаду, Чоки, Падеју и Комлошу [Comloșu Mare]. Само једно насеље овога дистрикта, Егриш [Igrîș], није имало своју парохију и храм.

У насељима Бечкеречког дистрикта, у Итебеју [Српски Итебеј], Пардању [Међа], Модошу [Јаша Томић], Вењу [Foeni], Сечњу, Орловату, Ченти, Ечки, Великом Бечкереку [Зрењанин], Елемиру, Бечеју [Нови Бечеј] и Иђошу постојали су храмови, док их у Акацу [Акач], Куманима, Арадцу и Ботошу није било.

Своје храмове имала је и већина насеља Панчевачког дистрикта, попут Ковина, Омољице, Панчева, Јабукe, Овче, Борче, Сефкерина, Опова, Томашевца, Неузине и Боке. Цркве нису постојале у Старчеву, Сакулама, Јарковцу, Маргитици, Добрици и Иланци.

У Чаковском дистрикту било је мање храмова с обзиром на број насеља. Постојали су у Лигету [Pădureni], Жебељу [Jebel], Гиладу [Ghilad], Иклоди [Iclodă], Стамори [Stamora Română], Драгшини [Dragșina], Хитијашу [Hitiaș], Силашу [Silagiu], Вукови [Vucova], Фрљугу [Fârlug], Вермешу [Vermeș],

⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1729/23.

⁸ АСАНУК, МП, „А“, 1733/102. Будући да се поменута насеља сада налазе у две државе, Србији и Румунији, савремени званични називи постојећих насеља наведени су, у угластим заградама, на службеном језику и службеним писмом. У међувремену, поједина насеља су запустела, или су спојена са суседним, већим, насељима. Захваљујем господину Стевану Бугарском на помоћи око убикације насеља и идентификације њихових савремених назива на румунском језику.

Кадару [Cadar], Дубошу [Duboz], Овсеници [Ofsenița], Чакови [Ciacova], Обаду [Obad], Петроману [Petroman], Унипу [Unip], Денти [Denta], Великом Гају, Долцу [Dolaț], Толвадији [Livezile], Шурјану, Рудни [Rudna], Банлоку [Banloc], Чебзи [Cebza], Вишаду [сада непостојеће насеље], Македонији [Macedonia], Иванди [Ivanda] и Семартону [Sânmartinu Sârbesc].

Најмање храмова имао је Фачетски дистрикт. Забележени су у Божуру [Traian Vuia], Белинцу [Belinț], Дубештију [Dubești], Маржини [Margina], Гладни [Gladna], Куртеи [Curtea], Темерешчу [Temerești], Томештију [Tomești], Фиреди [Fîrdea], Кличови [Cliciova], Коштеју [Coșteiu de Sus], Ершнику [Ierșnic], Хасијашу [Hisiaș], Фачету [Făget], Бапши [Babșa], Шиштаровцу [Șiștarovăț] и Сарезану [Sărăzani].⁹

Анализом овог пописа долази се до података да је процентуално највише храмова било у Чанадском дистрикту, чак у 92,3% насеља, затим у Бечкеречком, 70,58%, и Панчевачком, 67,71% насеља. Приближно исти проценат храмова је у Темишварском, у 51,28% места, и Чаковском, у 49,18% места, док је тај проценат у Липовском дистрикту 43,48%. Најмање храмова било је у Лугошко-фачетском дистрикту, само у 23,29% насеља.

По рескрипту из 21. септембра 1734. године дозвољена је поправка цркава, али за грађење нових и подизање цркава на темељима који се једва могу препознати потребно је тражити посебну дозволу, како то чине и римокатолици.¹⁰ На црквама би се, без дозволе, могле радити само мање поправке, а за подизање нових морало се тражити посебно допуштење, без могућности да се подигне црква на темељу турске мошеје.¹¹ Али у пракси ове одлуке нису дословно спровођене, тако да се са изградњом храмова наставило уобичајеном динамиком, у складу са финансијским могућностима парохијана.

На основу делимичног пописа епархије који је 1758. године извршио егзарх митрополита Павла (Ненадовића), протосинђел Арсеније (Радивојевић), тадашњи администратор Темишварске епархије, зна се да је Никола (Димитријевић) осветио антиминос за 18 цркава.¹² У питању су следећа села: Беодра [Ново Милошево], Бечеј, Иђош, Елемир, Модош, Сига село паорско, Сечањ, Чанад, Оросламош, Кањижа, Санад, Чока, Мали Семиклуш, Сентандраш, Винга [Vinga], Чернетехаз, Варјаш и Фенлак. Сви антиминоси, изузев за цркву у Кањижи, освећени су 3. новембра 1733. године. Како је богослужење могуће обавити и ван цркве ако постоји освећени антиминос, а никако се не може обавити без њега, могуће је да цркве у поменутих деветнаест места нису биле у употреби пре 1733. године, пошто није наведено да је у цркви постојао стари антиминос на којем се служило. Имајући у виду да визитација из 1758. године није обухватила Лугошко-фачетски дистрикт, као ни већи део Липовског и делове Чаковског дистрикта, број антиминоса које је Никола (Димитријевић) осветио за време своје управе био је свакако већи, као и број храмова које је евентуално подигао.

⁹ АСАНУК, МП, „А“, 1733/102.

¹⁰ Ј. Х. Швикер, *Полијичка историја Срба у Угарској*, 63–64.

¹¹ Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 111.

¹² Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758. године“, *Архив за историју Српске православне карповачке митрополије* 3 (1913) 321–373.

Нови аустро-турски рат (1737–1739) довео је до нових страдања народа и рушења храмова. Разарања нису били поштеђени ни тадашњи најрепрезентативнији црквени објекти, као што су епископски двор и Саборна црква у Темишвару. Оба здања су изгорела на почетку рата, током епидемије куге, наводно, да би се зауставило ширење ове болести. Све се десило док је владика Никола (Димитријевић), по наређењу из Беча, скупљао царски форшпан по Банату. Наредбу да се двор и црква спале издао је Дежан, саветник Темишварске администрације, иако је владика претходно од генерала Најперга добио уверење да се двор не сме палити, чак ни ако се у њему појави куга.¹³ Епископ Димитријевић повео је судски спор против виновника ових догађаја, али начињена штета се није могла исправити, па су започете припреме за изградњу нове Саборне цркве и двора. Нова црква Вазнесења Господњег грађена је у време од 1744. до 1748. године. Камен темељац за њу положио је 3. септембра 1744. године српски патријарх Арсеније IV (Јовановић), а изградњу је 1748. године довршио нови владика Георгије (Поповић, 1745–1757).¹⁴ Изградња новог двора почела је 1745. године, трудом истог епископа, а главно, источно крило и део јужног крила завршени су 1752. године. Јужно и западно крило дограђени су тек 1791. године.¹⁵

Будући да су државне власти и даље забрањивале слободну изградњу храмова, српски јерарси били су истрајни у молбама да им се ипак дозволи градња, па се епископ Георгије тим поводом 1750. године обраћао Земаљској администрацији у Темишвару.¹⁶ Овим проблемом бавио се и карловачки митрополит Павле (Ненадовић, 1749–1768). Позивајући се на српске привилегије, молио је царицу да дозволи подизање нових цркава на темељима старих.¹⁷ Још је тражио да те цркве не буду од дрвета, већ од чврстог материјала, цигле или камена, као што су све цркве у Угарској. Навео је да је цркве од дрвета лако срушити и опљачкати, да лако прокишњавају, при чему се уништава инвентар и омета богослужење.¹⁸ У вези са овим проблемом 17. децембра 1765. године донета је одлука да се за сваку цркву мора поднети нацрт градње заједно са прорачуном и мора се пријавити заклада, односно фонд, из чијих средстава ће се она градити.¹⁹ Деклараторија из 1779. године донела је коначан суд о овом питању. Њоме је дозвољена градња цркава у насељима где живе само православни, под условом да има најмање 30 кућа,

¹³ Послуга је пре спаљивања изнела ствари у сандуцима из двора, али, по Димитријевићевој тврдњи, нико није знао да се 2000 дуката налази „в стјење созидати били во јединој кутији от плеха“, тако да су нестали у пожару. Уп.: Р. Грујић, „Из писама Николе Димитријевића, епископа темишварског, 1737, 1738 и 1739. године“, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* 3 (1930) 470; И. Зеремски, „Темишварски епископ Никола Димитријевић и паљење његове резиденције и цркве“, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* 5 (1932) 88–89.

¹⁴ П. Момировић, *Сѣтари српски записи и најѣписи из Војводине I*, Нови Сад 1993, запис бр. 655; С. Бугарски, *Српско православе у Румунији*, Темишвар, Београд, Нови Сад 1995, 152–153.

¹⁵ С. Бугарски, *Српско православе у Румунији*, 176; АСАНУК, МП, „Б“, 1774/55.

¹⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1750/148.

¹⁷ Ј. Радоњић и М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792. године*, Београд 1954, 92.

¹⁸ Д. Руварац, „Меморијал митрополита Павла Ненадовића од 24. маја 1750“, *Српски Сион* 14 (1904) 402.

¹⁹ М. Грбић, *Карловачко владичанство II*, Топуско 1990, 296.

док се специјална дозвола од власти морала тражити у местима где је било и других вероисповести.²⁰

На основу неколико сачуваних докумената насталих средином XVIII века, сазнаје се да се свако село, према својим могућностима, трудило да сагради цркву, а затим да од епископа издејствује постављање свештеника, и тако постане парохијско место.²¹ Иницијатива за изградњу храма, као и за постављање свештеника, потицала је од сеоског кнеза и истакнутијих мештана.²² Њихови потписи налазе се на сачуваним писмима упућеним владци Георгију (Поповићу), у којима му се обавезују да ће изградити или обновити своју цркву. У писму мештана села Кесинаца, у Липовском дистрикту, у вези са изградњом цркве која је прекинута због међусобних несугласица, каже се:

Како ми одавно почету цркву изнова правимо и ђаволским подстицајима и нашим неслагањима направисмо међусобну мржњу на преосвештеном делу. Сада опет уз Божију помоћ смо се договорили унапред да ћемо посао завршити, а ако нешто преступимо и обећање не испунимо да имамо сваку казну трпети, како одлучење од цркве, тако и митрополиту глобе плаћати.²³

Слично писмо су упутили и житељи Новог Арада који су одлучили да обнове своју цркву. У њему се каже:

Ми долеподписани... хоћемо нашу стару и оронулу цркву обновити, а то јест испод темеља циглом подзидати, покрити зидове изнутра и споља, олепити и кречом лепо украсити. Такође, одоздо циглом патосити.²⁴

Како је изградња цркава била огроман посао, често финансијски претежак за житеље одређеног насеља, тражени су ктитори уз чију помоћ би успешно била довршавана њихова изградња.²⁵ Тако је за цркву у шанцу Курмане, 1762. године, милитар Максим Зокић (или Ђокић) обећао да ће купити хиљаду цигли за патосање цркве и да ће их на сопственим колима допремити ако цигле буде нашао у Новом Бечеју, док су му обећана варошка кола ако их буде морао куповати у Темишвару.²⁶

Велик број храмова обновљен је или изнова подигнут од чврстог материјала у другој половини XVIII века. На основу сачуваних записа из Итебеја могуће је пратити процес изградње новог храма. Градња нове цркве посвећене истим светитељима као и стара, Светом Симеону и Светом Сави, започета је 30. јула 1765. године, на темељу који је осветио темишварски владика Вићентије (Јовановић Видак, 1758–1774).²⁷ Груби радови завршени су две године касније, уз помоћ немачких неимара из Темишвара.²⁸ Крст на црквеном

²⁰ Ј. Радоњић и М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792. године*, 148–149.

²¹ АСАНУК, МП, „Б“, 1729/23.

²² Љ. И. Пузовић, „Парохијско свештенство Темишварске епархије средином XVIII века“, 20.

²³ АСАНУК, МП, „Б“, 1749/17.

²⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1749/21.

²⁵ П. Момировић, *Стари српски записи и најписи из Војводине*, запис бр. 1204.

²⁶ Исто, запис бр. 1204.

²⁷ Исто, запис бр. 1386.

²⁸ Исто, запис бр. 1446.

звонику подигнут је 20. априла 1769. године,²⁹ а иконостас је довршен 20. децембра 1774. године.³⁰ Овим је завршен већи део послова око изградње и уређења храма, али је за то требало да прође скоро цела деценија, што значи да је изградња храма била дуготрајан процес, чак и у већем месту као што је Итебеј, а камоли у малим и сиромашним селима. Због тога су поједина села, као Грујин [Gruni] и Перул [Păru], у Лугошком дистрикту, настојала да заједнички саграде цркву.³¹

*

На основу посредних сведочанстава и сведочанстава из каснијег времена сазнаје се да су храмови из времена турске управе на подручју Темишварске епархије били мали, тесни, подигнути од слабог материјала (дрвета или набоја) и са оскудним инвентаром.³² Од дрвета је била и темишварска Саборна црква, која је спаљена током рата (1737–1739).³³

Цркве које су изграђене у почетку аустријске управе у Банату, сходно наредбама митрополита Мојсија, биле су веће, пространије и од чврстог материјала, најчешће ћерпича, цигле или камена.³⁴ Најподробнији опис храмова оставио је 1758. године већ поменути администратор темишварски, протосинђел Арсеније (Радивојевић), приликом визитације епархије.³⁵ Мада је обишао приближно четвртину парохија, узорак је довољан да би се створила слика о стању и изгледу постојећих храмова. Може се претпоставити да је целокупан утисак бољи од стварног стања јер су се описане цркве налазиле у насељенијем и богатијем делу епархије. Питање је какви су храмови били у сиромашнијим и слабије насељеним дистриктима, претежно насељеним румунским становништвом, као што су Липовски и Лугошки, у којима је и парохијска мрежа била ређа од оне у осталим дистриктима.

Од шездесет девет описаних храмова, двадесет један био је саграђен од печене цигле, дванаест од непечене, то јест од ћерпича, исто толико од плетера, десет од буса или набоја, седам од платина (дасака),³⁶ четири од балвана и по једна од прошћа и од земље. За две цркве се не зна од чега су биле направљене. Дакле, приближно половина храмова била је саграђена од чврстог и трајног материјала, тачније од цигле и ћерпича, док је исто толико било и од слабијег материјала.³⁷ Временом су старе цркве бивале замењене бољим и трајнијим, али у овом периоду оне још нису преовладале.

Материјал којим су биле покривене био је такође разнолик. Највише цркава је било покривено храстовом или буковом шиндром, чак тридесет једна, затим трском – седамнаест, даском – девет, рогозом – седам, а црква

²⁹ Исто, запис бр. 1552.

³⁰ Исто, запис бр. 1751.

³¹ АСАНУК, МП, „Б“, 1761/136.

³² Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 199.

³³ И. Зеремски, „Темишварски епископ Никола Димитријевић и паљење његове резиденције и цркве“, 88–89.

³⁴ Д. Руварац, „Мојсије Петровић митрополит београдски 1713–1737“, 199.

³⁵ Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758. године“, 321–373.

³⁶ Plätina, f. ein Scheit Holz, eine Daube, segmentum ligni, tabula – даска (превод аутора): В. С. Караџић, *Српски рјечник исџумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд 1935⁴, 522.

³⁷ Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758. године“, 321–373.

у Великом Бечкерекy била је покривена црепом. За четири храма се не зна чиме су били покривени.³⁸

Неке цркве су биле облепљене блатом, окречене, „побелене“, а неке чак и обојене, „оловане“, као што је била она у Модошу,³⁹ али је већина била без икаквих украса или боје. Имале су звонике „торњеве“ са једним, два или чак три звона. Звоници су већином били једноставни, направљени од дрвета, тако што би се између две мотке разапео канап и на њега поставило звоно. Међутим, било је и лепих, квалитетних, зиданих од цигле или ћерпича, или покривених даском.

Најлепша и најквалитетније израде била је црква у Великом Бечкерекy, посвећена Ваведуњу Пресвете Богородице, а најслабије богомоље биле су у шест насеља под војном командом у околини Кикинде, која су насељена после развојачења Потиско-поморишке војне границе почетком педесетих година XVIII века. Грађене су од бусена, тачније набоја, или од плетера, са веома оскудним инвентаром, од којих неке нису имале ни епитрахиле.⁴⁰ Црква у Пардању била је стара и склона паду.⁴¹ Поред ових, у лошем стању били су храмови у већини места у Варјашком и Чанадском протопопијату, а нарочито у Липовском протопопијату, односно дистрикту. Парохијска и храмовна мрежа била је најређа у Липовском и Лугошком дистрикту. Постојеће цркве подигнуте су на брзину, од слабог материјала, најчешће од дрвета, будући да су се налазиле у брдско-планинском шумовитом крају, снабдевене малим бројем богослужбених предмета.⁴²

Арсеније (Радивојевић) обишао је четири села у Липовском протопопијату – Усусау, Келнак [Chelmac], Белотинце и Лалошевце. Сва четири храма у овим селима била су од балвана, нова, са веома оскудним инвентаром. Црква у Усусау није имала основне богослужбене књиге, чак ни јеванђеље. Храм у Келнаку тек је био подигнут, незавршен, без свештеника. Храм у Белотинцу био је недовршен и неосвећен, са мало богослужбених ствари. О цркви у Лалошевцима нису остали потпуни подаци, али и она је била веома скромна.⁴³

Црквене порте су већином биле ограђене прошћем, кољем или даскама, мада је било и оних које су биле неограђене. Око цркава, у портама, налазило се сеоско гробље. Гробља су, као и порте, само понегде била ограђена, а већина запуштена.⁴⁴ По Деклараторији из 1779. године, сваку потребу за новим гробљем требало је пријавити месном поглаварству, а оно би одредило место, простор и ограду, и на крају дало одговарајућу дозволу за формирање гробља.⁴⁵

Унутрашњост цркава углавном је одговарала спољашњем изгледу. Боље и чвршће цркве имале су и боље уређену унутрашњост, која се састојала од

³⁸ Исто, 321–373.

³⁹ Исто, 336.

⁴⁰ Исто, 321–373.

⁴¹ Исто, 337.

⁴² Исто, 340–341.

⁴³ Исто, 348–349.

⁴⁴ Исто, 321–324, 328.

⁴⁵ Ј. Радоњић и М. Костић, *Српске ђривилеђије од 1690. до 1792. године*, 141–142.

паперте или женске припрате, на улазу, затим брода, односно централног дела, и олтара. Врата су била разнолика, почев од једноставних до резбарених, такозваних тишлерских, са обичним гвозденим или немачким бравама. Прозори су били већином застакљени, мада је било и оних без стакала.

У паперти, односно припрати или пронаосу, делу намењеном женама, већином су се налазиле крстионице, док су неки храмови имали и столице за жене.

У делу храма намењеном мушкарцима, броду или наосу, поред престолне иконе⁴⁶ налазиле су се једна или две певнице, архијерејска столица и столице за парохијане. Целивајућа икона стајала је на сточићу, на средини цркве. Поред иконе распоређивани су чираци, кандила или кадионице. За певнице се каже да су биле „просте“, што највероватније значи да су сачињене од дрвета, једноставно, без украса. Цркве су имале барјаке, на којима су били изображени ликови светаца или празника, обично везаних за светитеља или празник коме је храм посвећен.

Поред часне трпезе, која је била на средини, у олтару се налазила и проскомидија, у зиду храма. У овом делу смештен је највећи део црквеног инвентара, односно ту су били богослужбени предмети и свештене одежде. На часној трпези у олтару стајали су: плаштаница, антиминос, кивот, крст, чираци и јеванђеље. Неки од ових предмета били су веома скупоцени, позлаћени или сребрни, ако је у питању метал, или од скупе свиле, када је реч о предметима од тканина. Међутим, већина је била веома једноставна, од бакра, гвожђа или плеха, а тканине од обичног, јефтиног платна. У проскомидији су се налазили: плаштаница, путир, дискос, звездице, аер или воздух, дарак, кадионица, звонце и ибрик. Ови предмети су коришћени у првом делу свете литургије, која и сама носи назив проскомидија, када се спремају дарови за свето причешће, односно евхаристију.

Као поклон за цркву ради здравља или помена душе, парохијани су прилагали свештене одежде, што је случај у Денти, где је постојао храм посвећен Светим архистратизима Михаилу и Гаврилу.⁴⁷ Одежде су у богатим црквама стајале у посебним ормарима, а у сиромашнијим црквама, вероватно, негде окачене у олтару. Састојале су се од епитрахила, фелона, стихара, наруквица и појаса. Већина храмова није имала комплетне одежде, али је било и оних који нису имали ни епитрахил, као што су Мокрин и Карлово [Ново Милошево], иако је, према правилима, немогуће одслужити литургију или било који обред без њега.⁴⁸ Поред одежди поклањана су и кандила: „Сије кандило откупи Георгије Шуваков и преложи у ц(е)ркву итебејску, храму с(вја)таго Саве серпскога за душу о(т)цу Јоану и матери Са[...] 1742.“⁴⁹ И следећи запис се односи на прилагање једног мањег кандила, док су за исту цркву касније приложена још два кандила. У оба случаја синови су их прилагали за покој душе својих очева.⁵⁰

⁴⁶ У опису *иконостајасом* се назива налоњ за икону, док се *иконостас* у садашњем смислу речи назива *шешилом*.

⁴⁷ П. Момировић, *Сѣтари срѣпски зайиси и најѣйиси из Војводине*, запис бр. 1388.

⁴⁸ Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758. године“, 321–373.

⁴⁹ П. Момировић, *Сѣтари срѣпски зайиси и најѣйиси из Војводине*, запис бр. 604.

⁵⁰ Исто, записи бр. 632 и 633.

Подови су били земљани или патосани циглом, а већина црква је имала свод. Он је био од дасака, а ређе од цигле. Понегде је био обојен, као у Итебеју, или са дивним фрескама, као у Бечкерекy. Занимљиво је да ниједна описана црква још није имала фрескописане зидове.

Поједине цркве, као итебејска, имале су костурнице унутар храма. О томе сведоче записи на књигама које су се налазиле у поменутој цркви. Тако запис Нине Радуловачког, татора итебејске цркве, од 21. маја 1755. године, говори да је Ракић Ивана Босанчића откопао кости свога оца Ивана, у недељу пре литургије, да би их преместио у костурницу, која се налазила унутар цркве. После литургије били су „парастос и опело и трапеза“. Након пет година од смрти покојника забележено је да су „лепо биле обнажене кости јего“.⁵¹ Други запис сведочи о откопавању и премештању у цркву костију Илије Црњанског, бившег итебејског пароха, 6. августа 1765. године.⁵²

Мада су цркве морале да воде протоколе и матрикуле крштених, венчаних, упокојених и исповеђених,⁵³ само их је једанаест црква имало, док за остале ништа није наведено.⁵⁴ Поједине цркве, то јест свештеници, имале су све потребне богослужбене књиге, али их већина ипак није имала.⁵⁵ Судаћи према записима на књигама које су биле у епархијским црквама, велик број богослужбених књига набављен је од извесног Петра Московца,⁵⁶ док је један број купљен у темишварском владичанском двору.⁵⁷ Све су биле руске, штампане у Москви или у Кијеву. Цене књига била је веома неуједначена, у зависности од значаја и квалитета израде. Примера ради, јеванђеље је могло да кошта од три до двадесет четири форинте,⁵⁸ што је било једнако бољој свештеничкој годишњој заради.⁵⁹

Као пример лепе и опремљене цркве може се узети црква посвећена Ваведуњу Пресвете Богородице у Великом Бечкерекy. Подигнута је 1744. године, а звоник је дозидан 1757–1758. године. Саграђена од печене цигле, патосана циглом, окречена и покривена црепом („дах циглом“), имала је девет великих и шест малих прозора и троја тишлерска врата. На своду од цигле били су насликани Света Тројица, Благовести и Успење Пресвете Богородице. Црквена порта приликом визитације била је још увек неограђена.

Унутрашњост цркве и богослужбени предмети били су веома богати. У олтару се налазила света трпеза, четвороугаона, од печене цигле. Од богослужбених предмета имала је срачицу од белог платна, три плаштанице,

⁵¹ Исто, запис бр. 899.

⁵² Исто, запис бр. 1387.

⁵³ М. Грбић, *Карловачко владичанство* II, Топуско 1990, 291–292. Д. Руварац, „Живот и радња Вићентија Јовановића, архиепископа и митрополита београдско-карловачког“, *Српски Сион* 46 (1893) 731–732, 746.

⁵⁴ Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758. године“, 321–373.

⁵⁵ Исто, 321–373.

⁵⁶ П. Момировић, *Сѣтари српски записи и најћиси из Војводине*, записи од бр. 1075 до бр. 1082.

⁵⁷ Исто, записи бр. 1332 и бр. 1351.

⁵⁸ Исто, запис бр. 656.

⁵⁹ Исто, запис бр. 455; Ј. И. Пузовић, „Парохијско свештенство Темишварске епархије средином XVIII века“, 32–35.

антиминс који је осветио владика Георгије (Поповић), велико јеванђеље, литургијар, кивот од жутог плеха, свето миро – што је била права реткост, и пет посребрених дрвених чирака. Проскомидија се налазила у зиду, а у њој су били сви предмети потребни за богослужење. У офарбаном ормару у зиду стајали су шест разних фелона, наруквице од беле свиле, два појаса од златног галона и два изаткана.

Иконостас је био богато и потпуно осликан, што је било права реткост. На њему су били представљени Распеће, дванаест пророка и дванаест апостола. На зиду са десне стране стајала је икона Светих архистратига Михаила и Гаврила, а са леве стране иконе Светог Георгија и Светог Димитрија. Над дверима је био представљен Исус Христос на крсту. Двери су биле „пилторски посао“, што значи да су биле осликане. Четири престоне иконе биле су на дасци, урамљене. Било је девет сребрних кандила, од којих чак седам позлаћених и једно месингано („од меди“). У цркви су постојале све потребне богослужбене књиге. При олтару су се налазиле две певнице, са дванаест чирака. У броду су биле две престоне иконе, поред којих је стајао тучани полијелеј, такође са дванаест чирака. Црква је имала три барјака – од црвене, плаве и зелене свиле. Ту је стајао и архијерејски сто и тридесет „тишлерских“ столица. У паперти су биле крстионица од цигле, двадесет једна женска столица и шест икона, од тога „две на стаклу“.⁶⁰

Највећи број храмова био је посвећен Светом Николи, чак седамнаест од укупно шездесет девет, једанаест Светом великомученику Георгију, по девет Пресветој Богородици и Светом архангелу Михаилу. Светим архистратизима Михаилу и Гаврилу било је посвећено седам храмова, по четири Светом Јовану Крститељу и Светој Петки Параскеви, Светом Димитрију су биле посвећене две цркве, а по једна Светом арханђелу Гаврилу, архиђакону Стефану, Преображењу Господњем и Светом Симеону и Светом Сави.⁶¹

Подизање храмова у свакој парохији, а потом у сваком месту, имало је вишеструк значај и носило собом многозначне поруке. Српски и румунски народ у духовном заједништву са осталом православном браћом тако је стицао углед, и у својим заједницама и међу становништвом римокатоличке вере. Снага која је избијала из све лепших и већих православних храмова, као места где су молитвено бивали уједињени, преливала се у друге облике живота. Подстицала је јачање православног духа, који им је давао нову снагу да очувају веру у римокатоличкој држави и одупру се насртајима унијаћења, учврсте етничку и створе националну свест, и тако опстану до савременог доба.

⁶⁰ Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758. године“, 340–341.

⁶¹ Исто, 321–373.

BISERICILE PAROHIALE ALE EPISCOPIEI TIMIȘOAREI
LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ljiljana I. Puzović

Rezumat

La mijlocul secolului al XVIII-lea Episcopia Timișoarei a suferit însemnate transformări interioare în toate domeniile administrației bisericești. Cu scopul dezvoltării rețelelor de parohii, au fost întreprinse eforturi deosebite în direcția restaurării vechilor, respectiv construcției noilor biserici parohiale. Până atunci, în majoritatea parohiilor existau modeste biserici de lemn sau ruine ale fostelor biserici. Această stare era o consecință a războaielor austro-turce anterioare (1716–1718, 1737–1739), în timpul cărora un număr mare de lăcașe de cult de pe teritoriul acestei episcopii a fost distrus.

În timpul războiului (1716–1718) multe localități de pe teritoriul Banatului au fost pustiite, populația fiind ucisă, sau fugită. Rețeaua de parohii a fost distrusă, iar multe biserici au fost prădate și distruse. După război, în baza acordului autorităților de stat, a început campania de renovare a vechilor și de construire a noilor biserici. Episcopul Timișoarei Joanikije (Vladisavljević, 1713–1727) a început revigorarea episcopiei sale la toate nivelele, acțiunea sa fiind continuată de succesorul Nikola (Dimitrijević, 1728–1744). Eforturile clerului și ale poporului au dat roade în pofida poziției din ce în ce mai restrictive a autorităților de stat, astfel încât la conscripția din 1733 în Episcopia Timișoarei existau 121 biserici parohiale.

În timpul noului război (1737–1739), atât poporul, cât și lăcașele de cult au avut din nou de suferit. Tot atunci au fost distruse Catedrala și reședința episcopală din Timișoara. Noua catedrală cu hramul Înălțarea Domnului a fost ridicată între 1744–1748, iar aripa principală a Palatului episcopal între 1748–1752. Tendințele de a renova sau construi biserici parohiale au existat atât în localitățile mari, cât și în cele mai mici. Bisericile s-au construit din donațiile populației sau cu ajutorul unor ctitori din rândurile fruntașilor populari, cu precădere nobili, ofițeri sau comercianți. În pofida rezistenței tot mai vădite, a opoziției și a presiunilor oficialilor din aparatul de stat, sârbii și românii ortodocși au reușit la mijlocul secolului al XVIII-lea să renoveze sau să ridice un număr mare de biserici parohiale pe teritoriul Episcopiei Timișoarei, ceea ce a contribuit simțitor la dezvoltarea ulterioară a vieții spirituale în multe localități din zona mediană, de nord și de vest a Banatului.

PARISH CHURCHES IN THE EPARCHY OF TIMIȘOARA IN
THE MID-18TH CENTURY

Ljiljana I. Puzović

Summary

In the mid-18th century the Eparchy of Timișoara underwent an important inner transformation in all areas of church administration. During the development of the parish network, special effort was made to restore old and build new parish churches. Up until then most parishes had simple wooden churches or demolished shrines. This situation was the result of recent Austro-Turkish wars (1683–1699, 1716–1718, 1737–1739), which led to the destruction of many religious structures in the territory of this eparchy.

During the war (1716–1718), many settlements in the region of Banat were abandoned, with the local population killed or displaced in the conflict. The existing parish

network was also destroyed and many churches were plundered and demolished. The end of the war saw the beginning of activities to restore old and build new churches with the consent of state-level authorities. As the head of the Eparchy of Timișoara, Joanikije Vladislavljević (1713–1727) launched a comprehensive revival of his eparchy on all levels of church administration and the task was continued by his successor Nikola Dimitrijević (1728–1744). The efforts of the clergy and parishioners yielded important results despite the increasingly restrictive position of state authorities and 121 parish churches were registered in the Eparchy of Timișoara at the 1733 census.

The following war (1737–1739) brought a new wave of suffering for the people and devastation of religious buildings. It was then that the Cathedral Church with the bishop's residence in Timișoara was destroyed. The new cathedral Church of the Ascension was built in 1744–1748 and the main part of the residence was erected between 1744 and 1752. Efforts to restore or build parish churches included both larger and smaller settlements. The erection of churches was funded by contributions from local parishioners or benefactors from the ranks of leaders of the people, mostly nobles, army officers and merchants. Despite increasing resistance, opposition and pressures from state officials, in the mid-18th century Orthodox Serbs and Romanians managed to restore or erect many parish churches in the Eparchy of Timișoara – an achievement that greatly contributed to the further development of religious life in many towns in central, northern and western Banat.

Миодраџ Ђурушкин

ОБАВЕЗНИ ОТКУПИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА (КВОТЕ), КОШМАР БАНАТСКОГ СЕЉАШТВА 1947. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Крај Другога светског рата затекао је Румунију у великим тешкоћама. Преко државне територије прошле су две војске: немачка и совјетска. Мада се теоретски може рећи да су обе војске прошле као савезничке, чињеница је да свака страна војска претпоставља штету: издржавање, мобилизацију, реквизиције, излагање бомбардовању итд. Да невоља буде већа, по закључењу мира Краљевина Румунија је осуђена да плати и ратне одштете Совјетском Савезу. Индустрија се тек опорављала и није била кадра да ваљано снабдева грађане елементарним потрепштинама: оделом, платном, пољопривредним алатом. Уз све то, због суше и разних природних непогода жетвени приноси су подбацили и у источним деловима земље завладала је глад. Пошто западни делови нису тако жестоко били погођени сушом, заведен је обавезан откуп, такозване квоте, које су произвођачи морали да предају држави по изузетно ниским ценама. На политичком плану водила се жестока борба за превласт између разних партија, и окончана је победом левичарских странака пред којима је стајала Румунска комунистичка партија. У раду се износе детаљи о стању банатског сељаштва у замршеној економској и политичкој ситуацији, препуној злоупотреба, током 1947. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Румунска комунистичка партија, Тамиш-торонталска жупанија, жандармеријске постаје у Тамиш-торонталској жупанији, „Luptătorul Bănăţean“, вршидба на гумну, обавезан откуп.

Обавезни откупи житарица током жетве 1946. и 1947. године остали су у памћењу сељака Банатске низије као кошмар, особито што су уследили за кратко време након што им је коалиција Фронт народне демократије у јесен 1946. била обећала да ће ускоро сви проблеми бити решени, да ће сви грађани Румуније живети срећно, неоптерећени бригом за сутрашњицу.¹ Дуготрајна суша која је 1946–1947. године погодила подручја источних жупанија у Молдови проузроковала је прехранбену кризу, услед које је било десетине хиљада људских жртава (умрлих од глади или подлеглих болестима). Централне и локалне јавне власти подузеле су се да реше прехранбену кризу

¹ Била су то предизборна обећања. Први послератни парламентарни избори одржани су 19. новембра 1946. године. Левичарски настројена коалиција, названа Блок демократских партија, у којем је учествовао и Фронт народне демократије, задобила је на изборима 79,86% изражених гласова.

наметањем обавезних квота за предају житарица, особито на подручју жупанија на западу земље, где је жетва пшенице, јечма, ражи и овса била боља него у другим областима.

Посебна служба за обавезни откуп житарица при управи Тамиш-торонталске жупаније упутила је Тамиш-торонталској жандармеријској легији Окружницу бр. 20.211. од 2. децембра 1946. године саопштавајући прописе које је Министарство унутрашњих послова усвојило у погледу обавезног откупа житарица посредством органа локалне управе почев од 5. децембра 1946. године. У допису је истакнуто упозорење да је снабдевање државе житарицама опасно угрожено. Све док преговори о увозу још не беху окончани, влада Румуније је била приморана да из унутрашњих извора обезбеди све потребе становништва за житарицама. Обавезни откуп за задовољење потрошње до 31. јануара 1947. године наметао се као неизбежан.

Локални управни органи оптерећени су тешким задатком да уберу расположиве количине житарица у сељачким домаћинствима. Истовремено, да би олакшала убирање житарица, влада је предузела посебне мере за снабдевање села индустријским производима, по повољним ценама, како би сузбила спекулацију потрошним добрима.²

У раду административне конференције, одржане 3. децембра 1946. године у седишту Жупанијске управе у Темишвару, учествовали су сви средњи начелници и сви месни бележници са подручја жупаније. На скупу су обзнањена упутства Министарства унутрашњих послова у погледу убирања житарица. Средњим начелницима је уручено наређење бр. 20.211 од 2. децембра 1946. године. Том приликом је одлучено да се започне убирање житарица у срезovima Велики Семиклуш [Sânnicolau Mare],³ Перјамош [Periam] и Винга [Vinga], и то посредством тимова за откуп образованих од бележника изасланих из осталих жупанијских срезова.

Поджупан др Силвију Пепелеа [Silviu Pepelea] саопштио је подручним средњим начелницима и кнезовима тачна упутства како ће се убирање обављати и како ће оно бити контролисано, као и чињеницу да у том имају надлежност и Ратно министарство и Генерални инспекторат жандармерије. Поджупан је скренуо пажњу потчињенима да ће „с обзиром на огроман значај поступка обавезног откупа житарица, убудуће одговарати за тачно испуњење примљених упутстава, као и наредби које ће се у том погледу касније издати“.⁴

Сељаци Банаћани добро су се сећали реквизиције из времена Другога светског рата, укључујући време када се немачка војска повлачила и када је знатан део немачког живља напуштао Банат. Добро су се сећали и обавезних откупа током 1945. и 1946. године. Због тога су с неповерењем и забринутосту гледали на обавештења саопштена путем штампе и на разне гласине које су наговештавале нова обавезна давања пољопривредних производа. У

² Тамишка жупанијска служба Националног архива (у даљем тексту скраћено: ТЖСНА), фонд Тамиш-торонталска жандармеријска легија, фасцикла 152/1946, лист 11.

³ Овде и даље, при првом помену румунских имена и назива насеља, назначено је у угластим заградама име оригиналном графичком, односно садашњи званични назив места.

⁴ ТЖСНА, фонд Тамиш-торонталска жандармеријска легија, фасцикла 152/1946, лист 13.

Чанаду [Cenad] је избила сељачка буна против обавезних квота управо онога дана који су локалне власти одредиле за почетак откупа који је требало да спроведу шест тимова састављених од бележника и жандарма. Учествовало је око 500 сељака Румуна и Срба. Протест је започео рано јутром, а окончан је увече. Један сељак је био рањен у ногу, четворица сељака су ухапшена и затим осуђена на затворску казну.⁵

Дневни лист *Luptătorul Bănăţean* [Банатски борац], који је излазио у Темишвару као локални орган Румунске комунистичке партије, обавештавао је читаоце о току откупа житарица и бодрио сељаке да се солидаришу са својим суграђанима из жупанија погођених временским непогодама. У свом броју од 5. јануара 1947. године лист је обавестио читаоце о постојању Жупанијског одбора за помагање подручја погођених сушом, који је 19. и 20. децембра 1946. године прикупио добровољне прилоге за жупаније из Молдове. Прикупљено је 30 вагона намирница, житарица, одеће и разноврзних корисних поклона. Председник Жупанијског одбора за помагање подручја погођених сушом генерал Р. Костеску [R. Costescu] истицао је да су откупни тимови имали значајно учешће.⁶

До 3. јануара 1947. године Централни одбор за помагање подручја погођених сушом саопштавао је да је Тамиш-Торонтал избио на чело свих жупанија у земљи по количинама намирница које су послате у Молдову.⁷

На састанку са жупанијским челницима 9. јануара 1947. године министар унутрашњих послова Теохари Ђеорђеску [Teohari Georgescu] истакао је потребу „да се интензивира убирање по жупанијама које имају вишак, уз опрез и проверу да храна која стигне у непогодом погођена подручја буде достављена само сиромашнима“.⁸

Био је то правилан и оправдан опрез, са циљем да спречи шпекулацију намирницама и злоупотребу појединих јавних чиновника који су неоправдано присвајали велике количине житарица. Министар пољопривреде и поседа инж. Трајан Савулеску [Traian Săvulescu] изјавио је за штампу да је „тренутни главни задатак Министарства пољопривреде да сакупи из области где постоји вишак све што се још може убрати. У овој фази обавезног откупа потребно је убрати још 15.000 вагона житарица из области где постоји вишак, што ће бити довољно за снабдевање становништва до 15. марта 1947“.⁹

Тридесетак дана касније исти лист је објавио ударни наслов: „Сељаци из Варјаша доставиће 30 вагона кукуруза областима погођеним сушом“. Наиме, поджупан Силвију Пепелеа обишао је средином фебруара 1947. године више села у Перјамошком срезу. Том приликом у Варјашу [Vârjaş] је разговарао с месним представницима политичких партија о убирању житарица и помагању области којима хара суша. Житељи Варјаша су се обавезали да доставе сушним областима 30 вагона кукуруза, као доказ своје солидарности са сиромашним становништвом Молдове.¹⁰

⁵ Исто, листови 2–10.

⁶ *Luptătorul Bănăţean*, IV, бр. 591 / 05. 01. 1947, стр. 4.

⁷ Исто, бр. 595 / 12. 01. 1947, стр. 1.

⁸ Исто, бр. 598 / 16. 01. 1947, стр. 1.

⁹ Исто, бр. 600 / 18. 01. 1947, стр. 1.

¹⁰ Исто, бр. 721 / 18. 02. 1947, стр. 4.

Да не би дошло до разних тумачења и противљења, Темишварско општинско звање објавило је фебруара 1947. године саопштење у погледу намирница које свака породица може да задржи, с обзиром на то да се очекују тешкоће у снабдевању намирницама током те године. Саобразно Одлуци бр. 4.011 Министарства националне привреде, објављеној у службеним новинама *Monitorul oficial* бр. 34 од 11. фебруара 1947. године, сви произвођачи пшенице, јечма, ражи, овса, јечма двореца и кукуруза обавезни су да најкасније до 28. фебруара 1947. сав вишак тих производа и њихових деривата продају посредством откупних задруга. Прописане су количине наведених производа које свака породица може да задржи:

а) количине потребне за пролећну сетву, и то: 900 кг јаре пшенице, 180 кг ражи, 100 кг јечма или јечма двореца, 140 кг овса; забрањено је задржати пшеницу за јесењу сетву;

б) количине потребне за домаћу употребу: 500 кг пшенице, ражи, јечма, јечма двореца или кукуруза, од чега пшенице највише по 200 кг по особи која се храни у домаћинству, рачунајући до 21. јула 1947, и оброк за исхрану стоке.¹¹

Убирање такозваних вишкова житарица по сељачким домаћинствима, при чему је понекада одузимано и последње зрно, претило је великом опасношћу за стоку, јер је, због слабе хране, и стока, као и живина, била изложена болештинама и епидемијама.

Одлука Министарства индустрије и трговине у погледу нових прописа за житарице предвиђала је да се жетвени принос добијен при вршидби дели на слободни удео и на обавезно предајни удео, који је краће назван квотом. Слободни удео могао је произвођач продавати по тржишној цени, а квоте су преузимале овлашћене задруге по званичној цени, која је тек требало да буде утврђена и саопштена. Произвођачи пшенице, ражи, јечма, јечма двореца и овса били су обавезни да овлашћеним задругама Националног института кооперације предају одмах при вршидби и директно са гумна количине житарица прописане као обавезне квоте од целокупне овршене количине.

При вршидби пшенице и ражи до 500 кг принос је био изузет од предајног удела; принос до 650 кг био је оптерећен са 5% предајног удела; до 1000 кг – са 10% предајног удела; до 1500 кг – са 15%, до 3000 кг – са 25%, до 4000 кг – са 35%, до 5000 кг – са 40%, до 6000 кг – са 45%, до 10.000 кг – са 50%, до 20.000 кг – са 55% и више од 20.000 кг – са целих 60% предајног удела.

У погледу јечма, принос до 300 кг био је изузет од предајног удела; принос до 500 кг био је оптерећен предајним уделом од 30%, до 1000 кг – 35%, до 3000 кг – 50%, више од 3000 кг предајним уделом од целих 60%.

У погледу овса, принос до 300 кг био је изузет од предајног удела; до 500 кг био је оптерећен са 20%, до 1000 кг са 30%, до 3000 кг са 40% а до 5000 кг са 50% предајног удела.

Истовремено са предајом тих удела овлашћене задруге су преузимале од произвођача, исто по званичној цени, пољопривредни порез, количину која одговара количини семена позајмљеног од државе и рате за додељивање земљишта у власништво. Вршидбу је требало окончати до 1. септембра

¹¹ Исто, бр. 731 / 24. 02. 1947, стр. 5.

1947. године, када су све вршалице морале бити запечаћене.¹² Јединствени штаб при Префектури Тамиш-торонталске жупаније, којим је председавао префект др Титус Јонеску [Titus Ionescu], предузео је мере за организовање вршидбе и убирање обавезног откупа житарица. У жупанији је било 600 вршалица спремних за рад и још 200 на оправкама.¹³

Да би примирила друштвена превирања на селу, проузрокована гласинама о високој стопи обавезног откупа, централна власт је обећала да ће после 40 дана од вршидбе сељаци бити потпуно слободни да продају на слободном тржишту количине житарица које су остале у њиховом власништву, а промет је тада био слободан на целој територији земље.¹⁴

Политика оваквог пљачкања погађала је у првом реду сеоске прваке, власнике 10 до 50 хектара ораница. Они су морали да предају држави између 30% и 60% жетвеног приноса по цени много нижој од тржишне. Зато су имућнији сељаци покушавали да сеprotиве аграрној и фискалној политици коалиције левичарских партија, коју је предводила Румунска комунистичка партија. Противљење је изражавано разним начинима и средствима, укључујући избегавање обавеза и противљење обавези предавања обавезних квота житарица. На пример, у Великом Кеверешу седам богатих сељака сакрило је и није пријавило 11.353 кг пшенице.

Казне за преступ у смислу такозваних правила о промету пољопривредних производа биле су прописане Законом бр. 251/1947, који је објављен у службеном листу бр. 157 од јула 1947. године.¹⁵ Румунска комунистичка партија се користила тим законом као борбеним оружјем против имућних сељака, великим делом чланова Националне сељачке партије, насилно укинуте 1947. године. Многи имућни сељаци стрпани су тада у затворе и радне логоре под претекстом да нису испоштовали прописе о промету житарица и да су саботирали убирање обавезних квота. У местима Либлинг [Liebling], Жебел [Jebel], Кизатау [Chizătău], Санандреј [Sânandrei], Думбравица [Dumbrăvița], Кнез [Satchinez], Фискут [Fiscuț], Винга [Vinga], Ђулвез [Giulvăz] и Берињ [Berini] надзорни органи су открили неправилности и злоупотребе, па су кнезови, бележници и чланови комисија за надгледање вршидбе или ухапшени или смењени.¹⁶ Ипак, Подсекретаријат за снабдевање проценио је 23. јула 1947. године да се вршидба сламнатих житарица обавља у 48 жупанија, а да су најбољи резултати у погледу обавезног откупа постигнути у Тамиш-торонталској жупанији.¹⁷ До 14. августа 1947. године у овој жупанији је убрано обавезним откупом 4155 вагона пшенице, 8,3 вагона ражи, 505 вагона јечма и 347 вагона овса, свега 5015,3 вагона сламнатих житарица.¹⁸

У Чакови [Ciacova] су сељаци били забринути што су ветеринари одбијали да вакцинишу свиње и рогату стоку, болесне или изложене болестима;

¹² Исто, бр. 823 / 29. 6. 1947, стр. 3.

¹³ Исто, бр. 831 / 08. 7. 1947, стр. 3.

¹⁴ Исто, бр. 835 / 17. 7. 1947, стр. 1.

¹⁵ Исто, бр. 847 / 21. 7. 1947, стр. 5.

¹⁶ Исто, бр. 847 / 21. 7. 1947, стр. 3.

¹⁷ Исто, бр. 853 / 28. 7. 1947, стр. 1.

¹⁸ Исто, бр. 867 / 14. 8. 1947, стр. 5.

у ствари, прихватили су да обаве вакцинисање под условом да власници производима надокнаде цену серума, рачунајући 1 л серума по 20.000.000 тадашњих леја.¹⁹ Проблем је био у томе што сељаци беху предали држави читаву количину расположивих житарица и сада су се питали чиме ће исплатити вакцинисање.²⁰

Питање вакцинисања животиња уз плаћање производима проузроковало је забринутост у свим банатским селима. Примера ради, у Толвадији [Livezile] вакцинисање свињчета или прасета процењено је на еквивалент у производима у висини 700.000 до 1.000.000 леја. Пошто се углавном није имало чиме платити, од постојећих 1158 свиња вакцинисано је свега 135, од чега је 115 било власништво имућнога сељака Шамлоа [Samlo] из Долца [Dolaj].²¹

Житељи Сараволе [Saravale] и Игриша [Igriş] били су додатно узнемирани у пролеће 1947. године због реквизиције трактора, који су били одаслати чак у Молдову, док у околним селима: Варјашу, Великом Семпетру [Sânpetru Mare] и Наћвали [Satu Mare] није спроведена реквизиција трактора.²² Забринутост је била тим већа што нико није гарантовао да ће реквирирани трактори бити враћени власницима, којима су потребни за летње и јесење орање. Посматрано из другог угла, у жупанијама погођеним сушом била је изражена потреба за тракторима, јер је теглеће стоке било мало, а и колико је било, због слабе исхране није могла да издржи напоран рад.

Испуњавање тако лепо приказаних задатака дало је повода појединим представницима локалне власти да злоупотребом присвоје велике количине житарица.

У општинском месту Пордеану [Pordeanu] фебруара 1947. године овлашћени тимови су убрали 1740 кг кукуруза с наменом да буде отправљен гладном подручју у Молдови. Током маја 1947. године та количина кукуруза је распоређена овако: 1000 кг неком чиновнику из управе среза Велики Семиклуш, 600 кг чуварима при општини Пордеану и 100 кг за исхрану општинских коња. Становништво места било је огорчено преваром бележника и жандарма који су били у тиму за убирање житарица. На захтев мештана кривци су кажњени.²³

Генерал Р. Костеску, председник Тамиш-торонталског жупанијског одбора за помагање подручја погођених сушом, налазећи се у посети граду Шимлеу Силванијеј [Șimleu Silvaniei] марта 1947. године, изјавио је новинарима да ће „почев од наредне седмице започети ново убирање за помагање подручја погођених сушом, те да сви грађани жупаније треба још једном да масивно допринесу, како бисмо помогли нашој браћи у беди да преброде ово неколико предстојећих тешких месеци до нове жетве. Требаће да Банат и овога пута да свој допринос у испуњењу наведенога великог патриотског дела“.²⁴

¹⁹ Овде и даље наводе се, према изворницима, разни новчани износи. Потребно је напоменути да је у то време инфлација „дивљала“, све до такозване стабилизације монетарне реформе, спроведене августа 1947. године.

²⁰ ТЖСНА, фонд Тамиш-торонталска жандармеријска легија, фасцикла бр. 181/1947, лист 3.

²¹ Исто, лист 90.

²² Исто, лист 7.

²³ Исто, лист 24.

²⁴ *Luptătorul Bănățean*, год. IV, бр. 752 / 21. 3. 1947, стр. 1.

Министар пољопривреде Трајан Савулеску 15. марта 1947. године изјавио је са говорнице у Парламенту да ће се почев од 1. априла откуп житарица обављати по слободној цени, што ће подстаћи сељаке да засеју веће површине сламнатим житарицама и кукурузом.²⁵ Био је то добар доказ и званично признање да је до тада откуп вршен по смешно ниским ценама, по десет и више пута мањим од тржишних.

Средином марта тимови су већ ишли по Банату из куће у кућу, убирући семењи кукуруз за Молдову. Налазећи се у посети Темишвару, министар К. Ацију [С. Агиу] је изјавио новинарима: „Ниједно сељачко домаћинство неће остати непосећено. Неће они искати много, него од свакога по могућности, убираће мерицом, тањиром или шаком“.²⁶

У недељни дан 16. марта 1947. године започета је званично у целом Банату сетвена кампања. Званична пропаганда подстицала је сељаке на рад, истичући да су и „црквена звона позивала сељаке у борбу, а подстрек сеоских свештеника и учитеља и сада одзвања у ушима сваког земљорадника“.²⁷

Банатским сељацима, већ лишеним свега, комунистички званичници су упућивали савете и подстреке да се на пољима носе с радним тешкоћама „јер у вама лежи главна потпора борбе читаве нације за хлеб, за живот и слободу“.²⁸

У најтежем положају затекли су се колонисти²⁹ и они мештани који нису добили земљу приликом спровођења аграрне реформе 1945. године.³⁰ Мађарско становништво Чакове захтевало је 12. маја 1947. године да му се доделе житарице из складишта, пошто су остали без ичега. На предлог шефа месне Жандармеријске постаје, предузета је мера да им се поделе житарице убране од месних богатих сељака.³¹

У Либлингу убирање житарица довело је колонисте до очаја, јер им је, с једне стране, одузет плод њиховог рада а, с друге стране, претило им је расељавање у друга села или области, јер су се у Либлинг вратили одбегли Немци, који су потраживали своју непокретну имовину, земљу и куће. Шеф месне Жандармеријске постаје извештавао је своје надређене „да они [колонисти] живе веома тешко, јер уместо да раде, пуне крчме“.³² Кнез општине Либлинга оптуживао је колонисте овако: „Уместо да буду корисни себи и држави, они више кваре и упропашћују“.³³ А истина се може тражити у чињеници да су ти несрећници приметили да, колико год радили, систем обавезног откупа производа ствара несигурност и оставља их без животних средстава.

²⁵ Исто, бр. 748 / 16. 3. 1947, стр. 3.

²⁶ Исто, бр. 750 / 19. 3. 1947, стр. 1.

²⁷ Исто, бр. 752 / 21. 3. 1947, стр. 1. Читајући текст саопштења између редова, може се појмити да је вршен притисак на сеоске интелектуалце да подрже званичну пропагандну кампању, тако да ни Црква није поштеђена немилог задатка да позива сељаке на рад у празнични, недељни дан.

²⁸ Исто.

²⁹ Људи из разних крајева Румуније насељени по банатским селима у куће које су остале потпуно или делимично празне по одласку немачког живља.

³⁰ Аграрна реформа је озаконена 23. марта 1945. године, а састојала се од експропријације 1.468.000 ха ораће земље, која је подељена на 900.000 сељачких породица, од чега је било 400.000 породица безземљаша.

³¹ ТЖСНА, Тамиш-торонталска жандармеријска легија, фасцикла бр. 181/1947, лист 54.

³² Исто, лист 55.

³³ Исто.

У Великом Жаму [Jamu Mare], под крај пролећа 1947. године, сиромашни сељаци и колонисти нису више могли да задовоље ни основне потребе за прехрану; колонистима је претила глад, јер након обавезног откупа житарица није остало ни за домаће животиње, ни за људе. Шеф Жандармеријске постаје предложио је деблокирање ускладиштене количине од 2000 кг пшенице и 1500 кг кукуруза, да би се избегли немири.³⁴

Злоупотребе месних власти и откупних тимова проузроковале су немире особито у местима жупаније насељеним српским живљем. Бивши добровољци у партизанским одредима у Југославији, неки од њих и чланови Румунске комунистичке партије, били су незадовољни политиком коју је влада, на чијем је челу био др Петру Гроза [Petru Groza], спроводила према сељацима, према људима чије је гласове задобила новооснована политичка формација под називом Национално-демократски блок, која је победом на изборима довела 1947. године до учвршћивања власти коалиције левичарских партија и до грубог уклањања центристичких и десничарских партија из политичкога живота Румуније.

Срби становници Соке [Soca] успротивили су се да предају вуну по цени од 75.000 леја по килограму, пошто се у слободној продаји вуна плаћала по 1.000.000 по килограму. Командант Жандармеријског сектора Дете [Deta], старији водник К. Косма [C. Cosma], извештавао је 22. јуна 1947. године своје претпостављене да су због предвиђања Одлуке Тамиш-торонталских жупанијских власти бр. 3/1947 у погледу обавезног откупа вуне током 1947. године многи власници стада оваца незадовољни и протестују због те одлуке.³⁵

Срби из Иванде [Ivanda], Гада [Gad], Петромана [Petroman], Великог Кевереша [Chevereșu Mare], Српског Семартона [Sânmartinu Sârbesc] и Вења [Foeni] „у случају евентуалне сметње при вршидби и евентуалног блокирања житарица из нове жетве, одлучни су, да се сви, цело село, усмере против особе опуномоћене за спровођење обавезног откупа житарица, независно од функције или ранга који буде имао“, извештавао је 20. јуна шеф Жандармеријског среског сектора у Ђулвезу.

Да би што строже контролисала жетву сламнатих житарица током жетвене кампање 1947. године, влада је издала Упутство бр. 1/1947, прописујући обавезну вршидбу на гумнима. Одлука Жупанијског одбора у погледу вршидбе на гумну темељила се на Одлуци Министарства индустрије и трговине бр. 4.322/1947 у погледу убирања, складиштења и превоза сламнатих житарица жетве 1947. године.³⁶ Поново су сељаци осетили да их је влада преварила, јер је претходно већ било обнародовано Наређење Министарства индустрије и трговине бр. 4.135 од 18. априла 1947. године којим је произвођачима остављено на вољу да располажу приносом жетве те године, уз једину обавезу да предају законски прописану квоту.³⁷

Када се дознало за владину одлуку, људи су се узнемирили по свим местима жупаније. Шеф Жандармеријског сектора Дете [Deta] извештавао

³⁴ Исто, лист 87.

³⁵ Исто, лист 221.

³⁶ Објављена је у публикацији *Monitorul Oficial*, бр. 143 / 26. 6. 1947.

³⁷ ТЖСНА, Тамиш-торонталска жандармеријска легија, фасцикла бр. 1/1947, лист 44.

је 25. јуна 1947. године да „су становници веома узнемирени што им се не дозвољава да врше. Неки су говорили да ће, ако им се сада не дозволи вршидба, силом изаћи у поље и вршити да би имали шта да једу“.³⁸

Узнемиреност је расла, пошто се ширила гласина да ће се обавезним откупом одузети 80% жетвеног приноса. Шеф Жандармеријске постаје Стара Бешенова [Dudeștii Vechi] извештавао је 25. јуна 1947. године да су, саобразно важећим наредбама, били запечаћени сви ременови вршалица постојећих у месту. Становништво је незадовољно и узнемирено, пошто им није било допуштено да врше, а брашно им је потребно за хлеб, да би могли наставити жетву. Најмање 60% мештана није имало у кући ни килограм пшенице, а гладни нису могли радити. Општинска власт је саопштила да ће од жетвенога приноса задржати у магацинима 60 вагона пшенице за усев и 50 вагона пшенице с наменом да се отпреми у сушом погођена подручја, такође за усев. Многи мештани су изјавили да у јесен 1947. године неће више сејати пшеницу, јер држава откупљује од њих пшеницу по веома ниској цени, а они купују животне потрепштине по спекулантској цени. Шеф Жандармеријске постаје предлагао је да се сељацима допусти да и пре но што обаве жетву на целој површини где су гајили пшеницу, оврше по товар снопова, како би се предупредио непожељан развој догађаја.³⁹

И у Грђаношу [Cărpiniș] становници су били незадовољни наредбом да врше на гумну; образлагали су да ће тако морати допунски да раде око две седмице, да се тај допунски рад састоји од одвожења снопова на гумно и превоза производа у домаћинство, а то подразумева неизбежне губитке сламе, плевне и зрнади које ће се расути по гумну, а не по домаћинском дворишту, где би га покључала живина. Уштедом те две седмице могло би се узугарити стрниште.⁴⁰

Јуна 1947. године Великом Теремијом [Teremia Mare] се пронела гласина да ће се вршидба јечма и пшенице обављати на гумнима у присуству посматрача из центра, који ће инвентарисати и одузети 40% жетвеног приноса. Последица таквих гласина била је да су поједини власници почели превремено да жању јечам и пшеницу, да их држе по двориштима на сунцу како би се осушили и затим да их врше примитивним поступком (коњима, гажењем или ударањем) – тако стоји у извештају старијег водника Георгеа Ракочеануа [Gheorghe Racoseanu] од 23. јуна 1947. године.⁴¹

И сами жандарми су се затекли у тешком и незгодном положају; задатак им је био да одржавају ред у сеоским срединама, па су због тога били заокупљени и предупређивањем избијања могућих нереда услед злоупотреба локалних власти и откупних тимова, који су проузроковали незадовољства и узнемиреност међу сељацима. Шеф Жандармеријске постаје места Стара Бешенова упозорио је своје претпостављене 3. маја 1947. године да сељани говоре како ће им јавне установе одузети с поља 70% жетвеног приноса; они су прорачунали да од оних 30% или 40% колико им буде остало треба

³⁸ ТЖСНА, Тамиш-торонталска жандармеријска легија, фасцикла бр. 181/1947, лист 201.

³⁹ Исто, лист 204.

⁴⁰ Исто, лист 209.

⁴¹ Исто, лист 190.

да подмире трошкове вршидбе, превоза и ујам, а да обезбеде и семе, па им за потрошњу остаје само по 100 кг пшенице по члану породице, а то је сасвим недовољно. Имућни сељаци су решили да се почев од пролећа 1948. године преуспемере на гајење шећерне репе, које је уносије.⁴²

Земљовласници из Чакова, особито Швабе и колонисти, нису пријавили општини целокупну површину ораће земље засејану сламнатим житарицама, тако да је јуна 1947. године констатован мањак од око 1000 ха, а то је за државу значило губитак од више милијарди леја под видом пореза и од неколико вагона житарица под видом обавезних квота.⁴³

По свим местима сељаци су настојали да изнађу решења како би спасли део жетвеног приноса да би обезбедили исхрану породице до наредне жетве. Жетва је 1947. године отпочета првих дана јуна, али је нада сељака да ће имати хлеба и хране за стоку била помућена спектром обавезних квота. У Великом Сакошу [Sacoșu Mare] забележено је незадовољство обавезним квотама и порезима у природи које је држава убирала: држава је плаћала по 3.200.000 леја за 100 кг житарица, а пар опанака је, по шпекулантској цени, коштао 3.600.000 леја.⁴⁴

Житељи места Дента [Denta], Брештеа [Breștea], Омор [Omor] и Мали Омор [Rovinița Mică] били су незадовољни прекомерним надзором јавних власти, почев од кнеза, бележника, шефа Жандармеријске постаје до сталне петочлане делегације на гумну где се вршила пшеница. Међу сељацима се говоркало да нико од тих контролора није био уз њих да пружи најмању помоћ ни при сејању, ни при жњевењу; дошли су са задатком да одузму сељаку последње зрно пшенице и да га присиле да се одрекне земље. Сви су запажали да је више контролора него радника. С болем у души, сељаци су извлачили закључак да „тешкоће као што су садашње нису имали ни за време јаких диктатура“.⁴⁵

Шеф Жандармеријске постаје у Денти упозоравао је како „та незадовољства чине да сељаци постану веома агресивни, особито према управним властима, и могуће је да одређенога момента прибегну и насиљу“.⁴⁶

Жетвени принос пшенице те године подбацио је у местима Ђулвезу, Иванди, Дињашу [Diniaș] и Српском Семартону. Поједини сељаци су одбили да предају квоту пшенице и да исплате порез у природи. Жандарми су интервенисали да би отклонили инциденте.

Сељаци су сматрали да би држава требало да установи не само цене пољопривредних производа него и цене индустријских производа, потрошачких добара и пољопривредних алатки. Имућнији сељаци су изјављивали да ће 1948. године засејати житарицама мању површину, колико за сопствену потрошњу, а определиће се за гајење дувана, шећерне репе и сточне хране. Подједнако су житељи села Орцишоаре [Orțișoara] били забринуте што морају платити држави порез у природи, с тим што се пољопривредни производи

⁴² Исто, лист 121.

⁴³ Исто, лист 195.

⁴⁴ Исто, лист 243.

⁴⁵ Исто, лист 248.

⁴⁶ Исто.

за порез преузимају по званичној цени, док су сељаци у положају да по продавницама све купују по превисоким ценама.⁴⁷

Незадовољства и узнемирености забележени су јула 1947. године и у селима Пишкији [Pişchia] и Мурању [Murani], јер су квоте и остале обавезе које је требало плаћати у натури (пољочувари, свињари, кравари, бербери, ковачи...) исцрпљивале целокупан принос сламнатих житарица, тако да сељачким газдинствима није остајало ни колико је строго потребно за исхрану. Житељи поменутих двају села оптуживали су владу што не предузима мере да им се, у замену за пољопривредне производе, преко потрошачких кооператива уступи строго потребна роба, као што је то чињено током 1946. године. Обавезне квоте наметнуте поседницима обрадивог земљишта проузроковале су додатну забринутост у редовима чиновника, пензионера, занатлија и појединих сељака који, због разних узрока, нису имали 1947. године засејану пшеницу, пошто сви они нису имали од кога да купе житарице. О томе је шеф Жандармеријског сектора из Ђулвеза известио своје претпостављене 31. јула 1947. године.

У општини Либлинг током вршидбе јавне власти су констатовале да је скоро 90% земљопоседника поднело лажне декларације у погледу површине засејане сламнатим производима. Старији водник М. Симионеску [M. Simionescu] сматрао је потребним да се месни Немци и колонисти упозоре на то да ће онима који су поднели лажне изјаве бити одузет целокупни жетвени принос.⁴⁸

Житељи села Шошдеа [Şoşdea] и Скулеа [Sculea], не обазујући се на наредбе жупанијских власти, продавали су Молдавцима пшеницу по цени од 12.000.000 леја за 100 кг.⁴⁹

В. Пивничеру [V. Pivniceru], шеф Жандармеријске постаје у Биледу [Biled], извештавао је 31. јула 1947. године претпостављене да сељаци сматрају обавезне квоте превеликим и захтевају да држава предузме мере против трговаца који продају индустријске производе по спекулантским ценама. Неки од њих су решени да образују групе које би се успротивиле онима што су изаслати да откупљују житарице, у случају да прибегну злоупотребама.⁵⁰

У Гатаји [Gataia] сељаци, незадовољни што су остављени без људске и животињске хране, претили су да у јесен 1947. године неће више сејати житарице, „па нека влада види одакле ће убудуће убирати обавезне квоте и порез у натури”.⁵¹

У сећању старијих људи из банатских села остале су и бројне злоупотребе појединих представника локалних власти, који су присвајали за себе део убраних производа, ослобађали рођаке и пријатеље од давања обавезних учела житарица а целокупни откуп надокнађивали повећавањем квоте на рачун других породица. У том смислу било је тужби из више села, а израчуне су оне из Биледа и Шандре [Şandra].⁵²

⁴⁷ Исто, лист 269.

⁴⁸ Исто, лист 196.

⁴⁹ Исто, лист 198.

⁵⁰ Исто, лист 225.

⁵¹ Исто, лист 241.

⁵² Исто, лист 273.

И у месечним извештајима комисија задужених за контролу делатности организација Румунске комунистичке партије и придружених партија у сеоским срединама изнети су разни недостаци и злоупотребе представника локалних јавних власти, кнезова, бележника, жандарма, одговорних особа у потрошачким кооперативама.⁵³

Сакупљање обавезног откупа сламнатих житарица окончано је званично 1. септембра 1947. године, када се приступило печењењу свих 600 вршалица постојећих у Тамишкој жупанији.

Кошмар изазван сабирањем обавезних квота пољопривредних производа продужен је током септембра на основу Наредбе Министарства индустрије и трговине бр. 4.228/1947, којом је прописан откуп биљака уљарица. Федерација „Банат“ се бавила откупом семена сунцокрета и репице и надгледала је рад уљара, дакле производњу.

Обавезно убирање биљака уљарица прописано је Наредбом објављеном у службеном листу бр. 133/1947.

На подручју Тамиш-торонталске жупаније засновано је 18 сабирних центара, према којима су биле распоређене све засејане површине и све уљаре. Произвођачи сунцокрета и репице били су обавезни да предају држави у поступку обавезног откупа следеће прописане количине: који су имали засејано испод два хектара давали су 50% од приноса, а који су имали по два и више хектара давали су 70% приноса.⁵⁴

Берба кукуруза у јесен 1947. године није подвргнута тако строгом надзору, какав је током лета био примењен за време жетвене кампање сламнатих житарица. Сељаци су брали кукуруз без сваког надзора, део приноса продавали су на слободном тржишту, делом су хранили домаће животиње, делом су се и сами хранили, као заменом за пшеницу која им је једва преостала после предаје обавезног откупа.

Године 1947. кукуруз је веома добро родио, особито у западним жупанијама. На седници среских начелника, одржаној у седишту Тамиш-торонталске жупаније, расправљано је и како ће се убирати обавезне квоте кукуруза. С обзиром на ванредно добар род, Министарство индустрије и трговине, на чијем је челу био Георге Георгију Деж [Gheorghe Gheorghiu Dej], први секретар Централнога комитета Румунске комунистичке партије, наредило је да се из Тамиш-торонталске жупаније обавезним откупом преузме само 5200 од свега 25.000 вагона убраног кукуруза. Имало се у виду да се на подручју жупаније гаје многе домаће животиње и живина, те да је и за њихову исхрану потребан кукуруз. Састављен је план обавезног откупа по срезовима, местима и по сваком домаћинству, зависно од површине на којој је кукуруз гајен. Преузета је обавеза да се кукуруз одмах исплати.⁵⁵

Убирање квоте кукуруза било је неоправдано одлагано, па су и због тога настали проблеми. Количина кукуруза по домаћинствима умањила се продајом, потрошњом, исплатом пореза, па и куповањем алата и одеда, јер је

⁵³ ТЖСНА, фонд Жупанијски комитет Румунске комунистичке партије Тамиш-торонтал, фасцикла бр. 24/1947, лист 25.

⁵⁴ *Luptătorul Bănăţean*, бр. 894 / 15. 9. 1947, стр. 1.

⁵⁵ Исто, бр. 951 / 19. 11. 1947, стр. 2.

разна роба потпадала под такозвани јединствени фонд [„fond unic“], односно плаћала се делимично или у целини пољопривредним производима. Тек је 30. новембра у седишту Тамиш-горонталске префектуре одржана седница, којој је председавао др Титус Јонеску, а расправљано је о убирању обавезног откупа кукуруза по срезovima и местима. Усвојена је одлука да се убирање убрза, а кукуруз да буде што пре одаслан у извоз, јер су се у замену добијале машине, алат, прибор, сировине, све што је држави потребно за реконструкцију.

Привремена комисија је опуномоћила органе Префектуре Тамиш-горонталске жупаније да свим средствима спроведу и окончају убирање кукуруза.⁵⁶

Убирање обавезне квоте кукуруза после два месеца од бербе проузроковало је велике тешкоће и незадовољства по селима, а допунски им је квота израчуната на целу засејану површину, не само на количину засејану кукурузом. Настали друштвени немири приморали су Жупанијску организацију Румунске комунистичке партије да упути у сва места делегате, односно да испита разлоге незадовољстава и да открије оне који су злоупотребили откуп и оне који су га саботирали.

Из њихових извештаја могли су се издвојити узроци незадовољстава и закључити да су већином били оправдани.

У селу Хрњакови [Herneasova] целокупни принос кукуруза био је 15 вагона, а Пољопривредна комора им је прописала као обавезну квоту 10 вагона, и то зато што је месни бележник пријавио целокупну површину на којој су гајене житарице, не само површину засејану кукурузом. Изгледа да је та омашка промакла у многим селима, било нехатом, било као претерана оданост локалних власти.

Становништво села Пустиниша [Pustiniş] обавезано је на предају 56 вагона кукуруза, што је незамислива количина у односу на површину засејану кукурузом и на квалитет земљишта.⁵⁷

Сељаци из Ченеја [Cenei] су се жалили да им је начелник Жомбољског среза наметнуо квоту кукуруза коју не могу дати.⁵⁸ У Буковцу [Bucovăț] су неке породице биле принуђене да предају као обавезну квоту количину већу од убраног приноса кукуруза. За пример је сељак који је гајио 5 ха кукуруза и произвео 7500 кг, а прописано му је да као обавезни откуп преда 10.000 кг, и то само зато што му је уместо оних 5 ха урачунат цео земљишни посед од 25 ха. Слично се догодило у Фенлаку [Felnac], Доњем Бенчеку [Benciescu de Jos] и Новој Мошници [Moșnița Nouă].⁵⁹ У Брестовцу [Brestovăț] сељаци су се жалили на допунске наметнуте квоте, особито што је земљиште Липовске висоравни слабо производно. У Улбечу [Peciu Nou] произвођачи кукуруза су се жалили на нереално наметнуту обавезну квоту од 46 вагона.⁶⁰ Сељаци

⁵⁶ Исто, бр. 960 / 01. 12. 1947, стр. 3.

⁵⁷ ТЖСНА, фонд Жупанијски комитет Румунске комунистичке партије Тамиш-горонтал, фасцикла бр. 24/1947, лист 44.

⁵⁸ Исто, лист 46.

⁵⁹ Исто, лист 51.

⁶⁰ Исто, лист 57.

из Визме [Vizma] и Киздије [Coșarii], опет са Липовске висоравни, били су приморани да купују кукуруз из других села да би могли покрити обавезни откуп.⁶¹ Житељи места Манастира [Mănăstire] (у околини Дете) били су с правом огорчени, јер се од њих захтевала предаја 3 вагона допунске квоте преко већ редовно предате.

Из докумената који су сачувани у архивским фондовима не може се одгонетнути по којим су критеријумима нека села оптерећена више а нека мање, независно од величине засејане површине и висине приноса. Фиритеаз [Firiteaz] је малено брдско село, а требало је да изда 45 вагона кукуруза. Сељаци су морали да купују кукуруз на слободном тржишту, трпећи губитак, јер је цена била неколико пута већа од откупне. Разлику су покривали продајом теглеће марве, алата, предмета из домаћинства.⁶²

Житељи села Моноштора [Mănăştur] били су оптерећени предајом 27 вагона кукуруза, иако је њихово село мало, с малобројним становништвом, с малом површином обрадивог земљишта у поређењу са околним местима, којима су прописане мање откупне квоте.⁶³ Житељи Банлока [Banloc] су се жалили да су сав принос предали по откупној цени, па им није остало ни за „платно и опанке“. И у Калачи [Călăcea] је предато у обавезни откуп 18 вагона кукуруза, а потом су им искали допунску квоту, а они нису имали ни резерве кукуруза, ни новца да га докупе са слободног тржишта. Сељани Хисијаша [Hisiaș] поднели су тужбу месној власти, наводећи да не могу, да немају откуд да дају кукуруз у откуп, и само продајом марве могли би да дођу до новца за куповину кукуруза како би извршили обавезу према држави.⁶⁴

Слични случајеви забележени су у скоро свим банатским селима током децембра 1947. године.

У извештају поднетом Централном комитету Румунске комунистичке партије 1. децембра 1947. године Жупанијски комитет партије јављао је да су постигнути успеси у раду на убирању обавезног откупа житарица, поврћа, биљака уљарица, те производа од домаћих животиња и птица, што је све потребно за обезбеђење исхране градског становништва, као и за извоз. Федерација „Банатул“ обједињавала је 306 задругарских јединица широм Тамиш-торонталске жупаније, што је практично значило да је у сваком селу била по једна. Рапортирано је да је откупљено по слободној цени 173 вагона кромпира, 89 вагона лука, 27 вагона парадајза, те повеће количине купуса, грашка, пасуља и др. Такође је откупљено 4.322.052 кг сунцокретног семена, 63.300 кг пиринча, 204.554 кг кукуруза и откуп се наставља. Федерација „Центар“ откупљивала је масло. Обавезна квота млека није задовољавајуће убрана сходно плану, јер није било новца да млеко буде исплаћено. Откупљено је још свиња, живине, јаја, сира, вуне и других производа из сељачких домаћинства.⁶⁵

⁶¹ Исто, лист 58.

⁶² Исто, лист 61.

⁶³ Исто, лист 62.

⁶⁴ Исто, лист 64.

⁶⁵ Исто, лист 99.

Откуп пољопривредних производа био је преко потребан из више разлога: земља је претрпела дуготрајну сушу, а била је под обавезом да плаћа ратну одштету Совјетском Савезу.

Сељаци нису имали куда, па су предавали своје производе, а очекивали су да ће добити у замену индустријске производе, јер је недостајао сељачки алат, али и платно, и обућа, и одећа. Но како индустрија не беше способна да задовољи потребе, појавило се шпекуланство, уследиле су злоупотребе од стране власти, те је у сеоским срединама година 1947. испраћена а нова дочекана са незадовољством и страдањем.

Крајем децембра 1947. године закључена је историјска епоха, финале борбе за превласт, која је трајала од 23. августа 1944. до 30. децембра 1947. године. Краљ је абдицирао, успостављен је нов политички режим, државну власт су преузеле левичарске политичке снаге са Румунском комунистичком партијом на челу. Година 1947. остала је Банаћанима у тужном сећању, јер им се немилосрдно одузимао поштени труд, и то до те мере да су многе породице остајале без животних средстава. У очају тражили су решења да сачувају бар део жетвеног приноса, али то нису успевали, јер су им, које будност локалних власти, које доушници, осујећивали намере. Из жандармеријских извештаја произлази да се повремено међу сељацима јављала тежња да се изборе за своја права. До тога углавном није долазило, јер су власти, на предлог жандармерије, на време смиривале стање, ублажавањем драстичних мера првобитно предвиђених за оне који не буду извршавали све обавезе према држави.

Комунистичка пропаганда настојала је да докаже како Румунска комунистичка партија брине о благостању сиромашних сељака и радника из фабрика по градовима, односно како је убирање обавезног откупа само доказ радничко-сељачке солидарности. Имање треба одузети од богаташа, од њих треба узимати веће обавезне квоте житарица, поврћа, домаћих животиња и животињских производа (млеко, вуна, јаја, перје...); а на терену, практично, истовремено су и сиромашни сељаци били немилосрдно пљачкани и држани у сиромаштву, како би били припремљени за тренутак када ће требати да се одрекну свога скромног земљишног поседа и почети да продају фабрикама своју радну снагу.

COTELE OBLIGATORII ALE PRODUSELOR AGRICOLE, COȘMAR AL ȚĂRĂNIMII BĂNĂȚENE ÎN ANUL 1947.

Miodrag Ćurușkin

Rezumat

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a surprins România într-o poziție foarte dificilă. Peste teritoriul țării au trecut două armate: cea germană și cea sovietică. Deși se poate afirma teoretic că ambele au traversat fiind aliate cu România, fapt este că orice armată străină presupune pagubă: întreținerea ei, mobilizare, rechiziții, expunere la bombardamente, etc. Ca necazul să fie mai mare, la încheierea păcii Regatul României

a fost condamnat să plătească și daune de război Uniunii Sovietice. Industria era într-un proces incipient de revenire și nu era capabilă să aprovizioneze populația cu produse de bază: haine, țesături, unelte agricole. În plus, datorită secetei și a diverselor calamități naturale, culturile de cereale au eșuat, iar în părțile estice s-a instalat foamea. Dat fiind faptul că zona de vest nu fusese atinsă în așa mare măsură de secetă, a fost introdusă predarea obligatorie a produselor, așa-zisele cote, prin care producătorii erau obligați să vândă statului aproape întreaga lor recoltă, la un preț derizoriu. Pe plan politic se derula o luptă acerbă pentru supremație între diverse partide, care s-a încheiat cu victoria partidelor de stânga, conduse de Partidul Comunist Român. În lucrare sunt prezentate detalii legate de situația țăranimii bănățene în contextul economic și politic alambicat, dominat de abuzuri, în timpul anului 1947.

THE MANDATORY QUOTA OF AGRICULTURAL PRODUCTS, A NIGHTMARE OF THE BANAT PEASANTS IN THE YEAR 1947

Miodrag Ćuruškin

Summary

The end of the Second World War found Romania in a difficult position. Its territory was crossed by two armies: the German and the Soviet. Although in theory both armies have crossed as allies with Romania, the fact is that any foreign army implies damage: its sustaining, the mobilization, the requisitions, the exposure to bombardments, etc. Upon the instauration of peace, Romania was additionally condemned to pay war reparations to the Soviet Union. The industry was barely recovering and was unable to properly provision the population with basic products: clothes, fabrics, agricultural tools. Furthermore, due to drought and other natural disasters, the cereal crops have been seriously affected, so that in the eastern parts of the country famine struck. As the western parts were less affected by drought, the mandatory acquisition, or the so-called quota was introduced, which meant that the producers were forced to sell most of their products to the state at a ridiculously low price. At political level, there was a serious fight for power between different parties, which culminated in the victory of the left-wing parties, led by the Romanian Communist Party. In the article different details regarding the situation of the Banat peasants are presented, in the context of a complicated economic and political situation, full of abuses, during the year 1947.

Сшевaн Буџарски

О СРПСКИМ СЕОСКИМ ЧИТАОНИЦАМА НА САДАЊОЈ ТЕРИТОРИЈИ РУМУНИЈЕ

САЖЕТАК: Међу Србима са данашње територије Румуније читаоницу су најпре организовали школовани људи у Темишвару, а тек под крај XIX века, као одјек, осниване су читаонице и по селима са српским становништвом. У напису је дат најпре општи поглед на оснивање и рад сеоских читаоница, а затим, као илустрација, преглед значајнијих читаоница у разним местима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Срби у Румунији, српске читаонице, читаонице као правна лица.

О дружењу наших људи са села с књигом сведоче нам пожутеле стране томова на којима се, уз разне уписе о временским приликама, о усеви-ма, о скупоћи, о ратовима итд., понекад нађе и овакав запис: „Ову је књигу прочитао... [име] у... [место] ... године...“ или: „Ова књига је својина... [име], житеља места... [назив]“. У старије време било их је мање, у новије више; ипак, значајно је да су неки од тих записа датирани у XIX век.

Књиге су кружиле и читале се по кућама обично у зимске дуге вечери.

Читаонице пак настајале су углавном по узору на градске средине, на Темишвар, где их је било од почетка XIX века. За разлику од градова, где је било школованих људи, на селу су настајале добронамерношћу и занесеношћу промућурних сељака. Ипак су то била организована друштва, подложна законским ограничењима, увек под будним оком државних надзорних органа. Због тога су читаоничари имали обавезу да усвајају статуте и правилнике, да пишу молбе и прилажу документе, и то не на српском, него на државном језику, тешко се сналазећи (уколико су се уопште сналазили) у сложеном ванпарничном поступку. Иако су се села угледала једно на друго, позајмљивала и преписивала текстове правилника, редовно се морало прибегавати услугама школованих мештана: свештеника, учитеља, чиновника и слично.

Допунске тешкоће искрсле су након повлачења граница националних држава на тлу бивше Аустроугарске после Великога рата, јер су читаонице које су већ биле озваничене и имале статус правног лица по аустроугарском законодавству, биле обавезне да понове поступак признавања по румунском законодавству. То је било прописано румунским законом бр. 21/1924, објављеним краљевским декретом бр. 452 у службеном гласилу *Monitorul Oficial* бр. 27. од 6. фебруара 1924. Поново је требало састављати докумен-

тацију, преводити старије документе на румунски језик, сазивати оснивачке скупштине и подешавати предмет према новом законодавству, а то је трајало годинама. То је главни разлог што су многе читаонице деловале незванично, ефемерно, с прекидима.

Прва српска сеоска читаоница поменута је у Чакову 1868. године. Оснивање читаоница намножило се у оквиру Српских земљорадничких задруга почетком XX века, а бујало је у међуратном периоду.

Занимљива су многа заједничка предвиђања читаоничких статута. У називима обично се истицало да је у питању српска, а често и да је у питању ратарска читаоница. Као циљ удруживања навођено је организовање састајалишта према захтевима и потребама мештана, да би читањем новина и књига са привредном и поучном тематиком допунили економско образовање, али и обављање их делатности: оснивање хорова, културно—уметничких формација, одржавање приредби, па и спортских утакмица.

За читаоницу се подразумевало да има своје седиште. Иако је првобитно седиште тражено изван биртова и привремено бивало по школама, највише читаоница је до краја најчешће смештано уз гостионице, кафане, биртове, где им је уступана засебна просторија у којој се није точило пиће; дакако, могли су пити у суседним просторијама и враћати се у читаоничку.

У седишта су се чланови обично скупљали радним даном зими у вечерње сате, а иначе углавном недељом и празницима. Ту су обично читане новине. Окупљања у седишту коришћена су и за дружење, за пријатељски разговор, за, како се говорило, дебатисање, па и за разонодне игре: домино, млине, не љути се, човече, понегде и билијар. Књиге су најчешће позајмљиване за читање по кућама. У седишта су имали приступ само чланови. Ипак, сваки члан је могао на одређено време (обично неколико дана) довести са собом и госта, мештанина или странца.

Од опреме обично се имао у виду бар један астал, неколико столица или клупа, орман за књиге, држачи за читање и листање новина, ређе сеф за новац, редовно петролејка за расвету. Занимљиво, иако су свугде на селу читаонице највише посећиване током зиме, нити је предвиђана пећ за загревање, нити огрев; вероватно се то подразумевало у склопу седишта.

Предвиђана је набавка и куповина књига, те претплата на новине и часописе; углавном је претплата ишла на штампу из Србије, а по обавези је узиман и по један или по два наслова на државном језику.

За покривање трошкова сакупљани су приходи од уписнине, чланарине, добровољних прилога, од приредби, завештања, такси за позајмљивање књига, казни за невраћање на време позајмљених књига итд.

Чланство је обично разврставано на: чланове—осниваче (са свим правима редовних чланова), редовне чланове, потпомажуће чланове (који су материјално помагали рад читаонице а нису учествовали у њеном вођењу) и почасне чланове. Чланство се стицало на лични захтев снабдевен препорукама старијих чланова. Примање у чланство било је у надлежности Управног одбора, у којем су увек бивали председник, потпредседник, перовођа, благајник и књижник. При пријему разматрало се друштвено и морално понашање подносиоца захтева. Учлањивани су, с ретким изузецима, му-

шкарци, али и жене су могле позајмљивати књиге на читање. Сви часници су бирани на одређено време из редова редовних чланова, звање им је било почасно, а одговарали су пред скупштином.

Перовођа је састављао књигу чланства с јасном назнаком како је ко ступио у чланство, ко га је препоручио и којој групи чланова припада.

Посебна брига људи који су осмишљали читаонице била је да предвиде када се друштво може распустити и шта у том случају бива са имовином. Распуштање је обично остављано за немили случај нестанка чланства или опасног умањења броја чланова, односно за случај више силе. Државна власт је понекад захтевала да се предвиди и распуштање када рад читаонице буде званично забрањен. У свим случајевима имовина је остављана на чување српским установама, најчешће црквеним општинама, с тим да буде предата неком новом друштву које се буде оснивало са сличним циљевима.

С обзиром на то да није било запослених који би стално дежурали у седишту, те с обзиром на то да су читаоци били заузети пољским радовима, сеоске читаонице нису деловале свакодневно по прописаном програму, него од случаја до случаја, зависно од годишњег доба, пољских радова, временских прилика, нерадних дана и слично.

Обично је свака читаоница изабирала себи светитеља покровитеља или неки црквени празник, па је тога дана приређивано друштвено славље, уз традиционално кољиво, резање колача, помене упокојеним члановима, свечане говоре итд.

За све наше сеоске читаонице може се утврдити да су под разним видовима истрајале до краја Другога светског рата. У новонасталим друштвеним условима на њих се гледало скоро презриво, као на превазиђене облике културног деловања. Нови облици организовања, под видом да ће их уклопити у послератне токове, преузели су им и ускоро упропастили инвентаре. Тада су преузети и архивски фондови, које је у једном или другом виду имала свака читаоница: књига о чланству, записничка књига, списак о издавањима књига на читање, благајнички дневник, дописи и остало; све је то таворило незаштићено у којекаким фиокама и до краја разбацано, због чега се и читаонички покрет може с муком и само делимично пратити.

У наставку је приказ неколико сеоских читаоница према примарним документима сачуваним у државном архиву и према постојећој литератури.

Белобрешка. На неким старијим издањима књига (из 1925) која сам антикварно добавио налази се печат са следећим текстом у два водоравна реда: СРПСКА РАТ. ЧИТАОНИЦА / У БЕЛОБРЕШКИ. То је несумњив доказ постојања сеоске читаонице. Детаљи о њеном оснивању и раду нису познати.

Варјаш.¹ Српска читаоница у Варјашу, тако и названа, основана је 1904. године. Оснивачи су били свештеник Александар Грујић и мештанин Јован

¹ О српским читаоницама у Варјашу уопште: Арон Росић, „Варјаш“, у: *Из села у село*, Букурешт 1985, 56–57.

Жупунски. Читаоница је имала седиште у згради гостионице Димитрија Пејића, почев од оснивања па све до укидања 1946. године. Достигла је да има 56 чланова. Председници су били: Миша Лукин (1904–1906) и Душан Лукин (1906–1946). Имала је око 400 књига и била претплаћена на новине и часописе: *Политика*, *Време*, *Правда* (београдска), *Universul*, *Бранково коло*, *Темишварски весник*, *Правда* (темишварска).

У месту је постојала још једна српска читаоница, која није имала посебан назив. Њу је 1925. године основала румунска Национална сељачка партија. Имала је 34 члана. Седиште читаонице било је у кућама Среде Радића до 1926, Јулке Теодоровић 1926–1934. и Јоце Лазина од 1935. до укидања 1945. године. Председници су били Маринко Мојсић (1925–1927), Рада Ремин (1927–1931), Штева Мојсић (1931–1938) и Стефа Матејевић (1938–1945). Наравно, била је политички усмерена на придобијање Срба гласача. Имала је око 200 књига и била претплаћена на оновремене часописе и новине.

Читаоница Српска касина основана је 1928. године.² Месне новине су писале: „Српска Касина у Варјашу. Трибунал у Темишвару под бројем 3.080. од 1928. одобрио је правила горњем наслову, да може вршити своју културну мисију међу своје чланове. Заслуге за оснивање ове Касине носе...“³ Следе имена. Седиште је Касина имала у гостионици Добромира Лазина од 1928. до 1934. и у гостионици Милоша Росића од 1934. до укидања 1946. године. Председници су били Живко Марин (1928–1938) и Јаша Пејић (1938–1946). Имала је око 500 књига и била претплаћена на новине и часописе: *Политика*, *Време*, *Правда* (београдска), *Universul*, *Бранково коло*, *Јеж*, *Очишани јеж*, *Темишварски весник*, *Правда* (темишварска).

Српску занатлијску читаоницу основали су 21. маја 1936. године месни Срби-занатлије. Седиште читаонице било је у гостионицама: код Вељка Шолмошана (1936), код Живе Ердџана (1937–1939), код Милана Маринковића (1940–1941) и код Тоше Росића (1941). Током Другога светског рата није деловала. Покушај да обнови рад после 1945. године у гостионици Маринка Ердџана није уродио плодом. Председници су били: Миливој Милин (1936–1938), Иван Мунћан (1938–1939), Коста Ердџан (1940–1941) и Бора Остојин (1946). Имала је око 400 књига, а тридесетак чланова.

Велики Семиклуш.⁴ Срби у Семиклушу под крај XIX века били су озбиљно погођени трзавицама изазваним раздвајањем православне црквене општине по националном начелу, као последица јерархијске поделе у Карловачкој митрополији. Када је поступак раздвајања окончан, на српској парохији је остао свештеник Петар Агрима; он се намерио да оснује читаоницу. Оснивачки скуп одржан је 24. јануара 1893. године са 35 присутних. Изјаснивши се за оснивање Српске читаонице, учесници су усвојили *Правила* и *Кућевни ред*. За председника је изабран свештеник Петар Агрима.

² Ову варјашку читаоницу помиње Слободан Костић 1930. у: *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар 1931, 95.

³ *Недељне новосици*, I 1930, бр. 9 / 07. 3. 1930, 3.

⁴ О српским читаоницама у Великом Семиклушу уопште: Љубомир Степанов, *Срби у Великом Семиклушу*, Темишвар 2015, 183–188, 208–211.

Прописаним путем документација је упућена Министарству унутрашњих послова на одобрење и оно је уследило 20. априла 1893. године. Читаоница је свечано отворена 23. априла 1893. у дворани Женске школе. Због неслагања око седишта (многи су желели да читаоница буде у једној од кафана) и због разних зађевица Српска читаоница је радила само до Нове године 1894.

После вишегодишњег мртвила, рад Читаонице је обновљен 1905. под председништвом др Владимира Стојшића; седиште је привремено смештено у бирту Шандора Божиног; почев од 7. јануара 1908, Српска читаоница је измештена од Јована Фарке, где је такође била привремено, у гостионицу Јоце Мартиновића Старијег, с тим да он уступа за читање стаклену собу гостионице. Тога дана је одржана скупштина и изабрана нова управа; за председника је изабран Аркадије Јанковић, чизмар.

Читаоница је била претплаћена на следеће листове: *Браник*, *Засѣава*, *Српски глас*, *Трџовачке новине*, *Врач* и месни лист *Felső Torontál*.

Под румунским законодавством Српска читаоница из Великог Семиклуша је обновила поступак за правно признавање.⁵ На скупу одржаном 25. јула 1925. потврђен је постојећи статут са затеченим руководством; председник је био Милан Путић. Захтев о потврђивању правног статуса поднели су Темишварском суду. Суд је вратио документацију с препоруком да се измени назив друштва у Српска читаоница у Великом Семиклушу и да се поново одржи оснивачка скупштина. Већ 7. марта 1926. године одржан је нов оснивачки састанак. Присутни су потврдили *Сѣаѣуѣѣ*, изабрали руководство и проследили документе Суду и Министарству унутрашњих послова. Суд је поново вратио документе писмом бр. 23.191/1928. с препоруком да се у *Сѣаѣуѣѣ* измени редослед назива друштва, односно да се прво наведе румунски назив, а затим српски. На седници руководства 16. априла 1928. године усвојена је и та измена. Нови захтев суду поднет је тек 25. фебруара 1929, а регистрован је под бројем 1659 / 7. марта 1929. Суд је наложио да се попуни документација са још три примерка овлашћеног превода оснивачког акта, што је хитно учињено. Суд је проследио предмет Министарству унутрашњих послова. Дописом бр. 7.022 / А / 12. августа 1929. Министарство је обавестило Суд да се Српској читаоници у Великом Семиклушу може доделити статус правног лица. Прошло је још скоро годину дана док је Суд донео одговарајућу пресуду под бр. 1.658 / 20. јуна 1930. Упис је обављен под бр. 239/1931. Остало је још да се у званичном листу и у локалним новинама објави решење Суда са изводима из *Сѣаѣуѣѣ*. Међутим, ту се каснило, читаоница је тек 31. марта 1933. године обавестила да је публикување извршено у *Monitorul Oficial* бр. 64 / 17. 3. 1933, у темишварским новинама *Vestul* бр. 744 / 22. 2. 1933. и у локалном листу *Torontáler Zeitung*.

Заузимањем председника Александра Бугарина, Српска читаоница у Великом Семиклушу обележила је пригодном свечаношћу своју 40. годишњи-

⁵ Тамишка жупанијска служба Националног архива Румуније, Фонд Правна лица, предмет бр. 1659/1929.

цу 17. фебруара 1934. године.⁶ Овом приликом одлучено је да крсно име читаонице буде Видовдан.

Даље се тој читаоници губи траг.

Међутим, 6. марта 1932. године одржан је оснивачки скуп 20 мештана земљорадника, на којем је основано Српско грађанско ратарско друштво, које је потом преименовано у Српску ратарску читаоницу.⁷ Одобрено је статут и изабрано руководство; председник је био Јоца Божин. Установљене су уписница и годишња чланарина.

Молбу за признавање статуса правног лица са пратећом документацијом поднели су Првом одељењу Тамиш-торонталског суда, где је регистрована под бр. 6.480 / 12. 5. 1932, захтевајући истовремено дозволу за привремено функционисање. Дозволу за привремено функционисање Суд им је издао одмах под бр. 18.080/32, а предмет је упутио Министарству пољопривреде и добара под бр. 641 / 24. 5. 1932. Министарство је препоручило да се захтев одобри под условом да се изричито одустане од забаве картањем, табљићима и сличним играма. Пошто је то усвојено на скупштини 12. септембра 1932. године, уоптпуњена документација је поднета Суду под бр. 28.521/32. Молба је разматрана на судској расправи 29. новембра 1932. године; решењем бр. 676/641/1932. Српској ратарској читаоници признат је статус правног лица. Упис је обављен под бр. 356 / II / 21. 6. 1933.

О самом раду читаонице остало је мало података. Вероватно је деловала до ратних година. Висока комисија за правна лица, која је радила на основу чл. 15 закона бр. 11 / 14. 01. 1944, констатовала је Записником од 4. јуна 1945. да друштво већ пет година практично не постоји. На основу тога, Одлуком Темишварског суда бр. 9 / 13. 02. 1946. Српска ратарска читаоница у Великом Семиклушу избрисана је из Регистра правних лица, о чему је Министарство правде обавештено дописом бр. 610945/1946.

Велики Семпетар.⁸ Српска ратарска читаоница у Великом Семпетру основана је 1926. године. Чланова-оснивача било је 14, али се наредних година број чланова повећао на осамдесетак. Седиште читаонице било је најпре привремено у некој кући; после две године премештена је у бирт Милана Бајинског; најзад је добила засебну зграду са три просторије, некадашње власништво грофа Сапарија. Читаоница је имала неколико стотина књига и била претплаћена на новине и часописе: *Сељачки буквар*, *Пољопривредник*, *Полићика*, *Недеља*, *Темишварски весник*, *Недељне новосици*, *Ошцигани жеж*, а из Америке је добијала *Слободну реч*. Трошкови су подмиривани приходом од уписнице и чланарине. Године 1938. заведене су чланске карте са рубрикама за уписивање месечне чланарине. Нађени су отисци два печата: један се стављао на акте и дописе (округлог облика, пречника 35 мм, са

⁶ *Темишварски весник*, II 1934, бр. 15 / 18. 02. 1934, 3.

⁷ Тамишка жупанијска служба Националног архива Румуније, Фонд Правна лица, предмет бр. 641/1932.

⁸ О српским читаоницама у Великом Семпетру уопште: Љубомир Степанов, „Велики Семпетар“, у: *Из села у село*, Букурешт 1985, 226–227.

текстом уоколо: „Српска читаоница Срп. Св. Петар“); другим је оверавана уплата чланарине (округлог облика, пречника 25 мм и текстом уоколо: „Societate de Lectură Sânpetru-Mare“). Први председник био је Новак Торњански, а Душан Тривунски је био дугогодишњи библиотекар и благајник.

Сви су изгледи да читаоница није била озваничена као правно лице.

Дињаш.⁹ Године 1908. Српска земљорадничка задруга отворила је скромну књижницу, основану поклоном Матице српске. О овој књижници има врло мало података. Претпоставља се да је радила до пред Велики рат.

Године 1913, на предлог ревизора Српских земљорадничких задруга Лазе Никића из Пардања, група љубитеља књиге основала је нову читаоницу, која је понела назив Ратарска читаоница.¹⁰ Књиге су опет добављене из Матице српске. Први председник био је мештанин Макса Стојанов, промућурни земљорадник са основном школском спремом. Седиште Читаонице налазило се у кући коју је општина преузела када су њени последњи власници отишли у Америку. У чланство су примани само мушкарци. Сваки члан је добијао уплатну књижицу. Плаћале су се уписнина и чланарина. Свега је сакупљено 365 круна. Новац је делимично утрошен за претплате на листове и часописе: *Књижевни гласник*, *Народне новине*, *Србобран*, *Torontál*, *Бранково коло*, *Засјава*, *Az Est*. Пријављена за члана Матице српске, Ратарска читаоница је добијала књиге, свакако издања из колекција Књига Матице српске и Књига за народ.

Када је 1914. године избио Велики рат, мушкарци су већином мобилисани у војску, а читаоница је престала с радом. Преостали новац подељен је супругама уписаних чланова.

Вративши се кућама по окончању светскога рата, Дињашани су сређивали домаћинства и обрађивали поља, а затим је дошло на ред поновно оснивање читаонице, сада под називом Српска читаоница и књижница „Порфирије Глагоњац“.¹¹ Као оснивачки датум забележен је 15. новембар 1922. године. Било је 18 чланова-оснивача. За председника је изабран Љупко Стојанов. Као књижничар најдуже и најуспешније је деловао месни учитељ и свештеник Радивој Фенлачки. Редовни чланови били су само мушкарци; жене су могле позајмљивати књиге и читати их код својих кућа.

При оснивању је употребљен и скромни Просветни фонд, који је тада износио 600 леја, а засновао га је месни парох Урош Јовановић, одрекавши се прихода од целивајућег таса. Овој књижници предате су под засебним уписом и књиге сачуване из фондова Српске земљорадничке задруге и Ратарске читаонице.

Седиште нове читаонице било је у тадањој Мушкој школи. Осим обичног инвентара имала је и радио-апарат.

⁹ О српским читаоницама у Дињашу уопште: Светозар Марков, „Дињаш“, у: *Из села у село*, Букурешт 1984, 292–295.

¹⁰ По казивању мештанке Марине Аврамове, рођене 1900, која је сачувала неколико књига Ратарске читаонице.

¹¹ *Гласник. Црквени, школски и друштвени листи*, II 1922, бр. 31 / 20. 11. 1922, 255–256.

Читаоница је била претплаћена на листове и часописе: *Темишварски вестник*, *Полиџика*, *Илустрирани листи*, *Пољопривредни гласник*, *Пчеларство*, *Вођарство*.

Рад читаонице престао је због ратних прилика 1941. године.

Кетвељ.¹² Културна делатност у месту била је под утицајем пароха проте Милана Николића, који је и проглашаван почасним председником културних друштава, па и читаонице.

Српска ратарска читаоница заснована је 1921. године са 48 чланова-оснивача и председником Милошем Степановим. Активност је отпочела у такозваној Малој школи, а наставила у закупљеној просторији бирта Франциска Мартина.

Почетком 1926. године порадило се да Ратарска читаоница стекне статус правног лица. О томе је расправљано на збору одржаном 10. јануара 1926. Тада је одлучено да се саставе основна правила и поднесу на одобрење надлежним властима.

Следећи збор је одржан 28. марта исте године. На овом збору је усвојен статут Српске ратарске читаонице и изабран нов управни одбор (председник Андрија Милан Чавић). Захтев читаонице да добије статус правног лица, снабдевен законом прописаним документима, регистрован је у Суду Тамиш-торонталске жупаније под бр. 2.829/1927.

Поступак је потрајао, тако да је тек на расправи 9. маја 1932. године Први одсек Суда одлуком број 927/2.829/1932. признао Српској ратарској читаоници у Кетвељу статус правног лица.

Број чланова је и растао и опадао; 1940. године достигао је максимум: 87. Тада је председник био Милан Ончин, а 1942. године Живко Беленцан.

Љупкова. На књизи коју сам добавио од бившега администратора парохије у месту налази се печат округлог облика са следећим текстом: у средини водоравно: „1934“; изнад полукружно у два реда: „Српска читаоница / Д. Љупкова“; испод, такође у два реда: „Lupcova / Soc. sârbă de lectură“. То је непобитан податак да је у Љупкови постојала Српска читаоница и да је основана 1934. године. Детаљи о њеном оснивању и раду нису истражени.

Наћвала. Оснивање Српске читаонице у Наћвали заслуга је администратора парохије јеромонаха Виктора (Љубичића). Само месец дана након његовога доласка на парохију, 4. новембра 1923, одржан је скуп на којем је 60 чланова-оснивача засновало Српску читаоницу. На скупу је изабран управни одбор; за председника је изабран Арса Чекић. За покровитељску славу одређен је празник Светога Саве.

Приступило се најпре организационим пословима: обезбеђењу дозволе за рад, седишта, набавки новина, часописа и књига. За покриће издатака установљена је годишња чланарина.

¹² О српским читаоницама у Кетвељу уопште: Љубомир Степанов, „Кетвељ“, у: *Из села у село*, Букурешт 1984, 109–112.

Одлазак јеромонаха Виктора (Љубичића) у пролеће 1925. године није, на срећу, означио крај постојања читаонице. Припремни одбор са председником Романом Аничиним изабран је 16. маја 1927. године, али је тек 16. јуна 1929, након темељних припрема, одржан општи скуп, где је 39 чланова усвојило статут (како је речено: новоосноване) читаонице.

Читаоница је имала седиште у згради (кући) поред дућана на углу Великог сокака са сокаком који води ка Варјашу.¹³ Старији мештани се присећају набављаних књига и часописа; посебно омиљен био је часопис *Ошишани јеж*.¹⁴

Пред само избијање Другога светскога рата – 19. јануара 1939. године поново је одржан општи скуп, на којем је изабран председник Стефан Терлајин, али је извесно да током рата, а ни после рата, читаоница није могла деловати. Формално, са списка правних лица избрисана је тек 6. фебруара 1950. године, на основу судског решења бр. 222.¹⁵

Немет. Српска читаоница у Немету забележена је у литератури под називом Неметска касина.¹⁶ Била је основана 15. маја 1911, а правила су јој одобрена 1912. године. Имала је 43 члана. Пошто архивски списи нису сачувани, не може се поуздано тврдити да ли јој је то званични назив или га је стекла по седиштима: седиште јој је било најпре у бирту Секуле Грујина, а затим у бирту Вилме Кајзер. У свом скромном инвентару имала је и радио-апарат. Није се могло утврдити да ли је читаоница обновила своје озваничење по румунском законодавству из 1924. године, али је била активна између два рата, када је председник био Бранислав Радулов, па чак и за време Другога светског рата. Угашена је и уклопљена у послератне организационе токове 1945. године.¹⁷

Парац.¹⁸ Читаоница у Парцу заснована је у оквиру ширег друштва названог Православни дом културе. Основна правила овог друштва усвојена су на оснивачкој скупштини 20. децембра 1938. године; било је присутно 35 чланова. Као циљ свога постојања друштво је истакло просвећивање мештана путем књига, предавања, културно-уметничких представа и хорског певања. Чланом је могао постати сваки румунски грађанин, независно од народности. Чланови-оснивачи плаћали су по 1000 леја једном засвагда, а редовни чланови – месечну чланарину. Председник је био месни парох Евгеније Петровић. Седиште је било у Српској школи.

¹³ Према запису проте Слободана Костића, читаоница је 1924. године била смештена у „Српском народном дому“, основаном исте године (Слободан Костић, *Шемайизам Православне српске епархије штемпварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Тимишоара 1925, 104).

¹⁴ Казивање мештанке Јулијане Попов.

¹⁵ С. Бугарски, Љ. Степанов, *Кад Мориш њошече кроз њеро*, Букурешт 1991, 109–111. Брисање са списка правних лица – према документацији у Арадској жупанијској управи Националног архива Румуније, Фонд Правна лица.

¹⁶ С. Костић, *Шемайизам Православне српске епархије штемпварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, 104; Исти, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 95.

¹⁷ Андрија Поповић, „Неметска касина“, *Наша реч*, II 1991, бр. 73 / 31. 5. 1991, 2.

¹⁸ О српској читаоници у Парцу уопште: Светозар Марков, „Парац“, у: *Из села у село*, Букурешт 1985, 150–171.

Тако организован, Дом културе је покренуо поступак за добијање статуса правног лица; због ратних прилика то није остварено и друштво је убрзо прекинуло рад.

Саравола. У секундарним изворницима записано је постојање Српске читаонице у Сараволи са чак 104 члана 1924.¹⁹ и поново 1930. године²⁰; председник је био Цвета Барачки. Мада је на местима где је поменута означена као организована, читаоница изгледа није била правно озваничена, односно о томе није нађен никакав писани траг.

Српски Семартон.²¹ Први познати покушај оснивања читаонице уследио је у оквиру Велике српске земљорадничке задруге, засноване 1901, која је у свом седишту, уз штедионицу, отворила и читаоницу, о којој је бринуо перовођа задруге учитељ Милан Предић. О овој читаоници и њеној књијници остало је мало података. Зна се да је примала неколико листова и часописа, које су задругари читали обично у седишту, и да је имала свој печат. На сачуваним отисцима печат је округао, у средини је отворена књига а уоколу текст: „СЕРБ. СТ. МАРТОНСКА ЧИТАОНИЦА“. Не зна се докле је постојала; посредни подаци сведоче да није прешла 1913. годину.

Семартонски књигољупци састали су се 22. фебруара 1914. године и договорили да оснују нову читаоницу.²² На оснивачком скупу решено је да се назове Ратарска читаоница и изабрани су часници: Жива Мијатов, председник, Паја Грубачки, перовођа, и Влада Паункић, благајник. Занимљиво је да су читаоницу основали земљорадници; ниједан сеоски интелектуалац није био на оснивачкој скупштини, нити касније међу часницима за све време постојања читаонице.

Сходно решењу скупштине, часници су саставили статут и послали га на одобрење. О томе су поднели извештај на састанку 10. марта 1914. године, када је одлучено да се „по закону, од дана послатих статута после 40 дана отвори Ратарска читаоница“. Решено је, такође, да се учитељ Милан Предић умоли да Ратарској читаоници уступи печат и књиге који су припадали пређашњој читаоници, с тим да се сви чланови Задругарске читаонице приме за чланове Ратарске читаонице без плаћања уписнине.

На наредној скупштинској седници одржаној у априлу, присуствовало је 35 чланова. Прегледан је списак чланова, прочитани су статут и сви дотадашњи записници, направљен је предрачун трошкова од 350 круна, одређено је да сваки члан уплати одмах по 3 круне, а затим по 80 филера месечно.

Посебно је за то време занимљива одлука да и жене могу бити примљене за чланове, с тим да плаћају само половину износа чланарине. Нажа-

¹⁹ С. Костић, *Шемајизам Православне српске ејархије шемајварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, 1925, 104.

²⁰ С. Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 94–95.

²¹ О српским читаоницама у Српском Семартону уопште: Стеван Бугарски, *По Семарто-ну кроз њосјор и време*, Букурешт 1982, 156–157; *Семартонски лејојиси. Књија њрва*, Темишвар 2004; *Семартонски лејојиси. Књија друја*, Темишвар 2004.

²² Детаљи о Ратарској читаоници потичу из сачуване Записничке књиге друштва, вођене 1914–1926. године.

лост, услед тадашњих друштвених прилика позив није уродио плодом: за све време свога дванаестогодишњег постојања читаоница није имала ниједног женског члана.

Решено је да се Ратарска читаоница учлани у Матицу српску и договорено да се претплати на листове и часописе: *Az Est*, *Браник*, *Бранково коло*, *Врач*, *Засијава*, *Књижевни гласник*, *Народне новине*, *Нови нарашћај*, *Pesti Hirlap*, *Привредник*, *Србобран* и *Torontál*.

Свечано отварање заказано је и одржано на Ђурђевдан.

Седиште се привремено налазило у Новој школи. Часници су задужени да потраже у закуп просторију за стално седиште; оно је нађено и читаоница је отворена у просторији закупљеној у бирту Марка Грубачког (такозвана Маркова касина).

За књижничара је постављен Иса Кнежев.

Залет је био кратак. Већ 12. јула општински бележник Милош Недељковић је саопштио да надлежно Министарство није одобрило статут, него га је одбило „због недовољне гаранције“, па је читаоница морала обуставити рад „на неизвесно време“.

Одмах се покушало реорганизовање, али у међувремену је избио Светски рат. Мобилисани председник Жива Мијатов, записнички, „на брзу руку уступа сву власт потпредседнику“ Паји Бугарском, опет „на неизвесно време“.

Мада за време рата није затворена, читаоница је једва таворила. После рата мучно се живело; ипак, књигољупци крајем децембра 1918. године сазивају скупштину на којој су потврђени дотадашњи часници и прикупљен фонд за обнављање претплате на листове и часописе и за набавку књига.

Поново су настале тешкоће око дозволе за рад и одобрења статута: 1919, 1922, па и 1923. године власти су стално налазиле формалне замерке, и часници су им удовољавали; 1924. ангажован је адвокат да заступа читаоницу. Усвојен је и нов назив: Народни дом, али ни то није помогло.

На дан Нове године 1926, на весељу у Марковој касини, 65 чланова је прогласило нову читаоницу под председништвом Максе Мишковића. Под тим околностима, већ 7. јануара исте године Ратарска читаоница се својевољно распустила. Записник са тога последњег састанка гласи:

„На основу позивнице, у присуству присутни чланова, једногласно донето решење, да се читаоница ликвидира. Једногласно решено да се цели инвентар на јавној лицитацији прода, а добивени новац да се да у Срб. новчани завод у Темишвару под именом 'Фонд за оснивање Срб. читаонице у Срб. Св. Мартону'. Књижица има да се уступи Цркв. општини на чување. Главна књига записника има да се преда са свима осталима књигама читаоничким у цркв. касу срб. ст. мартонску. У Срб. Ст. Мартону, 7. јануара 1926.“

Следе потписи перовође, председника и двојице повереника.

Изгледа да је после дошло до неспоразума између часника, па ово решење није доследно извршено. Инвентар није распродат, него је остао расурен на разним местима.

Читаоница под председништвом Максе Мишковића никада није заживела; сазнање о њој своди се на један једини летимични запис.

Када је 1931. године основано Културно и спортско друштво „Обилић“, оно је од самог почетка имало Читалачки одсек, смештен у упражњеном учитељском стану, у такозваној Женској школи. За разлику од Ратарске читаонице, која је претежно окупљала зреле и старије људе, „Обилић“ је било друштво младих. Приликом ове смене генерација, чланови некадашње читаонице доказали су своју приврженост књижи и просвети. Наиме, када је „Обилић“ стекао углед у селу, 17 чланова старе читаонице, на челу са најстаријим међу њима – Исом Кнежевим, једногласно је решило да се инвентар бивше „Ратарске читаонице“ преда засвагда Културно-спортском друштву „Обилић“.

Не зна се тачно број књига тадање „Обилићеве“ библиотеке, ипак је некакав инвентар затечен. Пошто није пронађен списак књига Ратарске читаонице, може се нагађати да су оне у новој библиотеци најстарије: можда три примерка *Нове Србијанке 1804–1815*, 20 *Лейпхојса Мајице српске*, 4 *Гласника Историјског друштва у Новом Саду*, 4 примерка *Српског задругара*, 22 примерка *Српског сокола*, албум *100 година Саве Текелије*, 16 примерака *Куће и њиве*, те десетак књига народних песама и савета за пољопривреду, воћарство, пчеларство, повртарство итд. Врло је могуће да су неке од ових књига првобитно припадале још Задругарској читаоници.

Године 1935, када је део „Обилићевог“ чланства иступио из друштва и основао засебно удружење „Јединство“, оно је одмах отворило и читаоницу у закупљеној соби; то је било кратког века, јер удружење није ни предузело мере за организовање него се убрзо вратило у „Обилић“. После изградње зграде зване Клуб за седиште „Обилића“, књиге су из школе премештене у Клуб.

Читалаца је било и мушких и женских, нарочито током зимских месеци. За позајмљену књигу се плаћало, за књиге невраћене на време плаћала се казна; тако сакупљени новац књижио се засебно и трошио углавном за корицење књига.

„Обилићев“ читалачки одсек водили су Влада Паункић (1932–1937) и Лека Шажан (1938–1944). Други светски рат је знатно омео рад Читалачког одсека. Године стваран, књижни фонд брзо је развучен или управо књиге су остале код читалаца.

Фенлак.²³ На дан 28. фебруара 1939. године месни парох Маринко Прокић поднео је Суду Тамиш-торонталске жупаније молбу за признавање статуса правног лица месном Српском православном парохијском дому културе. Уз молбу је приложио статут и потписе 50 чланова оснивача. Према Статуту, једна од делатности била би читање добрих књига и периодике, што је значило да је имао и читаонички смер.

Суд је више пута стављао формалне замерке (уплата такси, непотпуна документација и слично). До 6. марта 1941. године још није било добијено судско признање. Да ли је и колико дом ипак радио тешко је рећи, али свакако мало, с обзиром на то да се оснивање несрећно поклопило са Другим светским ратом.

²³ С. Бугарски, Љ. Степанов, *Кад Мориш њојече кроз њеро*, 111–112.

Чанад.²⁴ У Архиву месне Српске црквене општине сачувана је документација Српско-чанадске читаонице. Најзначајнији акт јесу *Правила* (то јест статут), састављена 29. марта 1894, на основу којих је читаоница озваничена 29. маја 1894. године. На друштвеном печату био је лик Светога Саве и текст: „Српска читаоница у Срп. Чанади“. Председник је био Павле Бранковић. Касније, у Румунији, читаоница је обновила поступак за озваничење и одобрена је 26. јануара 1925. године. Одобрење је добијено са истим правилима из 1894. године али преведеним на румунски и прилагођеним новој политичкој ситуацији. Године 1934, под председништвом Љубомира Унчанског, читаоница је прославила четири деценије свога постојања.

Посредни подаци откривају још једну, Ратарску читаоницу у Чанаду, која је 1935. године на празник Светога Саве прославила три деценије постојања; из тога произлази да је основана 1905. године. Председник је 1935. био Ниња Влашчић, а 1938. Богдан Дишић. По сведочењу мештана, читаоница је имала статут.

У непотпуно јасним и прецизним новинским текстовима помиње се и Читаоница Певачког друштва, ефемерна, која се сводила на постојање новина и часописа у школској дворани где су одржаване хорске пробе.

Колико се могло докучити, ниједна чанадска читаоница није имала седиште у бирту. Такође је извесно да ниједна није могла нормално радити током два светска рата.

На дан 6. новембра 1945. у месту је основано Словенско културно-демократско удружење; већ наредног месеца тој организацији су приступиле Ратарска читаоница и Читаоница Певачког друштва. Најстарија, Српска читаоница, одуговлачила је са одлуком. Нема сумње да у новим послератним условима није могла дуго опстати.

DESPRE SOCIETĂȚILE DE LECTURĂ SÂRBE DIN MEDIUL RURAL DE PE TERITORIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

Stevan Bugarski

Rezumat

Prima societate de lectură a sârbilor de pe actualul teritoriu al României a fost organizată de oamenii erudiți din Timișoara, pentru ca, de abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, ca ecou, să fie înființate societăți de lectură și în satele cu populație sârbă. În lucrare sunt mai întâi prezentate aspecte legate de înființarea și activitatea societăților de lectură sătești, pentru ca, mai apoi, ca exemplificare, să se prezinte sumar înființarea și activitatea societăților de lectură mai importante, din localitățile: Belobreșca, Variaș, Sânnicolau Mare, Sânpetru Mare, Dinaș, Gelu, Liubcova, Satu Mare, Beregsău Mic, Parța, Saravale, Sânmartinu Sârbesc, Felnac și Cenad. Sunt menționate dificultățile întâmpinate la înființare, problemele legate de obținerea formelor legale, respectiv a personalității juridice, condițiile modeste de desfășurare a activității, cât și imensul aport la viața cultural-artistică de la țară, respectiv la propășirea spirituală a populației sârbe.

²⁴ О српским читаоницама у Чанаду уопште: Иво Мунћан, *Из корена ружа цвећа*, Темишвар 1994, 11–31.

ON THE SERBIAN READING SOCIETIES IN THE RURAL AREA
OF ROMANIA'S ACTUAL TERRITORY

Stevan Bugarski

Summary

The first reading society of the Serbs from Romania's actual territory was founded by educated people in Timișoara. Only at the end of the 19th century, as an echo, reading societies began to be founded in the villages with Serbian population. The article first contains a general presentation of the founding and activity of the rural reading societies, continuing, as an exemplification, with a concise description of the founding and activity of the more relevant societies from the following places: Belobreșca, Variaș, Sânnicolau Mare, Sânpetru Mare, Dinaș, Gelu, Liubcova, Satu Mare, Beregsău Mic, Parța, Saravale, Sânmartinu Sârbesc, Felnac and Cenad. The article describes the problems related to the founding of these societies, as well as the ones related to obtaining a legal status, the modest conditions in which these societies worked, as well as their immense contribution to the cultural and artistic life in those villages, along with the spiritual development of the Serbian population.

Душан Ј. Појов
Дејан Појов

СРПСКА ВЕРОИСПОВЕДНА ШКОЛА У НАЋВАЛИ 1869–1919.

САЖЕТАК: У раду су приказани најважнији аспекти деловања Православне српске вероисповедне основне школе у Наћвали, који обухватају период од примене Царског рескрипта 1869. године, па све до распада Аустроугарске царевине након окончања Првог светског рата 1919. године. Већина информација заснива се на досада необјављеним изворима. У раду је приказан контекст деловања школе, истражени су организовање наставе, школска управа, наставнички кадар и тешкоће кадровске природе током разматраних година; има података о школској имовини, и о извештајима приликом инспекција. У виду прилога дати су статистички подаци о броју ученика и сумарне биографије свих учитеља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Срби, Поморишје, Наћвала, Епархија темишварска, Православна српска вероисповедна школа, учитељи.

Приступ. Село Наћвала¹ (рум. *Satu Mare*) у Поморишју, налази се у Арадској жупанији у Румунији. Сматра се да је српски етнички ентитет у Наћвали присутан – у континуитету, све до данашњих дана – бар од друге половине XVI века, из времена насељавања Срба у Поморишје.² Организована просветна активност на локалном плану први пут се помиње у XVIII веку, тачније: пре 1769. године.³

Током прикупљања грађе за монографију о Србима у Наћвали, дошли смо до нових, досада необјављених података, који употпуњују временски период деловања наћвалске Православне српске вероисповедне школе у другој половини XIX века. Највећи део података потиче из Архива Православне српске црквене општине у Наћвали (у наставку: АПСЦОН), као и из Архива Православне српске епархије темишварске, фонд Српске право-

¹ Од разних назива места, најчешће писаних страном грађијом, определили смо се за облик Наћвала, пошто је најближи историјским бележењима српском грађијом почев од 1666. године и врло близак садашњем народном изговору; иначе, срећу се и варијанте: Наћфала, Наћвола, Наћвола; такође и Наћфала, Наћфола. Уз поменуте варијанте, које потичу од мађарског *Nagy Falu* (Велико Село), у документима који се односе на разматрани период, сусрећу се још и следећи називи: Темешнаћфалу (од званичног назива места *Temesnagyfalu* све до пропасти Аустроугарске), Наћ Фалу, или, у дословном преводу, Велико Село.

² Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I* (Друго издање), Нови Сад 1990, стр. 111.

³ V. Țircovnicu, *Istoria învățământului din Banat pînă în anul 1800*, București 1978, стр. 70.

славне вероисповедне школе (у наставку текста: АПСЕТ, Фонд СПВШ); мање је информација из иних извора.

Правно-организациони контекст. У другој половини XIX века, тачније почев од 1862. године, српско и румунско школство у Провинцијалном делу Баната доживело је суштинску организациону промену, тиме што је директно подвлашћено црквеној јерархији Карловачке митрополије. Убрзо је уследила јерархијска подела 1864, када су православне румунске црквене општине и школе редом иступале из састава Карловачке митрополије. Тим је поводом 10. августа 1868. цар Фрања Јосиф у Бечу потписао царски *Рескрипциј*, којим је регулисано ново устројство Митрополије и који је ступио на снагу 1. јануара 1869. године. Као прилог *Рескрипциј*, објављена је *Уредба о уређењу црквених, школских и фондуационих дела Грчко-источне српске митрополије*, својеврсни нормативни акт и за вероисповедне школе са територије Карловачке митрополије. Почев од 1872, на снагу је ступила *Уредба за српске народне школе*, по којој су српске школе у Банату биле организоване све до 1919, а на територији данашње Румуније све до 1946, местимично до 1948. године. На епархијском нивоу, вероисповедним школама управљали су епархијски школски одбори (у наставку текста: ЕШО) и школски референти.⁴

Сходно *Рескрипциј*, у црквеноорганизационом смислу, Нађвалска црквена општина (односно парохија) у оквиру Темишварске епархије била је обухваћена у Арадском протопрезвитерату.⁵ Дотична организација проширена је и у школском погледу.

Практична примена царског *Рескрипциј*а наметнула је, између осталог, и ажурније вођење записника црквеноопштинских седница чак и у скромнијим, сеоским срединама. При Православној српској црквеној општини у Нађвали најстарији сачувани записници почињу тек са 1885. годином, али несумњиво представљају веома драгоцен извор у расветљавању појединих чињеница у вези са организовањем и функционисањем тамошње вероисповедне школе у разматраном полувековном раздобљу.

Школска управа и особље. Према *Рескрипциј*, на локалном плану проблеми и потребе цркве и школе спадали су у надлежност Црквене скупштине, коју је сачињавао извесни број општинара. Извршни орган Скупштине био је Црквени или Црквено-школски одбор.

Специфична школска проблематика и спровођење наредби ЕШО разматрани су током црквено-школских одборских седница, односно током засебних седница месних Школских одбора.

У време на које се односи наш рад, председници Црквеног одбора били су: Живко Станојев (1885), Милић Магарашевић (1885–1886. и 1896–1899), Вељко Аничкић (1886–1888), Марко Јуришић (1888–1890), Танацко Петков (1890–1893), Арса Чекић (1893–1896), Ђока Петков (1900–1901. и 1903–1904),

⁴ Сажето према: Д. Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, Темишвар 1996, стр. 12.

⁵ Према прилогу царског *Рескрипциј*а из 1868, Нађвалска парохија имала је 938 српских душа.

јереј Светолик Јовановић (1901–1902), Арса Стаморан (1904–1907), Милан Србован (1907–1910), Вељко Аничич (1910–1912) и Равосија Стаморан (1912).

Дужност председника Школског одбора обављали су: Мита Аничич (1885–1886), Никола Стаморан (1886–1890), Вељко Аничич (1890–1893), Младен Вулпин (1893–1894), Мита Аничич (1895–1899), Ђока Петков (1900–1901), Сава Стаморан (1902), Јефта Попов (1903–1908) и Арса Чекић (1908–1912).

Почев са 1913. годином, као непосредна последица укидања српске црквено-народне аутономије у Дуалистичкој монархији, све месне црквено-школске проблеме решавао је Управни одбор, на чијем су се челу налазили Тоша Стојков (1913–1914) и Танасије Станојев (1914–1918). Непосредно по завршетку Светског рата, крајем 1918. године и у Нађвали је поново одржана скупштинска седница, на којој су бирани чланови и управа заједничког, Црквено-школског одбора, који ће тако функционисати све до краја 1919. године. За председника је изабран Ђока Петков.

Одлуке меснога Црквено-школског одбора које су биле директно спроводљиве спадале су у дужност школског старатеља (управитеља), који је обично водио и школске рачуне (благајну). Према консултованим записницима, старатељи су били: Вељко Аничич (1885–1886. и 1888–1889), Паја Милош (1886–1887), Мита Аничич (1889–1890. и 1902), Младен Вулпин (1890–1893, 1895–1897. и 1904–1906), Арса Стаморан (1893–1894), Панта Барзин (1898–1899), Секул Станков (1900–1901), Равосија Вулпин (1903–1904), Миливој Трлајин (1907–1908), Милутин Стаморан (1911–1912) и Бранко Петков (1913).

При школи је радио (тачније речено, био је „најмљен“) и послужитељ, чија су задужења била искључиво административне природе (прање, чишћење, итд.). Послужитеља је крајем сваке календарске године постављао месни Црквено-школски одбор, одређујући му истом приликом и одговарајућу новчану награду. Из разматраног раздобља позната су имена следећих послужитеља: Рада Стаморан (1898), Петар Стаморан (1904), Кузман Аничин (1909) и Иван Стаморан (1911–1913).

Школска здања и одељења. Све до пред крај XIX века, Српска вероисповедна школа у Нађвали функционисала је у омањој згради у самој близини српске цркве. Пошто је „школска зграда ниска, те по све мрачна, што здрављу дечијем шкоди“⁶, на ванредној седници Црквено-школског одбора (у наставку: ЦШО) одржаној 15. децембра 1891. закључено је да је неопходно „да се зида школа што скорије“. Већином гласова одлучено је „премда су у старој школској згради, која и сада постоји, зидови посве здрави и јаки, а и простор је доста да може одговарати потпуно шк[олском]. смислу, да се неодложно има зидар позвати, који ће исте зидове струковњачки извидети, те ако нађе да могу тој сврси одговарати да се имају исти зидови надзидати, прозоре по пропису велике удесити, те грађу нову метнути“⁷.

По свему судећи, тада ипак није ништа урађено, а проблем изградње нове школе поново је постао хитан на једној од пролећних одборских седница

⁶ АПСЦОН, Фонд записници (у наставку: ФЗ), 1892–1896, бр. 4 / 14. 2. 1893, стр. 48.

⁷ АПСЦОН, ФЗ 1885–1892, бр. 31 / 15. 12. 1891, стр. 93.

1894. године, када (3. априла) ШО закључује да се „једна школа на фронту одма уз ове узидати даде, те да се има та ствар што пре скупштинској седници предати“. На следећој седници ШО (18. априла), одређене су и димензије нове зграде: „6 фати⁸ дужине, 4 фата ширине и 2 фата висине“. Лицитација („дражба“) за зидање нове школе одржана је већ сутрадан, 19. априла 1894. Радови су поверени мештанину Атанасију (Тани) Станојеву, а за мало више од годину дана су и завршени.⁹ Сазнајемо да се на ванредној седници ЦШО 3. новембра 1895. извршило „полагање рачуна о зидању нове школе, што га подносе члановима скупштине и ЦО за то нарочито изабрани скупштински опуномоћеници и повереници за грађење исте српске православне основне народне школе, која је сасвим довршена и освећена 1895. год. 3. октобра у уторак ујутру око 9–10 часова“.¹⁰ Потребан новац за радове на изградњи школе (у ствари, доградњи нових просторија поред старе школе) потицао је од допунског приреза (који је, не без малих потешкоћа, убиран од верника), као и од зајма који је покрио разлику у цени и који је морао бити што пре враћен.

Новосаграђено школско здање могло је да удовољи потребама тамошње Црквено-школске општине, односно да смести целокупни број школообавезне деце у месту. Примера ради, из школског извештаја школске 1896/97, сазнајемо да је у Наћвали пописано 864 српских душа, школообавезне деце (између 6/7 и 12 година узраста) било је 78, а у дневну школу (пофторна¹¹ школа није постојала) уписано је било 67 ученика.¹²

У записницима нисмо нашли никакве назнаке када је у Наћвали отворено забавиште, али, бар на почетку, чини се да оно није радило редовно. Пошто је нова школа дата на употребу, сви су изгледи да је забавиште радило у згради старе школе. То произлази и из записника седнице ШО одржане 11. априла 1897, када се поставило питање шта да се ради са „малом школом (оводом¹³)“. Одлучено је тада да се за 40 ф. та учioniца изда под једногодишњу кирију политичкој општини и да „оправка је [дужност] политичке општине“, а и за 1898. годину „овода остаје да се и даље даде под кирију“.¹⁴

И пре 1862. године, када су српске вероисповедне школе у Угарској биле државне, али и током целог раздобља када су биле под управом Цркве, сакупљање новца за њихово пристојно функционисање одвијало се и даље

⁸ *Фай* (хват, нем. *Wiener Klafter*) – старинска мера за дужину која је износила 1,8965 метара.

⁹ АПСЦОН, ФЗ 1892–1896, стр. 85–96.

¹⁰ АПСЦОН, ФЗ 1892–1895, бр. 2 / 3. 11. 1895.

¹¹ Пофторна или поновна школа (каткад називана и недељна школа) одвијала се (бар сходно поменутој *Уредби*) недељом поподне, а похађали су је ученици све до испуњења петнаесте године. Настава се састојала у понављању градива из I–IV разреда уз поједине додатне предмете (пољопривреда, хигијена, историја српског народа, итд.). У пракси, у већини црквених општина у сеоским срединама пофторне школе функционисале су нередовно, четвртком и недељом поподне, а ђаци су их похађали спорадично, поготово у месецима када су у јеку били пољопривредни радови.

¹² АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 438, Свежањ 10, Извештаји о стању школа (1877–1915), б. б.: Прилог к бр. 35 / ЕШО. ех 1898 *Српске нар[одне]. вер[оисповедне]. школе у ејархији њемцишварској у 1896/7 з.*, стр. 4.

¹³ *Óvoda* (мађ.) – забавиште, вртић.

¹⁴ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, стр. 55.

веома тешко, због углавном скромних материјалних могућности становништва, али и због извесне немарности. Примера ради, на ванредној седници ЦШО 21. јуна 1898. решено је да општински кнез Живко Станојев иде у Темишвар код спахијског адвоката и придобије новац који је тадашњи велепоседник Мађаш Фориш [Foris Mátyás] био дужан да Црквеној општини уплати на име школарине.¹⁵

Финансијско стање школске благајне је почетком XX века у извесној мери било боље, што је омогућило да се 1901. године изгради учитељски стан (за ондашњег учитеља Радивоја Којића), у ствари да се уради повишење на старом темељу. Стан је имао две собе, кухињу, одборску собу, подрум и шпајз,¹⁶ а наредне године ограђено је и школско двориште.

Све до почетка XX века, у Нађвали је функционисало једно, мешовито одељење Српске вероисповедне школе, са једним учитељем. Крајем 1904. године, ЕШО издаје налог да школа набави извесна учила и, особито, да се отвори нов разред у овдашњој школи.¹⁷ Месни ШО, због оскудице, сиромаштва и „велике порезе према политичкој општини“, решава да једну зграду и половину плаца („грунта“) од купљене куће бр. 87 за парохијски дом претвори у школу, а пароху да надокнади другу половину грунта. Међутим, недељу дана касније, на редовној седници скупштине од 21. новембра 1904, ЦО увиђа да не може из својих извора издржавати нов разред, те не прима решење које је предложио ЕШО.¹⁸ Но, ипак, након поновног налога ЕШО, на редовној скупштинској седници 27. марта 1905, немајући средства да зида нову школу, месни ЦО враћа се првобитном предлогу ШО од новембра 1904: „Пошто и сама Црквена општина увиђа да је потребна још једна школа, али будући да је сиромашна те нема довољно извора да зида нову школу, то је једногласно усвојила предлог ШО да се нова школа у црквеној кући под бројем 87 отвара“. По плану и прорачуну, „школа се има уз учитељски стан даље продужити“.¹⁹

Августа 1910. Епархијски административни одбор (у наставку: ЕАО) у Темишвару вратио је Црквеној општини у Нађвали план и предрачун за зидање школе, „с позивом да из седнице ЦО поднесе извештај из којих извора мисли општина школу зидати“. Одбор је решио да потребну своту за зидање школе узајми, а да зајам отплаћује из убраног приреза.²⁰ Најзад, епархијски стручњаци одобрили су план и предрачун документом бр. 1066/1910. тако да је Црквена општина расписала стечај у новосадској *Застави*, назначивши „да ће лицитација почети од цене од 8.320 кр. 93 ф. и да црквена општина задржава себи права коме ће поверити зидање школе.“ Даље сазнајемо да је „по обављеној лицитацији остала [...] радња на Петера Мартина из Перјамоша, а црквени одбор задржава себи право, као што је у

¹⁵ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, стр. 101.

¹⁶ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 13 / 10/23. 5. 1901.

¹⁷ Одлука је донета у складу са прописима *Рескрипција*, којим је предвиђено да, уколико у некој општини има више од 100 школске деце, школа мора имати два учитеља.

¹⁸ АПСЦОН, ФЗ 1902–1906, Записник седнице од 21. 11. 1904.

¹⁹ АПСЦОН, ФЗ 1902–1906, Записник седнице од 27. 3. 1905.

²⁰ АПСЦОН, ФЗ 1906–1915, бр. 23 / 6/19. 8. 1910, стр. 171.

Засїави изјављено, и предаје радњу Милану Влаховићу, родом из Кикинде, на суму од 8295 круна.²¹

По договору са мајстором Миланом Влаховићем, школска зграда требало је да буде сва од печених цигала 30 цм дебљине, а зидови и средњи зидови од ваљака дебљине 45 цм и повезани гвожђем. За благајника новца за зидање школе одређен је Арса Чекић, тадашњи „школски председник“.

Нова школска зграда била је готова августа 1911, па се одмах поставио проблем „од куда ће се набавити ствари за нову школску зграду и шта све [треба набавити]“. Решено је „да се истроши иста свота која је као вишак разрезана за зидање школе, а ако буде још требало, да се дигне из Штедионице и да се иста сума разреже у току 1912. г.“ Такође је одлучено „да се набаве и фуруне, астал, катедра, штедњак, и нужник да се изида и оправи за обе школе и да се копа бунар [...] и да се даду скамије правити.“²² Такође, „да се ограда на бразди од дрвета подигне, са сокака да се направи капија и капицик“.²³ Одлучено је да се направе 20 скамија од по три места, да су две по две скамије састављене, а предузимач да двапут скамије офарба.

Од тада су, на обема школским зградама вршене само мање оправке и неопходно одржавање (кречање, фарбање итд.), али је њихов облик остао непромењен скоро наредних пола века. Такве су и данас.

Уз поменуте предмете којима је опремљена нова школа 1912. године, занимљив је, у вези са питањем целокупне црквено-школске имовине, прегледани (сравњени) документ размотрен на седници ЕАО одржаној 13/25. новембра 1896, у вези са инвентаром школског иметка Српске православне црквене општине у Наћвали (извештај је сачињен у месту 27. октобра 1896, а потписали су га Вељко Аничич, перовођа, и Мита Аничич, школски председник).²⁴

Земљишни посед

Р. бр.	Број џруниџовноџ улошка (зайисника)	Означење земљишџа по врсиџи обрађивања (кулџуре)	Број комада и количина површине			Начин руковања	Чисџи приход по кайасџару	
			ком.	к. ј.	хв.		фор.	новч.
1.	82	ораћа	1	4	–	на уживање	27	93
2.	82	башта	1	–	800	учитељу	2	67

²¹ АПСЦОН, ФЗ 1906–1915, бр. 29 / 7/20. 11. 1910, стр. 176–177. Иста се свота новца појављује и у извештају школских оправки за раздобље 1905–1911: *Рад Епархијске Управе Темичварске од 1909–1912*, Велика Кикинда 1912, стр. 96–99.

²² АПСЦОН, ФЗ 1906–1915, Записник седнице од 6/19. 8. 1911, стр. 205–206.

²³ АПСЦОН, ФЗ 1906–1915, Записник седнице од 19. 2. 1912, стр. 226–227.

²⁴ АПСЕТ, Фонд СПВШ (у току сређивања).

Здања

Р. бр.	Број грунтового улошка (записника) и кућни број	Је ли на спрат или при земљи?	Шта има у здању, поред здања и колико?						двориште (хв.)	башта (хв.)	За шта се употребава?	Вредност
			соба	комора	кујна	штала	стаја за дрва	магазина				
1.	82–92	при земљи	4	1	1	1	1	1	320	480	школа	1500

Остале покретности

Р. бр.	Назив	Колико комада	Вредности	
			фор.	новч.
1.	Школске скамије	17	25	–
2.	2 скамије, 1 рачунаљка	3	12	–
3.	Мапа Угарске 1 комад, Тамишке жупаније 1 ком., и 1 глобус	3	22	53
4.	1 сто, 1 столица	2	4	–
5.	1 штица и 2 слике	3	2	–
6.	2 свеске слика за очигледну наставу	2	4	–
7.	Књига	4	3	–
			72	53

Детаљнији списак покретности сачињен је приликом примопредаје
1. марта 1897:

1. Глобус у добром сјању
2. Маја Мађарорсаџ коронаи
3. Маја Темеш међе
4. Малашишца
5. 30 слика Новоџ Завеја
6. Сјари дивии и јеро
7. 2 лењира – 1 нов, 1, сјари
8. Насјавни план
9. Извешјај о сјању нар. Фондова
10. 4 књиџе школске
11. Фауленцер
12. 2 књиџе школ. лисја 1870. и 1871. љод.
13. 8 књиџа школских
14. Дневник школски децембар

15. Главни *школ. Пројокол од 1873.*
 16. *Сѣари записник 1892. год.*
 17. *2 мала сунђера.*²⁵

На задњој корици једнога од консултованих записника нађене су три забелешке, које говоре о начину располагања извесним књижним фондом нађвалске школе. Записе доносимо у целини.

1.

Школске књиџе

*Својина Школског одбора у Нађвали, набављено од њрихода одржане беседе*²⁶ *1/13. јануара 1898:*

<i>Српски буквар</i>	<i>35 комада</i>	
<i>Славенски буквар</i>	<i>8</i>	<i>“</i>
<i>II. Чийанка</i>	<i>5</i>	<i>“</i>
<i>III. Рачуница</i>	<i>5</i>	<i>“</i>
<i>Катавасија</i>	<i>10</i>	

Свеџа 63 комада

У Нађвали 1/13. септ. 1898.
Жарко Вукадиновић, учийтељ

2.

1899. год. Почейком школске године издајо је сиромашним ученицима буквара 6 ком, II. чийанка 1 ком, свеџа 7 ком. Осѣјаје још 54 ком.

Жарко Вукадиновић, срп. нар. учийтељ

3.

1898/9. шк. год. њо уџуџсѣву Г. џредс:

		Издато је сиромашној шк. деци:	остају
1	Буквара	1	22
2	Црквенословенски буквара	6	2
3	Читанка II. разр.	–	6
4	Рачуница II. разр.	2	3
5	Катавасија	3	7
6	Срп. читанка 4. разр.	–	1
7	Земљопис	–	1
8	Мађ. језикословље	–	1
9	Наставна основа	–	1

²⁵ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, Записник седнице од 26. 2. 1897, стр. 49.

²⁶ По нашим местима постојала је пракса одржавања сѣла и беседа, са културно-уметничким програмом (певањем, свирањем, „изигравањем“ краћих позоришних комада) и игранком, чији је приход намењен разним сврхама или установама. Примера ради, у Нађвали су фебруара 1867. године ђаци српске школе одржали беседу у корист српског позоришта (*Засѣава*, год. II, бр. 21 / 11. 3. 1867, стр. 3).

10	Срп. мала граматика	–	1
11	Мађ. читанка	–	1
12	Мађ. читанка стара	–	1
13	Мали часослов	–	1
14	Мала шк. уредба	–	1
15	Кр. надзорник	–	1
16	Мађ. буквар	–	1
17	Упутство за предавање	–	1
18	Законски чланци	–	1

12/24. јан. 1900. год. предао свега 53 ком.

У Епархији темишварској чува се ручно попуњена таблица, насловљена „Школске дворане, прозори, намештај, учила, дворишта, вртови у Епархији темишварској концем шк. год. 1899–1900“, која обухвата податке свих вероисповедних школа са подручја Епархије.²⁷ За Српску вероисповедну основну школу у Наћвали, записани су следећи подаци,²⁸ на основу којих се може установити како је, на почетку XX века, изгледала школа у месту:

Црквено-школска општина (школска дворана):

Школска дворана: дужина – 10,75 м; ширина – 6,75 м; висина – 4,0 м; површина – 72,6 м²;

За колико је деце: 91.

Прозора на шк. дворани има: 5; висина – 1,5 м; ширина – 1,0 м; којој сирани свећа су окренути: с.и. [североисток].

Скामीје има: 20, свака је дужачка 2,12 м; укућна дужина, 42,4 м; за колико је деце доста: 80.

Учила (намештај) има: табла – 2; рачунаљки – 1; штица 1; слика за библијску њовесницу – 2; маја – 1.

Проход удаљен: од школе – 25,5 м.

Врт: учитељски – 600 м²; школски – 200 м².

Наставни кадар. Прелазак српских школа под окриље Цркве није означио и решавање редовних, суштинских проблема са којима су се општине суочавале. И у једном и у другом случају, главни узроци били су свагдашњи недостатак материјалних средстава за издржавање школског здања и учитеља, као и извесна нестабилност учитеља на својим радним местима. Те карактеристике нису заобишле ни Црквено-школску општину у Наћвали, која се у разматраном периоду од пола века суочила са широком лепезом проблема и изазова.

Ступање на снагу новог организовања школа и школства протекло је у Наћвали мирно, без великих трзавица, претежно због тога што је за катедром још од 1856. године радио искусни „дјетовоспитатељ“ Дионисије Пандуровић. Омиљен и веома поштован у народу, он је својом преданом

²⁷ Фонд СПВШ (у току сређивања).

²⁸ У контексту овога рада, доносимо овде само најрелевантније податке из поменуте таблице.

делатношћу успео да опишмени сву наћвалску децу, на потпуно задовољство месних црквених органа.²⁹

Када је Пандуровић 1891. године ступио у мировину, сходно тадашњој пракси објављен је у више махова стечај за попуњење учитељског места. То није протекло глатко: било да се јавио само један кандидат (па је ЦШО решио „да се одбије, јербо из једног не можемо бирати“³⁰), било да су се пријавила два кандидата („компетента“), али „иако први првенство има, ако по стечају се прима, а овога другога се одбија узрок што се није лично јавио“.³¹ У датим околностима, умољен је био стари учитељ да наставу држи „као дневничар или суплент“, до јула 1891, чега се он „својевољно прима“.

Пошто је школска 1891/92. година већ била на помолу, делегација Наћвалаца је успела да у Великој Кикинди од школског референта Стефана Новаковића издејствује да, почев од 8. септембра 1891, учитељ у Наћвали буде Јулије М. Сифниос, рођени Темишварац и апсолвент Учитељске школе у Сомбору. У Наћвали је Сифниос радио као привремени учитељ све до краја школске 1891/92. године. Мада је имао мало учитељског искуства, мештани су га ценили те је биран чак и за скупштинара и члана ЦШО. Међутим, он је крајем јула напустио Наћвалу, а Наћвалци су поново остали без сталног учитеља. Стога је на седници ЦШО 31. маја потврђено да се отвара нови стечај и уреднику *Срјског Сиона* пошаље одговарајући текст стечаја.³²

Календарске 1892, кроз наћвалску школу „прошетала“ су чак четири учитеља, и то након што се на стечају у међувремену пријавило неколико неподобних компетената. Најпре је, после одласка Сифниоса, 20. јула 1892. изабран свршени учитељ Владимир Војновић, родом из Калуђерова, који је ту остао само преко лета, до 27. августа 1892. За њим следи Ђорђе Кнежевић из Велике Кикинде, такође свршени учитељ, који је у Наћвали остао од 1. септембра до 9. новембра 1892. Следећи учитељ, Душан Бакић (препоручен по налогу ЕШО), дошао је са својим братом Миланом на само један дан, тек толико да обојица од ЦШО искамче („приваре“) 15 ф. на рачун „трошкова за уселење“ и побегну „преко њива“, а да „нису ни отворили школу“.³³ Дакле, он практично није ни био наћвалски учитељ. Најзад, тек четврти учитељ, Ђорђе Адамовић (неоспособљен, то јест без прописне школске спреме), службоваће у Наћвали од 6. децембра 1892. па све до 31. јула 1895. Адамовић је тада поднео оставку због несугласица са месним свештеником Ђорђем Вујићем који га је, изгледа, на разне начине, ометао у учитељском раду. Будући веома задовољан са учитељевим радом, месни ЦШО му „са жаљењем прима оставку“.³⁴

²⁹ У прилог нашој тврдњи стоји чињеница да – бар на основу прегледаних записника и докумената – није наћена ниједна тужба против рада учитеља Пандуровића, или негативна примедба у вези са његовим радом.

³⁰ АПСЦОН, ФЗ 1885–1892, бр. 11 / 25. 3. 1891.

³¹ АПСЦОН, ФЗ 1885–1892, бр. 23 / 6. 8. 1891.

³² Огласи су објављени у *Срјском Сиону* бр. 24 / 14. 6. 1892, стр. 397; бр. 25 / 21. 6. 1892, стр. 418. и бр. 26 / 28. 6. 1892, стр. 437.

³³ АПСЦОН, ФЗ 1892–1896, бр. 10 / 22. 11. 1893, примедба оловком придодата у записнику.

³⁴ АПСЦОН, ФЗ 1885–1892, Записник седнице од 15. 5. 1895, стр. 140.

Да би се обезбедио почетак нове школске године, на скупштинској седници 3. септембра 1895. изабран је за учитеља Милан Павловић. Међутим, за кратко време он је успео да изазове антипатију ЦШО, најпре због одбијања вршења дужности изабраног перовође на општинским седницама, а најпосле и због насилничког понашања према ученицима. Додатно, због лошег здравља није могао да, сходно уговору, поји у цркви. Све је то допринело да га месни ЦШО суспендује јуна 1896, пославши ЕШО одговарајуће тужбе против њега. Истовремено, расписан је и стечај за новог учитеља, али се нико није пријавио.

Пошто школа није радила у јесењим месецима (септембар–новембар), од школског референта Јована Поповића из Велике Кикинде затражен је нов учитељ. Послат је Атанасије Витић, родом из Огара у Срему, који је отпочео рад 9. децембра 1896, а требало је да остане до краја школске године. Међутим, Милан Павловић никако није хтео да напусти школу и особито учитељски стан, па је најзад школски референт нашао решење да болесном Павловићу постави као помоћника Витића, са условом да му овај даје половину учитељске плате.

Ипак, већ на седници 5. марта / 21. фебруара 1897. прочитана је нова одлука ЕШО и школског референта којом се налаже „да се млади досадашњи учитељ Атанасије Витић, као странац из Србије из школе [има] истерати, а да се прими Љубиша Јорговић.“³⁵ Он је у Наћвали службовао око пола године. По налогу ЕШО, постављен је „за привременог учитеља до краја школске године (29. јуна 1897), док се ствар са Павловићем не реши, са ½ плате и коришћењем целог стана.“³⁶

По истеку овог рока, пошто се након расписаног стечаја није могао изабрати други учитељ, месни ЦШО је одлучио да продужи учитељски ангажман Љубиши Јорговићу за још годину дана. Констатовано је, међутим, да је Љубиша Јорговић напустио Наћвалу и отишао за учитеља у Српској Кларији, те се поново мора расписати учитељски стечај.³⁷

До тада, да не би наставни процес трпео, поново је замољен стари учитељ Дионисије Пандуровић да држи наставу као дневничар или „суплент“.³⁸ Након поновљеног стечаја, 3. октобра 1897. изабран је Жарко Вукадиновић.³⁸

Он ће у Наћвали остати до 29. новембра 1898, када подноси оставку. Мада је по прописима *Уредбе* учитељ био обавезан да у школи остане још три месеца од дана када је поднео оставку (што се у његовом случају није десило), на ванредној седници ЦШО 6/18. децембра 1898. одборницима је саопштено да је школски надзорник Вељко Петровић наименовао Јакова Ј. Пасковића за привременог учитеља, са платом од 400 ф. и истим обавезама као и његов претходник. И Пасковић је у Наћвали остао само годину дана, пошто је морао 1. јануара 1900. напустити звање учитеља, јер је био неспособљен. Наиме, ЕШО је 1899. издао налог свим општинама да се, у року од три месеца, побрину за довођење оспособљених учитеља. У вези с тим, пошто

³⁵ АПСЦОН, ФЗ 1885–1892, Записник седнице од 5. 3. / 21. 2. 1897, стр. 46.

³⁶ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, Седница ЦШО од 26. 2. 1897, стр. 48.

³⁷ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 1 / 29. 8. 1897, стр. 72.

³⁸ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 1 / 21. 9. / 3. 10. 1897, стр. 76.

се на првом и другом објављеном стечају нико није пријавио, месни одбор „акламацијом [затражио је] да се досадашњи привремени учитељ задржи“ и да се за то пошаље одговарајућа молба ЕШО.³⁹ Иако је, након почетка нове школске године, заменик епархијског школског надзорника Ђорђе Поповић покушао да насилно откаже Пасковићу учитељско место и наменује као привременог учитеља Божицара Стојанчевића, месни одбор никако то није желео да прихвати, упркос надзорниковим претњама. Чак и претња ЕШО да ће целу скупштину распустити ако не прими Божицара Стојанчевића није поколебала Наћвалце, те је закључено да ЦШО никако не пристаје, „него да школски надзорник усвоји закључак наћвалске скупштине и да сву претњу њихову отклони.“⁴⁰ Пошто је рок за расписани стечај истекао, Јаков Ј. Пасковић је ипак са 1. јануаром 1900. поднео оставку, уз искрено жаљење више од 50 присутних чланова на дотичној скупштинској седници.

Као последица Пасковићевог принудног одласка, 6. марта 1900. у Наћвали је у привременом својству размештена оспособљена учитељица Анка Ст. Бркић, која је имала обавезу да држи перовођство, али и наставу у пофторној школи (по пропису, двапут недељно). Појачка обавеза у цркви била јој је опрштена, али је требало да се договори са неким од месних појаца да он уместо ње обавља ту дужност. По завршетку школске године, 11. јуна 1900, ЦШО је Анку Бркић једногласно изабрао за учитељицу са целом платом, такође са обавезом „да се постара за појца“. Међутим, 29. новембра 1900. изненада је „отишла и школу оставила“.⁴¹ Убрзо се, 14. децембра 1900, пријавила и била примљена Зорица (Зорка) Драгојева, под условом да остане све док нови учитељ, путем стечаја, не буде дошао. Привремено стање трајало је све до почетка фебруара 1901, када је за учитеља примљен Радивој Којић, са платом од 800 круна и правом на кориштење двеју башти (једне у селу, једне ван села), уз обавезне дужности вођења записника при седницама и држања пофторне школе.

Којићев долазак у Наћвалу означиће почетак десетогодишњег периода стабилности, који се сасвим повољно одразио на напредак тамошње црквено-школске заједнице: број ученика је порастао, створени су услови за отварање још једне школе, итд. Месни ЦШО био је врло задовољан његовим радом, а такође „и целом народу повољан [је] био“. У више наврата био је биран за члана црквене скупштине и ЦШО.

Отварањем друге школе (другог школског одељења) у Наћвали, пристигле су и нове, женске учитељске снаге: најпре Емилија Обрадовић (од почетка 1905/06. године до краја фебруара 1906), Зорка Николајевић (до краја школске 1905/06). Међутим, друга школа није радила целе 1906/07, све до избора (међу шест компетенткиња) Милице Томић 25. августа 1907.⁴² Она ће у Наћвали остати све до априла 1909, када је поднела оставку.⁴³ До краја

³⁹ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, Записник седнице од 25. 7. 1899.

⁴⁰ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, Записник седнице од 18 / 30. 10. 1899.

⁴¹ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 25 / 29. 11. 1900.

⁴² АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, бр. 1 / 12/25. 8. 1907, стр. 28.

⁴³ АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, бр. 26 / 13/26. 4. 1909, стр. 129.

школске 1908/09. на њеном месту је радила Мара Ждраљовић, али се није задржала јер је била незадовољна добијеном платом.

На Ванредној скупштинској седници одржаној на Малу Госпојину исте године, једногласно је за учитељицу изабрана Катица Лунгулов,⁴⁴ која ће у Наћвали радити пуних десет година.

На место пензионисаног учитеља Радивоја Којића (коначни прорачун са њиме обављен је 28. августа 1911), објављен је стечај, са роком до 25. септембра 1911. До тог датума, као привремене учитељице, наименоване су, редом: Даница Милошев (неоспособљена), од 30. августа 1911; након недељу дана, од 5. септембра, оспособљена учитељица Зорка Андрејевић; најзад, од 12. септембра 1911. Лепосава Деспи(јева), тада још неоспособљена, али која ће апсолвирати у Сомбору наредне године, докле и остаје у Наћвали. У протоколима није наведено да ли су претходне две учитељице уопште долазиле у Наћвалу, али су сви изгледи да нису.

На стечајном поступку 19. августа 1912. изабран је Радивој (Рада) Лунгулов, родом из Батање, дипломирани учитељ, као најмлађи међу пријављеним компетентима.⁴⁵ Међутим, ЕШО је решењем К бр. 158, 214 / II 208 ех 1912. поништио ту одлуку, пошто кандидат није напунио 19 година (рођен је 1894), па је тако наћвалска школа остала само са једном учитељицом, мада је Лепосава Деспи(јева) била вољна да се врати у Наћвалу.

Приликом новог избора за учитеља (по налогу ЕШО), одржаног 4/17. новембра 1912, највише гласова добио је Иван Дражић, из Српског Крстура.⁴⁶ Но, ни он није дуго издржао, тако да је 1. фебруара 1913. Ванредна скупштина одобрила решење „да не бира новог учитеља до краја школске године, због неповољних компетената, да би се донде и други услед новог стечаја пријавили“.⁴⁷

Следећи избор учитеља због прилично великог броја школске деце (по тадашњим нормативима), одржан је 12. јула 1913; изабран је Владимир Милованов.

Учитељски тандем (касније и брачни пар) Катица Лунгулов – Владимир Милованов радиће у две српске вероисповедне школе у Наћвали наредних десет школских година, све до краја школске 1918/19. године, када ће, услед послератних стварања нових националних држава, својевољно напустити Наћвалу. Њих двоје су, бар за то бурно ратно време, осигурали извесну стабилност што се учитеља тиче, мада се не може рећи да у том периоду није било и трзавица на релацији учитељи – ЦШО, проузрокованих углавном неблаговременим испуњењем финансијских обавеза према учитељству. Нередовна настава је забележена и током Светског рата, када су мађарске власти учитеља Владимира Милованова на извесно време лишиле слободе и затвориле.⁴⁸

⁴⁴ АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, бр. 39 / 8/21. 9. 1909, стр. 145.

⁴⁵ АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, бр. 2 / 6/19. 8. 1912, стр. 237.

⁴⁶ АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, бр. 10 / 4/17. 11. 1912, стр. 247.

⁴⁷ АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, Записник седнице од 1. 2. 1913, стр. 257.

⁴⁸ Д. Кецић, „Реквировање звона српских православних храмова Темишварске епархије 1916–1917“, *Зборник Мајице српске за историју* 59–60, 1999, стр. 176.

Крај школске 1918/19. године симболично означава крај једнога доба и крај разматраног полувековног периода. Новонастале околности у насељима дела Баната који је разграничењем припојен Краљевини Румунији изнедриле су нове изазове за овдашње српске црквено-школске општине, што ће се одразити и на активност вероисповедних школа.⁴⁹

Наставни план. Сходно *Рескрипцији*, у српским основним вероисповедним школама изучавани су следећи предмети: Наука вере са библијским приповеткама Старога и особито Новог завета, Читање часослова и псалтира, јеванђеља и апостола и прописаних житија светих, Црквено појање, Српски језик са дотичном науком читања и писања ћирилицом, Рачун, Крснопис и Гимнастика. Крајем XIX века је по налогу државних власти уведено и учење мађарског језика.

Настава је трајала свакога дана преподне (три часа) и поподне (два часа). Постојали су недељни одмори (среда поподне – зими, односно четвртак цели дан – лети, недеља и празнични дани – који су се надокнађивали средом или четвртком), одмори о великим празницима (о Божићу пет дана почев са Туцинданом, о Васкрсу шест дана почев с Великим четвртком, о Духовима три дана) и велики одмор (летњи распуст), чије је трајање одређивано сходно месним потребама. Недељом и празником деца су обавезно учествовала у богослужењима.

У пофторним школама, уз поменуте предмете, обрађивани су и: Наука о земљоделству (пољопривреди) и домоводству, Наука о чувању здравља и неге у болести (Хигијена), Отечественица са повестницом српског народа и дужностима поданика.

Из разматраног периода није нађен ниједан распоред часова из нађвалске школе.

Извештаји и инспекције. У овом раду, у неколико махова поменули смо и цитирали извештаје који су, обично по захтеву епархијских власти, попуњавани и слани у Темишвар, ради сачињавања статистика, одређивања нових учитеља, отварања одељења и сл.

Примера ради, налогом Ш 790/531 ех 1899, ЕШО позива све подручне школске општине у Темишварској епархији да одговоре „да ли су отвориле V и VI разред, као и да ли се 'пофторна' школа држи или не. И ако не, зашто? Уједно, да ли, према [...] *Школској уредби*, имају деца сву нужну учевну спрему? И ако не, зашто?“ Нађвалски ШО, под председништвом Мите Аничиха, на редовној седници 2/14. децембра 1899, сачинио је следећи одговор: „Горњи налог у целости се усваја, тј. да је наш ШО у споразуму са г. учитељем [Јаковом Ј. Пасковићем], V р. отворио уједно и с том примедбом да ће се доцније, док се деца боље спреме – да ће се тада и VI р. отворити. А што се пофторне школе тиче, држи се, а има их уписаних 59 свега, а походе 46 деце [...]; не походе 13. тринајстори и то су од такве породице сироте који

⁴⁹ Д. Попов, Д. Попов, „Српска вероисповедна школа у Нађвали 1919–1946“, *Темишварски зборник* 9, 2017, стр. 61–90.

су већином пастири и на послетку – нису редовну школу похађали. А што се учевне спреме тиче, Г. предс. ШО изјавио је у школи 22. новембра деци да изјаве њиховим родитељима, да им новац за књиге по разредима даду, а књиге су упућене по Списку Шк. Учила, одобрене од Еп. скупштине 15/27. априла 1898, из књижаре Јов[ана]. Радака, па, пошто до данас нитко новац донео није – то се овим извештава Славни Еп[архијски]. Шк. одбор да због сиротиње није се могла инкасовати одобрена свота од шк. приреза у износу од 545 ф. за год. 1899. и тога ради није се могло нужне учевне спреме шк. деци куповати⁵⁰.

За школску 1904/05. годину, учитељ Радивој Којић је, по налогу епархијске управе, саставио извештај о спољашњем стању школе, сличан већ поменутом извештају за 1899/1900.⁵¹ Као главни недостаци наведени су: непостојање школског врта и недостатак књига у школској и општинској књижници. У школској дворани недостајали су орман и катедра, слике за очигледну наставу, за библијске повести, за словенску азбуку и за природопис. Такође, требало је оправити ограду на учитељевој башти.

Као одговор на ове недостатке, привремени епархијски школски референт Љубомир Лотић, у свом извештају од 14/27. новембра 1907, моли да ЕШО изволи да као решења (за многе црквене општине, међу њима и наћвалску) донесе следеће: да се, у року од 30 дана, месни ШО постарају за школски врт, односно у року од 14 дана да оснују школску књижницу и да о томе обавесте ЕШО.⁵²

Слични су извештаји нађени и за школску 1905/06. годину, из пера учитеља Радивоја Којића и учитељице Зорке Николајевић. Из оба извештаја се види да се прошлогодишње стање није нимало побољшало, једино што су повећани трошкови које је Црквена општина давала за школе, у износу од 2328 круна (за нову), односно 2200 круна (за стару школу). Из извештаја произлази да обе школске дворане нису биле изграђене по прописаним нормама, што се тиче површине, природног осветљења, а нису биле довољно опскрбљене ни неопходним училима.

По тадашњој пракси, учитељи су морали да потпишу тзв. школске фасије, документе сличне данашњим уговорима за запослење, у којима су били записани предвиђени новчани доходак (плата) и друга берива која им припадају. Било је случајева када неки учитељи, незадовољни предвиђањима у фасији, нису хтели да је потпишу, па су тада непотписани документ црквене општине слале ЕШО, ради арбитраже. Такав је случај био и са учитељицом Милицом Томић, која је 1908. године Епархији тужила Наћвалску црквену општину. Тужба је размотрена и повољно решена, с тим „да се госпођи Милицы Томићевој има давати плата од 1909. године по пропису XXVII законског чланка од 1907. године и да председник има потписати школске фасије за 1909. годину и вишој власти на потврду послати.“⁵³

⁵⁰ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 12, зап. бр. 19 / 2/14. 12. 1899.

⁵¹ АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 438, Свежањ 9, Извештаји о спољашњем стању школа (1896–1909), б. б.: *Извештај о спољашњем стању школе*. за шк. године 1904/05. и 1905/06.

⁵² *Рад Епархијске управе шемницварске од 1906–1908. године*, Велика Кикинда 1909, стр. 282.

⁵³ АПСЦОН, ФЗ 1906–1915, бр. 82 / 18/30. 12. 1908, стр. 103.

У вези са школским инспекцијама, које су се односиле не само на општи изглед школе и учионица, дотацију, хигијену већ и на сам наставни процес и рад учитеља, сачувано је неколико извештаја.

Епархијски школски референт Мата Косовац је у вези са надгледањем школа у време 27. 8. – 01. 12. 1898. забележио следеће:

Нађфала. Жарко Вукадиновић учитељ оспособљен, има четир мешовита разреда; у та 4 разреда уписано 91 дете, од којих су 53 мушка а 38 женска. Плату 400 ф. прима уредно. Пофторне школе нема, а ни плата му за то није одређена. Дотле радио све предмете по „наставној основи“, једино није у II-ом разреду очигледну наставу. Сви предмети добро обрађени и деца су одговарала правилно у потпуним реченицама. Дисциплина добра, а ред по пропису. Учитељ води дневник, а бележнице и наставног специјалног плана нема. Није било ни дечијих месечних радова, с тога што су деца неуредно школу походила, о чему се надзорник уверио.

Школско здање је ново и у добром стању; школа је здрава и видна, учила од чести је било, а што није било, то је набављено по надзорниковом савету, те је све на месту. Стан учитељев лош, али се спрема општина да зида, само јој фали нешто новаца још, јер већи део има. Позвати општину, да заведе пофторну школу и учитељу одреди за то награду.

Препоручити учитељу да спреми још бележницу и наставни план, а тако исто препоручити Сл. Епарх. Школском Одбору, да из епарх. фонда даде припомоћ овој општини за зидање учитељског стана.⁵⁴

На седници ШО 14/27. новембра 1902. године, председник ШО Сава Стаморан извештава одбор да је државни школски надзорник посетио нађвалску школу и да је затекао мало ученика, да су тек двоје-троје имали књиге и да није задовољан знањем мађарског језика. Решење је било следеће: „пошто је мађарски надзорник 7. септембра т. г. посетио школу, а овде је школа по старом календару почела, због тога није ни било много деце у школи јер се 7. [септембра] тек уписивање довршило, те тако није се могао ни о мађарском језику уверити.“ Такође, решено је да се набаве потребна учила, да се побољша похађање школе и да се замоли кнез да опомене родитеље да шаљу своју децу у пофторну школу.⁵⁵

Епархијски поднадзорник Ж. Јанковић је обавио инспекцију у нађвалској школи код двају тамошњих учитеља Радивоја Којића и Милице Томић и констатовао низ недостатака у погледу „теоретичне и практичне спреме“. Са неким његовим неповољним констатацијама нису се сложили ни чланови ЦШО, са ондашњим школским председником Арсом Чекићем на челу. Епархијски одговарајући акт размотрен је на ванредној седници ШО 12/25. априла 1909. и скоро у целини оповргнут, што је био ређи потез у она времена. Доказано је да поднадзорник није правилно поступио у вези са обављеном контролом. Због претрпених критика или можда због ранијих разлога што се нередовних плата тиче, следећег дана, на ванредној седници ШО 13/26. априла 1909, привремена учитељица Милица Томић је поднела оставку.

⁵⁴ *Рад Епархијске управе ђемишварске од 1872–1905*, Прва књига, Ср[емски] Карловци 1906, стр. 299.

⁵⁵ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 17 / 14/27. 11. 1902.

ШО је оставку прихватио, уз молбу према ЕШО да им се до 1. маја пошаље на исто место један заменик, „да не би настава уштрб трпела“.⁵⁶

Закључци. После примене царског *Рескрипција* а све до окончања Великога рата и поделе Баната, Српска вероисповедна основна школа у Наћвали функционисала је у континуитету (изузимајући неколико периода од по неколико месеци, када учитељско место није било попуњено), било са једним, било са два учитеља. Међутим, овај период су обележиле честе промене учитеља чији су узроци били пре свега материјалне неприлике, али и међуљудски односи. Ипак, учитељи који су дуже радили у Наћвали (Дионисије Пандуровић, Радивој Којић, Катица Лунгулов и Владимир Милованов) постигли су значајне резултате и знатно допринели описмењавању читавих генерација малишана, али и очувању њихове верске и националне свести. Упркос финансијским тешкоћама, Црквено-школска општина успела је да у датом периоду сагради (прошири) и опреми две школске зграде и учитељски стан, што је омогућило да тамошња српска школа настави свој рад и у много тежим условима, након Светског рата. Деловање и целокупна проблематика Српске вероисповедне школе у Наћвали 1869–1919. године карактеристични су за све тадашње српске школе у Поморишју.

ПРИЛОГ А

Бројно стање школске деце у одељењима Православне српске вероисповедне школе у Наћвали за поједине школске године у периоду 1869–1919.⁵⁷

Шк. год.	Број ученика			Примедбе
	основна школа	пофторна школа	свега	
1872/73	71		71 ⁵⁸	Шест разр. осн. школе
1877/78	116		116 ⁵⁹	
1885/86	79		79 ⁶⁰	
1893/94	117	22	139 ⁶¹	Свега 170 школообавезне деце; ослобођено похађања школе (због сиромаштва): 53 детета.
1894/95	76		76 ⁶²	
1896/97	67		67 ⁶³	Четири разр. осн. школе
1897/98	91		91 ⁶⁴	Четири разр. осн. школе

⁵⁶ АПСЦОН, ФЗ 1906–1914, бр. 26 / 13/26. 4. 1909, стр. 129.

⁵⁷ И поред постојећих извора, подаци о бројном стању ученика у наћвалској српској вероисповедној школи до Светскога рата прилично су непотпуни и, понекад, неусаглашени. Из приложене табеле види се пораст броја школске деце све до избијања рата.

⁵⁸ *Рад Епархијске управе шемичварске од 1872–1905*, Велика Кикинда 1906, стр. 136.

⁵⁹ С. Болманац, *Шемајцизам Источно православне митрополије српске у Аустро-Угарској год. 1878*, Панчево 1878, стр. 90.

⁶⁰ *Рад Епархијске управе шемичварске од 1872–1905*, Велика Кикинда 1906, стр. 136.

⁶¹ АПСЦОН, ФЗ 1892–1896, Записник седнице од 22. 11. 1893, стр. 72.

⁶² АПСЦОН, ФЗ 1892–1896, Записник са Седнице ШО у Наћвали, 22. 11. 1894, стр. 112.

⁶³ *Рад Епархијске управе шемичварске од 1872–1905*, стр. 136.

⁶⁴ *Истио*, стр. 299.

1899/ 1900	87	59	146 ⁶⁵	Пет разр. основне, три разр. поновне школе. Поновну школу похађало је само 44 ђака.
1900/01	80	59	139 ⁶⁶	Четири разр. осн., три разр. поновне школе
1901/02	108	59	167 ⁶⁷	Четири разр. осн., три разр. поновне школе
1902/03	111		111 ⁶⁸	Четири разр. осн. школе
1903/04	111		111 ⁶⁹	Четири разр. осн. школе
1904/05	112		112 ⁷⁰	Четири разр. осн. школе
1905/06	62	42	104 ⁷¹	Пет разр. основне, три разр. поновне школе
1906/07	108	36	144 ⁷²	Пет разр. основне, три разр. поновне школе
1907/08	111	44	155 ⁷³	Пет разр. основне, три разр. поновне школе
1908/09	88	44	132 ⁷⁴	Пет разр. основне, три разр. поновне школе
1909/10	118	46	164 ⁷⁵	Пет разр. основне, три разр. поновне школе

ПРИЛОГ Б

Биографски подаци учитеља који су службовали у Нађвали
у периоду 1869–1919.⁷⁶

Дионисије Пандуровић рођен је 26. октобра 1824. у Сент Андрашу у Тамишкој жупанији. Завршио је два разреда немачке нормалне школе и препарандију. Говорио је српски, румунски и немачки. Школске 1853/54. био је учитељ у Краљевцу. У Нађвали је ступио у службу 6. децембра 1856. и ту је провео цео свој радни век, извевши на пут више од 35 генерација Срба основаца. Уживао је велико поштовање међу мештанима. Преминуо је у осамдесетој години живота 6/19. јуна 1905. и сахрањен је на нађвалском гробљу. Надгробни споменик му је сачуван.

Јулије М. Сифниос рођен је 1869. у Темишвару. Завршио је четири разреда грађанске школе у Петроварадину и три разреда Учитељске школе у Сомбору (1888–1891). Говорио је српски, немачки и румунски. У Нађвали је службовао школске 1891/92, а у Печки 1895–1906. године. Пред крај службе

⁶⁵ АПСЦОН, ФЗ 1896–1902, бр. 12, зап. бр. 19 / 2/14. 12. 1899.

⁶⁶ АПСЕТ, Без броја, *Школски рад, здравствено стање – Пројојрезезвиперај Арадски 1900/01. Исио.*

⁶⁸ *Рад Епархијске управе темишварске од 1872–1905*, стр. 136.

⁶⁹ *Исио*, стр. 153.

⁷⁰ АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 438, Свежањ 10, Извештаји о стању школа (1877–1915), *Исказ о стању с. н. школа у шк. год. 1904/05.*

⁷¹ АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 438, Свежањ 10, Извештаји о стању школа (1877–1915), *Исказ о стању с. н. школа у шк. год. 1905/06.*

⁷² АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 438, Свежањ 10, Извештаји о стању школа (1877–1915), *Исказ о стању с. н. школа у шк. год. 1906/07.*

⁷³ АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 439, Свежањ 12, Појединачни извештаји о похађању школа (1898–1910), б. б.: *Извештај о похађању школе 1907/8. шк. године ... у Нађвали*, 8/21. 1. 1908.

⁷⁴ АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 439, Свежањ 12, Појединачни извештаји о похађању школа (1898–1910), б. б.: *Извештај о похађању школе 1908/9. шк. године ... у Нађвали*, 13/26. 12. 1908.

⁷⁵ АПСЕТ, Фонд СПВШ, Кутија 439, Свежањ 12, Појединачни извештаји о похађању школа (1898–1910), б. б.: *Извештај о похађању школе 1909/10. шк. године ... у Нађвали*, 1/14. 5. 1910.

⁷⁶ Биографије су сачињене на основу података из многих извора, али, нажалост, нису потпуне. Њихов редослед дат је по редоследу службовања у нађвалској школи.

био је државни учитељ у Сомбору, а намеравао је да пређе у свештенство, те су га 1924. тадашње епархијске власти у Темишвару позвале на други, трећи и шести испит оспособљења учитеља за свештеничку службу.

Владимир Војновић рођен је 1871. у Калуђерову у Банату. Завршио је четири разреда гимназије у Сремским Карловцима и три разреда Учитељске школе у Сомбору (1889–1892). У Нађвали је службовао кратко, свега месец дана пре почетка 1892/93. школске године. Касније је радио као учитељ у Невесињу (око 1900) и Шиду, где је истовремено водио Српско црквено певачко друштво „Јавор – Гусле“.

Ђорђе Кнежевић рођен је 1872. у Великој Кикинди. Завршио је четири разреда гимназије у месту и три разреда Учитељске школе у Сомбору (1887–1890). У Нађвали је боравио од 1. септембра до 9. октобра 1892. године.

Душан Бакић. Током школске 1891/92. године радио је као неоспособљени привремени учитељ у Кетвељу (око три месеца). Мада га је препоручио ЕШО, у Нађвали је остао само један дан, тек толико да превари за неки новац „за усељење“ и срамно побегне, не ступивши у службу. Године 1896. појављује се као учитељ у Лукаревцу, а до краја школске 1896/97. године радио је такође као неоспособљени учитељ у Вењу.

Ђорђе Адамовић. Службовао је у Великом Гају и Црвеној Цркви (1882–1883), и Нађвали (1893–1895), одакле се повукао због несугласица са месним свештеником. Доцније је радио у општинским (државним) школама у Крушчици код Беле Цркве (1898), Калуђерову (1905) и Луговету (1906–1907).

Милан П. Павловић. Између 1878. и 1880. године био је учитељ у Варјашу. У Нађвали је службовао школске 1895/96. и током другог семестра 1896/97. године. Због болести али и насилног понашања уклоњен је из школе. Био је именован за учитеља у Новом Сентивану, затим Великом Гају (1897), али због болести није могао да држи наставу.

Аџанасије Вишић био је родом из Огара (Србија). Извесно време је учитељевао у Српској Црњи (1896). У Нађвалу је дошао за помоћника оболелом Милану Павловићу крајем 1896. године, али се овде задржао свега три месеца, када је послат за привременог учитеља у Великом Гају. Око 1906. године службовао је у Шапцу. Погинуо је 1913. године у Другом балканском рату, у борбама код Тетова.

Љубиша Ј. Јорговић је рођен 1875. у Вршцу. Завршио је четири разреда реалке у Вршцу и два разреда гимназије у Сремским Карловцима. Похађао је редовно три разреда Учитељске школе у Сомбору (1892–1895). Говорио је српски, мађарски, немачки и румунски. Радио је у Фенлаку (1895–1896) и Нађвали (1897), у привременом својству. Од 1. септембра 1897. помиње се као стално намештени учитељ у Српској Кларији, а 1902. године као привремени учитељ у Румунској Кечи. Од 1905. поново је радио у Кларији. Учествовао је, као представник Срба из Кларије, на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи у Новом Саду 12/25. новембра 1918. године. Умро је у Вршцу.

Жарко Вукадиновић рођен је 1877. у Кули (Бачка). Завршио је четири разреда гимназије у Сомбору и три разреда Учитељске школе у Сомбору (1892–1895). Прво место службовања било му је Градац у Босни. Након слу-

жбовања у Наћвали (1898/99), наименован је за учитеља у Кули. Погинуо је у Великом рату.

Јаков Ј. Пасковић је рођен 1856. у Српској Кларији. Завршио је само два разреда Учитељске школе у Сомбору (1897–1899). Радио је као неспособљени учитељ у Петровом Селу (1889. и 1896/97), Иванди (1891) и Наћвали (1898–1899). Године 1903/04. помиње се као учитељ у Кладову. За време Великог рата избегао је у Русију, те је у граду Маљту (око 70 км западно од Иркутска) предавао српској деци у тамошњој избегличкој школи. Умро је 5. августа 1918. године.

Анка Сив. Бркић рођена је 1878. у Јамени (Срем). Завршила је четири разреда Више девојачке школе у Сомбору и 4 разреда Учитељске школе у Сомбору (1895–1899). Прво радно место било јој је у Наћвали, где је радила од фебруара до новембра 1900.

Зорица (Зорка) Драгојева рођена је 1879. у Црепаји (Банат). Завршила је 4 разреда Више девојачке школе у Панчеву и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1893–1897). Службовала је у Тарашу (1897/98) и Шенђурцу (1900). У Наћвали је као учитељица боравила веома кратко, крајем 1900. и почетком 1901. године.

Радивој Којић рођен је у Банатском Новом Селу 18. јануара 1878. Завршио је четири разреда грађанске школе у Панчеву и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1896–1900). У Наћвали је изабран као стални учитељ 1901. и ту је службовао све до 1911. године, када се пензионисао. Говорио је српски, мађарски, немачки и румунски. Пре 1918. продужио је своју учитељску каријеру, радећи као учитељ у Банатском Новом Селу. Тамо је био и први председник „Кола младих Срба и Српкиња“, основаног 1919. године. Умро је пре 1938. године.

Емилија Обрадовић рођена је у Липовчанима (Хрватска) 1883. у учитељској породици Томе и Петре Обрадовић из Окучана (Хрватска). Завршила је четири разреда Српске девојачке школе у Новом Саду и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1898–1902). Радила је као учитељица у Моноштору школске 1904/05. У Наћвали је постављена 14/27. септембра 1905. и ту остала до фебруара 1906. године.

Зорка Николајевић рођена је у Потиском Св. Николи 4. маја 1884. године. Завршила је четири разреда грађанске школе у Великој Кикинди и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1901–1905). Најпре је радила као учитељица у Молу, а затим у Наћвали (1905–1906), Моноштору (1910), Великог Семпетру (са прекидима 1909–1919). При крају службе била је учитељица у Кикинди.

Милица Томић рођена је 1887. у Јосифову (Банат). Завршила је четири разреда Више девојачке школе у Сомбору и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1901–1905). У Наћвали је радила 1905–1907. године. При крају службе била је учитељица у Скопљу.

Мара Ждраљовић. У Наћвали је учитељевала само два месеца, од маја до краја школске 1908/09. године.

Катица (Ката) Лунџулов (удаџа Милованов) рођена је 21. септембра 1888. у Батањи. Завршила је четири разреда грађанске школе у Араду и че-

тири разреда Учитељске школе у Сомбору (1904–1908). У Наћвалу је дошла са статусом сталне учитељице и ступила је на дужност школске 1909/10. године. Овде је службовала све до 1919. године. Течно је говорила немачки, мађарски и румунски.

Даница Милошев рођена је 1893. у Српском Пардању (Банат). Завршила је четири разреда мађарске грађанске школе у Бачкој Паланци и један разред Учитељске школе у Сомбору (1907/08). У Наћвалу је за привремену неспособљену учитељицу наименована 30. августа 1911, али није ступила на дужност.

Зорка Андрејевић рођена је 1887. у Вршцу. Завршила је четири разреда Више девојачке школе у Сомбору и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1902–1906), где је дипломирала 1907. За привремену учитељицу у Наћвали постављена је 5. септембра 1911, али није ступила на дужност.

Лейосава Десџи рођена је 1894. у Сомбору. Завршила је четири разреда српске Више девојачке школе у Сомбору и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1908–1912). За привремену учитељицу у Наћвали постављена је 12. септембра 1911. као неспособљена; остала је овде до оспособљења 1912. године.

Радивој (Рада) Лунџулов рођен је у Батањи 1894. Завршио је четири разреда грађанске школе у Новом Сентивану и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1908–1912). У Наћвали је служио кратко 1912. (од августа до октобра), затим је био учитељ у Варјашу, све до 1919. (овде је предводио и мушки хор), када је прешао у Батању. При крају службе (пре 1938. године) био је управитељ школе у Суботици.

Иван Дразић рођен је 1886. у Српском Крстуру. Завршио је четири разреда грађанске школе и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1904–1910). У Наћвали је служио школске 1912/13. године. При крају каријере био је учитељ у Српском Крстуру, где је и преминуо пре 1938. године.

Владимир Милованов рођен је 1894. у Вајмашу. Завршио је четири разреда грађанске школе у Српском Светом Николи и четири разреда Учитељске школе у Сомбору (1909–1913). У Наћвали је радио од школске 1913/14. године до 1918/19, када је са супругом (Катицом) својевољно напустио радно место. Након извесног времена тражили су да буду поново примљени, међутим, месни ШО их је одбио. Владимир Милованов је касније био учитељ у Суботици.

ȘCOALA CONFESIONALĂ SĂRBĂ DIN SATU MARE (ARAD) (1869–1919)

Dušan J. Popov, Dejan Popov

Rezumat

Lucrarea urmărește cele mai importante aspecte legate de funcționarea Școlii Confesionale Ortodoxe Sârbe din Satu Mare (județul Arad, România), care cuprind perioada de la aplicarea Rescriptului Imperial din anul 1869 și până la dizolvarea Monarhiei

Austro-Ungare după terminarea Războiului mondial 1914–1918. Majoritatea informațiilor se bazează pe izvoare inedite. În lucrare se prezintă contextul funcționării școlii, fiind cercetate: organizarea învățământului, conducerea școlii, cadrele didactice și greutățile întâmpinate pe diverse planuri pe durata anilor analizați. Lucrarea aduce informații despre proprietățile imobile ale școlii, despre activitățile extrașcolare ale elevilor de atunci, cât și despre rapoartele întocmite cu ocazia diferitelor inspecții. După concluzii sunt date sub formă de anexe datele statistice cu numărul elevilor și biografiile tuturor învățătorilor. Din lucrare reies informații despre modesta dotare a școlii cu materiale didactice, lipsa relativ mare a învățătorilor atestați, conflictele între cadrele didactice și consiliul bisericesc-școlar din localitate, stagiul relativ scurt al învățătorilor în localitate, dar și numărul mare de elevi. Sunt de asemenea prezentate date despre școala repetitivă, care ar fi trebuit ca în perioada când nu sunt lucrări agricole să continue educația tinerilor după terminarea celei de-a șasea clase. Această modalitate de educație a avut, ca în toate localitățile bănățene, rezultate foarte modeste.

THE SERBIAN CONFESSIONAL SCHOOL IN SATU MARE (ARAD)
(1869–1919)

Dušan J. Popov, Dejan Popov

Summary

The paper follows the activity of the Serbian Orthodox Confessional School in Satu Mare (Arad County, Romania), during the period of the application of the Imperial Rescript in 1869, until the fall of the Habsburg Empire after the end of the World War 1914–1918. Most of the presented information is based on new, so far unpublished sources. The paper presents the context in which the school worked, with a focus on: the school organization, school management, the teachers who taught there, as well as the various issues that emerged during the examined period. In addition, the paper brings information on the school properties and on the reports written on the occasion of various inspections. Statistical data about the number of students and short biographical data of the teachers in the Satu Mare school are given as annexes. It is concluded that the school was modestly equipped, it had a constant lack of properly prepared teachers, there were conflicts between the teachers and the local Church and School Council, but there was a significant number of pupils. Information on the so-called repetition school is given as well. This school was intended to provide additional education for the school graduates (after the sixth grade) during the periods when there was less agricultural labour. However, this mode of education, had extremely modest results in all Banat places.

Жарко Војновић

БИБЛИОТЕКА МАНАСТИРА БЕЗДИНА ПРЕМА ИНВЕНТАРУ ИЗ 1783. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У овом раду се говори о изгледу библиотеке манастира Бездина пред крај XVIII века према подацима из манастирског инвентара из 1783. године. Начињен је покушај да се прати њен нумерички развој од пресељења монаха манастира Винче и фузије два братства крајем прве половине столећа. Инвентар је осмотрен са становишта опште историје развоја манастирских библиотека Карловачке митрополије овога доба, а проучена је и његова форма са аспекта науке о књизи. Разрешено је питање смештаја библиотеке унутар манастира, а потом анализиран њен садржај, при чему је акценат стављен на разликовање традиционалног и модерног. На основу ових података, дошло се до закључка да је бездинска библиотека била, делом захваљујући знатном броју страних књига, можда најбогатија манастирска збирка Карловачке митрополије овог времена.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: манастир Бездин, библиотека, инвентар из 1783. године, богослужбена књига, страна књига.

Православни манастири на подручју Хабзбуршке империје ушли су у XVIII столеће, после Бечког рата, Велике сеобе, Карловачког и Пожаревачког мира, у лошем физичком стању. Осим што су већином били попаљени, оштећени, опљачкани, напуштени, неки од њих су морали постати уточиште и монасима, такорећи читавим манастирима, са подручја под влашћу Османлија. У таквим околностима једва се могао одржавати и голи монашки живот, а манастири су оскудевали у свему. Осим што су на сваки начин, уз велике жртве и помоћ целе православне заједнице, морали рестаурирати цркве и конаке, најтеже им је падао недостатак богослужбених предмета, који су такође редовно страдавали, или су, уколико су избегли ратна пустошења, од старости губили употребљивост. Чини се да се то на првом месту тичало њихових библиотека као основног богослужбеног оруђа. Књиге, направљене највећим делом од органске материје, склонеле су бржем пропадању. Имамо ли у виду да су богослужбене књиге, у односу на све друге, без премца по степену учесталости кориштења, нарочито у манастирима који подробно држе слово типика (на првом месту служабници, часослови, псалтири), можемо очекивати да се брже оштећују, упркос познатој физичкој солидности њихове традиционалне израде. До потешкоћа долази кад им

И. А. ДЕНТАРИУСЪ

Създадено е отъ И. А. Дента-
риусъ въ 1875 г. въ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

Со Стамбул и Ермачини

И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

1. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

2. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

3. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

4. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

5. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

6. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

7. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

8. И. А. Дента-
риусъ е родомъ отъ село
Свети Георги, община
Свети Георги, околия
Свети Георги, провинция
Свети Георги.

се не може наћи замена, што богослужење доводи у опасност. Управо је то карактеристика прве половине XVIII века, не само у манастирским већ и у парохијским библиотекама, које су често у потпуности нестајале, а није било довољно извора за обнављање. Српске књиге се већ одавно нису објављивале, а до руских се није могло доћи у сваком тренутку; осим тога, биле су и ванредно скупе. Стога су црквене библиотеке овог доба најчешће изузетно сиромашне, свдећи се у најбољем случају на богослужбени минимум.¹ Манастир који је имао овај минимално потребни број богослужбених књига могао се сматрати срећним, чак и ако су биле у лошем физичком стању, јер је то значило да је могуће испуњавати основну сврху киновијског вида монаштва, а то је заједничко богослужење.

Ипак, столеће које је реч донеће велике промене и њима. Са сређивањем политичке ситуације долазило је и до стабилизације општих друштвених прилика, укључујући и црквени живот, на чему су, као главари српске црквене аутономије у Хабзбуршкој империји, здушно настојали карловачки митрополити, нарочито почев од Мојсија (Петровића) и Викентија (Јовановића). У питању су реформски захвати, који су се, можда неочекивано, у огромној мери одразили и на садржаје манастирских библиотека на територији њихове канонске одговорности. Визитација коју је 1733. године обавио митрополит Викентије (Јовановић)² показала је опште лоше стање манастирских библиотека, и квалитативно и квантитативно. Књиге српског порекла, рукописне или штампане, најчешће су биле „овешале“, а руских књига, које Срби користе од почетка XVII века, а масовно од његове средине, није било у довољном броју. Стога се морало подузети обнављање тих библиотека, с тим што је митрополит прописао да књиге морају бити руског порекла,³ чиме је постављен темељ нормирању обавезног библиотечног књижног састава. Од тог тренутка, манастирске библиотеке почињу нарастати, али и добијати, у свом богослужбеном корпусу, чисто руски карактер. Не постоји ниједан манастир који би био изузетак од овог правила.

Подаци о овом процесу, који се одвијао од четврте деценије XVIII столећа, потичу углавном из фрушкогорских манастира⁴ и манастира тзв. Краљевине Србије (територије под аустријском управом 1718–1739). Доступни документи не говоре каква је ситуација била у осталим деловима Карловачке митрополије, што се односи и на Банат. Свеједно, са сигурношћу се сме рећи да није могло бити велике разлике, с тим што је стање можда могло бити и горе, јер је Банат ослобођен од Османлија тек 1718. године. То се свакако

¹ О овоме вид. нпр.: Димитрије Богдановић, *Кайалоџ ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 19.

² Протоколи визитације фрушкогорских манастира нису сачувани, али јесу они који се тичу манастира на подручју Краљевине Србије под хабзбуршком влашћу (Радослав Грујић, „Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718–1739)“, *Сјоменик СКА*, 52 (1914); Максим Ратковић, „Извештај“, *Гласник Српског научног друштва*, 56 (1884)).

³ Архив Српске академије наука у Сремским Карловцима, МП А, 98/1733, лист 1–16.

⁴ Иако, као што је речено, документи о овој визитацији на Фрушкој гори нису сачувани, може се понешто о њеним резултатима сазнати посредно, из визитације обављене 1753. године у време митрополита Павла (Ненадовића) (Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира: 1753. год.*, Сремски Карловци 1903).

тиче и манастира Бездина, за који имамо веома мало архивских сведочанстава из овог периода. Ипак, његова је историја осветљена у већој мери због судбине која га је задесила после Аустријско-турског рата окончаног поразом Хабзбурга, њиховим изгоном из Србије и склапања Београдског мира 1739. године. Наиме, не желећи да чекају освету Османлија, монаси манастира Винче избегли су преко Дунава у Банат, и зауставили су се тек у Бездину, при чему су се братства спојила у једно, а место настојатеља заузео је винчански архимандрит, касније веома запажен у црквеном животу Карловачке митрополије Теодосије (Веселиновић).⁵ Овај догађај представља почетак новог доба манастира Бездина, што се свакако одразило и на његову библиотеку.

Најпре треба казати да Бездин спада у онај круг манастира који свој први сигурни спомен дугују управо својој библиотеци, што је чини веома важном за његов историјски идентитет. Осим тога, многи манастири свој опстанак уједно дугују управо таквој врсти извора. Наиме, кад се бечки двор, крајем седме деценије, подухватио редукције манастира, захтевани су од њих докази о пореклу и старости, при чему се сугерисало да се они траже у најстаријим документима и књигама, како би се доказало да манастири постоје од старине, што је требало да помогне њиховом опстанку. Затраживши податке о томе од бездинског братства, темишварски епископ Викентије (Јовановић Видак) добио је одговор да овај манастир постоји најмање од 1539. године, јер је запис с тим податком нађен на једном псалтиру из манастирске библиотеке, заједно с именом игумана и економа. Ову информацију проследио је аустријским властима у једном општем извештају, при чему је запис превео на немачки.⁶

О бездинској библиотеци немамо потом за дуго време никаквих сведочанстава. Не знамо како је могла изгледати пре ове винчанске сеобе, нити како је изгледала у наредне две или три деценије, што значи да тешко можемо пратити њен развој. Међутим, можемо установити неке важне тачке, које ће нас довести до праве теме овог рада, а то је њен изглед у последњој четвртини XVIII столећа. Прва од њих тиче се познатог феномена принудних миграција манастирских библиотека. Зна се да у време ратова монаси који би се решили да не чекају победничку и осветнички расположену османлијску војску, нису спасавали само голе животе већ и манастирске вредности. То се најпре односило на предмете из ризнице, али и на књиге, које су се једнако сматрале светињом, а имале су осим тога и знатну материјалну вредност. Тако су и винчански монаси у избеглиштво понели своје драгоцености (на првом месту је била позната икона Богородице, касније прозвана Бездинском), па и књиге. Нажалост, не можемо знати да ли су их све успели пренети, али знамо да су се неке 1740. године обреле у Бездину. То се најпре односи на познато јеванђеље, које је 1731. године манастиру Винчи, са златним оковом, даровао београдски рибарски цех. Доступни документи сведоче о још најмање две књиге које су пристигле у Бездин – један рукописни апостол и један

⁵ Иларион Зеремски, *Српски манастири у Банату, њихов опстанак, прошлост и односај према Румунима*, Сремски Карловци 1907, 104–106.

⁶ Викентије Јовановић Видак, „О постанку српских манастира у Темишварској епархији“, *Српски Сион* бр. 7 (1903), 207. Запис објављен у: И. Зеремски, *Нав. дело*, 99.

псалтир.⁷ Зна се, из истог извора, да су неке набављане одмах после тога – Маргарит, велики требник и типик (свакако све руске штампе).⁸ Најдрагоценији податак, међутим, о бездинској библиотеци из средине века, потиче из једног инвентара састављеног 1746. године који помиње Иларион (Зеремски), у којем стоји да у њој има 59 књига.⁹ Нажалост, он није дао подробније податке, осим што је напоменуо да су све биле на црквенословенском језику.

Свеједно, може се претпоставити, по аналогiji са другим манастирима тог времена,¹⁰ да је реч углавном о богослужбеним књигама, јер су тад књиге другог типа још увек бивале у мањини. Осмотримо ли први део инвентара из 1783, који објављујемо на крају рада,¹¹ можемо са великом сигурношћу претпоставити да је један део књига названих „црковним“ већ тада био у манастиру, а да су међу њима биле и неке од оних богослужбених књига које налазимо у групи „славјанских“. Свакако да ту треба убројати и дванаест месечних минеја (барем један комплет који видимо у инвентару из 1783), без којих редовно богослужење није било могуће. Што се тиче бројности библиотеке, она је, могло би се рећи, просечне величине; мање од ње су у то време, међу фрушкогорским манастирима, биле библиотеке манастира Фенека, Обеде, Јаска, Петковице, Кувеждина и Привине главе.¹² Додајмо да је још 1733. године библиотека оближњег манастира Ходоша била знатно већа, са више од 90 књига.¹³

За сада не знамо како је изгледао даљи развој бездинске библиотеке, на који су начин књиге у њу стизале, у коликој су мери куповане, колико их је дошло као поклон и завештање околних хришћана, и колико их је можда наслеђено од умрлих монаха који су своју имовину оставили манастиру. Међутим, поредимо ли овај податак из 1746. са укупним бројем књига наведеним у инвентару 1783. године – а то је 345, лако ћемо закључити да се за тих 37 година библиотека увећала готово шест пута, што је огроман напредак, рекло би се и – нетипичан. Иако овде није место детаљније говорити о филозофији настајања једне манастирске библиотеке, тј. њеној очекиваној физиономији, треба ипак, ради разумевања чињеница које ће се касније изнети, казати да манастирска библиотека има свој обавезан и необавезан део. Обавезан је свакако онај који се састоји од богослужбених књига, којих неизоставно у манастиру мора бити у довољном броју. Њему се могу придружити и оне књиге које су прописане за колективно читање, рецимо у трпезарији

⁷ И. Зеремски, *Нав. дело*, 105.

⁸ Исто. Реч је о документима везаним за аферу коју је изазвао патријарх Арсеније Четврти нелегалним одузимањем бездинске имовине.

⁹ Исто, 109. Сва је прилика да овог инвентара више нема.

¹⁰ Документи о стању фрушкогорских манастира 1753. године, па тако и њихових библиотека, налазе се у једном од кључних извора за проучавање овог питања, поменутом Руварчевом делу.

¹¹ Инвентар је добијен добротом епископа будимског и администратора темишварског г. Лукијана, на чему му захваљујем у име оних који су заинтересовани да што више података о животу Православне цркве и српског народа угледа светлост дана.

¹² Статистички преглед, на основу Руварчеве књиге: Жарко Војновић, „Преображај библиотека српских манастира на подручју Карловачке митрополије у XVIII веку“, *Чийалиште*, 23 (2013), 50.

¹³ Инвентар ходошких књига је у „тефтеру“ тог манастира који се налази у карловачком Архиву, међу несигурним списима.

за време обеда, попут зборника житија светих. Све остале књиге које се могу наћи у манастирској библиотеци нису неопходне за одржавање киновије. Ипак, оне представљају надградњу и у сваком случају су увек биле пожељне. Њихов број зависи непосредно од личних интересовања монаха, на првом месту настојатеља који усмеравају духовни живот манастира. С друге стране, могу их препоручити црквене власти као неопходне, и за лично хришћанско догматско и морално напредовање, и за јавну поуку. Стога би се могао извести закључак да је манастирско братство на толико вишем духовном и интелектуалном нивоу колико има више небогослужбених књига у манастиру. Наравно, и овај закључак има теоретске недостатке, од којих је први практичне природе: присуство великог броја квалитетних књига никако не мора значити и да их сви монаси – или барем неки – заиста и изучавају. То је пре сведочанство о творцима манастирске библиотеке и њиховим идејама.

Пошто библиотека манастира Бездина, према опису сачињеном 1783. године, спада међу оне у којима број богослужбених књига не чини већину, биће потребно анализирати тај феномен у основним цртама, како би се на примеру Бездина показао пример једне манастирске библиотеке с краја XVIII века, коју бисмо можда могли назвати чак и узорном.¹⁴ Величина библиотеке иначе у великој мери зависи од финансијских могућности манастира, јер је цена књига у оно време била за данашње појмове незамислива. То значи да је манастир морао имати знатна материјална средства уколико је његова управа желела да набавља потребне књиге. Чини се да је Бездин био међу онима који су имали такве могућности, јер је манастирска економија, старањем архимандрита Теодосија (Веселиновића) и његовог наследника Дионисија (Живоиновића), достигла завидан степен.¹⁵ Осим тога, наравно, одлучујући фактор је и заинтересованост за рад на формирању и попуњавању библиотеке, што подразумева претходно постојање јасније визије њеног развоја, уско везане за визију духовног развоја монашке заједнице.

Манастирски инвентари настајали су најчешће из два разлога: први је преузимање дужности при промени настојатеља, а други, од осме деценије XVIII века, јесте општи пропис о обавезном годишњем инвентарисању који је донела власт Карловачке митрополије по заповести бечког двора.¹⁶ То је и разлог што од овог времена по архивама налазимо многе инвентаре ове врсте. Инвентар манастира Бездина из 1783. године, о којем је овде реч и који

¹⁴ Најпре ваља рећи и да број богослужбених књига није нимало поуздан показатељ квалитета монашког живота: богослужење се једнако ваљано и доследно може одржавати и уз тридесет као и уз, рецимо, две стотине богослужбених књига, јер просто у датом тренутку њихов број не игра никакву улогу. Примера ради, за свакодневно богослужење на годишњем нивоу потребан је један минејски комплет (њих дванаест), па тако нема потребе да на једном богослужбеном месту буде њих три или четири, јер ће остати неупотребљени. С друге стране, повећан број небогослужбених књига пружа реалну могућност монашког духовног напредовања.

¹⁵ И. Зеремски, *Нав. дело*, 119; Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Манастир Бездин: прилоз за монографију*, Темишвар 1999, 77–78.

¹⁶ Пропис је донесен у оквиру општег плана двора, објављеног на Сабору у Карловцима 1769. године, да у потпуности регулише односе са Карловачком митрополијом као органом српске црквено-народне аутономије, стављајући је под своју контролу. О томе: Исидора Точанац Радовић, *Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740–1790)*, Београд 2014, 146.

се овом приликом објављује, састављен је при одласку из манастира архимандрита Павла Авакумовића (управљао 1777–1783), по његовом избору за пакрачког епископа.¹⁷ У питању је документ од ненумерисане 44 стране, са потпуним списком манастирске имовине – црква, конак, помоћне зграде, башта, салаш, имовина у селу Мунари. Попис библиотеке налази се на страницама 4–5 и 17–23.

Опис манастирских књига подељен је у инвентару на два дела. Први носи назив „Книги црковниѧ“. По обичају при састављању инвентара, на прво место у њему долази опис цркве заједно са свиме што се у њој налази, почев од централног дела, олтара. Пошто је активни богослужбени фонд увек морао стајати на располагању свештенослужитељима и појцима, он се увек налазио или унутар олтарске апсиде, у ђаконикону, у певницама или неком орману у припрати. Нажалост, опис бездинске цркве тај нам податак не пружа, али знамо да је, према овом инвентару, књига смештених у самој цркви било 79. Топографски принцип састављања инвентара води даље до просторија конака, од којих је једна индикативно названа „Библиотека и Канцеларија архимандритска“. Овај назив је од великог значаја за историју манастирских библиотека и уопште библиотекарства, јер сведочи о постепеном формирању свести о посебности манастирске библиотеке као себи својственог организма. Умножавање броја књига и њихово жанровско раслојавање природно су довели до диференцијације унутар опште манастирске збирке, а онда и до потребе издвајања једне засебне просторије намењене библиотеци, због чега је тим именом званично и названа, како говори овај инвентар. Наиме, овде је примењен принцип функционалности. Богослужбене књиге су због природе своје улоге остале у цркви, док су све остале, које се не користе у богослужењу, те према томе нису потребне у цркви – штавише, представљају сметњу – пренесене у конак, у просторију прозвану управо „библиотека“. У овом случају, она је смештена у архимандритској канцеларији, тј. вероватно јединој службеној, ако се тако може рећи, просторији у оквиру манастирског комплекса, у којој је архимандрит обављао административне послове везане за Бездин (а њих је свакако било много, од вођења сталне преписке са Митрополијом, до вођења књига и рачуна манастирске економије) и вероватно примао странке. Чини се да је канцеларија присуством књига добијала на репрезентативности.

Овај принцип раздвајања по „жанру“ ипак није спроведен строго формално: загледа ли се боље одељак „Книге Славјанске“, може се запазити да у њему има мноштво такође богослужбених књига, чак и више но у првом одељку, међу књигама за богослужење у храму. Због чега су оне ту? Одговор је прост: богослужбених књига се намножило толико да нису све биле потребне у цркви. Осим тога, вероватно је значајан део њих био оштећен, те тако и неподесан за употребу. Све оне су стога премештене у библиотеку, при чему, иако долази до жанровског мешања, остаје ипак на снази начело функционалности.

¹⁷ „Инвентариумъ ... в' лѣтѣ 1783. при ѡходу изъ М(а)н(а)|с|тыра Его Преос(вя)щенст(ва) Г(оспо)дина Павла Аввакумовича, Еп(и)|с|к(о)па Пакрачкаго, бившаго Архиман|д|рита сея обители Бездина“.

Од великог значаја за развој схватања библиотеке као организма са својим законитостима и потребама јесте подела књига унутар ње у овом инвентару. Она је двојака: најпре језичка, а потом формална. Прва, језичка раздеоба, познаје, с једне стране, „Книге Славјанске“, а с друге „Книге латинске и немеске“. То је јасан знак свести о потреби категоризације према спољашњим карактеристикама, у овом случају према језику и пореклу. „Славјански“ језик је овде у највећој мери рускословенски, језик Православне цркве међу Србима од прве половине XVIII века, језик нововековних руских богослужбених књига; осим тога, ту је убројан и српкословенски (српске рукописне и штампане књиге којих има у малом броју), али и руски књижевни језик, којим је написан и објављен део књига пристиглих из Русије; такође ту спада и нова српска књига, било на црквенословенском или славеносрпском. Штавише – а то је посебно занимљиво – у ову категорију убројане су и влашке књиге, тј. оне на румунском. Иако ни по чему немају везе са „славјанским“ језиком, оне су ту дошле по другом основу – критеријуму писма. Наиме, све су оне биле штампане ћирилицом, традиционалним писмом румунских богослужбених књига, и не само њих (тако је у ову групу доспео и унијатски катихизис објављен у Блажу). Уз њих је обавезно стављан придев „влашки“, како би се ипак разликовале од српских и словенских (ова два појма се, напротив, у то време нису раздвајала), али су се ипак смештале у исту групу, при чему је од значаја била и једноверност. При томе, на том списку су се нашле и књиге тројезичне по саставу – славјанске, влашке и грчке, где је грчки текст, што је за нас данас нарочито занимљиво, штампан не грчким писмом, већ ћирилицом, и то фонетски, онако како се изговара (такво је римничко издање *Катјавасијапа*). Поред тога, у славјанске су убројане и чисто грчке књиге. Очигледно је да су овакви случајеви забележени у истој категорији јер су све такве књиге припадале једној и истој Православној цркви. Друга група је као у огледалу: књиге на латинском и немачком језику, у огромној већини, у верском смислу, неправославне, па према томе и нетрадиционалне.

Друга раздеоба је формалног типа. Она се односи на формат књиге и друга је по редоследу, а налазимо је унутар обе језичке категорије. Инвентар бездинске библиотеке није усамљен случај подела књига по форматима, што је очигледно била важна диференцијална карактеристика. Књиге су се раздвајале на три групе: оне на велико, средње и мало „коло“ (одговара поделама на октаву, кварту и фолио). Овај нам принцип открива другу важнију ствар. Као што општа подела књига на оне у цркви и оне у библиотеци открива њихов размештај унутар манастира, тако и подела по форматима показује њихов распоред унутар саме библиотеке. На „штелажу од дрвета за књиге“ у архимандритској канцеларији и библиотеци најпре су биле сложене славјанске књиге, а међу њима су, дакле, прво долазиле оне највећег формата, потом оне средњег и затим најмањег. Исто је и са одељком латинских и немачких књига. Очигледно је реч о превази практичних разлога ефикасног смештаја, који је и данас владајући принцип у многим већим збиркама са ограниченом доступношћу.

Овде треба као посебну карактеристику манастирског инвентарисања подвући следећу чињеницу. У оквиру пописа богослужбених књига везаних за саму цркву на прво место увек долази престоно јеванђеље, или јеванђеља, ако их има више, као централна књига православног богослужења, која стоји на средишњем месту олтара, часној трпези. Такво схватање евидентно је и у случају бездинског инвентара. Овај положај по части и значају преноси се и на његову библиотеку. Унутар сваког појединог формата славјанских књига најпре су дате небогослужбене светописамске књиге (Библија у целисти, као и „Тестамент“, тј. Нови завет), а слично је и са подеоком латинских и немачких публикација. Подразумева се да су овакве књиге стајале свуда на првом месту и на самим полицама, баш онако како су наведене у инвентару, одражавајући тако религијски и литургијски значај Библије.

Иако је у ово време пракса инвентарисања манастира Карловачке митрополије била широко распрострањена и административно прописана, није било прописаног, колико се зна, начина описивања самих књига. Временом се искристалисала пракса коју налазимо и у овом бездинском инвентару. Елементи који учествују у идентификацији књиге увелико се поклапају са онима које имамо у савременој пракси. Иако се даје приметити да су то углавном следећи: 1. наслов/назив књиге, 2. аутор, 3. порекло, тј. место издавања, 4. формат (величина), 5. тип (штампана или рукописна књига), 6. језик, 7. количина. Притом, не постоји ниједан случај да се сви елементи налазе у опису једне књиге, просто зато што није било никаквог стандарда. Штавише, огроман део наведених књига има само два податка: наслов и количина. Очигледно је поред тога и нешто друго: недостају неки елементи који су данас обавезни. На првом месту, и то врло често, није записано име аутора, иако у огромном броју случајева оно стоји на књизи (ту не рачунамо, наравно, богослужбене књиге, које се издају адеспотно). Осим тога, ни у једном случају не јавља се ни година издања, иако, нарочито што се тиче књиге XVIII века, она обавезно постоји на насловним листовима. Због тога, као што се види, знатан број књига није могуће идентификовати на начин који би пружио несумњиво тачну информацију о издању.

Оно што чини специфичност овог бездинског инвентара јесте начин описа латинских и немачких књига. Све оне су побележене ћирилицом, фонетски – онако како се читају њихови наслови. Иако је то за данашње прилике и схватања крајње чудна идеја, чини се да наши преци нису то сматрали необичним, тим пре што ово ипак није изузетак. То потврђују и супротни случајеви, тј. инвентари вођени на немачком језику, у којима су се наслови књига или преводили на немачки, или се давао, у случају богослужбених књига, њихов латински литургијски еквивалент, или су се пак писали латиничном транскрипцијом, тако да их познавалац немачког језика може приближно правилно прочитати. Другим речима, није постојала пракса вођења двојезичних, боље рећи двоалфabetских инвентара, због чега је неминовно долазило до оваквих решења, која нам данас могу понекад изгледати чак и комично. Тако се нпр. доследно у неким детаљима чувао традиционални правопис, па се на крају немачких речи обавезно додавало, иза крајњег консонанта, „дебело јер“. У сваком случају, може се макар закључити да су

неименовани бездински инвентаристи познавали и немачки и латински језик, чим су их успевали претворити у ћирилични фонетски еквивалент.

Бездинска библиотека представља, по свом садржају, на овом стадијуму развоја, типичну појаву свог времена. Она је верно огледало промена до којих долази у XVIII веку, преласка из српскословенске у рускословенску језичку и књижну цивилизацију, а потом и продора нове врсте књига. Њен темељ, наравно, представља богослужбени фонд, који је од пописа 1746. године нарастао најмање трипут: као што је већ речено, у цркви је било 79 активних литургијских књига, док се из другог дела инвентара под називом „Књиге славјанске“ види да их ту има још и више, што смо протумачили њиховом тренутном неактивношћу, било зато што су вишак, или што су оштећене. Толики број литургијских књига ипак није типичан за манастире Карловачке митрополије, јер он далеко превазилази реалне потребе; штавише, бездинска библиотека овог доба била би знатно већа од многих других манастирских збирки чак и ако бисмо узели у обзир само њих. Није лако рећи откуд се и због чега ту нашло такво мноштво књига ове врсте. Неке од њих су румунског порекла, што је разумљиво, због неумитног губљења превласти српске популације у овом делу Баната у корист румунске, и појављивања монаха Румуна у традиционално српским манастирима. Треба подвући да у самој цркви ипак није било „влашких“ књига. Српски карактер манастира нарочито наглашава присуство чак шест србљака, два у цркви и чак четири у библиотеци (уколико је наша идентификација тачна).

Богослужбене књиге редом су рускословенске, уз мало преосталих српскословенских, из којих се одавна већ није служило. Њихови сапутници, уобичајени па чак и обавезни у XVIII веку, јесу дела (мало)руских теолога из XVII и XVIII века. Оне стижу у српску средину као богословска надградња литургијских књига, неизоставни плодови и пратиоци новог типа академског богословског образовања које превладава најпре на простору данашње Украјине, с центром у Кијеву и тамошњој Академији, где у XVIII веку и поједини Срби стичу богословска знања, преносећи их потом у своју средину. Према овим производима нове руске теологије код Срба влада потпуно поверење, што је резултовало њиховим масовним присуством, нарочито по манастирским библиотекама; понеке од њих се и прештампвају у Венецији и Бечу. Бездин је добар пример тог духа. У њему налазимо најмање три, можда чак четири наслова једног од најомиљенијих аутора – Симеона Полоцког (његови *Обед душевни* и *Вечера душевна* широко су били заступљени код нас, чак и у приватном власништву), потом и Теофана Прокоповича, Инокентија Гизеља, Димитрија Ростовског, преводе и адаптације епископа Јована Максимовича, беседе Гедеона Криновског, обавезни *Алфавит духовни* Исаије Копинског, као и незаобилазни *Камен вере* Стефана Јаворског¹⁸ – ове две књиге налазиле су се вероватно у свим манастирима Карловачке митрополије. Исто важи и за централни правни документ везан за Православну цркву времена Петра Великог, који је знатно утицао и на реформске поду-

¹⁸ Вероватно се под колоквијалним насловом „О Антихрист“⁴, на самом крају славјанских књига, крије још једно његово веома популарно дело: *Знаменія пришествія Антихристова*.

хвате карловачких митрополита – *Духовни реџуламенї*, чија су чак два примерка била у Бездину. Налазимо ту и приручни литургијски текст *Извѣстїје учїиѣљно*.¹⁹ Овоме треба додати и оне књиге које чине чврсту везу са патристичком епохом – на првом месту дела Јована Златоуста и Јефрема Сиријског, као и тумачења јеванђеља Теофилакта Охридског, такође новија руска издања.

Оно што нарочито наглашава дух времена, чврсту везу са братским православним царством, јесте и један број књига из корпуса преводне руске литературе, која се тамо систематски подржава од петровске епохе. Није много манастирских библиотека које нису имале дела Чезара Баронија у руском преводу, као што га зачудо нема бездинска у ово време, али је зато поседовала најзначајније књиге те врсте настале у Русији, попут Стратемановог *Театрона*, књиге о Александру Македонском Квинта Курција Руфа, неког од Пуфендорфових дела, као и знаменитог дела Мавра Орбина у преводу Саве Владиславића. Иако индиректан, ово је у почетку био најбољи начин упознавања са тековинама пре свега западног духа и науке, јер су оне, дошавши Србима преко руског посредника, задобијале тако легитимацију исправности.

Манастири Карловачке митрополије пратили су и српску продукцију књиге XVIII столећа, најпре сиромашну и спорадичну, а потом, нарочито од 1770. године (од почетка рада Јозефа Курцбека у Бечу), све масовнију и редовнију. Тако у ово доба нова српска књига све више притиче у њих, у чему учествује и Бездин. Осим споменутих србљака, ту су и богослужбене књиге издате у Бечу, попут *Собранија избраних молићив* епископа и митрополита Јована Георгијевића и *Пасхалних служби*, венецијанских *Блаџојоїребних јекїенија*. Ту је и прва српска литургика – *Еїиїом* Дионисија Новаковића. Сусрећу се и неке од кључних српских књига XVIII века: *Сїѣмаїтоџрафија* Павла Ненадовића и Христифора Цефаровића, Орфелинов *Маџазин*, Јулинчева *Исїорија*. Појављују се чак и књижевна дела, попут Орфелиновог *Плача Србији*. Нови тип образовања које Срби усвајају, најпре у време Мојсија (Петровића), а потом у доба опште просветне реформе на територији Хабзбуршког царства, одражава се присуством уџбеника: најстарија су римничка издања Прокоповичевог буквара, а из каснијег доба ту су бечки и венецијански буквари, *Немеџкаја џрамаїшка* Стефана Вујановског. Највероватније су ови уџбеници били у личном власништву монаха, па су по њиховој смрти остали у манастиру, или су их предавали у општу својину при ступању у њега. Карактеристично је и постојање основних до-

¹⁹ *Извѣстїје учїиѣљно* штампа се као додатак руским служабницима од 1699. године. Прво самостално издање објављено је 1705. године у Москви под насловом *Извѣстїе решїтелное о бедствєнных и недоумєнных случаях, и како цєрею и диакону и прочьм в том исправлятїся*; потом је издавано и 1747, 1752. и 1753. године. Највероватније да је неко од тих издања било у манастиру. Могуће је претпоставити и ово: Димитрије Руварац је у манастиру Јаску пронашао рукописну свеску са насловом „Извѣстїе учїтелное“, преписану, како говори даљи текст, са књижице коју је 1757. године о свом трошку издао митрополит Павле (Ненадовић). Ова публикација је, ако је заиста штампана, све до данас непозната, јер нема нити једног сачуваног примерка. Према опису који даје Руварац, она је била другачијег садржаја од „Извѣстїја“ штампаног у руским служабницима. Вид.: Димитрије Руварац, „Да ли је ово у истини било штампано?“, *Прилози за књижевност, језик, исїорију и фолклор*, 7 (1927), 228–230.

кумената везаних за односе са двором и статус српске црквено-народне аутономије: *Привилегије*, бечки *Реџуламенѝ* и *Монашка љравила*.

Међутим, битна специфичност ове библиотеке јесте висока заступљеност књига на латинском и немачком језику. Иако у манастирима таква слика пред крај века постаје све уобичајенија, рекло би се да је постојање књига овог порекла у Бездину, у оволиком броју и проценту, ипак нетипично. У недостатку других докумената тешко је рећи на који су се начин све оне тада нашле у манастиру, али се и летимичном анализом то може наслути. Наиме, и на први поглед се лако даје приметити присуство књига које су у XVIII веку представљале стандардна школска издања, попут уџбеника за свладавање латинског, као што су *Донаџус* Јохана Ренијуса и Лангеова *Колоквија лајина*. Очигледно је и постојање једног броја других језичких приручника у виду граматика и лексикона, на чему се иначе заснивало више образовање у средњоевропским школама. Узмемо ли у обзир и извесно присуство иноверне теолошке литературе (попут класичног римокатоличког Канизијевог катихизиса), као и библијских текстова, може се са сигурношћу казати да су у питању књиге које су неки од монаха користили у току свог школовања, било у српским училиштима (попут оних у Новом Саду) било у европским, што је било нормално за Србе оног времена. Томе се може додати и постојање неких општих немачких лексикона, стандардне имовине просечног средњоевропског интелектуалца XVIII века. Осим овога, има и практичних књига о газдовању, вероватно потребних за вођење манастирске економије. Нажалост, тренутно је тешко рећи ко је од монаха био најзаслужнији за овакав састав бездинске библиотеке. Узмемо ли у обзир да је инвентар сачињен при одласку архимандрита Павла (Авакумовића) на престо Пакрачке епархије, и да је обичај понекад био да се личне књиге и у таквим ситуацијама остављају манастиру, посредно би се могло помислити да је, барем делимично, у питању његова заоставштина. Ипак, пошто нема података ни о његовом школовању, ово ће остати само на нивоу претпоставке.²⁰

Упркос томе, све су ово јасни показатељи како је бездинско братство корачало заједно са својим временом, те да су у њему биле концентрисане значајне интелектуалне снаге. Штавише, и по бројности и по саставу, бездинска библиотека може се, у поређењу са другим манастирским збиркама свога времена,²¹ назвати узорном. Мноштво разних богослужбених књига, масовно присуство руске нововековне књиге, савремена српска продукција, и завидан број књига на латинском и немачком, у свом квантитативно-квалитативном пресеку показују интелектуални капацитет једног броја без-

²⁰ Пошто су се у то време већ за епископе бирали образованији монаси, може се претпоставити и да је он имао класичног европског образовања, тим пре што је и његов брат Стефан, касније горњокарловачки а затим темишварски епископ, завршио школе у Будиму и Кежмароку, а потом учио код Јована Рајића (Сава Вуковић, „Авакумовић, Стефан“, у: *Српски биографски речник*, 1, Нови Сад 2004, 46–47). Овакво се образовање није могло замислити без одређеног броја стандардних уџбеника.

²¹ Аутор овог рада истраживао је манастирске библиотеке Карловачке митрополије у XVIII веку у сврху састављања докторске дисертације на ту тему. Одатле и потиче теоретски и практични увид у бездинску библиотеку, као и основна поређења са библиотекама других манастира.

динских монаха, њихово мултилингвално образовање, као и могућности које је ова библиотека пружала житељима манастира у време кад образовање није свакоме било лако доступно. Ако су се монаси традиционално, дубоко у XVIII век, учили основној писмености преко псалтира и неких других црквених књига, у Бездину су, пред крај века, могли стицати и основну, па чак и вишу богословску спрему, а заједно са њима и темељна језичка знања. У време кад монаштво већ увелико престаје да буде основни део образоване елите народа, на овај начин оно је, преко својих најистакнутијих представника, ипак могло одржавати свест о свом историјском статусу, не мање и водећу улогу у његовом духовном, па и културном и политичком животу. О томе речито говори чињеница да је из Бездина, упркос томе што се налази на рубу традиционалне српске етничке територије, изашло после Павла (Авакумовића) још дванаест епископа.²² Традиција коју је Бездин изградио у другој половини XVIII века, градећи истовремено и своју библиотеку, имала је своје продужено, благотворно дејство.

ПРИЛОГ

Инвентар библиотеке манастира Бездина (1783)

Инвентар се објављује у оригиналу, дословно, уз поједина мања одступања из техничких разлога, и уз уобичајене интервенције код скраћено писаних речи.

Уз неке инвентарске јединице дати су покушаји идентификације књига, како би читалац стекао бољи увид у стварни састав библиотеке. Богослужбене књиге, као и оне чији су називи општи, без икаквих других података (нпр. Библија), нису узимане у обзир, јер је у овом случају апсолутно немогуће извршити иоле тачније препознавање.

Навођена су, где је било могуће утврдити, прва издања идентификованих књига, што, наравно, не значи и да су се баш она налазила у Бездину; код књига чија су прва издања забележена у XVII веку, највероватније се ради о каснијим, поновљеним издањима из XVII века. Осим тога, због информативне оскудности описа књига, лако је могуће да су у неким случајевима направљене грешке.

Книги Црковниѧ
1 Ев(ан)гелиѧ Московско оковано ° престоно Јѧванђѧље (Москва 1730) донесено из Винче
2 [исто] Моско в (ско) не окова н (о)
1 [исто] Страстное
1 Лвовско [исто]
1 [исто] влашкоѧ
1 Апостолъ
1 Типиконъ

²² С. Бугарски, Ј. Степанов, *Нав. дело*, 128–134. Од њих су двојица постали и патријарси: Самуило Маширевић (1864–1870) у Карловцима а Викентије Проданов (1950–1958) у Београду.

24 Мінія на велико коло
3 октоиха велика и едан мали
2 октоиха венецианска ◦ Октоих 1537. (Божидар Вуковић) или 1560. (Виценцо Вуковић)
3 Чалтира велика с' Послѣдованіемъ
1 [исто] с' толкованіемъ
2 [исто] на среднѣ коло
1 [исто] на мало коло
2 тріода постны
2 тріода цветны
1 [исто] цвѣтны Лвовскій
4 комада Пролого в(ь)
2 требника велика
6 требника на мало коло
2 ермологіе на среднѣ коло
3 літургіе на сре днѣ коло Моско в (ске)
1 [исто] мала московска
1 часословъ велики Киевскій
3 часослова мала
1 Б(о)городичень канонъ на 8. гласова
3 молебна пѣнія
2 Правила с(вя)тимъ Србскимъ ◦ Правила молебнаѣ вѣдѣтихъ ербикнхъ провѣдѣтиелей, Римник 1761. или Венеција 1765. (Србљак)
1 книжица канонъ Пасхи
1 литургіа Лвовска мала

Библиотека и Канцеларія архиман|д|ритска
Штелажъ ѿ дервета за книге в которомъ

Книге славянске
На велико коло
1 Библиа ѿ две части
1 Нови заветъ
1 Ев(ан) г елліе воскр(е) сно учителное
1 Театронъ историческій ◦ Вилхелм Стратеман, Фелтронх или Позорх Историчекій, Санкт Петербург 1724.
1 требникъ Московски
1 чиновникъ
1 Маргаритъ ◦ Јован Златоуст, Маргаритъ, Острог 1595; Москва 1641.
1 соборникъ
1 Ап(осто)ль Кіевскій
2 Камень вѣри ◦ Стефан Яворский, Камень вѣры, Москва 1728.

1 Жезль ◦ Симеон Полоцкий, <i>Жезлы прывлєніа</i> , Москва, 1753.
2 стара тріода цвѣтна ◦ вероватно рана српска штампана књига (Скадар 1563; Мркшина црква 1566)
1 охтои х (ѣ) служба х (ѣ) неделни х (ѣ) славенски и влашки ◦ вероватно <i>Охтоиѣхъ служба</i> , Римник 1706.
1 соборникъ србски и влашки ◦ можда: <i>Анѣологѣон</i> , Римник 1705.
1 Григори Назианзинъ ◦ [Зборник превода Епифанија Славинецког, Москва 1665; први и највећи део ове књиге, која је у руској науци позната под овим именом, чине беседе Св. Григорија Богослова]
1 Ефреъм ◦ Јефрем Сирин, <i>Поучєніа</i> , Москва 1647.
1 Миръ с' Б (о)гомъ ◦ Инокентий Гизель, <i>Миръ съ Богомъ чєловѣкъ</i> , Кијев 1669.
1 Бл (а)говѣстникъ ◦ Теофилакт Охридски, <i>Евангєлиє благовєстное</i> , Москва 1648.
1 Минеиѣ проповѣди влашки ◦ Илија Минијатис/Мињати, <i>Клзанин де прѣзидѣнє</i> , Букурешт 1742.
1 охтои х (ѣ) старинске штампе ◦ вероватно рана српска штампана књига (Цетиње 1494; Венеција 1537. и 1570; Грачаница 1539)
1 Маргаритъ влашки ◦ Јован Златоуст, <i>Миръ гъричарє</i> , Букурешт 1691. и 1746.
1 обще Наро д не Прївєлєгіє славенски ◦ <i>Привилєгїи ... народѣ Илѣрнко Рєгїанкомѣ</i> , Беч 1745.
1 Ев(ан)гєлиє Моско в (ско) на велико м (ѣ) табаку
5 Собранїа изабранны х (ѣ) М(о)л(и)твѣ во Виєнѣ штампати ◦ <i>Собраниє изєбранныѣхъ молитѣѣ</i> , Беч 1771.
1 Проповѣди Гедеонови на 2. части ◦ Гедеон Криновский, <i>Собраниє разныхъ поучительныхъ словъ</i> , Москва 1755–1756.
1 Регуламентъ Иллирически славенски ◦ <i>Регуламентъ</i> , Беч 1777.
1 Правила м(о)н(а)шеска, латински и славенски ◦ <i>Правила монашеика</i> , Беч 1777.
1 Петра третїаго и Росїискаго обявленїа и урежденїа ради чина м(о)н(а)шескаго
2 страстна Ев(ан) г єлїа
1 Евхологїонъ грєчески
1 Обѣдъ ◦ Симеон Полоцкий, <i>Обѣдъ дѣшебный</i> , Москва 1681.
1 Вечера ◦ Симеон Полоцкий, <i>Вечера дѣшебная</i> , Москва 1683.
1 Сѣмфонїа ◦ Иван Ильинский, <i>Симфония или Согласие на Четвероєвангєлиє и Деянїа апостолов</i> , Москва 1733. или Андрей Богданов, <i>Симфония на Послания и Апокалипсис</i> , Москва 1737.
1 Зистемъ закона турецкога ◦ <i>Алкоран о Магомете или Закон турецкий</i> , Санктпетербург 1716.
1 Фалтирь с толковани(є) м (ѣ)

1 [исто] на стихове ◦ можда Симеон Полоцкий, <i>Псалтирь рифмотворная</i> , Москва 1680.
1 Економія Флоренова ◦ Франц Филип Флорин, <i>Флоринова Економиа</i> , Санктпетербург 1738.
1 часосло в (ъ) с послѣдованіемъ
На среднѣ коло
1 тестаментъ у французской оправы 2. части
1 служебникъ Моско в ски
1 тріодъ постная
1 Чалтирь
2 акатистара
2 требника лвовска
1 ермологія
4 правила Сербски м (ъ) с(вя)тимъ ◦ Правила молебная свѣтъхъ сербскихъ просвѣтителей, Римник 1761. или Венеція 1765. (Србљак)
1 Ц(а)р(с)кій Путь ◦ Бенедикт Хефтен, <i>Царский Путь Креста Господня</i> , Черныгов 1709. (прев. Јован Максимович)
1 Руно орошеное ◦ Димитрије Ростовски, <i>Руно орошенное</i> , Черныгов 1680.
1 Хисторія о Славяни м (ъ) Мавр. ◦ Мавро Орбин, <i>Историографія ... народа славянского</i> , Санкт Петербург 1722. (прев. Сава Владиславић)
1 Праштица ◦ Питирим еп. Новгородски, <i>Прашница</i> , Санктпетербург 1721.
1 Златоустъ о С(вя)щенствѣ ◦ Јован Златоуст, <i>Слова о свѣщенствѣ</i> , Санктпетербург 1775.
1 Квинта Курція ◦ Квинт Курције Руф, <i>О дѣлахъ содѣяныхъ Александра Великаго царя Македонскаго</i> , Москва 1709.
1 Пуфень дорфъ ◦ Самуел фон Пуфендорф, <i>Введение в историю европейскую</i> , Санктпетербург 1718; или: <i>О должности человека и гражданина по закону естественному</i> , Санктпетербург 1726.
1 о состояніи Іерусалима
1 Хисторія Іерусалимска и Костантинополска ◦ <i>История о разорении последнем святого града Іерусалима и о взятии Константинополя</i> , Москва 1713.
1 Апофтегмата ◦ Бѣяш Будни, <i>Апофтегмата</i> , Москва 1711.
1 о созданіи Цркве Печерске ◦ Симон еп. суздальски, <i>Сказание о церкви Печерской</i> , Кијев 1703.
1 Житіе с(вя)тиа Варвари
3 вопни Іллврически ◦ <i>Стемматографія</i> , Беч 1741.
6 Пасхалія Бечки ◦ <i>Пасхалныя глѣбы</i> , Беч 1772.

2 тастамента Квевска
1 [исто] троїцка
1 [исто] Моско в ска
1 акаѡість успеніа с. великомученици Варвари ◦ Іоасаф Кроковскій, <i>Акадѣмічъ свѣтѣй великомученицѣ Варварѣ</i> , Кијев 1698.
2 молебна гѣнія Моско в ска
1 Леѣиконъ трєязични ◦ Федор Поликарпов, <i>Лєксиконъ трєязычный</i> , Москва 1704.
1 Правило с(вя)ти х (ѣ) Ап(осто)ль влашки
1 апокалиψисъ
1 були папъ на тре х (ѣ) Іазицѣхъ ◦ Коллы или дїпломы блаженнѣйшїихъ папъ, Венеція 1762.
1 октої х (ѣ) влашки
На мало коло
1 Библиа у 3. части
1 тестаментъ зеленъ у футроли у 2. части
1 [исто] чернь у футроли у 2. части
2 службника киевска
2 полустава
2 трїода цвѣтна
3 псалтира
1 с' Послѣдованіємъ
4 октоїха
4 мінеовъ праздничнихъ
4 [исто] обштихъ
12 [исто] на 12. м(есе)ци
2 часослова
1 катихизисъ Московскій
2 Алфавита духовна ◦ Исаія Копинскій, <i>Алфавитъ духовный</i> , Кијев 1710.
2 Регламента духовна ◦ <i>Духовный регламентъ</i> , Санктпетербург 1721.
1 о истинно м (ѣ) Хр(и) с тіанствѣ ◦ Јохан Арнт, <i>Чтири книги о истинном христианстве</i> , Хале 1735.
1 Б(о)го-мисліе ◦ Јохан Герхард, <i>Богомыслие в пользу правоверным</i> , Черньгов 1710. (прев. Јован Максимович)
1 подражаніе Хр(и) с тово ◦ Тома Кемпијски, <i>О подражаніи Иисусу Христу</i> , Санкт Петербург 1780?
1 Любитель и любовь ◦ можда: Варлам Голенковски, <i>Диалогизм или Разговор духовный любителя с любовию</i> , Кијев 1714.
3 граматики славенска ◦ можда: Мелетије Смотрицки, <i>Грамматика</i> , Римник 1755.
1 Ітика ◦ <i>Ндѣла ерополїтїка или Фїлософіа правдоучителнаа</i> , Кијев 1712; Беч 1774.

1 известіе учителное ◦ <i>Известіе решителное о бедственных и недоуменных случаях, и како церею и диакону и прочым в том исправлятися</i> , Москва 1705.
1 Хисторія Сербскаго народа ◦ Павле Жулинац, <i>Краткое введеніе въ историю происхожденія славено-сербскаго народа</i> , Венеција 1765.
1 Хисторія троянска ◦ Гвидо дела Колоне, <i>История о разорении Трои</i> , Москва 1709.
1 аритметика ◦ Василије Дамјановић, <i>Новая сербская арифметика</i> , Венеција 1767; или: <i>Рѣководствіе ко арифметикѣ</i> , Беч 1777.
1 Бл(а)гопотребная ектенія ◦ <i>Благопотребная ектенія</i> , Беч 1764.
1 Маказинъ [!]
5 требнико в(ъ) Моско вски х(ъ)
1 Вуяновска г(о) граматика Немецко Славенска ◦ Стефан Вујановски, <i>Немецкая грамматика</i> , Беч 1772.
1 Басне [...?]
1 Номоканонъ рукопись
1 Приклади како пушутся [!] комплименти написанія ◦ <i>Приклады, како пишутся комплименты разные</i> , Санкт Петербург 1725.
1 буквар 100 гла в(ъ?)
2 [исто] 10словіе ◦ можда: Теофан Прокопович, <i>Первое ученіе отрокшмъ</i> , Римник 1727. (или неко од старијих руских издања)
1 Хисторія Трои ◦ Гвидо дела Колоне, <i>История о разорении Трои</i> , Москва 1709.
1 10словіе славено влашки ◦ Теофан Прокопович, <i>Первое ученіе отрокшмъ</i> , Римник 1726.
1 Путь спасенія рукопись
1 катавасіяръ троязиченъ славенскими словами ◦ <i>Катавасіаръ</i> , Римник 1747.
1 уніятски Блажній катихизисъ ◦ можда: Георге Шинкај, <i>Катехизисъ чел маре</i> , Блаж 1783.
1 Фалтиръ киевски мали
1 Известіе учителное Церею и діакону
1 Славено Сербски маказинъ ◦ Захарија Орфелин, <i>Славено-Сербский Маказинъ</i> , Венеција 1768.
1 календаръ неунитски Бечки 771го лѣта ◦ <i>Месяцословъ</i> , Беч 1771.
2 Краткая сказанія о Б(о)зѣ ◦ Теофан Прокопович, <i>Краткая сказанія</i> , Венеција 1765.
1 Епітом ◦ Дионисије Новаковић, <i>Епітома</i> , Венеција 1767.
1 велики букваръ венеціанскій ◦ вероватно: Захарија Орфелин, <i>Первое ученіе</i> , Венеција 1767.
1 [исто] [исто] Бечкій ◦ вероватно: <i>Букваръ или Началное ученіе</i> , Беч 1780.

1 [исто] [исто] латинскій славенски и московскій
1 Плачь Сербїи ◦ Захарија Орфелин, <i>Плачь Сербїи</i> , Венеција 1762.
1 Краткое наставленіе о тѣлу и крове Хр(и) с тове ◦ Павле Ненадовић, <i>Краткое ѿ Н о гоподобящихъ тѣлъ и крове Хр и стовой ... наставленіе</i> , Сремски Карловци 1758.
5 буквара мали московскій
1 календарь влашки на 100 година
1 ермологія греческа
1 о Анти Христѣ ◦ Стефан Яворскій, <i>Знамена пршествїа Антихрїстова</i> , Москва 1703.
Книге латинске и немецке
На велико коло
1 Кодесь аустриакусь ◦ <i>Codex Austriacus ordine alphabetico compilatus, das ist: eigentlicher Begriff und Inhalt aller unter deß Ertzhauses zu Oesterreich ... einlaufenden Generalien</i> , Wien 1704.
1 Иллурическаго народа Привелегіумъ латински ◦ <i>Privilegia ... inclytæ nationi Illyrico-Rascianæ</i> , Беч 1743.
1 Иллуришесь регуламентъ ◦ <i>Regulament : Wornach sich in Folge der geschöpften höchsten Resolutionen, wie auch dessen, was bey dem im Jahre 1769. fûrgewesenen Illyrischen Nazions-Congress, dann denen im Jahre 1774. und 1776. zu Karlowitz abgehaltenen nicht unirten bischöflichen Synoden gemeinschaftlich behandelt...</i> , Wien 1777
1 таиче Калиграфїа
На среднїѣ коло
1 Православнїи Катихизисъ Немецкїи ◦ вероватно: <i>Liber Symbolicus Russorum</i> , 1727.
1 Ваисъ Манов Леѣико н ѣ) троязични ◦ E. Weissmann, <i>Teutsch-Lateinisch- und Rußisches Lexicon</i> , Sanktpetersburg 1731.
1 Хибнерсь Цаитунгсь [исто] ◦ <i>Johann Hübners Reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon</i> , Leipzig 1782.
1 Хибнерсь Хандлунгсь [исто] ◦ <i>Johann Hübners Curiöses und reales Natur-Kunst-Berg-Gewerk- und Handlungs-Lexicon</i> , Leipzig 1776.
1 Корну копіа [исто] ◦ можда: <i>Cornucopia Concionum Sacrarum</i> , или <i>Cornucopia linguae Latinae</i> , или <i>Adami Friderici Kirschii Abundantissimum cornucopiae linguae Latinae et Germanicae selectum</i>
1 Економишесь [исто] у 2. части ◦ вероватно <i>Allgemeines oekonomisches Lexicon</i> , Leipzig 1731.
1 Петръ Абрахамъ Іудасъ Ерць шелмъ у 2. части ◦ <i>Abraham a santa Clara, Judas Der Ertz-Schelm</i> , Salzburg 1686.
1 Регламентъ Милитарскїи
1 Кохъ Бухъ
1 аббилдунсь тиркишесь хофсь ◦ <i>Abbildung des türkischen Hofes nach den Gemälden welche Herr von Ferriol...</i> , Nürnberg 1719.
1 алгемаинер цушмул[...?]
1 Леѣико н ѣ) италико Латино Иллурически ◦ вероватно: <i>Ardelio Della Bella, Dizionario italiano, latino, illirico</i> , Venezia 1728.

1 Хаузь Митель ◦ можда: Wieland Zinbli, <i>Vortrefliche und erprobte Hausmittel</i> , Göttingen 1777.
2 літургіе латински и гречески
На мало коло
1 Библиа Немецка Норимберска у 2. части
1 [исто] Улмска
1 Библише хісторіе
2 тестаменте Латинске и Немецке
1 Граматика Славено Немецка
2 [исто] Немецке и Талианске
1 Бишинглъ Гео г рафіа у 9. части ◦ Anton Friedrich Büsching, <i>Neue Erdbeschreibung</i> , Hamburg 1754.
1 Докторина
1 Хули Хансъ Лебенъ унт татенъ
1 Хантъ постиль ◦ вероватно: Leonard Goffine, <i>Hand-Postille oder Christkatholische Unterweisungen auf alle Sonn- und Feiertage des ganzen Jahres</i> , Mainz 1690.
1 Кухенъ гевихсъ ◦ можда: Friedrich Zacharias Salzmann, <i>Gründliche Anweisung, wie man allerley Küchen-Gewächse und Specerey-Kräuter...</i> , Berlin 1781.
1 шраибенъ шулъ
1 Ваинъ Бихслъ
1 физика астролоџика
1 Сихбаре велт ◦ Jan Amos Komenský, <i>Die sichtbare Welt</i> , Nürnberg 1754.
1 Маказинъ [!]
1 Корнелиусъ Непосъ ◦ неко од бројних издања Корнелија Непота, латински или немачки
1 Донатусъ ◦ Johannes Rhenius, <i>Donatus latino-germanicus</i> , Leipzig 1614.
1 Цаитъ фертраибъ
1 Цаитъ анвендусъ
1 Хоре диурне ◦ <i>Horae diurne breviarum Romanorum...</i>
1 Сибенъ Ваизенъ Хисторіе
1 Лангенъ Граматика ◦ Joachim Lange, <i>Colloquia latina</i>
1 фабуле Езопа
1 Каизерлихе граматикъ ◦ Johann Balthasar von Antesperg, <i>Die kayszerliche deutsche Grammatick</i> , Wien 1747.
1 Сакъ [?] Атлазъ
1 Керне [?] таичер шпрахе
1 ороодоџа Конфисіо троязиченъ ◦ Петар Могила, <i>Orthodoxa confessio catholicae atque apostolicae ecclesiae orientalis</i> , Братислава 1751.
1 Лазаровичъ Вокабуларумъ

1 Канизи римски катихизисъ ◦ Petrus Canisius, <i>Summa doctrinae christianae</i> , 1555.
1 Куриозе цаубер Арцтъ ◦ <i>Curieuse und vernünfftige Zauber-Artzt</i> , Frankfurt 1725.
1 Библиа фигурата
1 Порт [?] дер Ерень
1 Меншлихе Клугхаитъ ◦ William De Britaine, <i>Menschliche Klugheit, oder Die Kunst, wodurch ein Mensch Sich und sein Glück hoch empor bringen kan</i> , Wittenberg 1716.
1 Свлбола Понтификумъ Императору м (ѣ) етъ регумъ ◦ <i>Symbola Divina et Humana Pontificum, Imperatorum, Regum : ex Musaeo Octavii De Strada Civis Romani</i> , Prag 1600.
1 немецки Ҷалтиръ
1 Officium хебдомедатъ ◦ <i>Officium Hebdomadae sanctae</i>
1 Еѣатрктъ [!] Мединишенъ фама ◦ Johann Augusto Oehme, <i>Extract der Medicinischen Fama</i> , 1739.
1 Антлаитунгъ ѝн Абси х ауф ди бине н виртшафтъ ◦ Janos Adami, <i>Kurze Anleitung für das Landvolk, in Absicht auf die Bienenwirthschaft</i> , Pressburg 1773.
1 Ев(ан)гелие ѿ Луки на турско м (ѣ) Іазику
1 Грунтъ унтлерсеце Іберъ виндефе н ◦ Philipp Hiersch, <i>Oekonomisch-praktische Grund- und Lehrsätze über die zur Vollkommenheit gebrachte neue Windöfen zum Kochen und Braten mit Ersparung vielen Holzes</i> , Wien 1770.

BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII BEZDIN CONFORM INVENTARULUI
DIN ANUL 1783

Žarko Vojnović

Rezumat

În lucrare se analizează biblioteca mănăstirii Bezdin de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în baza datelor din inventarul mănăstirii din 1783. Se încearcă o urmărire a evoluției numerice a acesteia din momentul sosirii monahilor de la mănăstirea Vinča și a fuziunii celor două obști la sfârșitul primei jumătăți a veacului. Inventarul este privit din perspectiva istoriei generale a bibliotecilor mănăstirești din Mitropolia din Karlovci a acelor vremuri, fiind analizată și forma acestuia din punct de vedere bibliografic. Este elucidată întrebarea cu privire la locația propriu-zisă a bibliotecii în cadrul mănăstirii, este apoi analizat conținutul acesteia, fiind accentuate diferențele între tradițional și modern. În anexă este reprodus textul inventarului din 1783, cu încercarea de a identifica, în măsura în care a fost posibil, unele ediții pe baza datelor sumare de inventar. După o comparație, se desprinde concluzia că biblioteca mănăstirii Bezdin era, datorită numărului însemnat de volume în limbi străine – în special germană și latină, probabil cea mai bogată colecție mănăstirească din Mitropolia din Karlovci a acelor vremuri,

THE LIBRARY OF THE BEZDIN MONASTERY ACCORDING TO
THE INVENTORY FROM 1783

Žarko Vojnović

Summary

The article analyses the library of the Bezdin monastery towards the end of the 18th century, based on the existing data in the monastery inventory from 1783. An attempt is made to follow its numerical development from the moment of the arrival of the brethren from the Vinča monastery and the fusion of the two monastic communities at the end of the first half of the century. The inventory is analyzed from the point of view of the general history of the monastery libraries in the Karlovci Metropolitanate of those times. A bibliographical analysis is performed as well. The location of the library itself within the monastery complex is established, its contents are then analyzed, with a focus on the difference between the traditional and the modern. In the annex, the text of the inventory from 1783 is provided, with attempts to identify – where possible – some editions based on few inventory data. After comparisons, it is concluded that the library of Bezdin was, mostly due to the large number of foreign books especially in German and Latin, probably the richest monastery collection from the Karlovci Metropolitanate of those times.

Сшеван Буџарски

ДОКУМЕНТ О ТЕМИШВАРУ XVI ВЕКА

САЖЕТАК: У напису је наведен и прокоментарисан текст писма које су темишварски трговци католичке вероисповести упутили римском папи Гргуру XIII, обавештавајући га о делатности католичке заједнице, о својим потребама и тешкоћама. Писмо је сачувано у Тајном архиву Ватикана. Састављено је штокавским наречјем ијекавским изговором са ретким икавизмима; по језику, а такође по потписима, изводи се закључак да су потписници били Приморци, Далматинци, махом Дубровчани. Исписано је калиграфски, китњасто, оновременом ћирилицом, чак и у деловима где су наводи из *Свейоџа њисма* на латинском језику. Датирано је 6. фебруара 1582. године, а потписале су га 24 особе. Писмо разоткрива друштвени и верски живот темишварских католика и пружа до сада непознате податке о Темишвару под турском владавином, која је трајала од 1552. до 1716. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Темишвар, католици у Темишвару, папа Гргур XIII, дубровачки трговци, ћирилица.

Приступ. Темишвар је пао под Турке 1552, а ослободила га је аустријска војска под командом Евгенија Савојског 1716. године. Има написа о изгледу града пре турске опсаде и при опсади 1552, а помно су бележена догађања тек после 1716. године. Углавном је познато да су при уласку аустријске војске затечене бројне цамије, преуређене од некадањих хришћанских цркава, и једна православна црква са епископским двором.¹ О друштвеном животу у граду током турске владавине скоро да се ништа не зна.

Због тога је веома значајно приложено писмо, које су темишварски трговци католичке вероисповести упутили папи Гргуру XIII на дан 6. фебруара 1582. године, а које је сачувано у Тајном архиву Ватикана (Archivum Secretum Apostol.[icum] Vaticanum) под сигнатуром AA. ARM.I–XVIII 1852.²

¹ Francesco Grisellini, *Istoria politică a Banatului*, Timișoara 1984, 127; Johann N. Preyer, *Monographie der Königlichen Freistadt Temesvár / Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Timișoara 1995, 127, 239.

² Спис је у Ватикану запазио темишварски бискуп Мартин Рос [Martin Roos] и изразио је дозволу да буде изложен у оквиру изложбе „Темишвар 1716. Почети једног европског града“. Спис је својевремено објавио Еусебије Ферменцин у *Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica*, Загреб 1892, стр. 320–321, колекција *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, том 23. Пошто у том препису има пропуста, а и публикација је тешко доступна предложио сам да буде штампан у *Темишварском зборнику*. За то је требало изградити посебну дозволу. Српске културне установе којима сам се обратио нису биле вољне да ступе у преписку с Ватиканом. Најзад је то љубазно учинио такође бискуп Мартин Рос и саопштио ми добијену сагласност.

равномеран је, китњааст, управо уметнички, а облик појединих слова подсећа на линије турских и арапских рукописа. С обзиром на незнатан број писарских омашки, извесно је преписан са концепта. Премда је у основи читљив, потребно је добро се на њега навићи да би се текст рашчитао. Потписи су неједнаки, неки исписани, неки невешти, једва рашчитљиви, а осам их је на италијанском језику, седам латиницом и један ћирилицом; можда су потписници Италијани, а можда и нису, него им се чинило да тако изгледа званичније. Последњи је потписан Марин Ивановић, чијом је руком исписан цели основни текст.

Садржај. Потписници обавештавају папу Гргура XIII да их је походио стонски бискуп Бонифације, кога папа беше послао, те да је он духовно обрадовао католике вернике не само у Темишвару него и по околним местима где их је било. Толико су били утешени да се њихово весеље поређивало са весељем Јевреја када су певали: *Dominus visitavit plebem suam*⁴ и са узвиком пророка Исаије: *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem*.⁵ Њихова радост преобратила се у сузе и у плач, јер је бискуп Бонифације преминуо. Особито су жалили што га је смрт изненадила, па није стигао да им испуни обећање о постављању духовних пастира. То их посебно погађа, пошто на широком простору од Дунава до Ердеља делује један једини католички свештеник, Доминик Ђурђевић, пореклом Дубровчанин, фратар доминиканског реда. Он борави у Темишвару, вредан је у свему, ватрено проповеда и брани католичку вероисповест, прогони непријатеље Католичке цркве и преобраћа иноверце у католицизам. Хвалећи га, потписници писма наводе да је током последње две године превео дванаесторо јеретичке деце, једнога калвина, те од православца („от Сарбалла“) три жене и једног мушкарца.

У време састављања дописа, међу католицима у Темишвару боравио је босански бискуп Антун Матковић, који је добро појмио тешкоће католичког живља, па је чак скупио неколико деце и почео их обучавати да постану редовници и духовни пастири, али настава је слабо ишла, јер су деца, због сиромаштва, била принуђена напуштати школу и запошљавати се. Потписници се уздају да ће овај бискуп, у непосредном сусрету с папом, детаљније изложити народне потребе.

Транслитерација оригиналнога текста:⁶

[Лист 1, предња страна]

Иезусъ и мариа на 6 фреvara у Темишвару 1582

Свети оче по умиллену поклогнениу и по девоту целиваниу нога Светиехъ поклонь и Мирь у господину нашему Иезусу ѿ свиехъ насъ виерниехъ и поуднижениехъ своие Светигне тарговаца кои прибивамо у граду

⁴ У преводу с латинског: *Господ њоходи народ свој*. Навод је из Јеванђеља по Луки (7,16), и тамо гласи: *Deus visitavit plebem suam*, то јест Бог походи народ свој.

⁵ У преводу с латинског: *Народ који ходи у њами видеће свейлоси*. Навод је из Књиге пророка Исаије (9,2).

⁶ При транслитерацији изостављена је сасвим ауторова интерпункција, коју је, уосталом, и немогуће пренети, јер се састоји од сасвим произвољног писања тачака и на два-три места двеју тачака; примењено је пак растављено писање речи. Велика слова су по изгледу оригинала, мада је нелогично да их понекада пише и у средини речи.

6. feb. 1852

1867. 6. febr.
Anni. VII. Apr. VII. 1852

d

1) *Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is dense and covers most of the left half of the page. It appears to be a formal or legal document, possibly a petition or a report, given the date and the style of the handwriting.*

Handwritten signature or name, possibly "M. J. ...".

П р и с т а в л е н и е
 ...
 ...
 ...

p

p

Темшивару а потомъ тога давамъ на знание Светигни вашои како ове дни Минуте дође овдје к нами почтовани у исукарсту господињ бонифацио бискупъ Стонски у име Светога престолиа а ѿ ваше Светигне посланъ кои господаръ веома обесели не само насъ Ма васъ коликъ пукъ карстиански, и не само у овоме Миесту Ма по свиехъ осталиехъ Миестиехъ ѿ ове Земле будући донио обилне милости и дарове духовне ѿ Своие Светигне и толико обесели и разговори Многи пукъ духовниемъ начиномъ на таки начини да могаху пиевати С истиномъ заедно с пукомъ жидовскиемъ: до Минусъ виситавитъ плебемъ Суамъ и с изаиомъ пророкомъ популсъ кви амбулатъ ин тенебрисъ видитъ лучемъ Сиби Мисамъ а суа beatitudине.⁷ Ма ѿ име защо веселие наше и свега пука ие се обратило у сузе и у плачъ велики будући речени Господињ бискупъ и виситатуръ ваше Светигне примнуо и-ж-ивота брементотога пошасъ на виечни а насъ ѿстави Сироте безъ разговора кои уфахомъ ѿ ваше Светигне по гнегову госпоцтву на пуно примити навлацито иере биеше обрекао пуку и овчицамъ ваше Светигне да имъ иМаше провидиети пастире духовне навлацито да у свои овои землли, почамши ѿ Дунава до Ерделла не находитъ се веће неголи иеданъ отаць царкве римске кои стои овди међу нами у Темшивару по имену почтовани отаць фра доминикъ ћиурђевић дубровчанињ реда Светога доминика отаць вриеданъ толико у животу колико у разуму кои не престае толико у предикахъ колико у диспутахъ прогонити неприателле Свете виере и од два годиица овамъ ие се обратило Светои Матери царкве еретичке дице међу мушко и женско дванаиесъ кои е иеданъ дио карстиси^о у свеце Божиигне а остале како када дохођиаху иучера кои би данъ пети овога Миесеца примисмо и еднога еретика калвинисту по имену гашпаръ и публикѡ прид врати ѿ царкве ие се ѿрекао Свиехъ Ерора, кои иесть даржасъ по бриеме Минутѡ у рукахъ почтованѡга Гна бискупа босанскога антуна Матковића и ѿ гнега иесъ био ѡдриешень ѿ проклетиа такоћерь и ѿ Сарбалла ѿ лани иесу дошле три жене и еданъ човиекъ Сада иМа знат^а

[Лист 1, полеђина]

Ваша Светигна како, будући видисо речени господињ бискупъ потребу духовну ѿ вашиихъ оваца коиу тарпе ради иере не имаиу пастира духовнихъ биеше ѡлучио С помоћиу и с милостиу ваше Светигне учинити изаварли иедну скулу ѿ niekoľико диечице кои би паке били редовници и пастире духовни ѿ оваца иезусовиехъ и ваше Светигне коиа Стваръ ако буде учигнена с помоћиу господина бѡга до Малоу бремена не би се знало ѡвиезиехъ еретика неприателла бѡжихъ и Свете царкве а вашои Светигни праведни платаць хође дати виечну плату на небу и сада речени отаць нашъ предикалаць учи niekoľико дице али иеданъ не Може скуле сваршитъ^а ради убѡщва велика ма како д^оћиу на ета да могу крухъ добивати тако Скулу и пусте теръ иду гди Могу храну добивати ово иесмо ктиели очитовати вашои Светигни како ѡнѡму кои има имати поМгниу ѿ Свиехъ

⁷ Уз текст пророка Исаије овде је додато нешто што би се могло протумачити: *йослату себи на радостї*, није установљено одакле је навод, ни да ли је навод.

душа карстианскиехъ а господинъ бискупъ бѡсански гѡсподинъ антунъ
Матковѣиъ хоѣе и бѡллие казати пѡтребѣ пука вашега кога Молимѡ да на
име наше буде целивати Свете ноге и с ѡвиезиемъ ѡстаеМо Молећи бога за
узвишение и напредакъ ваше Светигне ѿ коие жудимѡ благѡс[л]ѡвъ бѡжи.

*A di detto io Natal di Lasalla, nobil di Rag[us]a afermo quanto di sopra
Иѡ Матѡѡ афермѡ коме у сѡпра⁸*

A di det[ti]o io Crystoforus di Ioanis afirmo come di sopra, manum propria

Иа Тома Майѣиевиѣ целивамъ свѣѣе ноге и ѣиѣам⁹ како ѡд зеѣера

Иа Адуиа Уаѡсалиѣ целива свѣте ноге и питама колико згара

Иа Гизура Никѡлиѣ целивамъ свѣте ноге и питама како ѡд изгара

Иа Раѡсав Матковѣиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Виѡенѡѡ Михаиловиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

A di detto io Florio di Bernardo Jellich afermo quanto di sopra

A di detto io Mavro Dinico bascando gli santi piedi domando quanto di sopra

A di detto io Stefano di Jacobi bascando gli santi piedi domando quanto di sopra

Ad di detto Nicola di Florio bascando gli santi piedi domando quanto di sopra

Иа Ђуро Никѡлиѣ целевимъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Никола Павловиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Илиа Владушиѣ целивамъ ноге свѣте и питама колико ѡд изгара

Иа Томас Петровѣиѣ целивамъ ноге и питама колико ѡд изгара

[Лист 2, предња страна]

Иа Иаков Павловиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Стѣпан Мартиновѣиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Стѣпан Паскиевѣиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Павѡ Ђурѣевѣиѣ целивамъ свѣте нѡге и питама колико ѡд изгара

Io Giorgi di Dimitrij bascando gli piedi santi e domando quanto di sopra

Иа Ђура Матиевиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

Иа Мартинъ Никѡлиѣ целивамъ свѣте ноге и питама колико ѡд изгара

*Наречени ѡ Маринъ Иванѡвиѣ Дубровчанинъ афермавамо гѡргне
писмѡ целиваѡуѣи свѣте ноге и питама колико ѿ згара.*

[Лист 2, полеђина]

*ПрисветѡМу Госпѡдину Гну нашему ѡцу и пастиру Свете царкве
напи Гаргуру XIII*

Оригинални текст написа преписан савременом ћирилицом:

[Лист 1, предња страна]

Језус и Марија на 6. фревару у Темишвару 1582.

Свѣѣи Оче,

*По умѣнену ѣоклоњењу и ѣѡ девоѣу целивању нога Свѣѣиѣјех, ѣоклон и
мир у Госпѡдину наѣему Језусу ѡѣи свѣјех нас вјерниѣјех и ѣѡднижениѣјех своје
Свѣѣиѣње ѣѣрѣѡваѡа, који ѣѣрибивамо у ѣраду Темишвару.*

*А ѣѡѣѡм ѣѡѡа давамо на знање Свѣѣиѣѣи Ваѡѡѡј како ѡве дни минуѣе дође
ѡвдје к нама ѣѡчѣѡвани у Исукрѣѣу ѣѡсѣѡдин Бѡниѡѡациѡ, бискуѣи сѣѡѣѡски,*

⁸ Рашчитано само делимично.

⁹ Ова необична реч у латинској варијанти гласи: *reto*, то јест *молим*.

у име Свеїѡга Присїѡлија, а оїѡ Ваще Свеїиње ѡслан, који Госїодар веома обесели не само нас, ма васколик ѡук крсиїјански, и не само у овоме мјесїу, ма ѡ свијех осїалијех мјесїијех оїѡ ове земље, будући донио обилне милосїи и дарове духовне оїѡ своје Свеїиње, и ѡoliko обесели и разгѡвори многи ѡук духовнијем начином на ѡаки начин, да могаху ѡјевати с истином заједно с ѡуком жидовскијем: Доминус висїиавиї ѡлебем суам и с Изаїјом ѡрококом: Поїулус кви амбулабаї ин ѡнебрис видиї лучем сиви мисам а суа беаїиїудине.

Ма о име заїиїо веселије наще и свега ѡука је се обраїило у сузе и у ѡлач велики, будући речени Госїодин бискуї и висїиавиїур ваще Свеїиње ѡриминоу и[з] живоїа бремениїѡга ѡѡао на вјечни, а нас осїави сирѡїе без разгѡвора, који уфахомо оїѡ Ваще Свеїиње ѡ ѡегову Госїѡциїву на ѡуно ѡримїиї, навлациїиїѡ јере бјеще обрекао ѡуку и овчицам Ваще Свеїиње да им имаще ѡрѡидјетиї ѡасїире духовне, навлациїиїѡ да у свој овој земљи, ѡочамци оїѡ Дунава до Ердеља, не находи се веће негѡли један оїѡац Цркве Римске, који сїѡји овди међу нами у Темшвару, ѡо имену ѡочїѡвани оїѡац фра Доминик Ђурђевић, Дубровчанин, реда Свеїѡга Доминика, оїѡац вриједан ѡoliko у живоїу колико у разуму, који не ѡресїаје, ѡoliko у ѡредиках колико у дисїуїах, ѡрѡзѡниїи неїријаїеље Свеїе вјере; и од два гѡдициїа овамо је се обраїило Свеїѡј Маїтери Цркви јерейичке дјече међу мушко и женско дванајес, који је један дио крсиїисїо у свеце Божиїње а осїале како када дохођаху. Јучера, који би дан ѡетиї овога мјесеца, ѡримисмо једнога јерейика калвинисїу ѡо имену Гацїар, и ѡублико, ѡрид враїи оїѡ цркве је се оїпрекао свијех ерора које јесї држао ѡо бријеме минуїо, у руках ѡочїѡванога Гна бискуїа босанскога Анїуна Маїковића и оїѡ ѡега јес био оїдријешен оїѡ ѡроклейија. Такођер и оїѡ Србаља оїѡ лани јесу дошле ѡри жене и један чѡвјек.

Сада има знаїи

[Лист 1, полеђина]

Ваща Свеїиња како, будући видио речени Госїодин бискуї ѡѡїребу духовну оїѡ Ващијех оваца, коју ѡрїе ради јере не имају ѡасїира духовнијех, бјеще оїлучио с ѡмоћију и с милосїију Ваще Свеїиње учиниїи: изаварли једну скулу оїѡ ѡеколико дјечице, који би ѡаке били редовници и ѡасїири духовни оїѡ оваца Језусѡвијех и Ваще Свеїиње, која сївар, ако буде учињена, с ѡмоћију Госїодина Бога до мало бремена не би се знало овијезијех јерейика, неїријаїеља Божијех и Свеїе Цркве, а Вацїѡј Свеїињи Праведни Плаїац хоће даїи вјечну ѡлаїу на небу. И сада речени оїѡац нацї ѡредикалац учи ѡеколико дјече али ниједан не може скуле сврциїи, ради убоцїїва велика, ма како дођу на еїа да могу крух добиваїи, ѡако скулу и ѡусїе, ѡер иду гди могу храну добиваїи.

Ово јесмо кїїјели очїѡваїи Вацїѡј Свеїињи, како оному који има маїи ѡмњу оїѡ свијех душа крсиїјанскијех, а Госїодин бискуї босански, Госїодин Анїун Маїковић, хоће и боље казати ѡѡїребе ѡука ващега, кога молимо да на име наще буде целиваїи Свеїе ноге.

И с овијезијем осїајемо молећи Бога за узвищєње и најредак Ваще Свеїиње, оїѡ које жудимо благос[л]ов Бож[ї]и.

[следе потписи]

[Лист 2, предња страна]

[следе наставак потписа]

[Лист 2, полеђина]

Присвѣйтому Госіюдину Г[осіюди]ну на^цѣму оцу и ѿасіиру Свеіѣ цркве ѿаѿиу Грѣуру XIII.

Сажетак на латинском језику.

[...] christianos mercatos habitantium in Temisvar lingua serviana datus ibidem die 6. Februarii 1582. quibus significant S[ancitati] Suae adventum D[ominii] Bonifacii Ep[iscop]i Stagen[si] Visitoris Ap[ostol]ici ac gaudium quo o[mn]es perfusi sunt sed quod illud in maerorem o[mn]ium ob mortem eiusdem Ep[iscop]i et Visitoris conversum est; se destitutis omninoque eo quod ab illo sibi pastor promissus fuerat, cum per omnem eam regionem a Danubio Erdelium usque nullus reperiat Eccl[esi]ae Romanae Religiosus, praeter unum Fra Dominicum Giur[g]ievics ord. praed. Ragusinum cum eis habitantem quem dicunt vitae integritate et scientia admodum insignem, qui praedicationibus et disputationibus inimicos fidei persequi non cessat, adeo ut duodecim haereticos filii, et quatuor alii serviani ad fidem Cath[oli]cam redierint, et quidam haereticus Calvinista, qui a D. Ant. ep[iscop]i abiuratis publice haeresibus reconciliatus est.

Dicunt necesse esse ibi scholam puerum quam eum ipsis ob paupertatem impossibile sit eam sustentare, idem Visitor promiserat auxilio S^{vis}. S. ibi instituere, ut inde praedirent sacerdotes Cath[oli]ci ad euellendas haereses, et cath[oli]cam veritatem tuendam, quod significant S^{vi}. S. si remittentes D. Ant. Ep[iscop]o Bosen[si] qui necessitates eos referet S^{vi}. S. et eos nomine eius pedes osculabitur, pro cuius salute orantes, ab ea heredici petunt.

Adest versio Latina interprete

a Simone Can[oni]ci [...]

Закључак. Из писма произлази да су у граду тада живели и хришћани католици, углавном трговци, о којима се не може закључити да ли су спадали у сталне житеље града на Бегеју или су се ту повремено пословно бавили. Духовно их је збрињавао свештеник редовник доминиканац, који је имао надлежност над широким подручјем („от Дунава до Ерделла“). Није сасвим јасно да ли су имали цркву. При уласку аустријске војске 1716. године није поменута католичка црква, ипак 1582. као да су имали некакву богомољу, јер се калвин Гашпар одрекао своје пређашње вероисповести пред црквеним вратима („прид врати от царкве“). Иако се жале на тешкоће у погледу духовног живота, то се може приписати једино чињеници да нису имали више духовних пастира, а сви су изгледи да им Турци, бар у верском погледу, нису чинили сметње. Они су могли одржавати везу с римским престолом, могли су се дописивати, примати посете чак и високих црквених достојанственика, могли су своје обреде обављати јавно („публико“), могли су не само проповедати своју вероисповест и спорити се („толико у предиках, колико у диспутах“), преобраћати иноверце у католицизам, оснивати школе, него и прогонити непријатеље католичке вероисповести („неприателле Свете виере“), мада се та тврдња може узети као метафора и хипербола, јер је потпуно изван памети да су прогонили муслимане, који су свакако могли бити

сврстани међу непријатеље хришћанства, па, дакле, и католицизма. Истина је да се са овога временског одстојања не може јасно појмити колико оних 17 преобраћених, од чега 12 деце, и то током две године, значе за тадање становништво Темишвара и кога све представљају, односно, пошто православце и калвине помиње посебно, остаје непознаница ко су била јеретичка деца.

Ипак, овакав коментар треба прихватити као ограничено важећ, јер ако је тако било 1582. године, три деценије по уласку Турака у Темишвар, не може се извући закључак да се такво стање одржало током целокупне турске владавине.

UN DOCUMENT DESPRE TIMIȘOARA SECOLULUI AL XVI-LEA

Stevan Bugarski

Rezumat

În lucrare este redat și comentat textul unei scrisori adresate de către comercianții timișoreni de religie catolică papei Grigore al XIII-lea, informându-l despre activitatea comunității catolice, despre nevoile și dificultățile acesteia. Scrisoarea se păstrează la Arhivele Secrete ale Vaticanului. Limba cu care este scrisă scrisoarea, cât și semnăturile relevă faptul că este vorba despre persoane originare din litoralul adriatic, mai precis din Dalmația, predominant din Dubrovnik. Scrisoarea a fost redactată de către Marin Ivanović din Dubrovnik, caligrafic, cu înflorituri, folosind grafia chirilică a acelor vremuri, chiar și în pasajele în limba latină din *Sfânta Scriptură*. Scrisoarea este datată cu 6 februarie 1582, fiind semnată de 24 de persoane.

Din scrisoare reies date necunoscute despre Timișoara sub ocupație turcă, care a durat între 1552 și 1716. Pe lângă informațiile deja cunoscute cum că la intrarea armatei austriece în oraș după capitularea garnizoanei otomane la 1716 au fost găsite mai multe moschei transformate din biserici creștine, cât și o biserică ortodoxă cu reședința episcopală, aflăm ca în 1582 a existat și o comunitate catolică cu un singur preot alocat unui areal mai larg din Banat, că aceasta a activa public, primea vizitele episcopilor catolici, ținea legătura cu Roma, avea lăcaș de cult, școală, propovăduia religia proprie, convertind la catolicism nu doar ereticii, ci și ortodocșii sârbi. Ar rămâne de cercetat cât timp a durat această stare, având în vedere că datele provin de la sfârșitul deceniului al treilea după instaurarea stăpânirii turcești în Timișoara.

Pe lângă valoarea istorică intrinsecă, scrisoarea din 1582 poate fi considerată și ca un model al limbii, scrisului și stilului din acea vreme.

A DOCUMENT ABOUT THE 16TH CENTURY TIMIȘOARA

Stevan Bugarski

Summary

The article reproduces with additional comments the text of a letter sent by the catholic merchants from Timișoara to Pope Gregory the 13th, informing him about the activity of the Catholic community, about their needs and difficulties. The letter is kept in the Secret Archives of the Vatican. The language used in this letter as well as the signatures denotes

that the authors were originally from the Adriatic Coast, from Dalmatia, mainly from Dubrovnik. It was written by Marin Ivanović from Dubrovnik, in a calligraphic manner, with a decorated handwriting, using the Cyrillic script from that time, even for the Latin passages from the *Holy Scriptures*. It is dated February the 6th, 1582 and is signed by 24 persons.

The letter uncovers unknown facts about Timișoara under Turkish rule, which span from 1552 to 1716. Along with the already known fact that when the Austrian army entered the city after the capitulation of the Ottoman garrison in 1716 there were several mosques transformed from Christian churches as well as one Orthodox church with the bishop's residence, it is uncovered that in 1582 in the city there was also a Catholic community with a single priest responsible for a large area in Banat, that this community was publicly active, received visits from Catholic bishops, maintained ties with Rome, had its worship place, kept a school, preached its confession, and even converted not only heretics but also Orthodox Serbs to Catholicism. It is yet to be established how long did all this last, considering that the information comes from the third decade after the Turkish rule was established in Timișoara.

Apart from his historical value, the letter from 1582 can be considered also as a linguistic, scriptical and stylistic model from those times.

Зоран Марков

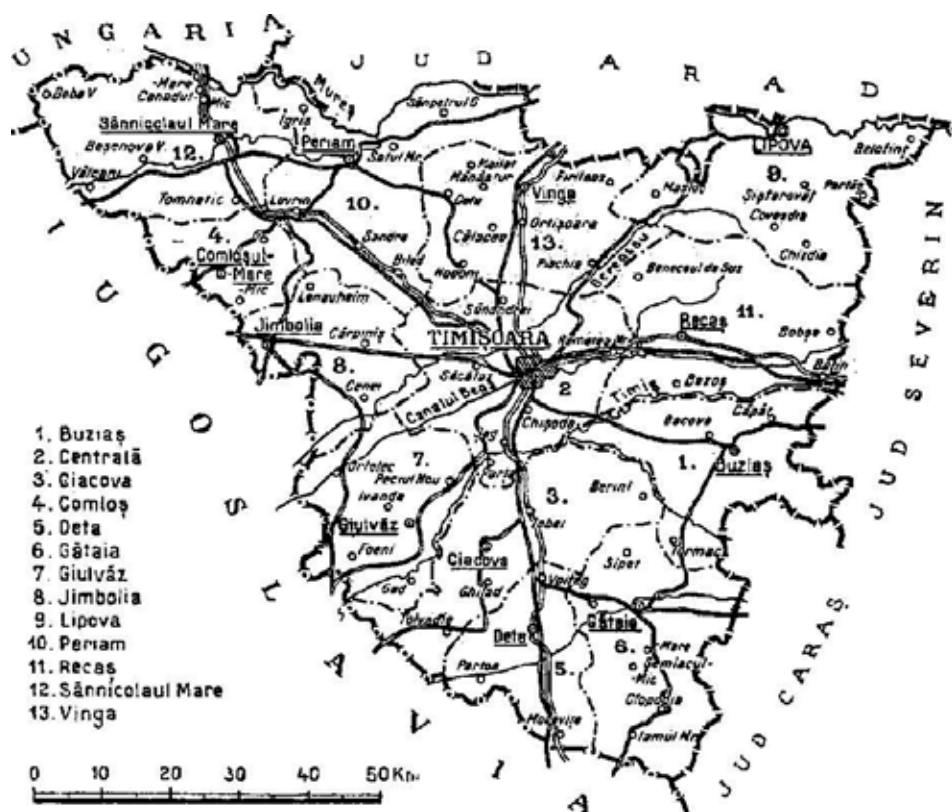
**ВОЈСКА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ У СЕОСКИМ
ОПШТИНАМА ТАМИШ-ТОРОНТАЛСКЕ ЖУПАНИЈЕ
РУМУНСКОГ ДЕЛА БАНАТА 1918–1919.
ПОДАЦИ ИЗ МУЗЕЈСКО-ИСТОРИЈСКОГ ФОНДА
„НИКОЛАЈЕ ИЛИЈЕШИУ“**

САЖЕТАК: У општем контексту, након Београдске војне конвенције од 13. новембра 1918. године, војска Краљевине Србије, у својству победника у Великом рату и представника Антанте, запосела је Банат. Стање у време провизоријума у румунском делу Баната, посебно у сеоским областима, када је на терену боравила војска Србије, релативно је мало истраживано и мало познато у историографији. Народни музеј Баната у Темишвару поседује у својим збиркама документарни извор који нам пружа какву-такву слику тога времена, односно времена 1918–1919. године: године 1934. предузето је истраживање на основу упитника. Одговори су разнолики, субјективни и, дакако, приближни, сачињени након две деценије од догађаја. Ипак упитници пружају представу и о стању 1918–1919. године, и о онима који су их захтевали и о онима који су их попуњавали. У раду су наведени у оригиналу и у верном преводу на српски језик.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војска Краљевине Србије, румунски Банат, Тамиш-торонталска жупанија, Први светски рат, музејски фонд „Николаје Илијешу“, збирка Народног музеја Баната.

На крају Светског рата 1914–1918. године политичко-административна ситуација Баната као покрајине била је изузетно компликована, с обзиром на то да су и Србија и Румунија испољавале првенство о заузимању ове аустроугарске територије. Поврх тога, Мађари и Немци у покрајини, у нимало занемарљивом броју, изјашњавали су се за опстанак у новоформираној мађарској држави или за проглашавање независне банатске републике. У овом општем контексту, након Београдске војне конвенције од 13. новембра 1918. године, војска Краљевине Србије, у својству победника у Великом рату и представника Антанте, запосела је Банат.

Стање у време провизоријума у румунском делу Баната, посебно у сеоским областима, када је на терену боравила војска Србије, релативно је мало истраживано и мало познато у историографији. Народни музеј Баната у Темишвару поседује у својим збиркама документарни извор који нам пружа какву-такву слику тога времена, односно времена 1918–1919. године.

У оквиру архивске збирке Музеја чувају се два документарна фонда састављена у међуратном периоду, веома значајна за општу литературу која се односи на сеоски део румунског Баната.

Први фонд, из 1928. године, настао на иницијативу Јоакима Милоје, тадашњег директора Банатског музеја у Темишвару, садржи свега 823 документа и обухвата одговоре банатских општина на историјско-археолошки упитник. Упитник који је саставио Јоаким Милоја и упутио општинама у румунском делу Баната садржи 43 питања, груписана у осам области интересовања (општина, црква, школа, културна удружења, антиквитети, етнографија, фотографије и старе слике). Фонд води порекло из старе музејске збирке и регистрован је у четвртој књизи инвентара, у Историјском одељењу музеја, током 1989. године.¹

Други фонд, који је 1934. године припремио Николаје Илијешу, заснива се, као и претходни, на упитницима упућеним банатским општинама, али за разлику од Милојевог фонда, упитник Илијешуа углавном се фокусира

¹ Музејски записник бр. 4/III Народног музеја Баната у Темишвару, Историјска збирка музеја, стр. 97, инвентарски бр. 21823.

Улазак српске војске у Темишвар, 17. новембра 1918. године

на проблематику везану за Први светски рат и румунску Велику народну скупштину 1. децембра 1918. године у Алба Јулији. Николаје Илијешиу (1890–1963) радио је као свештеник и као професор историје и географије у темишварској Гимназији „Константин Дијаконовић Лога“. Као пензионисани наставник био је запослен у јавној библиотеци у Темишвару, где је радио на каталогизацији и записивању књига. Као члан Националне сељачке странке, изабран је у Посланички дом, а затим и у Сенат румунског парламента (између 1928. и 1933. године). Од 1928. до 1929. године био је члан руководећег одбора Историјског и археолошког друштва у Темишвару.² Илијешиуов упитник упућен банатским селима у румунском Банату обухвата 14 питања, а најзначајнија тачка у проблематици нашег истраживања је под бр. 10:

Од када до када је истрајала српска окупација? Како су се Срби понашали у оштини? (бајине, реквизиције, бруталности, индустрирања, дејоршације, итд.).

Целокупни документарни фонд откупљен је од госпође Елисабете Илијешиу, у априлу 1966. године, за 17.500 леја. Данас се тај историјски фонд под називом „Николаје Илијешиу“ чува у оригиналу, у рукопису, у збиркама Народног музеја Баната у Темишвару, у следећем саставу:

² Zoran Marcov, „Comuna Variaș reflectată în colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara”, *Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de câmpie*, 8, Темишвар 2014, стр. 25, фуснота 34.

А. *Ойциџа истџориџа Банайџа*, књига, поглавља I–VII, л. 1–775, инвентарски број 6880³;

Б. 1. *Свеске – бивџа међурайџна жуџиџаниџа Караш*, свеске I–III, л. 1–467, инвентарски број 6881;⁴

Б. 2. *Свеске – бивџа међурайџна жуџиџаниџа Тамиџ-Торонџал*⁵, свеске I–IV, л. 1–713, инвентарски број 6882;⁶

Б. 3. *Фасџикле – бивџа међурайџна жуџиџаниџа Северин*, 5 повеза, инвентарски број 6883;⁷

Рукоџиси везани за истџориџу Банайџа у 14 фасџикли, инвентарски број 6884.⁸

Грађу за жупаниџе Караш и Тамиш-Торонтал обрадио је већ Николаџе Илиџеџиу и она се чува у свескама са прекуџаним текстом. Од грађе Северинског округа, у музеџској збирци чувају се оригинални одговори на упитник.

Упитнике су попуџнили челници или интелектуалци опџтина у време од 1934. до 1935. године. Ипак они су стилски неуџедначени и небрижљиви: појмови Срби, српска воџска и воџска Србиџе смеђују се без икаквог реда и потребе; појам Србиџа и Југославиџа такође се бркају, јер се проџектује тренутно стање на прошлост; 1934. године није постоџала Србиџа, него Југославиџа, а 1918/1919. није постоџала Југославиџа, него Србиџа итд.

Када сада, након око 75 година, приступамо прегледу и обелодаџивању затеченога музеџског фонда, морамо опрезно разматрати тачност и веродостојност података. Пре свега треба имати у виду да је Илиџеџиуов упитник састављен и попуђаван од 1934. до 1935. године, дакле скоро две децениџе након догађаја које истражује. Противно сваком правилу, у самом питању сугерисани су и одговори, и то само негативни. Даље, упитнике су попуђавали углавном бележници, свештеници, учитељи и други интелектуалци, који у време догађаја и нису сви били у месту, да би нешто објективно памтили. Велики део података заснива се на казивањима, на сећањима мештана, на субјективној усменој историји. Упитник је усмерен да илуструје стање румунске националности у покрајини за време Светског рата и у време Велике народне скупџштине од 1. децембра 1918. године у Алба Јулиџи, па се осећа извесна пристрасност код особе која је састављала упитник, а махом и код оних који су га попуђавали, ако ни по чему другом, а оно што је привремени боравак воџске Краљевине Србиџе по наређењу Антанте назван окупаџиџом.

³ Музеџски Записник бр. 4/1 Народног музеџа Баната у Темишвару, Историџска збирка музеџа, стр. 660, инвентарски бр. 6880.

⁴ Исто, стр. 661, инвентарски бр. 6881.

⁵ Међуратни округ Тамиш-Торонтал, који се формирао од остатака некадашњих аустроугарских жупаниџа Тамиша и Торонтала, настао је након припојења Баната Краљевини Румуниџи, 1919. године, и дефинисан је законом за административно уџедињење 1925. године. У том је периоду Тамиш-торонталски округ обухватао свега 243 сеоске опџштине, груписане у 10, а затим у 13 срезова. Према географском положају, округ се граничио на југозападу са Србиџом, на северу са реком Моришем, а на истоку са окрузима Карашем и Северином, на линији Липова–Бузјаш–Гатаџа.

⁶ Музеџски Записник бр. 4/1 Народног музеџа Баната у Темишвару, Историџска збирка музеџа, стр. 661, инвентарски бр. 6882.

⁷ Исто, стр. 661, инвентарски бр. 6883.

⁸ Исто, стр. 661, инвентарски бр. 6884.

Одговори нису примљени из свих места у која је упућен упитник.

У општинама где је Румуна било у мањем броју обим података је знатно сиромашнији. У општинама насељеним већинским нерумунским становништвом (Билед, Бугарска Колонија, Карањ, Ленаухајм, Либлинг, Перјамош, Шандра итд.), подаци о поступцима војске Србије су ретки или сасвим изостају.

Што се тиче насеља са већинским српским становништвом, подаци о присуству војске Србије у већини случајева недостају (Варјаш, Велики Семпетар, Кетфел, Наћфала, Немет, Петрово Село, Рудна, Сока, Станчево, Фенлак, Чанад, Ченеј итд.); једино се у случају села Дињаша и Српског Семартона помиње да се војска Србије добро понашала са становницима општине.

Својерсна је ситуација у општинама са мешовитим румунско-српским становништвом. На пример, у Кнезу се становници румунске националности туже да су страдали (багинања, реквизиције), док су Срби били остављени на миру. Слично је у Чакову и Вењу, где је чак дошло до сукоба између двеју националности.

Предмет у погледу којег упитник јесте изричит добио је нарочито строге одговоре у вези са понашањем војске. Чињеница је да су Срби тада били директно заинтересовани да се Банат у целини припоји Србији, а исто тако су Румуни били директно заинтересовани да се Банат у целини припоји Румунији. Из перспективе румунског националног покрета војска Србије је осуђивана што је свом снагом покушавала да спречи одлазак румунских делегата на Велику народну скупштину у Алба Јулији и да угуши прорумунске покрете.

Ипак, у осам упитника изричито стоји да са српском војском није било никаквих инцидената. Можда би овде требало додати целокупни или бар највећи број оних 111 општина које нису одговориле. Упитник је сугерисао, да не кажемо наметао, само негативне одговоре, па је разумно претпоставити да их нису дале општине које такве одговоре нису имале.

Већина оптужби за злостављање румунског становништва обично се односи на сеоске националне прваке (свештенике, бележнике, учитеље, гардисте итд.). Они су подстрекавали румунски национални дух, а било је време провизоријума, када се тек очекивало решење из Версаја, и војска је имала задатак да одржава ред. Према примљеним одговорима веома је тешко рећи да ли је већина румунског становништва, дакле сем вођа националног покрета, долазила у сукобе националног карактера са српском војском.

Посебан проблем који је наглашен у упитнику, па се, наравно, јавља и у одговорима, јесте реквизиција коју је спроводила војска Србије. Мало је оптужби на рачун инцидената, редовних реквизиција и насилног понашања у почетној фази провизоријума; десет попуњених упитника чак је изричито да у почетку није било никаквих инцидената. Бројне су пак оптужбе за инциденте, реквизиције и насилно понашање војске приликом повлачења у лето 1919. године. Наводе се бројке одузетих животиња, и то у огромним количинама: 3867 наведених грла (коња 973 из 19 села, волова и крава 1338 из 20 села, стоке под општим називом, без назнаке да ли су коњи или волови, 1531 из 17 села, оваца 25 из једног села), на шта треба додати и бројке скривене под изразима: многе, многобројне итд., а изричито се тврди да није пружено никакво обештећење, па ни докуменат којим би се тврдња могла проверити.

Навођење округлих и приближних бројки (50, 100, више од... итд.) сасвим је објашњиво након дугога временског раздобља, али повећава субјективност и несигурност података.

Ипак, независно од статистичких бројки, од чињенице да ли су тачне, веће или мање од стварних, тврдње о ексцесима из 102 насељена места морају бити узете у обзир. Највише ексцеса помиње се, како је формулисано, при повлачењу, при одласку, при напуштању места, и то су највећим делом биле реквизиције, а хаотичност којом су, бар према тврдњи у одговорима, спроведене, у великој журби, пред самим повлачењем, може бити поуздан доказ да то није рађено по налогу Војне команде, него по самовољи појединих нижих војних старешина и војника на терену.

Даље, судећи према постојећим одговорима, реквизиције су спровођене малтене у свим селима где је војска боравила, изузев оних са већинским српским становништвом, али се такође назире да су спроведене већином над великим поседницима (који су, рецимо, поседовали вршалице), над државном имовином и у мањој мери над редовним сељачким слојем становништва. Најчешће су одузимани крупна стока и коњи, али и храна и покретна добра.

Но ако и оставимо по страни реквизиције, највећу и најчешћу оптужбу на рачун војске Србије, морамо напоменути чињеницу да фонд „Николаје Илијешу“ за бившу међуратну жупанију Тамиш-Торонтал не помиње било какав тежак инцидент, који би имао српску војску у првом плану, рецимо, смртне казне, стрељања или ратне злочине. То је потпуно супротно стању из периода пре доласка војске Краљевине Србије, када су аустроугарска жандармерија и мађарска национална гарда деловале најбруталније, обављале погубљења и починиле ратне злочине, посебно против румунског становништва, што недвосмислено произлази из истога фонда, односно упитника, у одговорима под тачкама 3, 7 и 9.⁹

У наставку ћемо изнети засебно информације за сваку бившу сеоску општину Тамиш-торонталске жупаније, онако како су записане у Илијешуиновом фонду. Има одговора из 237 сеоских општина.

Наводе се подаци следећим редоследом:

Локација општине у Илијешуиновом фонду (свеска/лист); Назив општине; Рубрика Српска војна окупација у општини у периоду новембар 1918. – август 1919. Подаци се без измене преписују из оригинала, а додаје се превод на српски језик.

I/1-5, Alioș (Алиош)

La venirea sârbilor în Alioș, garda națională română funcționează mai departe, paralel cu patrula de soldați sârbi. Sârbii la începutul ocupației s-au purtat bine cu populația comunei, concludând la menținerea liniștei în deplină armonie cu Pavel Pascu, comandantul gărzii române. Numai în ziua plecării au voit să ducă cu ei toate vitele locuitorilor. Subnotarul Gligor Sili, prinzând de veste, s-a urcat în turnul bisericii, trăgând salve de carabină și înștiințând populația de cele ce se pregătesc. Patrula de sârbi văzându-se în pericol a luat-o la fugă.

⁹ Исто, стр. 661, инвентарски бр. 6882.

[Превод:] Након доласка српске војске у Алиош, румунска национална гарда је наставила да делује наредо са патролирањем српских војника. На почетку окупације Срби су се добро понашали према становништву општине, сарађујући. Ради очувања мира, сарађивали су у потпуној слози са Павелом Паскуом, командантом румунске националне гарде. Једино на дан свога одласка, покушали су да узму сву стоку мештана. Дознавши, подбележник Глигор Сили попео се у црквени торањ и пуцао из карабина, обавештавајући становништво о оном што му се спрема. Увидевши да се налази у опасности, српска патрола је побегла.

I/8-11, Babşa (Бабша)

Осупаţiunea sârbească s-a scurs fără nici o neplăcere pentru popor.

[Превод:] Српска окупација протекла је без икаквих непријатности по народ.

I/12-13, Vasova (Бакова)

Armata sârbească a intrat în comună la 17 noiembrie 1918 și a stat până la 20 iulie 1919. La plecare sârbii au luat 40 cai și 25 vaci, fără nici o despăgubire.

[Превод:] Српска војска ушла је у општину 17. новембра 1918. и боравила је до 20. јула 1919. На поласку, Срби су узели 40 коња и 25 крава, без икаквог обештећења.

I/14-17, Banloc (Банлок)

Comuna fiind la 1 decembrie 1918 sub ocupație sârbească, la Adunarea de la Alba Iulia n-a putut lua parte nimeni. Dealtcum sârbii s-au purtat cât se poate de brutal cu populația. Intelectualii comunei au fost maltratați, târâți pe la Primărie și ținuti mai multe zile arestați. La retragere au luat cu ei mai multe vite și 2 garnituri mașini și batoze de treierat.

[Превод:] Пошто је општина била под српском окупацијом 1. децембра 1918. године, нико није могао учествовати на Скупштини у Алба Јулији. Иначе, Срби су се понашали колико год се могло брутално са становништвом. Интелектуалци из места били су злостављани, одвођени у општинску зграду, и држани заточени више дана. Приликом повлачења, Срби су са собом узели већи број говеда и две машине и вршалице.

I/18-20, Bazoş (Базош)

Sârbii țin ocupată comuna până la 20 iulie 1919. La început s-au purtat omește, n-au bătut pe nimeni, nici n-au rechiziționat nimic, căci locuitorii au mânat turmele de vite departe de sat. Sârbii au cerut alimente, vite, iar notarul comunei, Alexa Kiss, pentru a salva populația de șicane a dat sârbilor din banii săi proprii suma de 20.000 coroane. Deși sârbii n-au admis ca cineva din comună să meargă la Alba Iulia, totuși participă pe ascuns câțiva delegați. Sârbii, aflând de participarea acestora la Adunarea de la Alba Iulia, caută să se răzbune asupra comunei. În 30 ianuarie 1919 scot din biserică pe preotul Iosif Petru, pe învățătorii Aurel Bădescu și Dimitrie Țigu, îi duc la Primărie pentru a-i forța să spună unde se află în comună "arme ascunse". Numai după multe intervenții și proteste, scapă cei trei deținuți. Preotul mai are

multe neplăceri din cauză că ocrotise în casa sa pe preotul Traian Golumba din Moșnița, fugit din satul său de groaza sârbilor. Pentru acest fapt și pentru a declara "armele ascunse", preotul e ridicat de sârbi și trimis la Belgrad. Plecarea preotului spre Belgrad s-a petrecut în mijlocul celor mai triste scene. Poporul plângea păstorul. Sosind la Bucovăț și intrând în vorbă cu un locotenent sârb, acesta i-a spus că dacă vrea să fie liber să-i dea 2.000 coroane. Târgul făcut, preotul se întoarce acasă. Bazoșul era sub trei stăpâniri. O parte, unde era casa preotului, aparține Serbiei, o parte unde e biserica era zonă neutră, iar cealaltă parte era în România.

[Превод:] Срби држе место под окупацијом до 20. јула 1919. У почетку су се хумано понашали према становницима општине, никога нису батинали, нити су спроводили реквизиције, јер су становници терали своју стоку далеко од села. Срби су искали хране и стоке, па је сеоски бележник Алекса Киш, да би спасао народ неприлика, дао окупаторима од свога сопственог новца своту од 20.000 круна. Иако Срби нису дозволили да когод из места оде у Алба Јулију, тамо је тајно учествовало неколико делегата. Сазнавши о њиховом учешћу на Скупштини у Алба Јулији, Срби су покушали да се освете становницима општине. Дана 30. јануара 1919. извели су из цркве свештеника Јосифа Петруа, учитеље Аурела Бадескуа и Димитрија Цигуа, и одвели их у зграду општине, како би их натерали да признају где се у месту налази „скривено оружје“. Тек након многобројних интервенција и протеста, тројица затвореника су ослобођена. Свештеник је и имао много проблема, јер је у својој кући штитио Трајана Голумбу, румунског свештеника из Мошнице, који је побегао из свог села од грозде Срба. Из тог разлога, а и да би одао где је „скривено оружје“, Срби су ухапсили свештеника Јосифа Петруа и отпремили га у Београд. Одлазак свештеника у Београд одвијао се као низ тужних сцена. Народ је жалио свога пастира. Када је стигао у Буковац, свештеник је ступио у разговор са једним српским поручником, који му је понудио слободу за 2000 круна. Плативши, свештеник се вратио кући. Општина Базош била је под три власти. Један део, где се налазила свештеникова кућа, припадао је Србији, подручје где се налазила црква било је неутрална зона, а остали део био је у Румунији.

I/21–23, Bărăteaz (Баратеаз)

Sârbii, la retragere, au rechiziționat vitele și au bătut pe mai mulți locuitori.

[Превод:] Срби су приликом повлачења узимали стоку и претукли више мештана.

I/24–28, Beba Veche (Стара Беба)

Ocupațiunea sârbească a ținut până la 1924. În acest an făcându-se unele rectificări de graniță, Beba Veche trece la România.

[Превод:] Српска окупација трајала је до 1924. године. Те године спроведене су граничне корекције, па је Стара Беба припојена Румунији.

I/29–31, Becicherecu Mic (Мали Бечкерек)

Ocupațiunea sârbească a lăsat în comună multe amintiri triste, ca bătăi, maltratări și rechiziții.

[Превод:] Српска окупација оставила је у општини много тужних успомена, као батинања, злостављања и реквизиције.

I/32–34, Belinț (Белинц)

Оскупањена сârбеасcă n-a lăsat în comună urme de nemulțumire. Sârbii s-au purtat destul de bine cu populația.

[Превод:] Српска окупација није оставила у општини трагове незадовољства. Срби су се доста добро понашали према становништву.

I/35–37, Belotinț (Белотинц)

Comuna fiind izolată de centre mai importante n-a fost ocupată de armata sârбеасcă.

[Превод:] Пошто је општина доста изолована од значајнијих места, српска војска је није заузела.

I/38–40, Bencescu de Jos (Бенчеку де Жос)

Оскупањена сârбеасcă s-a manifestat prin rechiziții atât de severe, încât oamenii s-au organizat în grupuri, pe străzi, provăzuți cu furci, topoare, securi pentru a-și apăra avutul. Norocul a fost că tocmai atunci când tensiunea între locuitori și armata sârбеасcă ajunsese la culme, trupele române ocupă comuna din care sârbii se retrag, fără prada sperată.

[Превод:] Српска окупација је спроводила тако строге реквизиције да су се људи организовали у групе, по улицама, опремљени вилама и секирама, како би бранили своју имовину. На срећу, када је напетост између народа и српске војске достигла врхунац, румунске јединице су заузеле општину, па су се Срби повукли без жељеног плена.

I/41–43, Bencescu de Sus (Бенчеку де Сус)

Bencescu de Sus n-a fost ocupat de sârbi.

[Превод:] Срби нису заузели Бенчеку де Сус.

I/46–49, Beregsăul Mare (Велики Берексов)

Garda națională română funcționează până la venirea sârbilor în comună.

[Превод:] Румунска национална гарда деловала је у селу све до доласка Срба.

I/53–54, Berini (Беринь)

Sârbii la retragere au dus cu ei 93 vite mari.

[Превод:] Приликом повлачења, Срби су одвели 93 велика говеда.

I/62–64, Birda (Бирда)

În timpul cât a ținut ocupația sârбă, preotul ortodox Ioan Mărgineanțu a fost internat și purtat prin diferite orașe din Serbia și numai la 6 februarie 1919 s-a reîntors în comună.

[Превод:] Током српске окупације православни свештеник Јоан Марђинеанцу био је интерниран у разне српске градове, па се тек 6. фебруара 1919. вратио у место.

I/65–68, Vlaјova (Блајова)

Осупаџионеа сârбеасcă а адус мултă јале. Ла ретрагере ау луат де ла фиекаре нумăр де касă цате ун沧, о vaca ori un bou. Proprietarului Wettel s-au luat toate vitele și întreg inventarul, drept răzbunare că acesta, la adunarea de la Lugoј, unde а luat parte, а cerut alipirea Banatului la România.

[Превод:] Српска окупација проузроковала је много беде. Приликом повлачења узели су из сваког кућног броја по једног коња, краву или вола. Власнику Ветелу узели су сву стоку и потпуни инвентар, као освету што је на скупштини у Лугожу, где је учествовао, захтевао да се Банат припоји Румунији.

I/69–72, Bobda (Бобда)

Осупаџионеа сârбеасcă а ținут де ла începutul lunii noiembrie 1918 până la finele lunii iulie 1919. S-au purtat neomenos cu locuitorii, iar la retragere аu rechiziționat mai multe vite, neachitând contravaloarea lor.

[Превод:] Српска окупација трајала је од почетка новембра 1918. све до краја јула 1919. године. Понашали су се нехумано према мештанима, а приликом повлачења узели су више говеда, не плативши њихову противвредност.

I/80–84, Bucovăț (Буковац)

Sub ocupațiunea sârбеасcă comuna а avut mult de suferit. Persecuția față de elementul românesc а mers atât de departe, încât preoții comunei fug de groază la Lugoј. Ocupația sârбеасcă ține din nov. 1918 până în iunie 1919. La retragere дuc mai multe vite de la locuitori și de la arendașii Weisz și Westran.

[Превод:] Под српском окупацијом општина је много пропатила. Прогон румунског елемента био је толико жесток да су месни свештеници морали од страха побећи у Лугож. Српска окупација трајала је од новембра 1918. до јуна 1919. године. Приликом повлачења, одвели су са собом више говеда, узетих од становника и од закупаца Вајса и Вестрана.

I/85–89, Budinț (Будинц)

Осупаџионеа сârбеасcă а ținут 2 luni, în care timp s-au operat mai multe rechiziții, iar învățătorul confesional român N. Aga а fost crunt bătut. La retragere аu дus mai multe vite și cai din comună.

[Превод:] Српска окупација трајала је два месеца, током којих је спроведен већи број реквизиција. Румунски вероисповедни учитељ Н. Ага тешко је претучен. Приликом повлачења Срби су из места узели више говеда и коња.

I/98–102, Buziaș (Бузјаш)

Buziașul n-a stat decât 3 zile sub ocupație sârбеасcă, fiind declarat teritoriu neutru și ocupat de armata franceză.

[Превод:] Бузјаш је био под српском окупацијом свега три дана, након тога проглашен је за неутралну територију и запосела га је француска војска.

I/103–108, Cadăr (Кадар)

Sârbii cât au stat în comună s-au purtat bine, numai la retragere au rechi-ziționat 60 cai și 60 vite cornute, în majoritate de la moșia Băncii Ungare, care avea în comună o moșie de 1700 jughere cadastrale.

[Превод:] У периоду док су боравили у месту, Срби су се добро понашали; једино приликом повлачења одузели су 60 коња и 60 говеда, већином са имања Мађарске банке, која је у месту поседовала 1700 катастарских јутара.

I/111–114, Călacea (Калача)

Оскупајунеа сârбеасcă а ținут пână în 29 iunie 1919. La retragere au dus din comună 17 cai și 35 vite cornute.

[Превод:] Српска окупација трајала је до 29. јуна 1919. Приликом повлачења узели су из места 17 коња и 35 говеда.

I/120–123, Cebza (Чебза)

Оскупајунеа сârбеасcă а ținут din luna nov. 1918 până în iulie 1919. Sârbii s-au purtat neuman cu românii. La o petrecere organizată de corul bisericesc al comunei, notarul sârb a chemat jandarmeria din Pardani, care a bătut pe coriști, fiindcă în programul sărbării erau cântece patriotice românești. Unii dintre fruntașii țărani, apoi preotul au fost în mai multe rânduri deținuți, încarcerați, pe câteva zile, pentru că nu se arătau încântați de stăpânirea sârбеасcă și pentru că în biserică nu era pomenit regele Petar, ci Ferdinand al României.

[Превод:] Српска окупација трајала је од новембра 1918. до јула 1919. Срби су се понашали нехумано према Румунима. Приликом забаве коју је приредио месни црквени хор, српски бележник је позвао жандарме из Пардања, који су батинали чланове хора, јер су у програму забаве биле румунске патриотске песме. Неколицина сељачких првака, а затим и свештеник, хапшени су у више наврата, држани заточени по неколико дана, због тога што нису били усхићени српском влашћу и што у цркви није помињан краљ Петар, него Фердинанд, краљ Румуније.

I/138–141, Cerna (Черна)

Purtarea sârbilor în timpul ocupației a fost mulțumitoare, numai la retragere au dus cu ei 40 vite cornute și 20 cai.

[Превод:] Понашање српске војске током окупације било је задовољавајуће. Једино су при повлачењу узели са собом 40 говеда и 20 коња.

I/142–147, Cerneteaz (Чернетеаз)

Оскупаја сârбеасcă ține de la 20 nov. 1918 până la 18 iulie 1919. Sârbii la plecarea au dus din comună 40 bucăți vite mari, cai, boi și vaci. În intervalul ocupației au luat nutrețul fără plată, cauzând locuitorilor pagube considerabile.

[Превод:] Српска окупација трајала је од 20. новембра 1918. до 18. јула 1919. На поласку Срби су узели из места 40 грла крупних говеда – коња, волова и крава. Током окупације узимали су без накнаде сточну храну, проузрокујући становништву знатну штету.

I/150–154, Chesea (Кеча)

În curând comuna e ocupată de armata sârbească care vine dinspre comuna vecină Clari (azi Radojevo, Serbia). Ocupația sârbească ține de la 9 dec. 1918, până la 3 iunie 1919. Pentru adunarea de la Alba Iulia, Chesia trimite șase delegați. În Timișoara însă întreaga delegație a fost oprită de-a merge mai departe de către comandamentul sârbesc. Stăpânirea sârbească din dorința de a trece Chesia sub regatul sârbesc, caută să înăbușe orice manifestație românească. Ținta șicanelor lor era preotul și avocatul dr. Pascu Ioan. Preotul fiind amenințat cu moartea, în luna iulie părăsește comuna fugind la fiul său sublocotenent la Alba-Iulia. N-a mai venit în comună decât după retragerea sârbilor și odată cu intrarea armatei române în Timișoara. Comuna Chesia a fost hotarul între România și Jugoslavia. Granița trecea prin mijlocul comunei. Cimitirul era la sârbi așa încât preotul român nu putea duce mortul până la groapă, ci de la graniță era dus fără preot. Chesia croată, la 18 ian. 1924, trece la România împreună cu orașul Jimbolia. Prin această trecere dispare hotarul de la mijlocul comunei.

[Превод:] Убрзо општину заузима српска војска, која долази из суседне Кларије. Српска окупација трајала је од 9. децембра 1918. до 3. јуна 1919. На скуп у Алба Јулији Кеча упућује шест делегата. Међутим, у Темишвару је српска команда зауставила целокупну делегацију. Српске власти, желећи припојити Кечу Србији, настоје угушити било какву румунску манифестацију. Предмет њиховог шиканирања били су румунски свештеник и адвокат др Јоан Паску. Свештенику су претили смрћу, па је у јулу 1919. напустио село и склонио се код сина, који је био потпоручник у Алба Јулији. Вратио се у место тек након повлачења Срба и уласка румунске војске у Темишвар. Општина Кеча налазила се на граници између Румуније и Југославије. Граница је пролазила средином места. Гробље се налазило код Срба, па румунски свештеник није могао допратити покојне до гроба, већ су преминули од границе одвожени без свештеника. Дана 18. јануара 1924. Хрватска Кеча и град Жомбољ прелазе у састав Румуније. Тиме нестаје и граница са средине села.

I/160–162, Chelmac (Келмак)

Chelmacul, fiind izolat de artere de comunicație, n-a stat de fapt sub ocupație sârbească.

[Превод:] Пошто је место изоловано од главних саобраћајница, није било под српском окупацијом.

I/158–159, Cherestur (Керестур)

Comuna a fost sub ocupație sârbească până la 24 martie 1924, când în urma unui acord survenit între România și Jugoslavia a revenit României.

[Превод:] Општина је била под српском окупацијом до 24 марта 1924, када је припојена Румунији у складу са српско-румунским договором.

I/163–171, Chesinț (Кесинц)

La 20 decembrie 1918 garda națională română a fost desființată de către sârbi. Armata sârbă avea sediul la Guttenbrunn de unde la Chesinț nu venea

decât din când în când câte o patrulă. La plecare sârbii au luat caii și vitele de la oameni, în total peste 100 capete.

[Превод:] Дана 20. децембра 1918. Срби су распустили румунску националну гарду. Српска војска имала је седиште у Гутенбруну и оданде је повремено долазила у Кесинц по која патрола. На поласку Срби су узели од мештана коње и говеда, свега више од 100 грла.

I/172–174, Chevereșu Mare (Велики Кевереш)

Sârbii la retragerea din comună au dus 120 capete vite cornute.

[Превод:] Приликом повлачења, Срби су из места узели 120 грла рогате марве.

I/180–182, Chișoda (Кишода)

Sârbii când s-au retras din comună au luat de la cine au putut și nimerit 14 vite cornute și 30 cai.

[Превод:] Приликом повлачења, Срби су узели 14 говеда и 30 коња од кога су могли и на кога су наишли.

I/175–179, Chizătău (Кизатау)

Curând însă urmează zilele triste de ocupație sârbească cu o întreagă serie de șicane și maltratări. La 17 mai 1919, Topolacz Radivoi, inspector școlar din Sirig, face cunoscut că Ministerul din Belgrad l-a numit inspector școlar peste cercurile Timișoara și Recaș, rămase sub stăpânirea sârbească. Ordonă deci ca instrucția în școală să se facă conform cu ordinele date de către Ministerul din Belgrad. Sub ocupația sârbească pe lângă alte rechiziții au fost luate din Chizătău multe cazane de fiert răchie, care дусе fiind la Recaș, prin mită și diferite дарури, au fost răscumpărate și de 4-5 ori. Învățătorul Iuliu Putici, preotul Sever Șepețianu și vicenotarul Iacob Seleslau au fost denunțați sârbilor că nu respectă ordinele date de autoritățile sârбе. La 20 mai 1919 o patrulă de 20 soldați, în frunte cu un căpitan се prezintă la Primărie, având ordinul de arestare a numiților. Învățătorul știind bine limba sârbă, ia cu buna pe căpitanul sârb, îl duce la el acasă, dându-i mâncare și beaură din belșug. Dimineața, în raportul înaintat de către căpitan autorităților face din cei învinuiți mari patrioți sârби.

[Превод:] Убрзо, међутим, следе тужни дани српске окупације, са дугим низом шиканирања и малтретирања. Дана 17. маја 1919. Радивој Тополац, школски инспектор из Сирига, обавештава да га је београдско министарство именовало за школског инспектора у срезовима Темишвар и Рекаш, који су остали под српском влашћу. Стога је наредио да школска настава буде у складу са наредбама које је издало београдско министарство. Под српском окупацијом, поред осталих реквизиција, одузети су и многобројни казани за печење ракије; казане су пренели у Рекаш, али подмићивањем и даровима откупљени су и по 4-5 пута. Учитељ Јулије Путић, свештеник Север Шепецкијану и бележник Јакоб Селеслау пријављени су Србима како не поштују наредбе које су дале српске власти. Патрола од 20 војника, коју је предводио српски капетан, дошла је 20. маја 1919. код општинске управе са налогом за хапшење именованих. Учитељ, пошто је добро знао српски језик, одбро-

вољио је капетана, одвео га у своју кућу и дао му храну и пиће у изобиљу. Ујутру, у извештају који је капетан упутио властима, оптужене назива великим српским патриотима.

I/183–185, Chizdia (Киздија)

Окупацијена сârбеасcã а fost de scurtã duratã, fiind înlocuitã de trupele franceze.

[Превод:] Српска окупација била је краткотрајна, пошто је убрзо замењена француским јединицама.

I/186–192, Ciacova (Чаково)

Pentru adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 au fost aleși patru delegați. Diferite obstacole puse în calea delegaților în cursul drumului de către sârbi, fac ca numai unul dintre ei să poată răzbate până la Alba Iulia, ceilalți fiind reținuți în gara din Timișoara de unde nu li s-a dat drumul numai la 2 decembrie 1918. Prăbușindu-se imperiul austro-ungar, autoritățile maghiare, prim-pretor, pretor, notar, jandarmi au predat oficiile în mâna primului primpretore român dr. Alexandru Iancu. Predarea s-a făcut de către primpretorele ungar Hamori, asistat de localnicul sârb George Sandrovici, fiind teritoriul ocupat de armata sârbă. Ocupația sârbă ține până la 15 august 1919. Sârbii se poartă cât se poate de neuman cu populația. Delegatul sârb George Sandrovici, pe lângă pretură, fost ofițer în armata austro-ungară, își face merite de a urmări pe intelectualii români și îndeosebi pe cei care fuseseră delegați la adunarea de la Alba Iulia. La plecare sârbii au luat de la populație peste 100 vite cornute și 150 cai.

[Превод:] За Скупштину у Алба Јулији 1. децембра 1918. изабрана су четири делегата. Због разних препрека на њиховом путу које су поставили Срби, само један од њих успева да се пробије до Алба Јулије, остали су ухапшени на темишварској железничкој станици и ослобођени тек 2. децембра 1918. Након распада Аустроугарског царства, мађарске власти – први срески начелник, срески начелници, бележник, жандарми – предали су власт у руке румунског првог среског начелника др Александра Јанкуа. Власт је предао мађарски главни срески начелник Хамори, уз асистенцију српског мештанина Ђорђа Сандровића, пошто је подручје било под српском окупацијом. Српска окупација трајала је до 15. августа 1919. Понашање српских војника према мештанима било је скроз нехумано. Српски делегат при среском начелству Ђорђе Сандровић, бивши официр аустроугарске војске, држи под присмотром румунске прваке, поготово оне који су били делегирани за Скупштину у Алба Јулији. Приликом повлачења, Срби су узели од мештана више од 100 говеда и 150 коња.

I/195–197, Clopodia (Клоподија)

În timpul ocupațiunii sârbe mulți locuitori au fost maltratați și purtați pe la Vârșeț și Panciova pentru sentimentele lor românești.

[Превод:] У периоду српске окупације, многобројни мештани били су малтретирани и вођени по Вршцу и Панчеву, због прорумунских осећања.

I/II/200–202, Comeat (Комеат)

Sârbii n-au ținut ocupată comuna, doar au trecut din când în când în patrulă prin ea, fără a-i tulbura liniștea.

[Превод:] Срби нису држали место под окупацијом, али су с времена на време упућивали овамо патроле, не узнемиревајући мештане.

II/203–208, Comloșu Mare (Велики Комлош)

Pentru menținerea ordinii, după prăbușirea frontului în toamna anului 1918 se formează o gardă națională care funcționează până la venirea sârbilor. Reînforcându-se acasă, sârbii îi acuză pe participanții de la adunarea de la Alba Iulia că ar fi spioni și trimite pe dr. Ștefan Cioroianu, șeful delegației, apoi pe țărani Romulus Stanciu, Ștefan Dobrescu, Dămian Olărescu în fața curții marțiale din Becicherecul Mare.

[Превод:] Након расула на фронту у јесен 1918. године, да би се одржао ред, основана је румунска национална гарда која је деловала све до доласка Срба. Када су се вратили кући учесници на Скупштини у Алба Јулији, Срби су их оптужили да су шпијуни, а шефа делегације др Штефана Чоројануа, са селяцима Ромулусом Станчуом, Штефаном Добрескуом и Дамјаном Оларескуом, отправили су на преки суд у Велики Бечкерек.

II/215–216, Cruceni (Крстур)

În toamna anului 1918, pentru preîntâmpinarea eventualelor desordini se înființează o gardă maghiară, care a menținut ordinea până la ocuparea comunei de către armata sârbă.

[Превод:] У јесен 1918, да би се спречили евентуални нереди, основана је мађарска гарда, која је одржавала ред све док српска војска није заузела место.

II/217–219, Cuveșdia (Кувешдија)

După terminarea retragerii armatei germane, sosesc jandarmii sârbi, după ei o gardă maghiară albă, care însă nu rămâne decât câteva ore. În câteva zile au sosit francezii și armata română.

[Превод:] Након повлачења немачких јединица, у место стижу српски жандарми, за њима мађарска бела гарда, која остаје само неколико часова. Неколико дана касније, стижу Французи и румунска војска.

II/220–222, Dejan (Дежан)

Sub ocupația sârbească mulți români au fost bătuți și jefuiți. Iovan Cinca și Trăilă Mureșan sunt ținuti mai multe zile la postul de jandarmi și despoiați de 2000 de coroane.

[Превод:] Под српском окупацијом многобројни Румуни су претучени и похарани. Јован Чинка и Траила Мурешан држани су више дана у жандармеријској постаји и опљачкани са 2000 круна.

II/227–230, Deta (Дета)

Sub sârbi, românii sunt arestați la cea mai mică bănuială. Advocatul Ioan Demian e închis mai multe zile fără a ști că pentru ce.

[Превод:] Под Србима Румуни су хапшени због најмање сумње. Адвокат Јоан Демијан затворен је не знајући зашто.

II/231–232, Diniş (Дињаш)

Armata de ocupație sârbă s-a purtat bine cu populația.

[Превод:] Српска окупациона војска понашала се добро према становништву.

II/233–235, Dolaţ (Долац)

În vara anului 1919, când armata sârbă a fost obligată să se retragă, au luat aproape întreaga avere mobilă a locuitorilor. Iau cai, vaci, boi, porci, unelte agricole, albituri, haine, ba și mobilierul din casele mai răsărite.

[Превод:] У лето 1919, када је српска војска принуђена да се повуче, узели су малтене сву покретну имовину мештана. Узели су коње, краве, волове, свиње, пољопривредни алат, рубље, одећу, чак и намештај из богатијих кућа.

II/244–248, Duboz (Дубоз)

Îndată după plecarea gardiștilor maghiari, comuna e ocupată de trupele regulate sârbe. Încă în primele zile se iau măsuri drastice față de locuitori. Nu se permite nimănu să iasă pe stradă ori să stea de vorbă unul cu altul. Într-o zi dis de dimineață, era ziua retragerii armatei sârbe, comuna e alarmată prin strigăte și mare gălăgie. Soldații sârbi înarmați cu mitraliere și puști intră din casă în casă adunând cai, vaci, oi, haine, perini, albituri, rufărie. Oamenii apărându-și avutul sunt loviți cu patul puștilor și împunși cu baionetele. Taurul comunei împotrивindu-se să meargă cu ciurda mânăта spre Serbia e împușcat în fața Primăriei. Astfel s-au retras sârbii lăsând în comună o tristă amintire.

[Превод:] Одмах након одласка мађарских гардиста село су окупирале редовне српске јединице. Још у првим данима предузете су драстичне мере против становника. Ником није дозвољено да изађе на улицу или да разговара с другом особом. Једнога дана рано ујутро, на дан повлачења српске војске, место је узнемирено циком и великом буком. Српски војници, наоружани митраљезима и пушкама, улазе из куће у кућу, одузимају коње, краве, овце, одећу, јастуке, рубље, веш. Људи који су бранили своју имовину, ударани су кундацима пушака и бодени бајонетима. Сеоски бик, пошто није хтео да крене са осталим говедима према Србији, убијен је метком пред зградом општине. Тако су се Срби повукли, остављајући у месту тужну успомену.

II/255–257, Ferendia (Ферендија)

Окупаțiunea sârbească a lăsat în comună o dureroasă și tristă amintire. Instalând în fruntea comunei pe cismarul Vladimir Popovici, jandarmii din ordinul acestuia bat pe frunțașii români, rechizițiionează fără nici o milă toate vitele de la oamenii și iau banii aflați în casieria comunală.

[Превод:] Српска окупација оставила је у општини болну и тужну успомену. На чело општинске управе постављају чизмара Владимира Поповића, а жандарми по његовом наређењу батинају румунске прваке, одузи-

maју од становника, без милости, сва говеда, а из општинске касе односе сав новац.

II/258–261, Fibiș (Фибиш)

La trei zile după retragerea jandarmilor maghiari a intrat în comună armata sârbească. Sârbii au adus o mare decepție în rândul populației. Românii mai răsăriți sunt bătuți fără nici o vină cu vergele. Subprimarul Gheorghe Cădăreanu a fost crunt bătut pentru că desaprobase exagerările sârbilor. Fibișul stă un timp și sub ocupație franceză.

[Превод:] Три дана након одласка мађарских жандарма, у месту улази српска војска. Срби су проузроковали велико разочарење код мештана. Румунски лидери батинани су прутовима без икакве кривице. Поткнез Георге Кадареану грубо је претучен, јер се противио претераним поступцима Срба. Фибиш је неко време био и под француском окупацијом.

II/262–264, Ficătar (Фикатар)

În timpul ocupațiunii sârbești preotul Vasile Ilie a fost deținut, purtat pe la pretura din Buziaș, pentru că în biserică a pomenit pe regele Ferdinand și nu pe Petru al Serbiei.

[Превод:] Током српске окупације свештеник Василе Илије био је затворен, вођен у Бузјашку претур, пошто је у цркви помињао краља Фердинанда а не краља Србије Петра.

II/265–267, Firiteaz (Фиритеаз)

În timpul ocupațiunii sârbești au fost internați Ioan Cizmaș, învățător, 2 luni la Belgrad, iar agricultorii Ilie Anghel, Petru Putin, Vasile Savu și Iosif Toader câte 21 zile la Timișoara.

[Превод:] У периоду српске окупације учитељ Јоан Чизмаш интерниран је два месеца у Београд, а земљорадници Илије Ангел, Петру Путин, Василе Саву и Јосиф Тоадер по 21 дан у Темишвар.

II/268–270, Fiscut (Фискут)

Ocupațiune sârbă a fost tot atât de tirană, ca și stăpânirea maghiară. Tânărul George Seculin, pentru că inițiasse formarea gărzii naționale, a fost deportat în Serbia și ținut închis la Belgrad. O strașnică goană s-a pornit din partea autorităților sârbe pentru prinderea lui Aurel Boată, fost sergent în armata austro-ungară, pentru că în cursul războiului numitul făcuse rechiziții în Serbia. Boată însă cu concursul locuitorilor din Fiscut, Firiteaz, Felnac (de unde era născut) a reușit să scape de furia sârbilor.

[Превод:] Српска окупација била је тиранска, исто као и мађарска власт. Млади Ђорђе Секулин, пошто је предлагао оснивање националне гарде, депортован је у Србију и држан у затвору у Београду. Српске власти су покренуле страшну потеру за Аурелом Боате, бившим наредником аустроугарске војске који је током рата обављао реквизиције по Србији. Уз помоћ мештана из Фискута, Фиритеаза и Фенлака (где је рођен), Боата је успео да се спасе српског беса.

II/271–276, Foeni (Вењ)

Garda română funcționează până la ocuparea comunei de către sârbi. Trupele sârbe intrate în comună sunt primite de către sârbii din comună într-un entuziasm delirant. Sârbii din comună imediat încep denunțurile contra românilor. Cei cari avuseseră neplăceri personale cu conlocuitorii români, denunță pe aceștia autorităților militare sârbești. Sârbii înfig steagul sârbesc pe localul primăriei, școlii confessionale române, bisericii ortodoxe române, cu toată opunerea preotului Nicolae Popa, a învățătorului Procopie Șimian și câtorva fruntași. Sârbii consideră acest protest ca o opunere a dispozițiilor lor și decid deportarea în Serbia veche a preotului și învățătorului. Delegații comunei aleși de popor spre a reprezenta comuna la adunarea de la Alba Iulia au fost oprți de către sârbi. Numai învățătorul Procopie Șimian a reușit să se sustragă vigilenței lor, mergând la marea adunare.

[Превод:] Румунска гарда деловала је све док Срби нису окупирали место. Српске војне јединице које су ушле у место српски мештани примили су са огромним ентузијазмом. Одмах након тога Срби мештани почињу подносити пријаве против Румуна. Они који су се ранији неслагали са румунским суселанима туже их српским војним властима. Срби забадају српску заставу на зграду општине, румунске вероисповедне школе и румунске православне цркве, уз противљење свештеника Николаја Попе, учитеља Прокопија Шимијана и неколико румунских првака. Срби сматрају овај протест као противљење њиховим наредбама и одлучују да депортују свештеника и учитеља у стару Србију. Општинске делегате које је народ изабрао да представљају општину на Скупштини у Алба Јулији Срби су задржали. Једино је учитељ Прокопије Шимијан успео да избегне њихову будност и да стигне на Велику скупштину.

II/277–280, Folia (Фоља)

Delegații plecați spre Adunarea de la Alba Iulia u fost reținuți în gara din Timișoara de către sârbi, amenințați cu deportarea la Belgrad, dacă nu se întorc acasă. Sârbii în timpul ocupațiunii s-au purtat bine. La evacuarea comunei au rechiziționat aproape toți caii și vitele cornute, pe cari le-au trimis în Sârbia.

[Превод:] Делегате који су кренули на Скупштину у Алба Јулији Срби су задржали на темишварској железничкој станици, где им се претило депортовањем у Београд, ако се не врате својим кућама. У периоду окупације Срби су се добро понашали. Приликом повлачења узели су скоро све коње и говеда, и послали их у Србију.

II/284–290, Gad (Гад)

Delegații comunei la Adunarea de la Alba Iulia au fost oprți să participe, comuna fiind ocupată de trupele sârbești. Ocupațiunea sârbească a ținut de la finele lunii nov. 1918 până la 6 iulie 1919. Purtarea sârbilor a fost relativ umană, dar la retragere au rechiziționat de la oameni mai multe vite, fără a le da vreo despăgubire.

[Превод:] Општински делегати за Скупштину у Алба Јулији спречени су да присуствују догађају, пошто је српска војска окупирала општину. Српска окупација трајала је од краја новембра 1918. до 6. јуна 1919. Понашање Срба

било је релативно хумано; једино су у тренутку повлачења од мештана одузели више говеда без икаквог обештећења.

II/291–294, Gaiul Mic (Мали Гај)

Pentru Adunarea de la Alba Iulia, delegatul român a fost arestat în drum spre Timișoara de către sârbi și ținut la închisoare timp de 3 zile. Purtarea sârbilor în timpul cât au ținut ocupată comuna a fost cât se poate de dușmănoasă elementului românesc. Prin luna decembrie 1918 sosește un sergent cu ordinul de a face în comună o statistică a populației. Conform acestei statistici, făcută după sistemul balcanic, jumătate din locuitori deveneau sârbi. Cei care nu vroiau să se declare, erau amenințați cu deportarea în Albania. De groaza acestei statistici mulți locuitori au părăsit comuna fugind în alte părți.

[Превод:] Румунског делегата за Скупштину у Алба Јулији Срби су на путу према Темишвару ухапсили и држали у затвору три дана. Понашање Срба у периоду док су држали место под окупацијом било је скроз непријатељско према румунском елементу. Децембра 1918. стиже у место један наредник са налогом да попише становништво. Према овој статистици, рађеној по балканском систему, половина становника постају Срби. Онима који су одбијали да се изјасне претили су депортацијом у Албанију. Грозећи се те статистике, многи мештани су напустили село и побегли у друге крајеве.

II/295–300, Gătaia (Гагаја)

Purtarea sârbilor în timpul în care au ținut ocupată comuna a fost brutală. Soldații intrau în pivnițele oamenilor, se îmbătau, spărgeau ce le vene înaintea și după ce se săturau de baut dădeau drumul vinului. Preotul comunei dr. Nicolae Popoviciu, amenințat de sârbi, fuge din comună, iar Trandafir Mercea stă mai mult ascuns pe la vecini ori pe câmp.

[Превод:] Понашање Срба у периоду окупације места било је брутално. Војници су улазили у подруме мештана, напијали се, затим су разбијали све што им дође до руку, и након што би се заситили пића, разбацивали су вино. Општински свештеник др Николаје Поповичу због српских претњи побегао је из места, а Трандафир Мерча крио се код комшија или у пољу.

II/303–306, Gherman (Герман)

Окупаțiunea sârbească a adus vremuri grele, mizerie, bătaie, rechiziții de cai și vite cornute, de haine, iar la plecarea sârbii au dus din casieria comunei suma de 3.000 coroane.

[Превод:] Српска окупација донела је тешка времена, мизерију, беду, батинање, реквизиције коња и говеда, одеће, а на одласку Срби су однели из општинске касе 3000 круна.

II/307-311, Gherteniș (Гертениш)

Окупаțiunea sârbească a lăsat în comună o tristă amintire de maltratări, rechiziții și dețineri ilegale.

[Превод:] Српска окупација оставила је у месту тужну успомену, због злостављања, реквизиција и незаконитих хапшења.

II/312–316, Ghilad (Гилад)

Garda română funcționează până la ocuparea comunei de către armata sârbească. Ocupația sârbească a ținut din luna Nov. 1918 până la 10 Mai 1919. Sârbii s-au purtat foarte neloial. Numeroase rechiziții, făcute chiar și în altarul bisericii, bătaii și maltratări aplicate până și primarului și în fine rechiziționarea a 240 cai și vite cornute, neplătite, formează trista amintire a stăpânirii sârbești.

[Превод:] Румунска гарда деловала је све док место није окупирао српска војска. Окупација је трајала од новембра 1918. до 10. маја 1919. Понашање Срба било је веома нелојално. Многобројне реквизиције, чак и у црквеном олтару, батинања и злостављања којима је био изложен чак и кнез, одузимање 240 коња и говеда без исплате, тужно су сећање на српску владавину.

II/325–329, Giroc (Ђирок)

Garda națională română funcționează până la venirea armatei sârbe. Sârbii au rechiziționat vitele locuitorilor și le-au trimis la Sârbia, fără a achita nici o despăgubire. Făcându-se apărătorii evreului Kohn, au impus de fiecare număr de casă 500 coroane drept despăgubire pentru prăvălia devastată. Deși paguba a fost de maximum 5000 coroane, după aprecierea ulterioară a autorităților comunale, evreul Kohn s-a ales cu frumoasa sumă de 150000 coroane. În timpul ocupației sârbești a fost deținut învățătorul A. Baicu, trimis la Timișoara de unde se eliberează numai după ocuparea Timișoarei de către armata franceză.

[Превод:] Румунска национална гарда деловала је до доласка српске војске. Срби су реквизирали говеда мештана и слали у Србију, не плаћајући никакву одштету. Сврставши се у бранитеље Јеврејина Кона, наметнули су да му свака кућа плати 500 круна као одштету за разорену радњу. Иако је штета, по накнадној процени месних власти, износила највише 5000 круна, Јеврејин Кон је добио износ од 150.000 круна. Током српске окупације учитељ А. Бајку био је заточен и отправљен у Темишвар, одакле је пуштен тек након што је француска војска заузела Темишвар.

II/333–334, Gottlob (Готлоб)

Comuna sub ocupațiunea sârbească n-a avut aproape nimic de suferit.

[Превод:] Под српском окупацијом место готово ништа није претрпело.

II/339–343, Hitiaș (Хитијаш)

Sârbii în timpul ocupațiunii Banatului n-au fost în comuna Hitiaș, ci numai în Sârbova, comuna vecină.

[Превод:] Током окупације Баната Срби нису били у Хитијашу, већ једино у суседном месту Србови.

II/344–347, Hodoni (Ходоњ)

Garda națională a funcționat până la venirea sârbilor. Sârbii nu au permis delegaților comunei să participe la adunarea de la Alba Iulia. Pe învățătorul Gheorghe Cioca și preotul Pavel Tismonareiu i-au deținut pentru că au aflat la ei în locuință drapelul românesc. La plecare sârbii au luat de la săteni, fără nici o despăgubire, mai mulți cai, vaci și boi.

[Превод:] Национална гарда деловала је све до доласка Срба. Срби нису дозволили општинским делегатима да учествују на Скупштини у Алба Јулији. Учитеља Георгеа Чоку и свештеника Павла Тисмонареју држали су у затвору, јер су у њиховим кућама пронашли румунске заставе. На поласку Срби су узели од мештана, без икаквог обештећења, већи број коња, крава и волова.

II/354–357, Ianova (Јанова)

La Adunarea de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 a plecat învățătorul Vasile Docea, însă în gara Timișoara a fost deținut de sârbi și expediat acasă.

[Превод:] На Скупштину у Алба Јулији држану 1. децембра 1918. пошао је учитељ Василе Доча, али су га Срби задржали на темишварској железничкој станици и послали кући.

II/365–374, Igrış (Игриш)

Când plasa Periam a fost ocupată de sârbi, prim-pretorele, dr. Șal, a dispărut. Probabil a încăput pe mâna membrilor de la "Srbsca Volbrana" (n.n. Odbrana). Ocupațiunea sârbească a ținut din luna nov. 1918 până în iulie 1919. Sârbii s-au purtat cu o severitate dușmănoasă. Vara nu era permisă munca câmpului decât de la 6 dimineața până la 6 seara, de Mureș nu era permis nimeni să se apropie decât cu permisiune din partea lor. La retragere au dus cu ei 160 de capete de vite cornute și cai.

[Превод:] Када су Срби окупирали Перјамошки срез, нестало је начелник др Шал. Можда је пао у руке припадницима „Српске одбране“. Српска окупација је трајала од новембра 1918. до јула 1919. Срби су деловали са непријатељском строгошћу. У току лета дозвољене су пољопривредне радње једино између 6 сати ујутру до 6 сати увече; нико се није могао приближити Моришу, ако није имао њихову дозволу. Приликом повлачења, узели су 160 говеда и коња.

II/381–382, Ivanda (Иванда)

Armata sârbă, la retragerea din comună, în 4 iulie 1919, a dus de la locuitori 38 boi și 9 cai.

[Превод:] Приликом повлачења из места 4. јула 1919. српска војска је узела од мештана 38 волова и 9 коња.

II/383–386, Izvin (Извин)

Sub ocupațiunea sârbească, Izvinul e sediul unui pluton sub comanda locotenentului Obrin. Sârbii la început s-au purtat cu omenie, la plecare însă au confiscat de la săteni 91 perechi de boi.

[Превод:] Под српском окупацијом Извин је био седиште једнога вода под командом поручника Обрина. У почетку су се Срби понашали хумано, али при одласку конфисковали су од сељана 91 пар волова.

II/390–391, Jadani (Жадањ)

Ocupațiunea sârbească a ținut numai 14 zile. În acest interval de timp sârbii au maltratată populația, au bătut crunt pe localnicul Marcu Aron și pe mai mulți alții. La plecare au dus cu ei 70 vite cornute.

[Превод:] Српска окупација трајала је само 14 дана. У том периоду Срби су злостављали народ, окрутно претукли мештанина Марку Арона и многе друге. Приликом повлачења узели су 70 говеда.

II/392–394, Jebel (Жебел)

Pe la jumătatea lunii noiembrie 1918 sârbii ocupă comuna. Locuitorii au avut de suportat multe neajunsuri. La retragere, iulie 1919, au dus mai multe vite, arme, mașini agricole. Au bătut până la sânge, în mai multe rânduri, pe fostul primar Ioan Bălan, iar când s-au retras l-au pus să mâne în Sârbia vitele rechiziționate.

[Превод:] Средином новембра 1918. Срби окупирају село. Становници су претрпели многобројне недаће. Приликом повлачења јула 1919. Срби су узели више говеда, оружја, пољопривредног алата. Претукли су до крви, у више наврата, бившег кнеза Јоана Балана, а када су се повукли, приморали га да тера у Србију одузету стоку.

II/395–396, Jimbolia (Жомбољ)

Jimbolia a fost trecută la România la 10 Aprilie 1924 în urma unui schimb amical intervenit între cele două țări.

[Превод:] Жомбољ је дат Румунији 10. априла 1924. након пријатељске територијалне размене између две државе.

II/397–400, Labașinț (Лабашинц)

Sârbii, în timpul ocupației, n-au fost în Labașinț decât odată. A fost destul însă ca amintirea lor să rămână de pomină, prin bătăile aplicate locuitorilor pașnici. Sub pretextul că în comună sunt arme ascunse, loviau, schinjuiau, înjurau pe cine întâlneau în cale.

[Превод:] Током окупације Срби су у Лабашинц свратили само једанпут. Међутим, и то је било довољно да би њихова успомена остала запамћена, по батинању мирних становника. Под изговором да се у општини налази скривено оружје, они су ударали, мучили, псовали сваког којег би срели.

III/401–402, Lățunaș (Лацунаш)

Preotul greco-catolic Petru Herlo, făcuse un drapel românesc și-l sfințise în biserică. Auzind sârbii despre aceasta, dețin pe preot, îl duc la pretura din Vârșeț unde stă închis toate sărbătorile Crăciunului, Anul Nou și Bobotează. Comuna a stat sub stăpânirea sârbilor până la 5 februarie 1924, când a trecut sub Regatul României.

[Превод:] Грчко-католички свештеник Петар Херло направио је румунску заставу и осветио је у цркви. Када су Срби то сазнали, свештеник је ухапшен и одвезен у Вршац, где је остао затворен током свих божићних празника, Нове године и Богојављења. Место је остало под српском управом све до 5. фебруара 1924, када је прешло под Краљевину Румунију.

III/415–419, Macedonia (Мацедонија)

În comună s-a organizat o gardă națională română, care n-a funcționat decât un timp foarte scurt, fiind desființată de către trupele sârbești. Ocupațiunea sârbească,

care a ținut de la mijlocul lunii nov. 1918 până la începutul lunii aug. 1919, s-a manifestat ostilă față de locuitori. Sârbii n-au lăsat delegații comunei să participe la Adunarea de la Alba Iulia din 1 dec. 1918, apoi au rechiziționat animalele gospodariilor și au bătut locuitorii fără de nici un motiv.

[Превод:] У општини је организована румунска национална гарда, коју су после кратког деловања укинуле српске војне јединице. Српска окупација, која је трајала од средине новембра 1918. до почетка августа. 1919, испољавала се непријатељски према мештанима. Срби нису дозволили делегатима из места да присуствују Скупштини у Алба Јулији 1. децембра. 1918, затим су одузели домаћинима говеда и батинали мештане без икаквог разлога.

III/436–437, Măureni-Morițfeld (Маурени)

Окупаțiunea сârбеască а ținut din 17 nov. 1918 până la 19 iulie 1919. Sârbii au rechiziționat din comună 57 cai, 60 vaci, 25 oi, în valoare de 240.000 coroane.

[Превод:] Српска окупација трајала је од 17. новембра 1918. до 19. јула 1919. Срби су узели из места 57 коња, 60 крава, 25 оваца, у целокупној вредности од 240.000 круна.

III/430–432, Moșnița (Мошница)

Garda națională românească funcționează până la intrarea în comună a armatei sârbești. Sârbii, în timpul ocupațiunii, s-au purtat cât se poate de sever, dând naștere la mai multe conflicte.

[Превод:] Румунска национална гарда деловала је у месту све до уласка српске војске. У периоду окупације Срби су се према мештанима опходили крајње строго, проузрокујући многобројне сукобе.

III/441–445, Murani (Мурањ)

Purtarea trupelor sârbești, în timpul ocupațiunii, a fost umană. La plecare au căutat însă să rechiziționeze în pripă vitele oamenilor, dar n-au avut timp, intrând în comună pe neașteptate trupele franceze.

[Превод:] Понашање српских војника у периоду окупације било је хумано. Међутим, при одласку покушали су на брзину да одузму говеда, али за то нису имали довољно времена јер су у место неочекивано ушле француске јединице.

III/448–450, Nerău (Дуго Село)

Garda națională românească а funcționat până la venirea sârbilor în comună. Sârbii au intrat în comună la 20 nov. 1918, cu o trupă de 30 călăreți în frunte cu 2 căpitani. N-au rămas în comună decât [...] 2 oră, căci au plecat mai departe spre Sânnicolaul Mare. Lasă însă în comună o patrulă, care s-a purtat cu locuitorii foarte brutal. Fiind aproape totdeauna turmentați, pentru orice vină reală sau plăsmuită, maltratau populația. Rechizițiile efectuate de sârbi în alimente și vite au întrecut suma de 1 milion coroane.

[Превод:] Румунска национална гарда деловала је до доласка Срба у место. Срби су ушли у село 20. новембра 1918, са војном јединицом од 30 коњаника на челу са два капетана. Они су у месту остали [...] два сата, јер су

кренули даље ка Великом Семиклушу. Оставили су ипак у месту патролу, која се веома брутално понашала према мештанима. Војници су малтене увек били пијани и за било какву стварну или претпостављену кривицу малтретирали су становништво. Реквизиције хране и стоке прелазе износ од милион круна.

III/453–455, Obad (Обад)

Scurta ședere a sârbilor în comună n-a lăsat urme de nemulțumire.

[Превод:] Краткотрајно бављење Срба у месту није оставило трагове незадовољства.

III/468–470, Opațița (Опатица)

Ocupațiunea sârbă a lăsat adânci urme de nemulțumire în rândurile populației. La retragere au luat vitele cornute, oile, caii, pe cari au putut pune mâna, în graba cu care trebuiau să părăsească comuna.

[Превод:] Српска окупација оставила је дубоке трагове незадовољства међу становницима. При повлачењу узели су говеда, овце и коње, колико су успели у журби којом су морали да напусте место.

III/473, Otelec (Отелек)

Sârbii la retragere din comună au luat 35 vaci și 26 cai.

[Превод:] Приликом повлачења из општине Срби су узели 35 говеда и 26 коња.

III/484–486, Partoș (Партош)

În toamna lui 1918, prăbușindu-se Imperiul habsburgic, comuna este ocupată de armata sârbă. Sub noua administrație Partoșul are multe de suferit. În iulie 1919 vatra satului trece la România, hotarul însă rămâne la Jugoslavia până în anul 1923.

[Превод:] У јесен 1918. у тренутку распада Аустроугарског царства, општину окупира српска војска. Под новом управом Партош је много пропатио. Јула 1919. огњиште села прелази у састав Румуније, док земљиште остаје у Југославији све до 1923. године.

III/480–483, Parța (Парац)

Sârbii cari ocupaseră comuna pun de notar un agreat de-al lor, schimbă pe primarul George Surescu cu sârbul Jiva Vodenciar. Purtarea sârbilor a fost cât se poate de neomenescă. Și azi se mai văd în turnul bisericii urmele gloanțelor trase de ei. Orice mică abatere de la dispozițiile arbitrale date de ei se pedepsea aspru și nemilos.

[Превод:] Срби који су окупирали општину поставили су на место бележника једнога свог миљеника, заменили су тадашњег кнеза Ђорђа Суреску са Србином Живом Воденичарем. Понашање српских трупа било је скроз нехумано. И дан-данас се на црквеном торњу виде трагови њихових метака. Било каква ситна одступања од њихових произвољних наредби строго и немилосрдно су кажњавана.

III/475–477, Pădureni (Падурењ)

Garda națională românească a menținut ordinea până la venirea armatei sârbe. În timpul ocupației sârbii s-au purtat brutal. La plecare au dus 43 cai, 60 vaci și mai mulți viței și porci a căror valoare s-a ridicat la 460.000 coroane.

[Превод:] Румунска национална гарда одржавала је ред све до уласка српске војске. У периоду окупације Срби су се понашали брутално. На поласку узели су 43 коња, 60 крава, већи број телад и свиња, у целокупној вредности која је достигла 460.000 круна.

III/491–494, Percosova (Перкосова)

La Adunarea de la Alba Iulia delegații aleși ai comunei n-au putut lua parte fiindu-le interzis de către sârbi, care erau în comună. Sârbii la retragere au dus cu ei 54 vite cornute și 10 cai.

[Превод:] Румунски делегати општине за Скупштину у Алба Јулији нису могли на њој учествовати јер су им то забранили Срби, који су се налазили у месту. При повлачењу Срби су однели 54 говеда и 10 коња.

III/498–502, Pesac (Песак)

Garda națională funcționează până la 6 decembrie 1918, când comuna e ocupată de trupele sârbe. Sârbii care ocupaseră Banatul caută să împiedice prin toate mijloacele delegațiile care aveau să meargă la Alba Iulia. După mai multe peripeții delegația din Pesac ajunge la Alba Iulia în seara zilei de 30 nov. 1918. La reîntoarcere, sârbii au arestat pe preotul și învățătorul comunei, i-au trimis la Belgrad unde stau până la 30 ianuarie 1919. În cazarma Regimentului 18, unde erau deținuții din Banat, se mai aflau și alți preoți, învățători, studenți români bănățeni. Internați câte 20-30 erau îngrămădiți într-o cameră strâmtă, fără aerisire, fără foc și plină de paraziti.

[Превод:] Национална гарда деловала је до 6. децембра 1918, када су село окупирале српске трупе. Срби који су окупирали Банат настојали су свим средствима да спрече делегације које је требало да оду у Алба Јулију. После неколико перипетија делегација из Песка стиже у Алба Јулију 30. новембра 1918. Срби су приликом њиховог повратка ухапсили месног свештеника и месног учитеља, послали их у Београд, где су остали до 30. јануара 1919. У касарни 18. пука, где су држани заточеници из Баната, било је и других свештеника, учитеља и румунских банатских студената. Заточеници су били стрпани по 20–30 у једној тесној просторији, без проветравања, без грејања, а пуној паразита.

III/503–506, Petroman (Петроман)

Îndată după retragerea armatei germane, care stârnea admirație prin disciplina ei, comuna a fost ocupată de armata sârbească. Purtarea sârbilor a îngrijorat mult populația. Se iau cele mai aspre măsuri față de comunele românești pentru a înăbuși entuziasmul și sentimentul național. Drapelele naționale confecționate în grabă, în timpul prăbușirii imperiului trebuie ascunse și orice mișcare românească pedepsită. La părăsirea comunei iau cu ei aproape întreg stocul de cereale, vite și furaje.

[Превод:] Одмах након повлачења немачке војске, која је својом дисциплином изазвала дивљење мештана, село је окупирала српска војска. Понашање Срба много је забрињавало становништво. Најжешће мере предузете су против румунских општина, како би се угушили национално осећање и ентузијазам. Националне заставе, направљене на брзину током распада Тесаревине, морале су бити сакривене и сваки румунски покрет био је кажњаван. Приликом напуштања места узели су са собом скоро целу залиху житарица, стоку и сточну храну.

III/509–511, Pișchia (Пишкија)

Оcupațiunea sârbească a ținut din nov. 1918 până în iulie 1919. Sârbii au devastat pădurea statului, au distrus vânatul care era al statului, împușcând fără cruțare fazani și capre. La plecarea au luat de la locuitori 75 vite cornute, fără a da vreo despăgubire.

[Превод:] Српска окупација трајала је од новембра 1918. до јула 1919. Срби су разорили државну шуму, уништили дивљач која је била државно добро, стрелајући без поштеде фазане и козе. На поласку узели су од мештана 75 говеда, не давши никакво обештећење.

III/514–516, Pustiniș (Пустиниш)

Sârbii au rămas în Pustiniș până în luna februarie 1924. Încă în primele luni ale ocupației au rechiziționat 80 vaci, 50 cai, 40 căruțe, hamuri etc. Au impozitat fără milă pe locuitori, luând câte 1000 dinari de fiecare jugher pământ.

[Превод:] Срби су остали у Пустинишу до фебруара 1924. Још у првим месецима окупације одузели су од мештана 80 крава, 50 коња, 40 кола, хамова итд. Немилосрдно су опорезивали становнике, узимајући чак по 1000 динара за свако јутро земљишта.

III/521, Răuți (Рауци)

La retragerea armatei sârbe din comună, în luna iunie 1919, au fost rechiziționate 50 vite cornute și mai multe măji metrice grâu.

[Превод:] Приликом повлачења српске војске из места у јуну 1919. одузето је 50 говеда и већа количина пшенице.

III/522–526, Recaș (Рекаш)

În decembrie 1918 sârbii ocupă Recașul, stând în comună până în iulie 1919. S-au purtat tolerant și pașnic.

[Превод:] У децембру 1918. Срби запоседају Рекаш, где остају до јула 1919. Понашали су се мирољубиво и толерантно.

III/527–532, Remetea Mare (Велика Ремета)

Încercările de a înjgheba o gardă națională românească s-au lovit de ocupația sârbească. Sârbii au intronat în comună o teroare sălbatecă. Așează de primar pe sârbul maghiarizat Csandri, care își ia vechiul nume de Petrovici. Armata sârbă stă la dispoziția proprietarului Bela Kanizsay, care învinovățește pe români că i-au furat sfeclele. Mulți români sunt bătuți și închiși de către sârbi în localul Primăriei. Preotul

și învățătorul părăsesc comuna, fiind amenințați cu deportarea în Albania. Stau ascunși la Lugoș până la venirea armatei române. La plecare sârbii rechiziționează mai multe vite și unelte agricole, ceea ce produce o și mai profundă nemulțumire la popor. Reacțiunea se manifestă în huiduirea armatei care se retrăgea și într-o strajnică bătaie aplicată sârbului Boghici, care servise de informator armatei sârbești.

[Превод:] Покушаји оснивања румунске националне гарде спречени су српском окупацијом. Срби су у селу успоставили дивљи терор. За кнеза су поставили помађареног Србина Чандрија, који је узео своје старо име Петровић. Српска војска је била на располагању мађарског власника Беле Кањижаја, који је оптуживао Румуне да су му украли репу. Многе Румуне Срби су претукли и затварали их у општинској згради. Свештеник и учитељ напустили су село, јер им се претило депортацијом у Албанију. Крили су се у Лугошу до доласка румунске војске. Приликом повлачења, Срби су одузели више говеда и пољопривредног алата, и тиме проузроковали још дубље незадовољство мештана. Реакција се испољила извиждањем војске у тренутку повлачења, а Србин Богић, који је служио као доушник српских власти, ужасно је претучен.

III/538–540, Sacoșul Mare (Велики Сакош)

Окупаțiunea сârбеască а лăsat њн comună о tristă amintire, prin brutalitățile și bătăile aplicate oamenilor nevinovați.

[Превод:] Српска окупација оставила је у општини тужну успомену, због бруталности и батинања невиних грађана.

III/541–544, Sacoșul Turcesc (Турски Сакош)

Garda națională funcționează până la intrarea în comună a armatei sârbe. După intrarea trupelor sârbe în comună, arendașul sârb Ranisavlovici, fost ofițer, se angajează în armata sârbă. Prin teroare, având în spate forța armată, în curs de 3 zile încasează de la populație 500.000 coroane drept despăgubire pentru devastările făcute. După cele mai exagerate calcule, întreaga pagubă avută n-a trecut suma de 50.000 coroane. Ranisavlovici avea lozinca: „Plățiți ori vă scot ochii!”

[Превод:] Национална гарда је деловала све до уласка српске војске у место. Након уласка српских јединица, српски закупник Ранисављевић, некадашњи официр, ступа у редове српске војске. Путем терора и имајући као залеђину војну снагу, у току три дана убире од становника 500.000 круна, као обештећење за претрпљена разарања. Према претераним проценама, целокупна штета није прешла износ од 50.000 круна. Ранисављевић је тада говорио: „Платите или ћу вам очи извадити!”

III/545–547, Saravale (Саравола)

Garda menține ordinea până la venirea armatei sârbe. Intrarea armatei sârbe în comună a fost primită cu toată simpatia, căci ne erau aliați. Purtarea lor însă a adus o amară decepție. Mulți bărbați sunt bătuți, batjocoriți și despoiați de bunuri. Învățătorul și doi studenți români sunt internați pe 4 luni la Belgrad pentru că au manifestat pentru România.

[Превод:] Гарда је одржавала ред до доласка српске војске. Улазак српске војске у општину примљен је с радошћу, јер су нам били савезници. Али њихово понашање донело је горко разочарење. Многи мушкарци су батинани, изругивани и опљачкани. Учитељ и два румунска студента интернирани су четири месеца у Београд, јер су се изјашњавали за Румунију.

IV/622–628, Satchinez (Кнез)

Primul act al armatei sârbe după ocuparea comunei e că bat până la sânge trei țărani români, pentru că își manifestaseră simpatia pentru România. Tânărul Emilian Chiril este palmuit în public pentru că avea la rever tricolorul românesc. La retragere, sârbii au luat de la români aproape toate vitele. De la locuitorii sârbi n-au luat nimic.

[Превод:] Први чин српске војске после окупирања општине био је то што су до крви претукли тројицу румунских сељака, јер су изражавали симпатије за Румунију. Млади Емилијан Кирил шамаран је јавно што је носио на реверу румунску тробојку. При повлачењу Срби су одузели Румунима скоро сву стоку. Од српског становништва нису ништа узели.

III/548–550, Sânanđrei (Санандреј)

În timpul ocupației sârbe populația a avut mult de suferit. Un plutonier sârb, care umbla tot timpul beat, și-a făcut merite din terorizarea populației. Între cei bătuți a fost și bătrânul învățător român cu cei doi fii ai acestuia.

[Превод:] Током српске окупације становништво је много претрпело. Један српски водник, који је све време био пијан, терорисао је становништво. Међу претученима био је и стари румунски учитељ, са двојицом својих синова.

III/553, Sânmartinu Maghiar (Мађарски Семартон)

Sârbii când s-au retras din comună, în vara lui 1919, au luat de la locuitori 15 vaci și 10 cai.

[Превод:] При повлачењу из места, у лето 1919, Срби су узели од житеља 15 крава и 10 коња.

III/554–555, Sânmartinu Sârbesc (Српски Семартон)

Gardă națională nu s-a înființat, căci imediat după prăbușirea frontului comuna este ocupată de armata sârbească. Locuitorii fiind sârbi n-au avut de suferit din partea armatei de ocupație sârbești nici o neplăcere.

[Превод:] Национална гарда није основана, јер је одмах након распада фронта општину запосела српска војска. Пошто су становници били Срби, српска окупациона војска није им донела никакву непријатност.

III/556–557, Sânmihaiul German (Немачки Семијај)

La retragerea armatei sârbe, în vara anului 1919, au rechiziționat 60 capete de vite cornute.

[Превод:] При повлачењу, у лето 1919, српска војска је узела 60 грла говеда.

III/571–572, Sânnicolaul German (Немачки Семиклуш)

Sârbii când s-au retras din comună în luna iulie 1919 au luat cu ei 100 bucăți vite mari.

[Превод:] Јула 1919. године, када су се повукли из места, Срби су узели са собом 100 грла говеда.

III/562–570, Sânnicolaul Mare (Велики Семиклуш)

Cel de-al treilea delegat al comunei la Alba Iulia este prins de către sârbi în gara din Timișoara și silit să se întoarcă acasă. În timpul ocupațiunii sârbești, preotul român trebuie să se refugieze din comună, amenințat fiind cu deportarea în Serbia, pentru că în biserică n-a pomenit pe regele Petar. Stă în comuna Măderat până la venirea armatei române. Și învățătorul român se refugiază la Sibiu, unde rămâne până la ieșirea sârbilor din comună. La 7 august 1919 sârbii evacuează comuna.

[Превод:] Трећег општинског делегата за Скупштину у Алба Јулији Срби су ухватили на железничкој станици у Темишвару и присилили га да се врати кући. Током српске окупације румунски свештеник морао је побећи из места, јер му се претило депортацијом у Србију, пошто у цркви није помињао краља Петра. Пребивао је у месту Мадерату све до доласка румунске војске. И румунски учитељ је побегао у Сибију, где је остао све док Срби нису напустили општину. Српска војска је 7. августа 1919. евакуисана из места.

III/583–585, Sculia (Скуља)

Rechiziții masive în timpul ocupațiunii sârbești s-au făcut la proprietarii Prepeliczay, Globejetky, Kubani, Keltz.

[Превод:] Током српске окупације спроведене су масивне реквизиције код поседника: Препелицаја, Глобејеткија, Кубанија и Келца.

III/589–593, Seceni (Сечањ)

Comuna a fost ocupată militarmente de o companie de cavaleriști sârbi. Persecuții peste persecuții, mai ales contra gardiștilor. Învățătorul român și președintele Consiliului Național Român sunt duși la comandamentul sârb din Timișoara, fiind arestați, și numai după multe peripeții scapă, fugind la Sibiu.

[Превод:] Општину је војно запосела српска коњичка чета. Прогони и прогони, посебно над гардистима. Румунски учитељ и председник Румунскога националног савета одвезени су пред војну команду у Темишвар, где су ухапшени и тек након многобројних перипетија успели су да се спасу и побегну у Сибију.

III/594–598, Secusigiu (Секусић)

Delegatul comunei care a luat parte la adunarea de la Alba Iulia, după întoarcere acasă, în condițiile în care sârbii au încercat să-l interneze, acesta fugе în zona franceză peste Mureș. Se întoarce abia după retragerea armatei sârbe. Sârbii, o trupă de 100 soldați sub comanda unui căpitan, în timpul cât au stat în comună au lăsat o tristă amintire. Persecuțiile contra românilor mai de vază se

duceau fără nici o cruțare. Preotul român, sub pretextul că e contra unei Sârbii Mari e ridicat și dus la Timișoara, unde stă închis 4 luni.

[Превод:] Општински делегат који је учествовао на Скупштини у Алба Јулији, након повратка, присиљен је био да побегне преко Мориша, у француску зону, пошто су Срби настојали да га затворе. Вратио се у место тек након повлачења српских јединица. Срби, тј. јединица од 100 војника, под командом капетана, за време свога боравка у месту оставили су тужну успомену. Прогони истакнутих Румуна спровођени су без икаквих поштеда. Румунски свештеник, под изговором да се противио Великој Србији, ухапшен је и одвезен у Темишвар, где је остао у заточеништву четири месеца.

IV/616–618, Stamora Română (Румунска Стамора)

Întâmpinarea armatei sârbe se face de mulțimea poporului la marginea satului cu flori și drapele albe. Bucuria însă în curând se transformă în durere. Sârbii se arată tot atât de dușmani ca și ungurii. Bătăi, rechiziții, umiliri, iar la retragere iau 90 vite cornute.

[Превод:] Дочек српској војсци приредило је мноштво људи на крају села са цвећем и белим заставама. Али се радост ускоро претвара у бол. Срби се показују као непријатељи, исто као и Мађари. Батине, реквизиције, понижења, а приликом повлачења узимају 90 говеда.

IV/635–637, Șag (Шар)

Ocupația sârbă a ținut până în iulie 1919. Fiind în clar că ținutul Timișoarei nu va reveni Serbiei, fac dese perchiziții la fruntașii din comună căutând arme și drapele românești. Aflându-se că sârbii se vor retrage, inimosul comerciant George Piuță aduce de la Lugoj materialul necesar pentru confecționarea unui drapel românesc. Când sârbii se retrag drapelul e arborat pe edificiul primăriei de pe care dispăre inscripția Kozseghaza. În momentul plecării, sârbii în grabă au luat cu ei 60 de cai și 100 vite cornute.

[Превод:] Српска окупација трајала је до јула 1919. Будући начисто с тим да темишварско подручје неће припасти Србији, спроводили су многобројне претресе код румунских првака у месту, тражећи оружје и румунске заставе. Када се сазнало да ће се Срби повући, храбри трговац Ђорђе Илијуца донео је из Лугожа потребни материјал за израду једне румунске заставе. Када су се Срби повлачили, застава је стављена на општинску зграду, са које нестаје мађарски натпис „Közsegháza“. У тренутку одласка, у великој журби, Срби су узели 60 коња и 100 говеда.

IV/631–632, Șanovița (Шановица)

Sub ocupația sârbească preotul unit Traian Mihai a fost mai multe săptămâni deținut la Timișoara pentru că în biserică nu a pomenit pe regele Petar.

[Превод:] Под српском окупацијом унијатски свештеник Трајан Михај држан је више недеља заточен у Темишвару што није помињао у цркви краља Петра.

III/599–600, IV/601, Şemlacul Mare (Велики Шемљуг)

Sub ocupația sârbească au fost internați la Belgrad preotul și doi țărani români fruntași. La retragere sârbii ridică din casieria comunală 16.000 coroane și iau cu ei 70 vite cornute.

[Превод:] Под српском окупацијом интернирани су у Београд румунски свештеник и двојица сељака румунских првака. Приликом повлачења, Срби су узели 16.000 круна из општинске касе и повели 70 говеда.

IV/640–643, Şipet (Шипет)

La intrarea sârbilor în comună, notarul unгур, simțindu-se cu conștiința apăsată, fuge. Sârbii când s-au retras au dus din comună 150 vite cornute, 50 perechi cai și 25 trăsuri.

[Превод:] При уласку Срба у село, мађарски бележник је због гриже савести побегао. Приликом повлачења, Срби су узели из места 150 говеда, 50 пари коња и 25 кочија.

IV/644–647, Şistarovăț (Шиштаровац)

Ocupațiunea sârbească a lăsat în comună o amintire tristă. Mulți locuitori, fără vină, poate fiindcă erau români buni, au fost maltratați. Sunt bătuți mai mulți români din comună. La părăsirea comunei au dus caii, oile și vitele de la o bună parte a populației.

[Превод:] Српска окупација оставила је у месту тужну успомену. Многобројни становници, без икакве кривице, можда једино што су били добри Румуни, били су злостављани. Батинано је више Румуна из места. Приликом напуштања места Срби су узели коње, овце и говеда од већег дела становништва.

IV/648–650, Şoşdea (Шошдеа)

Ocupația sârbă a lăsat multă durere în sufletele locuitorilor batjocoriți și despoiați de avutul lor.

[Превод:] Српска окупација оставила је много бола у душама мештана, који су осрамоћени и чија је имовина похарана.

IV/633–634, Şuştra (Шуштра)

Pentru adunarea de la Alba Iulia a fost delegat preotul G. Ciunga, însă în gara din Timișoara e arestat de către sârbi. La 2 zile după ce trecuse adunarea e eliberat. Câteva zile după eliberare o patrulă îl ridică și-l conduce la comandamentul sârb din Timișoara. Aici rămâne până la sărbătorile Crăciunului 1918, când i se dă drumul pentru a servi credincioșilor. După sărbători, când e să-l aresteze din nou nu-l mai află căci trecuse în Ardeal la frații români.

[Превод:] За Скупштину у Алба Јулији изабран је као делегат свештеник Г. Чунга, али су га на железничкој станици у Темишвару Срби ухапсили. Пуштен је након два дана, када је Скупштина била прошла. Неколико дана након ослобођења, једна патрола поново хапси свештеника и одводи пред српску команду у Темишвар. Овде остаје све до божићних празника 1918, када је пуштен да би служио верницима. Након празника, када су поново

хтели да га ухапсе, нису га више пронашли, јер беше прешао у Ердељ код браће Румуна.

IV/653, Teremia Mică (Мала Теремија)

La retragerea armatei sârbe au luat din comună 70 vite cornute și cai.

[Превод:] Приликом повлачења српска војска је из места узела 70 говеда и коња.

IV/654–655, Teș (Теш)

În timpul ocupației sârbești mulți locuitori au luat drumul codrului.

[Превод:] Током српске окупације многобројни мештани су се крили по шумама.

IV/659–660, Tolvădia (Толвадија)

Pentru adunarea de la Alba Iulia a fost delegat Dănilă Bosică, însă sârbii l-au arestat în momentul plecării și nu l-au eliberat decât după ce trecuse adunarea. La retragere armata sârbă a luat aproape întreaga turmă de vite din comună.

[Превод:] Румунског делегата за Скупштину у Алба Јулији Данила Босика Срби су ухапсили у тренутку поласка и ослобођен је тек након завршетка Скупштине. При повлачењу српска војска је узела из места скоро сва говеда.

IV/661–662, Tomnatic (Томнатик)

Sârbii când au ținut ocupată comuna, au înconjurat-o cu soldați și mitraliere, ținând-o astfel o zi. Nimeni n-a avut voie să intre sau să părăsească comuna. Poliția pentru paza de noapte a locuitorilor a fost dezarmată și apoi bătută, casele oamenilor răvășite și ce era mai de valoare au luat. La plecare au dus 150 cai și 120 vaci.

[Превод:] Када су окупирали место, Срби су га окружили војницима и митраљезима, држећи га тако цео дан. Ником није било дозвољено да уђе или напусти место. Ноћна полицијска стража мештана је укинута и затим батинана, куће житеља су испретуране, и одузето је све што је било од веће вредности. Приликом повлачења узели су 150 коња и 120 крава.

IV/663–664, Topolovațu Mare (Велики Тополовац)

Garda națională română a funcționat până la venirea armatei sârbe.

[Превод:] Румунска национална гарда деловала је до доласка српске војске.

IV/669–670, Uivar (Ујвар)

Comuna trece la România abia în anul 1924, după rectificarea graniței cu Jugoslavia.

[Превод:] Општина је припојена Румунији тек 1924. године, након граничне корекције са Југославијом.

IV/671–674, Uliuc (Уљук)

La retragere sârbii au luat de la locuitori 95 vite cornute și 40 cai.

[Превод:] Приликом повлачења Срби су узели од мештана 95 говеда и 40 коња.

IV/675–677, Unip (Унип)

În timpul ocupației sârbii la început s-au purtat cinstit. Când însă au știut că Banatul nu le va reveni lor în întregime, au schimbat atitudinea față de populație. La ordinea zilei erau bătaii, furturi și beții. La retragere au luat cu ei 30 vite cornute.

[Превод:] Током окупације, Срби су се у почетку понашали поштено. Међутим, када су дознали да им Банат неће у потпуности припасти, променили су став према становништву. Свакодневно су били батинања, крађе и пијанке. Приликом повлачења узели су 30 говеда.

IV/678–679, Urseni (Урсењ)

Sârbii ocupând comuna silesc pe locuitori să achite întregul impozit pentru anul 1918-1919. La plecare au luat întregul stoc de bani aflați în casieria comunală și aproximativ 100 vite cornute.

[Превод:] Након заузимања села Срби приморавају мештане да уплате порез за целу годину 1918–1919. При поласку узели су сву залиху новца из општинске касе и око 100 говеда.

IV/680–682, Ususău (Усусау)

În timpul ocupației sârbii n-au staționat în Ususău, ci din Lipova patrulele lor treceau din când în când și prin comună. După retragerea sârbilor, patrulele armatei coloniale franceze au trecut de mai multe ori prin comună spre bucuria locuitorilor.

[Превод:] Током војне окупације Срби нису боравили у Усусау, него су из Липове повремено слали патроле кроз место. Након повлачења Срба, патроле француске колонијалне војске прошле су неколико пута кроз село, на радост мештана.

IV/683–686, Utvin (Утвин)

Nimeni n-a trădat sârbilor existența armelor care au fost capturate de la soldați germani. Acestea au fost predate ulterior armatei române. La retragere sârbii au dus din comună 15 vaci și un cal.

[Превод:] Нико није издао Србима да постоји оружје заплењено од немачких војника. То је оружје предато касније румунској армији. Током повлачења, Срби су узели из места 15 крава и једног коња.

IV/692–693, Varnița (Варница)

Sârbii în timpul cât au ținut ocupat Banatul n-au fost nici odată în comună.

[Превод:] У периоду окупације Баната, Срби нису никада били у месту.

IV/694–697, Vinga (Винга)

La plecarea armatei sârbe din comună, unii dintre soldați au voit să ducă vitele oamenilor. Aceștia au sărit asupra lor cu coase, securi, topoare, furci, reușind să-și salveze avutul.

[Превод:] Приликом повлачења из села, неки од војника хтели су да узму говеда од мештана. Становници су скочили на њих држећи у рукама косе, секире, виле и тако су успели да сачувају имовину.

IV/701–703, Vizma (Визма)

Sârbii în timpul ocupației n-au stat în comună, ci numai au patrulat din când în când.

[Превод:] Током окупације, Срби нису боравили у месту, него су повремено патролирали.

IV/704–707, Voiteg (Војтењ)

La adunarea de la Alba Iulia ia parte învățătorul Alexandru Țăran, care la întoarcere este supus șicanelor din partea sârbilor cari vor să-l ducă în Serbia. Scapă de arestare fugind în zona românească, de unde se reîntoarce odată cu armata română. Sârbii la retragere iau de la locuitori 100 cai, 60 vaci și mai multe obiecte de valoare adunate în pripă din case.

[Превод:] Учитель Александру Царан учествовао је на Скупштини у Алба Јулији, а при повратку Срби су га почели гонити и хтели су да га одведу у Србију. Избегео је хапшење, пребегавши у румунску зону, одакле се вратио по доласку румунске војске. Приликом повлачења, Срби су узели од становника 100 коња, 60 крава и више вредних ствари покупљених на брзину из кућа.

IV/708–710, Vucova (Вукова)

Sârbii când s-au retras din comună au dus 63 vite cornute.

[Превод:] Приликом повлачења, Срби су узели из места 63 говеда.

Нису примљени одговори из следећих општина:

IV/712, Albina (Албина); I/6–7, Altringen (Алтринген); I/44–45, Berecuța (Берекуца); I/50–52, Beregsău Mic (Немет); I/55–56, Beșenova Nouă (Ново Бешеново); I/57–59, Beșenova Veche (Старо Бешеново); I/60–61, Biled (Биљед); I/73, Bodrogu Nou (Нови Бодрог); I/74–75, Bogda (Богда); I/76–78, Brestovăț (Брестовац); I/79, Breștea (Брештеа); I/90–92, Bulgăruș (Булгаруш); I/93–94, Butin (Бућин); I/95–97, Buzad (Бузад); I/109–110, Carani (Карањ); I/115–116, Căpăt (Капат); I/117–119, Cărpiniș (Грђанош); I/124–135, Cenad (Чанад); I/136–137, Cenei (Ченеј); I/148–149, Charlottenburg (Шарлотенбург); I/156–157, Checheș (Кекеш); I/155, Cheglevici (Кеглевић); I/193–194, Ciavoș (Граничари); I/198, Colonia Bulgară (Телепа); I/199, Colonia Mică (Мала Колонија); II/209, Comloșu Mic (Мали Комлош); II/210, Covaci (Ковач); II/211–212, Scarovăț (Краљевац); II/213–214, Crivobara (Кривобара); II/223–226, Denta (Дента); II/236–237, Dorgoș (Доргош); II/241–243, Dragșina (Драгшина); II/238–240, Drăgoești (Драгојешти); II/249–250, Dumbrăvița (Думбравица); II/251–254, Felnac (Фенлак); II/281, Fratelia (Фрателија); II/282–283, Freidorf (Фрајдорф); II/301–302, Gelu (Кетфел); II/317–318, Ghiroda (Гирода); I/319, Ghizela (Гизела); II/320–322, Giarmata (Ѓармата); II/323–324, Giera (Ѓир); II/330–332, Giulvăz (Ѓулвес); II/335–336, Grabăț (Грабац); II/337–338, Herneacova (Хрњаково); II/351–352, Hisiaș (Хисијаш); II/348–350, Hodoș (Ходош); II/353, Hunedoara Timișiană (Тамишка Хунедоара); II/358–361, Icloda (Иклода); II/362–364, Ictar-Budinți (Иктар); II/375–376, Iesea Mare (Велика Јеча); II/377–378, Iesea Mică (Мала Јеча); II/379, Ionel (Јоханисфелд); II/380, Iosifalău (Јосифалау); II/387–389, Jamul Mare (Велики Жам); III/403–404, Lenauheim (Ленаухам); III/405–406,

Liebling (Либлинг); III/407–409, Lovrin (Ловрин); III/410–412, Lucareț (Лукаревац); III/413–414, Lunga (Лунга); III/420–421, Mailat (Мајлат); III/428–429, Mașloc (Машлок); III/422–427, Mănăstirea (Манастир); III/434–435, Moravița (Моравица); III/433, Moșnița Nouă (Нова Мошница); III/438–440, Munar (Мунара); III/446–447, Nadăș (Надаш); III/451, Neudorf (Нојдорф); III/452, Nițchidorf (Ницкидорф); III/456, Ofseșița (Овсеница); III/457–463, Ohaba Forgaci (Охаба Форгач); III/464–466, Omog (Омор); III/467, Omorul Mic (Мали Омор); III/471–472, Orțișoara (Орцишоара); III/474, Otvești (Отвешт); III/478–479, Pașiova (Пањова); III/487–488, Pătârș (Патарш); III/489–490, Peciul Nou (Улбеч); III/495–497, Periam (Перјамош); III/507–508, Petrovaselo (Петрово Село); III/512–513, Pordeanu (Пордеану); III/517–520, Racovița (Раковица); III/533, Remetea Mică (Мала Ремета); III/534–535, Rudna (Рудна); IV/629–630, Satu Mare (Хаћвала); III/536–537, Săcălaz (Сакалаз); IV/711, Sălcuia Nouă (Нова Салчиуа); III/551–552, Sângeorge (Шенђурац); III/558–561, Sânmihaiul Român (Румунски Семихај); III/577–578, Sânpetru German (Немачки Семпетар); III/573–574, Sânpetru Mare (Велики Семпетар); III/575, Sânpetru Mic (Мали Семпетар); III/576, Sânpetru Nou (Нови Семпетар); III/579–582, Sârbova (Србова); III/586–588, Secaș (Секаш); IV/604–607, Silagiu (Силађу); IV/608–609, Sinersig (Синерсиг); IV/610–611, Sintar (Синтар); IV/612–613, Soca (Сока); IV/614–615, Stamura Germană (Немачка Стамора); IV/619–621, Stanciova (Станчево); IV/638–639, Șandra (Шандра); IV/602–603, Șemlacul Mic (Мали Шемљут); IV/651–652, Teremia Mare (Велика Теремија); IV/656–658, Toager (Тоађер); IV/665, Topolovățul Mic (Мали Тополовац); IV/666–667, Tormac (Тормак); IV/668, Uiheiu (Ујхеј); IV/687–689, Valcani (Валкањ); IV/690–691, Variaș (Варјаш); IV/698–700, Vizejdia (Визеждија).

ARMATA REGATULUI SERBIA ÎN COMUNELE RURALE ALE
JUDEȚULUI TIMIȘ-TORONTAL DIN PARTEA ROMÂNEASCĂ
A BANATULUI ÎN ANII 1918-1919

Date din Fondul muzeal istoric „Nicolae Ilieșiu”

Zoran Markov

Rezumat

La sfârșitul Războiului mondial 1914–1918 situația politico-administrativă a Banatului ca regiune era deosebit de complexă, având în vedere că atât Serbia cât și România își exprimau întâietatea în privința acestui teritoriu fost austro-ungar. În plus, maghiarii și germanii din regiune, într-un număr considerabil, si-au exprimat opțiunea de a rămâne în statul maghiar nou format sau de a proclama o republică bănățeană independentă. În acest context general, după Convenția Militară de la Belgrad din 13 noiembrie 1918, armata Regatului Serbiei, în calitate de învingătoare în Marele Război și de reprezentantă a Antantei, a ocupat Banatul. Situația din timpul provizoratului din partea românească a Banatului, în special în zona rurală, când în teritoriu se afla armata Serbiei, este încă sumar cercetată și puțin cunoscută în istoriografie. Muzeul Național al Banatului din Timișoara posedă în colecțiile sale un izvor documentar care ne oferă o imagine a acelor vremuri, în speță a perioadei 1918–1919. În anul 1934 a fost întreprinsă o cercetare pe

baza unor chestionare; răspunsurile sunt diferite, subiective și, cu siguranță, aproximative, date în principal pe baza amintirilor și a istorisirilor la două decenii după evenimente. Totuși, ele reprezintă o imagine a situației din 1918–1919, a celor care le-au cerut, cât și a celor care le-au întocmit. În lucrare chestionarele sunt redate în original și în traducere în limba sârbă.

THE ARMY OF THE KINGDOM OF SERBIA IN THE RURAL AREAS OF
THE TIMIȘ-TORONTAL COUNTY IN THE ROMANIAN PART OF BANAT
BETWEEN 1918-1919

Data from the Historical Museum Fund „Nicolae Iliеșiu”

Zoran Markov

Summary

At the end of the World War 1914–1918 the political and the administrative situation of Banat as a region was extremely complex, considering that both Serbia and Romania manifested their claim in taking over this former Austro-Hungarian territory. On top of that, the Hungarians and Germans in the region, not insignificant by numbers, have expressed their wish to remain in the newly formed Hungarian state or have opted for the proclamation of the independent Banat Republic. In this general context, after the Military Convention that took place on November 13th, 1918 in Belgrade, the army of the Kingdom of Serbia, as a winner of the Great War and a representative of the Entente Powers occupied Banat. The situation during the provisorium in the Romanian part of Banat, especially in the rural areas, when the Serbian army was present in the territory, has not been thoroughly studied so far and is therefore not very well known in the current historiography. The National Banat Museum owns in its collections a certain documentary source which provides a relative image of those times, namely the years 1918–1919. In 1934 a certain research was undertaken, based on questionnaires. The obtained results are various, subjective and, for sure, mostly approximate, given based on memories and stories after two decades from those events. Even so, they offer a certain image on the situation between 1918–1919, as well as on those who have asked for the questionnaire and those who have written it. In the article the questionnaire is reproduced in the original and also translated in Serbian.

Дејан Јакшић

АУТОБИОГРАФИЈА ЕПИСКОПА БУДИМСКОГ ЈУСТИНА (ЈОВАНОВИЋА)

САЖЕТАК: Епископ Јустин (Јовановић) био је значајна народна и црквена личност двадесетих и тридесетих година XIX века. Прерана смрт спречила га је у обављању епископске дужности и службе српском народу. Једна књига у фонду *Темницварска епархија* Архива Војводине, која је припадала манастиру Бездину, садржи својеручне игуманове уписе. Због непотпуних и недовољних података у литератури овде се у целости преноси тамо пронађена својеручна аутобиографија Јустина (Јовановића), са неколико нових чињеница. Дају се коментари, допуне и запажања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јустин (Јовановић), митрополит Стефан (Стратимировић), Будимска епархија, Бездин.

Јустин (мирско име Јован Јовановић) био је српски свештеник, богословски професор, конзисторијални званичник, настојник манастира Гргетега и Бездина и будимски епископ. Отац му је био Антоније Јовановић имућни осијечки трговац, што му је омогућило да стекне добро образовање. Замонашен је у манастиру Гргетегу 1819. године а потом је прошао кроз све монашке чинове (напредовање у црквеној хијарархији вид. ниже). Био је професор богословије и конзисторијални бележник у Карловачкој архидијезеци. Јустин (Јовановић) је 1829. године прво постао архимандрит манастира Гргетега а убрзо затим Бездина. Вероватно је тада ослобођен дужности професора Карловачке богословије. И поред тога, према његовим рукописима држана су предавања из догматике и моралног богословља на Карловачкој и другим српским богословијама. Епископ будимски постао је 19. августа 1834. године, али је на том положају кратко остао – умро је већ 25. новембра исте године (по јулијанском календару). Према речима његовог синовца, погинуо је у удесу. Сахрањен је у катедралној цркви у Будиму која је оштећена приликом бомбардовања Будимпеште 1944. године а потом је до темеља срушена. Будимски епископ Георгије (Зубковић) пренео је његове посмртне остатке у Сентандреју и сахранио их у Пожаревачкој цркви. Том приликом је пренета и оригинална надгробна плоча.¹

¹ Сава Вуковић, *Српски јерарси од девејтог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 264; *Српски биографски речник*, IV, Нови Сад 2009, 531 (С. Божић); *Енциклопедија Новог Сада*, св. 10, Нови Сад 1998, 80–81.

73)
 Обдольски рудъ, ко кривоуру бывахъ прежде мене съня Облани
 селъ пѣкняхъ Архімандрита, зго надначилъ восхотѣхъ, яко
 ѿде Иустинъ Иванловичъ, родихся во свободномъ и кралев-
 скомъ градѣ Овѣгѣ, во слав. Вировитинкомъ Коніатѣ
 стѣхъ, ѿ благославныхъ родителейъ Антонія и Анны.

По совершѣннъ вѣрныхъ наукъ, пробавихъ нѣкое вре-
 мя во долѣ Вѣдъ наукъ, также раскаленъ желаніемъ, еже
 сложити олтари Гдѣ, по советѣ Св. Високопревосходитель-
 ства Гдѣна Архіепископа и Митрополита нашего Свѣсла
 на Свратинировича ѿ Костинѣ, ѿставилъ отечество
 мое, и придохъ во друцкогорскій сто^{ль} Николаевскій
 Мѣнѣ Тергетскъ, гдѣ 20. Марта 1819. лѣта, игоже ѿ
 Архімандрита повоже Мѣнѣ Антонія Графа Бран-
 ковича усердно приамъ быхъ.

Позже 819. лѣта 25. Маія, по краткомъ времени
 ищскенія, на соудствіе преставо Гдѣ, построилъ быхъ
 помянутыи Архімандритомъ, во Монаха, и даю ми
 быхъ во монашество иже Иустинъ, прежде же Иванъ
 нарицаша.

Во поуже годѣ, 11. Ноемвриа, благословилъ въ
 сокопоманьстѣ Гдѣна Архіепископа и Митрополита, ркоко-
 ложень быхъ во построити мостъ, Св. Високопревосходен-
 ствомъ, Гдѣномъ Свѣкомъ Пакрачкномъ, Гвсифромъ
 ѿ Покликъ во Ликона.

Лѣта 820. 16. февруаря по Иванъ быхъ ѿ Мѣн-
 ра Тергетска во Карловъ, игоже ѿбѣ приставленъ
 быхъ ѿ консисторіалнаго Нотарія.

Во помине годъ 28. Марта на праздникъ Пасхи про-
 изведено было Св. Высокопреосвященства Губионоу
 Архиепископоу и Митрополитоу, въ соборной церкви Карло-
 варкой во Протодиакона, а потомъ иже въ Носебрия
 поставлено было Гименеевъ, и началъ Клирикоу
 преподавати Божество Логическою и Моральною, и
 толковать Свята.

1821. года, 21. Носебрия, на введение престола
 Божия, произведено было Св. Высокопреосвященства
 Губионоу Епископоу Пакракиноу, Инсифривоу и Пис-
 никеу, въ церкви, введению Карловаркой, такъ дово-
 лной горви, во Архиепископа.

Мѣсяцъ 24. 3. Носебрия рѣкоположено было
 въ Капеллу святамъ Троицы, иже въ соборной церкви
 Карловаркой, Губионоу Архиепископоу и Митрополи-
 тоу во Пресвѣтера, и аще поволю и избрало было
 да Состоятелю Консильоріалнаго, и наложено имъ въ
 сочиненіи и Божество Логическою и Морал-
 ную, ради ускоренія въ Клирическихъ Запискахъ,
 и которое дѣло дѣже до произведенія нѣкогда въ Архи-
 епископа непрерывно прудится.

Во 25. году, 29. Іюня, въ церкви Карловаркой
 святымъ Апостоламъ Петра и Павла, на реченной дѣлѣ,
 и Св. Высокопреосвященства, Губионоу Архиепископа
 и Митрополита произведено было во Провостѣи Келле,
 и по крайнему времени иже дѣло въ нѣмъ въ Помѣстѣ
 на Листѣ, егда Императрица наша Каролина во Кра-
 лѣхъ Богородицеу вѣнчана была.

Помощь

Потребъ зрѣло такъ въскрѣсенъ, въде на Онъ Виско-
превосходительство Гюна Архисакоу и Митрополитовъ 828.
со соборъ во Ціснѣ, игоже и доконченіи вдовольствухъ Свирій
ублако бидѣ. Это по желанію златою збѣснѣ, и
Онъ вѣдѣнъ се Величество катковаріемъ новѣхъ Сѣкавъ,
вѣ укрѣдѣннѣ Свиріи докончѣи благословитѣ.

По повелѣніи новѣхъ Сѣкавъ 1829. лѣта, 27го проур-
во сѣбо Заклѣснѣ Архирейскаго, и Митрополита Онъ
Вископревосходительства, провѣсено бидѣ ерѣ Гюна Сѣка
тогда иже Мелитварскаго, Гюндра и Полкнѣ во Свирі-
мандрѣ Теретоскаго.

Вѣстоимствѣ такъ въскрѣсенъ, прѣтѣрѣ бидѣ
и Архимандритъ Теретоскаго, на Архимандритъ Бедунскаго,
и тоиже 829. лѣта, 29го Іюлія, прѣдоловѣннѣ Гюновъ
Сѣкавъ Мелитварскаго, во прѣствѣннѣ прѣдѣсѣн-
нѣка посто, Гюна Сѣка Архисакоу, Нестора Іоанно-
вѣра, вѣведѣ бидѣ во это вѣведѣннѣ Мѣнѣръ сои Бедунѣ.

830. лѣта игоже во Гюновъ Архисакоу и Митро-
политовъ, и Гюновъ Сѣкавъ Мелитварскаго во По-
сто на Лѣтѣ, игоже Онъ В. к. вѣсочествѣ, Насѣтѣ-
иѣвѣннѣ Кнѣзь Фредериканѣ, во Краѣ Югарскаго
вѣснѣ бидѣ.

По прѣставленіи Гюна Сѣка Мелитварскаго
Гюндра и Полкнѣ, и сѣ прѣвѣснѣннѣ живѣи ерѣ Н. Н.
сѣлѣннѣ 830. послѣвѣннѣ бидѣ Онъ Вископревосхода-
ствѣ Гюновъ Архисакоу и Митрополитовъ, на Свирі-
вѣдѣннѣ Коніюпорісѣ Мелитварскаго, и во збѣснѣ
сѣ ерѣ Онъ Вископревосходительства, Гюна Сѣка тогда
Свиріскаго, Назима Максимовѣра, вѣведѣ бидѣ. Коло-

Јустин (Јовановић) је био значајна народна и црквена личност двадесетих и тридесетих година XIX века. Прерана смрт спречила га је у обављању епископске дужности и даље службе народним интересима. Наведени општи подаци, уз сачувано неколико разбацаних цртица из његове делатности, углавном је све што се памти с њим у вези. Због непотпуних и недовољних података у литератури, овом приликом преносимо пронађену аутобиографију коју је он својеручно написао. Истовремено ћемо подсетити на ову историјску личност, и заслужно место које јој припада.

*

На крају фонда *Темишварска епархија* Архива Војводине, међу разноврсним књигама које се односе на црквену управу, манастирска, привилегијална и друга питања, налази се једна стара књига тврдог повеза (бр. 325), састављена од више група накнадно спојених папира.² Састоји се од 531 углавном празних неисписаних страница. Изгледа да је предвиђена за књигу прилога за давање помена за живе и мртве (стр. 230–290), (1729–1742) – те странице су украшене луковима у боји. *Сйомен кийиџора ѿрвих манасџира Бездина* браће Поповић Текелија (11) доноси списак имена (1727). Мали уписи (1740–1741) су на почетку и крају књиге (1, 528–529, 532), као и запис (1737) о монаху Пајсеју (521). Бездински архимандрит Дионисије (Живоиновић) је својеручно испунио бар три странице (5–7), а на рубовима обрезаваних листова видљиви су трагови сличног рукописа. Његов текст се састоји од четири сегмента написаних различитих година: кратка белешка о инвентарисању и дугу манастира при његовом постављењу за игумана (6. мај 1751), попис братије, аутобиографија, белешка о набавци и изгледу архимандритског штапа (18. септембар 1754). На једној страници, полеђини следећег текста (8), архимандрит Исак (Дошен)³ осврнуо се на Живоиновићеву наводну склоност према унији (1. јуни 1895). При крају је и аутобиографија епископа Јустина (Јовановића) (523–526).

Следи незнатно измењен и скраћен препис текста модерном ортографијом и савременим језиком, са пропратним коментарима. Имена особа су истакнута, а датуми су остали по старом, јулијанском календару. На крају су дати наши коментари и запажања.

*

Знања ради, по примеру бивших пре мене обитељи ове неких архимандрита, хтедох назначити да сам се ја **Јустин Јовановић** родио у слободном и краљевском граду Осјеку у славној Вировитичкој жупанији, од благочестивих родитеља **Антонија** и **Ане**.

По завршетку високих наука, боравио сам неко време у дому оца мојега, али распаљен жељом да служим олтару Господњем, по савету његовог

² Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 4, Темишварска епархија, бр. 325; Milan Petrov, *Тeмишварска епархија – Темишвар (1781–1939)*, Sumarni inventar, Novi Sad 1991 (необјављено, Архив Војводине). Вид. и: Дејан Јакшић, „Фонд Темишварске епархије у Архиву Војводине“, *Темишварски зборник*, бр. 7, Нови Сад 2014, 217–223.

³ Архимандрит Исак (Дошен) (1849–1928) као настојатељ манастира Бездина 1895–1919. године веома је допринео економском напретку манастира: *Српски биографски речник*, III, Нови Сад 2007, 358 (О. М. Радосављевић).

високопреосвештенства господина архиепископа и митрополита нашега **Стефана Стратимировића од Кулпина** оставих отечество моје и приступих у фрушкогорски светониколајевски манастир Гргетег 20. марта 1819. године, где сам од стране архимандрита тога манастира **Антонија грофа Бранковића** био усрдно примљен.

Те 1819. године 25. маја, по кратком времену искушеништва, на дан Силаска Светога Духа бих пострижен од поменутог архимандрита у монаха, и било ми је дато име у монаштву **Јустин**, пре тога сам се звао **Јован**.

Те године 11. новембра, благословом вишепоменутог господина архиепископа и митрополита, рукоположен бих у постригу мојем од стране високопреосвештеног господина епископа пакрачког **Јосифа од Путника** за ђакона.

Године 1820, 16. фебруара позван бих из манастира Гргетега у Карловце, где постављен бих за конзисторијалног нотара.

Те године 28. марта на празник Пасхе произведен бих од господина архиепископа и митрополита у митрополијској саборној цркви у Карловцима у протођакона, а потом месеца новембра постављен бих за учитеља и почех клирицима предавати богословију догматичну и моралну и тумачити јеванђеља.

Године 1821. 21. новембра на Воведење пресвете Богородице произведен бих од стране господина епископа пакрачког **Јосифа од Путника**, у такозваној Воведењској цркви карловачкој, за архиђакона.

Године 1824, 3. новембра рукоположен бих у капели Светог Георгија у саборној цркви карловачкој од стране господина архиепископа и митрополита у презвитера и приседника конзисторијалног. Наложено ми је да сачиним опширну богословију догматску и моралну за потребе клирика, са којим послом сам се прилежно бавио до избора за архимандрита.

Године 1825, 29. јуна, у цркви карловачкој Светих Петра и Павла, званој Доња, од стране господина архиепископа и митрополита произведен бих у протосинђела, и недуго затим отидох с њим у Пожун на Дијету, на којој је царица наша **Каролина** била окруњена за угарску краљицу.

По потреби Цркве позвао ме господин архиепископ и митрополит да идем с њим у Беч где се радило на питању попуне упражњених епархија. Тај посао је са успехом обављен и његово величанство је именovalo нове епископе на све упражњене епархије.

По посвећењу нових епископа 1829. године, 27. фебруара, по закључку и благослову архиепископа, произведен бих од стране господина епископа тадашњег темишварског **Јосифа од Путника** у архимандрита гргетечког.

Како је затражено, премештен бих од Архимандрије гргетечке на Архимандрију Бездинску, и те 1829. године, 22. јула, речени епископ темишварски, у присуству мога претходника господина епископа арадског **Нестора Јовановића**, уведен бих у Архимандрију Светововедењског манастира Бездина.

Године 1830. отидох са господином архиепископом и митрополитом и господином епископом темишварским у Пожун на Дијету, приликом које је његово царско-краљевско височанство кнез наследник **Фердинанд** био окруњен за угарског краља.

По престављењу господина епископа темишварског **Јосифа од Путника**, од овог привременог живота 4. новембра 1830. постављен бих од господина

архиепископа и митрополита за председника Конзисторије темишварске у који сам уведен од господина епископа вршачког **Максима Мануловића**. Ту дужност сам обављао до доласка именованог епархије темишварске администратора господина **Стефана Станковића**, епископа будимског, све до 4. маја 1831. године.

Пошто је господин епископ будимски, како се упокојио епископ бачки **Гедеон Петровић**, са Будимске био премештен на Бачку епархију, благоизволело је његово свеславно величанство, император и краљ наш господар **Франц Први**, који је издахнуо 4. јуна 1834. године, високим решењем мене за епископа будимског наименовати, и 19. априла тога лета у Карловцима, од господина архиепископа и митрополита нашега **Стефана Стратимировића**, у садејству са преосвештеним **Максимом Мануловићем**, темишварским, и **Јосифом Рајачићем**, вршачким, уз присуство **Стефана Станковића**, бачког, **Георгија Хранислава**, пакрачког епископа, при сабрању многобројног народа, браће и родитељке моје, у чин епископа будимског посвећен бих, а 18. октобра отидох на моје одредиште.

*

По угледу на своје претходнике на месту настојатеља манастира Бездина Јустин (Јовановић) је настојао да у манастирску књигу забележи своју скраћену биографију. Она је лишена многих детаља и везана је пре свега за напредовање у црквеној хијерархији. Написана је око 18. октобра 1834. године у време његовога коначног путовања у Будим. Треба нагласити да су сви датуми дати по старом, јулијанском календару и треба додати 11 дана (за XVIII век) или 12 (за XIX) да би се добили датуми по грегоријанском календару. Ову чињеницу занемарили су писци наведених општих дела, не наглашавајући по којем су календару наведени датуми. Рођен је 26. марта / 6. апила 1786, а умро 25. новембра / 7. децембра 1834. године (на надгробној плочи пише 26. новембар).

О већем делу свог живота, до монашења када је имао 33 године, не казује готово никакве податке. Иза успутне вести да је завршио „више“ науке сигурно се крије озбиљно школовање. Остало је забележено да је његов отац био наручилац Рајићеве *Историје* и француске граматике. Класично образовање које је поседовао омогућило му је да у каснијем раду буде рецензент књига писаних на латинском језику. Током службовања у Карловцима митрополит Стефан (Стратимировић) дао му је да прегледа рукопис *Богословије моралне* старобечејског пароха Атанасија Влаховића, писан на латинском језику. Јустин (Јовановић) је поднео митрополиту своје примедбе али рукопис никада није штампан, јер је Влаховић био у сукобу са надређенима. Ослањајући се на Рајићева дела, саставио је неке предмете за богословију.

О својој породици, осим имена „благочастивих“ родитеља, ништа не казује. Ипак, на споменутој надгробној плочи уклесан је породични племићки грб.⁴ То нас је подстакло да истражимо породичну прошлост, о којој се није говорило. Јовановићи/Јоановићи, по свој прилици пореклом Цинцари,

⁴ Димитрије Е. Стефановић, „Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји“, *Сентандрејски зборник* 1, Београд 1987, 324.

родом су из Бекеша и преселили су се у Осијек у XVIII веку. Обогаћили су се тргујући стоком и купили су племићку титулу, задржавајући префикс *од Бекеша*. Постали су, између осталог, и власници Рудне у Банату, коју су делили са Николићима од Рудне. Ове племићке породице биле су везане сродством и славиле су Светог Стефана. Крајем XVIII века у Осијеку су живела цару одана браћа Јован, Петар и Антоније Јоановић од Бекеша. Антоније, Јустинов отац, за живота је обављао више јавних градских функција и у заслуге му се приписује добијање статуса слободног краљевског града 1809. године. Јован се замонашио, а браћа су му остали трговци и земљопоседници. Кроз више генерација Јовановићи су били јавни и културни радници и чувари српске баштине.⁵

На надгробној плочи покојника, коју су поред мајке Ане потписали брат Петар и сестра Софија удата Коњовић, стоји да је Јустин за будимског дијецезана посвећен 18. августа, а да је преминуо 26. новембра (?) 1834. године.

Он пак истиче да је са митрополитом Стефаном (Стратимировићем) ишао на свечана заседања Државне скупштине Угарске (Дијете) у Пожуну, као и у Беч, када се тражило постављење нових владика. Оставио је три своја писма, где је забележио утиске из Беча. Очигледно је да је био особа са дипломатским вештинама од нарочитог митрополитовог поверења. Можемо наслутити да је Стефан (Стратимировић) племенити од Кулпина био и породични пријатељ који је саветовао младића да ступи у црквену службу. Племићко порекло било је важно за напредовање у Хабзбуршкој монархији, па и у цркви.

Случајно или намерно, човек који га је примио у манастир имао је исту животну судбину и положаје. Антоније (гроф Бранковић) је био професор Богословије у Карловцима, архиђакон митрополита Стефана (Стратимировића), архимандрит и настојник манастира, администратор епархијски, асесор митрополитске Конзисторије. Архимандрит Антоније изабран је за пакрачког епископа, али није дочекао чин посвећења, јер је умро убрзо након избора, 1. августа 1824. године.⁶

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 4, Темишварска епархија.
 Сава Вуковић, епископ шумадијски, „Настојатељи манастира Гргетег“, у: *Манастир Гр̄геѿеѿ. Прилози монографији*, Нови Сад 1990, 9–39.
 Сава Вуковић, *Ср̄пски јерарси од деветӣоѿ до двадесетӣоѿ века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.
Енциклопедија Новоѿ Сада, св. 10, Нови Сад 1998.
 Дејан Јакшић, „Фонд Темишварске епархије у Архиву Војводине“, *Темишварски зборник*, бр. 7, Нови Сад 2014, 217–223.
 Milan Petrov, *Тeмишварска епархија – Темишвар (1781–1939)*, Sumarni inventar, Novi Sad 1991 (необјављено, Архив Војводине).

⁵ http://cincari.org/vasa_priga/joanovic/index.html. Портрети Антонија и његове жене Ане које је насликао Павле Ђурковић 1796. године налазе су у Народном музеју у Београду.

⁶ *Ср̄пски биографски речник*, I, Нови Сад 2004, 780.

Српски биографски речник, I, Нови Сад 2004

Српски биографски речник, III, Нови Сад 2007.

Српски биографски речник, IV, Нови Сад 2009.

Димитрије Е. Стефановић, „Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји“, *Сенџандрејски зборник* 1, Београд 1987, 309–328.

AUTOBIOGRAFIA EPISCOPULUI BUDEI JUSTIN (JOVANOVIĆ)

Dejan Jakšić

Rezumat

Justin (cu numele de mirean Jovan Jovanović, 1786–1834) a fost un preot sârb, profesor de teologie, oficial al consistoriului, stareț al mănăstirii Grgeteg, apoi al mănăstirii Bezdin, respectiv episcop al Budei. A fost, de asemenea, un nobil dintr-o familie de vază, un erudit, autor de texte teologice și persoană de încredere a mitropolitului Stefan (Stratimirović). Moartea prematură l-a împiedicat să-și exercite datoria de episcop la scurt timp după ce a fost instalat, cât și a slujbei în interesul național. Unul din registrele fondului *Episcopia Timișoarei* din Arhivele Voivodinei care a aparținut mănăstirii Bezdin conține scrisul propriu al stareților mănăstirii. Datorită datelor incomplete și greșite în literatura de specialitate de până acum, în lucrare este redată integral autobiografia găsită a lui Justin (Jovanović), alături de câteva detalii inedite. Sunt de asemenea date comentarii, adăugiri și observații.

THE AUTOBIOGRAPHY OF THE BISHOP OF BUDA JUSTIN (JOVANOVIĆ)

Dejan Jakšić

Summary

Justin (born as Jovan Jovanović, 1786–1834) was a Serbian priest, a theology professor, an official of the Consistor, the abbot of the Grgeteg monastery, then Bezdin monastery, and bishop of Buda. He was also a nobleman from a respectable family, an erudite, author of theological texts and a confidant of the metropolitan Stefan (Stratimirović). His premature death stopped him in his activity as a bishop immediately after his election, and his further service for national interests. One register of the fund *Diocese of Timișoara* from the Vojvodina Archive, which belonged to the Bezdin monastery, contains own handwritings of the monastery abbots. Due to the incomplete and incorrect data in the specific literature, the uncovered autobiography of Justin (Jovanović) is entirely reproduced in the paper, along with a few newly discovered facts. Comments, annotations and observations are provided.

Дејан Појов

СВЕШТЕНСТВО ЕПАРХИЈЕ ТЕМИШВАРСКЕ 1797. ГОДИНЕ (3)

САЖЕТАК: У Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима пре неколико година је истражен опис Епархије темишварске из 1797. године. Прилог под овим насловом јесте препис статистичких података мирског свештенства, започет у *Темџварском зборнику* бр. 8 (2015) и настављен у бр. 9 (2017). У овом трећем, последњем наставку обухваћени су протопрезвитерати Липовски и Фажетски.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Епархија темишварска, свештенство, статистика, Липовски протопрезвитерат, Фажетски протопрезвитерат.

Међу мање познате и до сада необјављене статистичке податке Епархије темишварске у XVIII веку сврстава се и *Описаније восџочнаџо ѓравославнаџо неунџйскаџо свџаџченсџива к Еџархији џтемиџварској ѓринадџеџаџчаџо*. Документ је део обимне колекције статистичких података епархија Карловачке митрополије за 1797. годину, а чува се у кутији 33/1797. Митрополијско-патријаршијског фонда „А“ у Архиву САНУ у Сремским Карловцима¹.

Уз постојеће пописе манастира, односно насеља и становништва Епархије темишварске 1797. године, „описаније“ мирског свештенства употпуњује слику ове историјске црквене области са краја XVIII века.

Први део поменутог пописа објављен је у *Темџварском зборнику* бр. 8² (за Темџварски, Чаковски и Чанадски протопрезвитерат), уз информације о времену настајања статистике, целокупној садржини статистичке таблице и опис самога документа.

Други део пописа објављен је у *Темџварском зборнику* бр. 9,³ за Великобечкеречки, Панчевачки, Хасијашки, Жебељски и Великокикиндски протопрезвитерат.

¹ Архив САНУ у Сремским Карловцима, Фонд Митрополијско-патријаршијски, К33/1797, 904–1041.

² Д. Попов, „Свештенство Епархије темишварске 1797. године (1)“, *Темџварски зборник* 8, Нови Сад 2015, 91–109.

³ Д. Попов, „Свештенство Епархије темишварске 1797. године (2)“, *Темџварски зборник* 9, Нови Сад 2017, 127–147.

У овом раду објављујемо трећи, последњи део пописа, који се односи на Липовски, односно Фажетски протопрезвитерат.

Као и у претходним деловима, за разлику од оригинала, одлучили смо (ради прегледности и уштеде простора) да у транскрипцији обухватимо само следеће релевантне податке, и то редоследом табличних рубрика оригинала: протопрезвитерат, географска област (административна јединица), парохија, име и презиме свештенослужитеља, чин и звање, датум рукоположења, име епископа који је рукоположио, језици којима се служи (срп. – српски, рум. – румунски, нем. – немачки, мађ. – мађарски, грч. – грчки, тур. – турски), узраст, брачно стање, број деце (м. – мушке, ж. – женске).

Уколико у транскрипцији неки од података нису наведени, то значи да не постоје у оригиналном документу.

Највећи део рукоположења свештеника у попису извршили су јерарси коју су управљали Епархијом темишварском: Викентије (Јовановић Видак, 1759–1774), Мојсије (Путник, 1774–1781), Софроније (Кириловић, 1781–1786) и Петар (Петровић, 1786–1800). Сем темишварских епископа, неке од свештенослужитеља који се појављују у овој статистици рукоположили су епископи других епархија из ондашњег времена. Њихова титула и године столовања наведени су у напоменама испод текста.⁴

Називи места дати су по оригиналу.

Липовски протопрезвитерат Тамишка жупанија

1. Липова

Константиин Шубоњ, протопрезвитер; 10. 1. 1773, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 47 г.; удов.

Тома Појовић, парох; 1. 1. 1766, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 59 г.; удовац; деца: 1 м.

Теодор Томац, парох; 1. 3. 1775, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 47 г.; ожењен; деца: 1 ж.

Јоаким Шербановић, парох; 9. 5. 1782, еп. Софроније (Кириловић); срп., рум.; 35 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

Симеон Георѓијевић, парох; 30. 3. 1789, еп. Петар (Петровић); рум., грч.; 27 г.; ожењен; деца: 3 м., 1 ж.

2. Кесенц

Десјој Појовић, парох; 1. 9. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 45 г.; ожењен; деца: 3 ж.

Николаје Сјојановић, парох; 22. 12. 1779, еп. Мојсије (Путник); срп., рум.; 42 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

Михаил Диновић, парох; 25. 6. 1788, еп. Петар (Петровић); срп., нем.; 33 г.; ожењен; деца: 3 м., 4 ж.

⁴ Подаци о епископима из: Стеван Бугарски, *Азбучни и хронолошки прегледи уз књиџу Сава, епископ шумадијски – Српски јерарси од деветиоџ до двадесетиоџ века*, Нови Сад 2012.

Христѿофор Појовић, ђакон; 12. 3. 1794, еп. Петар (Петровић); срп., рум.; 22 г.; ожењен; деца: 2 ж.

3. Алеуш

Јоаким Павловић, парох; 7. 6. 1764, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 54 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

Јосиф Појовић, парох; 5. 8. 1778, еп. Мојсије (Путник); срп., рум.; 54 г.; ожењен; деца: 1 м., 5 ж.

Теодор Појовић, парох; 1. 7. 1787, еп. Петар (Петровић); рум.; 36 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

4. Фишкут

Констјанићин Појовић, парох; 4. 1. 1764, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 54 г.; удовац; деца: 1 м., 1 ж.

Марко Појовић, парох; 2. 2. 1787, еп. Петар (Петровић); срп., рум.; 33 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

5. Фирићхаз

Лазар Аврамовић, парох; 21. 6. 1773, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 47 г.; ожењен; деца: 2 м., 2 ж.

Сава Мицковић, парох; 13. 3. 1792, еп. Павле (Авакумовић)⁵; срп., рум.; 28 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

6. Мали Сент Миклеуш

Арсеније Живковић, парох; 1. 4. 1769, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 49 г.; удовац.

Илија Пејровић, парох; 1. 3. 1793, еп. Павле (Авакумовић); срп., рум.; 35 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

7. Фибиш

Аврам Николајевић, парох; 12. 5. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 54 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

Живан Појовић, парох; 11. 6. 1780, еп. Мојсије (Путник); рум.; 45 г.; ожењен; деца: 3 ж.

Теодор Појовић, парох; 8. 5. 1787, еп. Софроније (Кириловић); рум.; 42 г.; ожењен; деца: 1 м., 4 ж.

8. Бузат

Георѓије Пејровић, парох; 1. 7. 1778, еп. Мојсије (Путник); рум.; 52 г.; ожењен; деца: 2 м., 2 ж.

9. Дубокиј Надош

Живан Бранковић, парох; 15. 4. 1779, еп. Мојсије (Путник); срп., рум.; 35 г.; удовац; деца: 1 м., 3 ж.

⁵ Павле (Авакумовић), епископ арадски (1786–1815).

10. Херњекова

Александар Јовановић, парох; 27. 8. 1795, еп. Јован (Јовановић)⁶; срп., рум.; 20 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

11. Станчево

Алексије Конда, парох; 11. 5. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 46 г.; ожењен; деца: 1 ж.

Јосиф Конда, ђакон; 6. 5. 1794, еп. Јосиф (Јовановић Шакабента)⁷; срп., рум.; 20 г.; ожењен; деца: 1 ж.

12. Теш

Николаје Живковић, парох; 24. 6. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

13. Брестовац

Пејтар Појовић, парох; 22. 6. 1793, еп. Петар (Петровић); срп., рум.; 24 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

14. Ходош

Лазар Симеоновић, парох; 3. 1. 1797, еп. Павле (Авакумовић); срп., рум.; 25 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

15. Кувежда

Пејтар Гавриловић, парох; 14. 6. 1773, еп. Викентије (Јовановић Видак); срп., рум.; 41 г.; ожењен; деца: 2 м., 3 ж.

Живан Појовић, парох; 12. 6. 1782, еп. Софроније (Кириловић); срп., рум.; 40 г.; ожењен; деца: 5 м., 2 ж.

Мојсеј Аврамовић, ђакон; еп. Софроније (Кириловић); срп., рум.; 38 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

Викентије Појовић, ђакон; 2. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 18 г.; ожењен; деца: 1 ж.

16. Кекеш

Ситојан Анђелов, парох; 2. 3. 1790, еп. Петар (Петровић); срп., рум.; 32 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

17. Киздија

Василије Појовић, парох; 6. 12. 1786, еп. Петар (Петровић); срп., рум.; 32 г.; удовац.

Теодор Појовић, парох; 13. 12. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 34 г.; ожењен; деца: 2 м., 3 ж.

Живан Марковић, ђакон; 2. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 20 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

⁶ Јован (Јовановић), епископ бачки (1786–1805).

⁷ Јосиф (Јовановић Шакабента), епископ вршачки (1786–1805).

18. Шустаровац

Димитрије Михајловић, парох и намесник; 25. 3. 1784, еп. Софроније (Кириловић); срп., рум.; 33 г.; удовац.

Јован Појовић, парох; 10. 6. 1780, еп. Мојсије (Путник); рум.; 41 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

Петар Савловић, ђакон; 3. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 1 ж.

19. Лабашинц

Десиој Појовић, парох; 23. 4. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 22 г.; удовац; деца: 1 м.

20. Секаш

Петар Појовић, парох; 7. 11. 1777, еп. Мојсије (Путник); рум.; 38 г.; удовац; деца: 3 м., 4 ж.

21. Крива Бара

Исак Игњеско, парох; 23. 4. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 28 г.; удовац.

22. Визма

Груја Лазаровић, парох; 20. 6. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 4 ж.

23. Петерш

*Марјан Ситојановић*⁸; срп., рум.; 60 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

24. Доргош

Живан Појовић, парох; 19. 11. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 50 г.; ожењен; деца: 3 м., 4 ж.

25. Усусов

Јосиф Појовић, парох; 18. 3. 1790, еп. Петар (Петровић); рум.; 38 г.; удовац; деца: 1 ж.

Теодор Појовић, парох; 14. 2. 1797, еп. Павле (Авакумовић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

26. Келмак

Теодор Појовић, парох; 15. 1. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 48 г.; ожењен; деца: 3 м., 1 ж.

27. Белотинц

Јосиф Појовић, парох; 26. 6. 1778, еп. Мојсије (Путник); рум.; 32 г.; ожењен; деца: 2 м., 4 ж.

⁸ Напомена у тексту: „суспендират от парохије“.

Крашовска жупанија

28. Спата

Аџанасије Појовић, парох; 18. 12. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

29. Рагманешти

Марџин Појовић, парох; 25. 3. 1769, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 63 г.; ожењен; деца: 4 м., 2 ж.

30. Бара

Јован Беличић, парох; 4. 5. 1790, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 1 м., 4 ж.

Јован Појовић, парох; 1. 10. 1777, еп. Мојсије (Путник); рум.; 47 г.; ожењен; деца: 2 м., 3 ж.

31. Лапушник

Аџанасије Појовић, парох; 5. 5. 1790, еп. Петар (Петровић); рум.; 23 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

32. Добрешти

Симеон Појовић, парох; 26. 10. 1779, еп. Мојсије (Путник); рум.; 50 г.; удовац; деца: 1 м., 2 ж.

33. Охаба

Драгој Појовић, парох; 20. 3. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

34. Брусник

Аџанасије Појовић, парох; 2. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 25 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

35. Забалц

Јанко Димитријевић, парох; 4. 6. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 29 г.; ожењен; деца: 2 м., 2 ж.

36. Лалешинц

Христијофор Јорговић, парох; 4. 6. 1797, еп. Јован (Јовановић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

Захарије Појовић, парох; 24. 7. 1796, еп. Јован (Јовановић); рум.; 24 г.; ожењен; деца: 1 ж.

37. Бата

Јосиф Стојановић, парох⁹; 20. 3. 1773, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 46 г.; ожењен; деца: 1 м., 5 ж.

⁹ Напомена у тексту: „пришел“.

Несѣор Појовић, парох; 12. 4. 1780, еп. Мојсије (Путник); рум.; 54 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

Јован Аѿанасијевић, парох; 25. 6. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 31 г.; ожењен; деца: 2 м., 3 ж.

38. Цела

Јосиф Појовић, парох; 2. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 20 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

39. Бакамезеу

Тома Појовић, парох; 22. 5. 1794, еп. Јосиф (Јовановић Шакабента); рум., нем.; 25 г.; ожењен; деца: 1 ж.

40. Остров

Јован Појовић, парох; 12. 8. 1779, еп. Мојсије (Путник); рум.; 40 г.; ожењен; деца: 2 м., 2 ж.

41. Верш Морт

Флора Михајловић, парох; 21. 4. 1791, еп. Петар (Петровић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

42. Пиркиш

Кирил Појовић, парох; 2. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 22 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

Јован Михајловић, помоћник;

Георџије Веѿан, парох; 26. 6. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 44 г.; ожењен; деца: 2 м., 4 ж.

43. Каполнаш

Јелисеј Јелисејевић, парох; 20. 4. 1774, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 46 г.; удовац.

Викентије Појовић, парох¹⁰; 9. 5. 1780, еп. Мојсије (Путник); рум.; 43 г.; ожењен; деца: 3 м., 3 ж.

Јован Појовић, парох; 20. 12. 1793, еп. Јосиф (Јовановић Шакабента); рум.; 28 г.; удовац; деца: 1 м., 2 ж.

44. Ваља Маре

Александар Томѿа, парох; 3. 9. 1796, еп. Петар (Петровић); рум.; 24 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

45. Каприора

Соломон Појовић, парох; 25. 3. 1764, еп. Синесије¹¹; рум.; 56 г.; ожењен; деца: 7 ж.

¹⁰ Напомена у тексту: „пришел из Арадске епархије“.

¹¹ Највероватније Синесије (Живановић), епископ арадски (1751–1768).

Пејтар Гавриловић, парох; 25. 6. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 44 г.; ожењен; деца: 2 м., 4 ж.

46. Пожога

Јосиф Појовић, парох; 20. 11. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; ожењен; деца: 4 м., 2 ж.

47. Селчова

Максим Појовић, парох; 11. 6. 1789, еп. Софроније (Кириловић); рум.; 40 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

48. Булза

Теодор Појовић, парох; 1. 6. 1787, еп. Мојсије (Путник); рум.; 51 г.; ожењен; деца: 6 м., 3 ж.

49. Грош

Георџије Појовић, парох; 13. 1. 1780, еп. Мојсије (Путник); рум.; 40 г.; ожењен; деца: 2 м., 3 ж.

Фажетски протопрезвитерат Крашовска жупанија

1. Фажет

Пејтар Пејровић, протопрезвитер; 27. 3. 1759, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 60 г.; удовац; деца: 1 м., 3 ж.¹²

Јосиф Појовић, парох; 11. 7. 1771, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 50 г.; ожењен; деца: 3 м., 2 ж.

Јован Јаношевић, парох; 1. 9. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 55 г.; удовац; деца: 1 м., 1 ж.

Јосиф Појовић, капелан; 6. 1. 1797, еп. (Авакумовић)¹³; рум.; 60 г.; удовац; деца: 1 м., 3 ж.

2. Повершник, филијала¹⁴

3. Бикич

Пејтар Радовић, парох; 24. 5. 1793, еп. Мојсије (Путник); рум.; 60 г.; удовац; деца: 1 м., 3 ж.

4. Басешти

Јован Појовић, парох; 24. 5. 1779, еп. Мојсије (Путник); рум.; 46 г.; удовац; деца: 1 м., 1 ж.

¹² Напомена у тексту: „Ожидава парохију. Сиче не имјејет, гдје би могал јако протопрезвитер живити“.

¹³ Највероватније епископ арадски Павле (Авакумовић).

¹⁴ Из таблице произлази да су филијалу опслуживали свештеници из Фажета.

5. Батешти

Јован Појовић, парох; 6. 1. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; ожењен; деца: 2 м., 2 ж.

6. Тимирешти

Михаил Јаношев, парох; 12. 3. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 40 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

7. Шентешти

Јован Михајловић, парох; 1. 7. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 58 г.; удовац; деца: 1 м.

Пејтар Појовић, капелан; 21. 3. 1797, еп. Петар (Петровић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 1 м.

8. Маржину

Теодор Марџин, парох; 7. 10. 1773, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 57 г.; удовац; деца: 1 м.

Георџије Појовић, капелан; 8. 5. 1797, еп. Петар (Петровић); рум.; 28 г.; ожењен; деца: 1 м.

9. Зорани, филијала¹⁵**10. Брјазова**

Марџин Појовић, парох; 1. 5. 1764, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 60 г.; ожењен.

11. Бранешти

Јоаникије Појовић, парох; 3. 7. 1783, еп. Софроније (Кириловић); рум.; 37 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

12. Куртје

Георџије Јовановић, парох; 22. 3. 1787, еп. Петар (Петровић); рум.; 48 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

13. Кошава

Дамаскин Појовић, парох; 16. 8. 1782, еп. Софроније (Кириловић); рум.; 42 г.; ожењен; деца: 3 м.

Димитрије Појовић, парох¹⁶; 23. 5. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; ожењен; деца: 2 м.

14. Хамоштија, филијала¹⁷**15. Немешести, филијала¹⁸**

¹⁵ Из таблице произлази да су филијалу опслуживали свештеници из Маржине.

¹⁶ Напомена у тексту: „парох из село Кошава набљудава“

¹⁷ Из таблице произлази да су филијалу опслуживали свештеници из Кошаве.

¹⁸ Исто.

16. Коштеј

Марѝин Жуковић, парох; 29. 8. 1779, еп. Мојсије (Путник); рум.; 46 г.; ожењен; деца: 2 м.

17. Кошавица, филијала¹⁹**18. Петроаса**

Јован Анђел, парох; 13. 4. 1795, еп. Петар (Петровић); рум.; 37 г.; ожењен; деца: 2 м.

19. Кривина

Јован Појовић, парох; 7. 11. 1793, еп. Петар (Петровић); рум.; 36 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

20. Појениле

Јован Димитријевић, парох; 20. 3. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 45 г.; ожењен; деца: 2 ж.

21. Фарашести

Дамаскин Појовић, парох; 30. 5. 1779, еп. Мојсије (Путник); рум.; 46 г.; ожењен; деца: 1 м., 5 ж.

22. Руманести

Георѓије Појовић, парох; 27. 7. 1768, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 63 г.; ожењен; деца: 2 м.

23. Гојчести, филијала²⁰**24. Томести**

Јосиф Појовић, парох; 15. 3. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 41 г.; ожењен; деца: 1 м., 2 ж.

25. Жупанести

Аѝанасије Појовић, парох; 30. 12. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 47 г.; удовац.

26. Белошести, филијала²¹**27. Лункану**

Михаил Појовић, администратор²².

¹⁹ Из таблице произлази да је филијалу опслуживао свештеник из Коштеја.

²⁰ Из таблице произлази да је филијалу опслуживао свештеник из села Руманести.

²¹ Из таблице произлази да је филијалу опслуживао свештеник из села Жупанести.

²² Напомена у тексту: „вакант парохија“.

28. Золду

Павел Појовић, парох; 1. 7. 1779, еп. Мојсије (Путник); рум.; 41 г.; ожењен; деца: 4 м.

29. Гламна

Михаил Појовић, парох; 1. 6. 1772, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 59 г.; удовац; деца: 2 м.

30. Мутник

Георџије Појовић, парох; 1. 7. 1779, еп. Софроније (Кириловић); рум.; 46 г.; ожењен; деца: 3 м.

31. Драксинешти, филијала²³**32. Буковац**

Василије Марјиновић, парох; 1. 4. 1790, еп. Петар (Петровић); рум.; 37 г.; ожењен; деца: 2 м.

33. Фердија

Јован Појовић, парох; 23. 7. 1787, еп. Петар (Петровић); рум.; 34 г.; удовац; деца: 1 ж.

Марјин Појовић, парох; 23. 4. 1793, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 1 м.

34. Хаужешти, филијала²⁴**35. Дринова**

Марјин Пејровић, парох; 21. 11. 1792, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

36. Журешти

Софроније Појовић, парох; 22. 3. 1795, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 3 м., 1 ж.

37. Ботешти, филијала²⁵**38. Брна**

Гаврил Марјиновић, парох; 21. 11. 1792, еп. Петар (Петровић); рум.; 32 г.; ожењен; деца: 1 ж.

39. Поганешти

Адам Пејровић, парох; 24. 5. 1795, еп. Петар (Петровић); рум.; 34 г.; ожењен.

²³ Из таблице произлази да је филијалу опслуживао свештеник из села Мутника.

²⁴ Из таблице произлази да су филијалу опслуживали свештеници из Фердије.

²⁵ Из таблице произлази да је филијалу опслуживао свештеник из села Журешти.

40. Саразани

Марѝин Појовић, парох; 7. 10. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; удовац; деца: 1 м., 1 ж.

41. Ботинеште

Паскул Јовановић, парох; 13. 11. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 46 г.; ожењен; деца: 2 м., 2 ж.

42. Сечени

Теодор Грозеску, парох; 20. 7. 1791, еп. Петар (Петровић); рум.; 26 г.; ожењен; деца: 2 ж.

43. Сурдуку

Дамаскин Појовић, парох; 6. 1. 1789, еп. Петар (Петровић); рум.; 40 г.; ожењен; деца: 2 м., 1 ж.

Тома Појовић, капелан; 28. 3. 1797, еп. Петар (Петровић); рум.; 25 г.; ожењен.

44. Божур

Пејтар Живановић, парох; 30. 6. 1795, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

45. Судријаш

Георѝије Појовић, парох; 23. 4. 1782, еп. Софроније (Кириловић); рум.; 36 г.; ожењен; деца: 2 ж.

46. Жупаниј

Михаил Појовић, парох; 14. 1. 1773, еп. Викентије (Јовановић Видак); рум.; 45 г.; ожењен; деца: 1 м., 3 ж.

47. Сусани

Лука Појовић, парох; 1. 1. 1787, еп. Петар (Петровић); рум.; 39 г.; ожењен; деца: 1 м., 1 ж.

48. Кличова

Гаврил Појовић, парох; 20. 4. 1794, еп. Петар (Петровић); рум.; 35 г.; ожењен; деца: 2 м.

Георѝије Појовић, парох; 24. 5. 1788, еп. Петар (Петровић); рум.; 30 г.; ожењен; деца: 1 м.

Верујемо да ће објављивање пописа свештенства Епархије темишварске 1797. године (свега 655 свештенослужитеља у 326 парохија на територији 10 протопрезвитерата) у три узастопна броја овога часописа, послужити даљем проучавању црквено-народног живота у Епархији темишварској и њене опсеге са краја XVIII века. Додатно, подаци о језику којим су се парохијски свештеници служили (уз податке из поменути статистике становништва

Епархије темишварске из исте године) јасно говоре о присуству српског елемента на територији ове црквене јединице.

Напомене о називима места која се помињу у сва три дела овога написа

Од краја XVIII века до данас поједина насеља су запустела, или су спојена са суседним, већим насељима, а послератним повлачењем граница националних држава на тлу бивше Аустроугарске расподељена су у три државе: Србији, Румунији и Мађарској; уз то су неким местима мењани називи. Пружајући могућност читаоцу да их идентификује, у наредној табlici наведени су савремени званични називи постојећих насеља, на службеном језику и службеним писмом.

Српски назив у документу	Садашњи званични назив
Темишварски протопрезвитерат	
Темишварски комитат	
1а. Град Темишвар	Timișoara (RO)
1б. Стари Мајуреви, филијала	Elisabetin, квартал Темишвара
2. Предграђе Фабрика	Fabric, квартал Темишвара
3. Махала	Mehala, квартал Темишвара
4. Сент Андраш	Sânandrei (RO)
5. Мали Бечкерек	Becicherecu Mic (RO)
6. Кенез	Satchinez (RO)
7. Варјаш	Variaș (RO)
8. Наџфала	Satu Mare (RO)
9. Секусих	Secusigiu (RO)
10. Фелнак	Felnac (RO)
11. Кетвељ	Gelu (RO)
12. Бараџаз	Bărăteaz (RO)
13. Ходоњ	Hodoni (RO)
14. Монаштур	Mănăstur (RO)
15. Калача	Călacea (RO)
16. Жадањ	Cornești (RO)
17. Церниџаз	Cernetaz (RO)
18. Мурањ	Murani (RO)
19. Сечањ	Seceani (RO)
20. Бенчек	Bencecu de Jos (RO)
21. Јанова	Ianova (RO)
22. Петрово Село	Petrovaselo (RO)
23. Извин	Izvin (RO)
24. Базош	Bazoș (RO)
25. Буковац	Bucovăț (RO)
26. Ремета	Remetea Mare (RO)

27. Гирода	Ghiroda (RO)
28. Мошница	Moşnița Veche (RO)
29. Медвеш	Urseni (RO)
30. Гирок	Giroc (RO)
31. Кишода	Chișoda (RO)
32. Шааг	Șag (RO)
33. Парац	Parța (RO)
34. Утвин	Utvin (RO)
35. Сент Михај	Sânmihaiu Român (RO)
36. Берексов	Beregsău Mare (RO)
37. Терезиополь	Vinga (RO)
38. Дињаш	Diniaș (RO)
39. Немет	Beregsău Mic (RO)
40. Побда	Bobda (RO)
41. Ченеј	Cenei (RO)
42. Кеча	Checea (RO)
43. Кларија	Радојево (SR)
44. Церња	Српска Црња (SR)
Чаковачки протопрезвитерат	
Темишварски комитат	
1. Чакова	Ciacova (RO)
2. Гилад	Ghilad (RO)
3. Војтег	Voiteg (RO)
4. Обаћ	Obad (RO)
5. Мали Гај	Gaiu Mic (RO)
6. Лигед	Pădureni (RO)
7. Дента	Denta (RO)
8. Петроман	Petroman (RO)
9. Омор	Rovinița Mare (RO)
10. Ђир	Giera (RO)
11. Мацедонија	Macedonia (RO)
12. Товладија	Livezile (RO)
13. Банлог	Banloc (RO)
14. Опсеница	Ofsenița (RO)
15. Ђулвез	Giulvăz (RO)
16. Рудна	Rudna (RO)
17. Канак	Конак (SR)
18. Иванда	Ivanda (RO)
19. Тођир	Toager (RO)
20. Велики Гај	Велики Гај (SR)
21. Чебза	Cebza (RO)
22. Гаад	Gad (RO)
23. Сент Мартон	Sânmartinu Sârbesc (RO)
24. Шуријан	Шурјан (SR)

25. Фењ	Foeni (RO)
26. Сока	Soca (RO)
27. Партош	Partoș (RO)
28. Долац	Dolaț (RO)
29. Чавош	Grăniceri (RO)
Чанадски протопрезвитерат	
Торонталски комитат	
1. Велики Сент Миклеуш	Sânnicolau Mare (RO)
2. Чанад	Cenad (RO)
3. Беба	Beba Veche (RO)
4. Оросламош	Банатско Аранђелово (SR)
5. Сириг	Szóreg, кварт Сегедина (HU)
6. Деска	Deszk (HU)
7. Сент Иван	Újszentiván (HU)
8. Ђала	Ђала (SR)
9. Кањижа	Нови Кнежевац (SR)
10. Санад	Санад (SR)
11. Чока	Чока (SR)
12. Церна Бара	Црна Бара (SR)
13. Валкањ	Vălcani (RO)
14а. Дуго Село	Nerău (RO)
14б. Бешенова, филијала	Dudeștii Vechi (RO)
15. Саравола	Saravale (RO)
16. Песак	Pesac (RO)
17а. Сент Петар	Sânpetru Mare (RO)
17б. Перјамош, филијала	Periam (RO)
18. Јегриш	Igriș (RO)
Великобечкеречки протопрезвитерат	
Торонталска жупанија	
1. Велики Бечкерек	Зрењанин (SR)
2. Арадац	Арадац (SR)
3. Елемир	Елемир (SR)
4. Јанкаид	Јанков Мост (SR)
5. Клек	Клек (SR)
6. Сент Ђурађ	Житиште (SR)
7. Мали Торак	Мали Торак, сада Торак (SR)
8. Велики Торак	Велики Торак, сада Торак (SR)
9. Итебеј	Српски Итебеј (SR)
10. Пардањ	Међа (SR)
11. Модош	Јаша Томић (SR)
12. Сечањ	Сечањ (SR)
13. Бока	Бока (SR)
14. Неузина	Неузина (SR)

15. Сарчија	Сутјеска (SR)
16. Ечка	Ечка (SR)
Панчевачка регемента	
17. Перлес варош	Перлез (SR)
18. Леополдово	Чента (SR)
19. Фаркаждин	Фаркаждин (SR)
20. Орловат	Орловат (SR)
21. Томашевац	Томашевац (SR)
22. Ботош	Ботош (SR)
Панчевачки протопрезвитерат	
Панчевачка регемента	
1. Панчева	Панчево (SR)
2. Старчево, филијала	Старчево (SR)
3. Хомољица	Омољица (SR)
4. Брестовац	Банатски Брестовац (SR)
5. Плочица	Плочица (SR)
6. Ковин	Ковин (SR)
7. Делиблато	Делиблато (SR)
8. Баваниште	Баваниште (SR)
9. Долови	Долово (SR)
10. Ново Село	Банатско Ново Село (SR)
11. Селеуш	Селеуш (SR)
12. Иланжа	Иланца (SR)
13. Добрица	Добрица (SR)
14. Маргитица	Банатска Дубица (SR)
15. Јарковац	Јарковац (SR)
16. Уздин	Уздин (SR)
17. Идвор	Идвор (SR)
18. Сакула	Сакуле (SR)
19. Баранда	Баранда (SR)
20. Опаво	Опово (SR)
21. Сефкерин	Сефкерин (SR)
22. Црепаја	Црепаја (SR)
23. Стара Борча, филијала	Сада кварт Борче (SR)
Хасијашки протопрезвитерат	
Темишварска жупанија	
1. Белинц	Belinț (RO)
2. Кизетеу	Chizătău (RO)
3. Будинц	Budinț, сада Ictar-Budinț (RO)
4. Иктар	Ictar, сада Ictar-Budinț (RO)
5а. Тополовац	Topolovățu Mare (RO)
5б. Велики Коштеј, филијала	Coșteiu (RO)

5в. Мали Коштеј, филијала	Coșteiu (RO)
6. Шуштрје	Șuștra (RO)
7. Краловац	Cralovăț (RO)
8. Лукарец	Lucareț (RO)
9. Хасијаш	Hisiaș (RO)
10. Шушановица	Șanovița (RO)
11. Пањова	Paniova (RO)
12. Бабша	Babșa (RO)
13. Охаба	Ohaba-Forgaci (RO)
14. Фикатар	Ficătar (RO)
15. Драгојешт	Drăgoiești (RO)
Крашовска жупанија	
16. Жабар	Jabăr (RO)
17а. Велики Коштеј	Coșteiu (RO)
17б. Мали Коштеј, филијала	Coșteiu (RO)
18. Грујин	Gruni (RO)
19. Перул	Păru (RO)
20. Терговеште	Târgoviște (RO)
21. Балинц	Baliņț (RO)
22. Фадимак	Fădimac (RO)
23. Кутина	Cutina (RO)
24. Лејкушести	Leucușești (RO)
25. Кладова	Cladova (RO)
26. Јершник	Ierșnic (RO)
27. Топла, филијала	Topla (RO)
28. Охаба	Ohaba Lungă (RO)
29. Дубешти	Dubești (RO)
30. Буња	Bunea Mare (RO)
31. Падурањи, филијала	Pădurani (RO)
32. Ракита	Răchita (RO)
33. Ремета	Remetea-Luncă (RO)
[34.] Моноштур	Mănăștur (RO)
Жебелски протопрезвитерат	
Темишварска жупанија	
1. Жебел	Jebel (RO)
2. Фоља	Folea (RO)
3. Опатица	Opațița (RO)
4. Бирда	Birda (RO)
5. Скуља	Sculia (RO)
6. Шождја	Șoșdea (RO)
7. Шипет	Șipet (RO)
8. Кадар	Cadar (RO)
9. Черна	Cerna (RO)

10. Берин	Berini (RO)
11. Стамора	Stamora Română (RO)
12. Иклода	Icloda (RO)
13. Унип	Unip (RO)
14. Уљук	Uliuc (RO)
15. Сакош Туре[цкиј]	Sacoșu Turcesc (RO)
16. Кевереш	Chevereșu Mare (RO)
17. Дракшина	Dragsina (RO)
18. Србова	Sârbova (RO)
19. Хитијаш	Hitiaș (RO)
20. Раковица	Racovița (RO)
21. Кепет	Căpăt (RO)
22. Базијаш ²⁶	Buziaș (RO)
23. Силађ	Silagiu (RO)
24. Вукова	Vucova (RO)
25. Блажова	Blajova (RO)
26. Дубос	Duboz (RO)
Крашовска жупанија	
27. Изгар	Izgar (RO)
28. Вермеш	Vermeș (RO)
29. Дулеу	Duleu (RO)
30. Ваља Маре	Valea Mare (RO)
31. Ваља Пај	Valeapai (RO)
32. Ерсиг	Ersig (RO)
Великокикиндски протопрезвитерат	
Торонталска жупанија	
1. Велика Кикинда	Кикинда (SR)
2. Мокрин	Мокрин (SR)
3. Меленци	Меленци (SR)
4. Јозефово	Нови Кнежевац (SR)
5. Керестур	Српски Крстур (SR)
6. Комлоуш	Comloșu Mare (RO)
7. Фрањево	Нови Бечеј (SR)
8. Тараш	Тараш (SR)
9. Куман	Кумане (SR)
10. Карлово	Ново Милошево (SR)
11. Беодра	Ново Милошево (SR)
12. Бочар	Бочар (SR)
13. Хиђош	Иђош (SR)
14. Падеј	Падеј (SR)
15. Башайд	Башайд (SR)

²⁶ Грешка у тексту, у питању је насеље Бузијаш.

16. Бечеј	Нови Бечеј (SR)
17. Тиса Сент-Миклеуш	Остојићево (SR)
Липовски протопрезвитерат	
Тамишка жупанија	
1. Липова	Lipova (RO)
2. Кесенц	Chesinț (RO)
3. Алеуш	Alioș (RO)
4. Фишкут	Fiscut (RO)
5. Фирићхаз	Firiteaz (RO)
6. Мали Сент Миклеуш	Sânnicolaul Mic, кварт Арада (RO)
7. Фибиш	Fibiș (RO)
8. Бузат	Buzad (RO)
9. Дубокиј Надош	Nadăș (RO)
10. Херњекова	Herneacova (RO)
11. Станчево	Stanciova (RO)
12. Теш	Teș (RO)
13. Брестовац	Brestovăț (RO)
14. Ходош	Hodoș (RO)
15. Кувежда	Cuveșdia (RO)
16. Кекеш	Checheș (RO)
17. Киздија	Coșarii (RO)
18. Шустаровац	Șiștarovăț (RO)
19. Лабашинц	Labășinț (RO)
20. Секаш	Secaș (RO)
21. Крива Бара	Crivobara (RO)
22. Визма	Vizma (RO)
23. Петерш	Pătârș (RO)
24. Доргош	Dorgoș (RO)
25. Усусов	Ususău (RO)
26. Келмак	Chelmac (RO)
27. Белотинц	Belotinț (RO)
Крашовска жупанија	
28. Спата	Spata (RO)
29. Рагманешти	Rădmănești (RO)
30. Бара	Bara (RO)
31. Лапушник	Lăpușnic (RO)
32. Добрешти	Dobrești (RO)
33. Охаба	Ohaba Română (RO)
34. Брусник	Bruznic (RO)
36. Лалешинц	Lalașinț (RO)
37. Бата	Bata (RO)
38. Цела	Țela (RO)
39. Бакамезеу	Bacău de Mijloc (RO)

40. Остров	Ostrov (RO)
41. Верш Морт	Virişmort (RO)
42. Пиркиш	Birchiş (RO)
43. Каполнаш	Căpâlnaş (RO)
44. Ваља Маре	Valea Mare (RO)
45. Каприора	Căprioara (RO)
46. Пожоба	Pojoga (RO)
47. Селчова	Sălciva (RO)
48. Булза	Bulza (RO)
49. Грош	Groşi (RO)
Фажетски протопрезвитерат	
Крашовска жупанија	
1. Фажет	Făget (RO)
2. Повершник, филијала	Povergina (RO)
3. Бикич	Bichigi (RO)
4. Басешти	Begheiu Mic (RO)
5. Батешти	Băteşti (RO)
6. Тимирешти	Temereşti (RO)
7. Шентешти	Sinteşti (RO)
8. Маржину	Margina (RO)
9. Зорани, филијала	Zorani (RO)
10. Брјазова	Breazova (RO)
11. Бранешти	Brăneşti (RO)
12. Куртје	Curtea (RO)
13. Кошава	Coşava (RO)
14. Хамоштија, филијала	Homojdia (RO)
15. Немешешти, филијала	Nemeşeşti (RO)
16. Коштеј	Coşteiu de Sus (RO)
17. Кошаваца, филијала	Coşeviţa (RO)
18. Петроаса	Pietroasa (RO)
19. Кривина	Crivina de Sus (RO)
20. Појениле	Poieni (RO)
21. Фарашешти	Fărăşeşti (RO)
22. Руманешти	Româneşti (RO)
23. Гојчешти, филијала	<i>несло насеље са подручја ошћине Tomeşti</i>
24. Томешти	Tomeşti (RO)
25. Жупанешти	Jupâneşti (RO)
26. Белошешти, филијала	Baloşeşti (RO)
27. Лункану	Luncanii de Sus (RO)
28. Золду	Zolt (RO)
29. Гламна	Gladna Română (RO)
30. Мутник	Mâtnicu Mic (RO)
31. Драксинешти, филијала	Drăgşineşti (RO)
32. Буковац	Bucovăţ (RO)

33. Фердија	Fârdea (RO)
34. Хаужешти, филијала	Hăužești (RO)
35. Дринова	Drinova (RO)
36. Журешти	Jurești (RO)
37. Ботешти, филијала	Botești (RO)
38. Брна	Bârna (RO)
39. Поганешти	Pogănești (RO)
40. Саразани	Sărâzani (RO)
41. Ботинеште	Botinești (RO)
42. Сечени	Săceni (RO)
43. Сурдуку	Surducu Mic (RO)
44. Божур	Traian Vuia (RO)
45. Судријаш	Sudriaș (RO)
46. Жупаниј	Jupani (RO)
47. Сусани	Susani (RO)
48. Кличова	Cliciova (RO)

STATISTICA PREOȚILOR DIN EPISCOPIA TIMIȘOAREI
ÎN ANUL 1797 (3)

Dejan Popov

Rezumat

În Arhiva Academiei Sârbe de Științe și Arte de la Sremski Karlovci a fost consultată în urmă cu câțiva ani Descrierea Episcopiei Timișoarei din anul 1797. Lucrarea finalizează redarea statisticii preoților de mir din Episcopia Timișoarei, începută în „Temišvarski zbornik” nr. 8 (2015) și continuată în nr. 9 (2017). În această a treia, ultimă parte sunt cuprinse protopiatele Lipova și Făget.

THE CLERGY OF THE DIOCESE OF TIMIȘOARA IN 1797 (3)

Dejan Popov

Summary

The Description of the Diocese of Timișoara in 1797 was consulted a few years ago in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Sremski Karlovci. The paper concludes the presentation of statistical data for the clergy of the Diocese of Timișoara, which started in „Temišvarski zbornik” no. 8 (2015) and continued in no. 9 (2017). This third, last part contains data related to Lipova and Făget proto-presbyteries.

Сџеван Буџарски

О ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У НОВОМ АРАДУ

САЖЕТАК: Насеље Нови Арад (у раније време звано и Скела) налази се на левој обали Мориша, наспрам града Арада. Иако га од Арада раздваја само ток Мориша, Нови Арад је по административно-територијалној подели дуго сматран делом Баната. Средином XX века укључен је у град Арад као кварт. У месту је од старине постојала православна парохија са црквом. У напису је наведен документ који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, фонд МП Б, сигнатура 21-1749, а то је обавеза коју су узели парохијани да оправе цркву 1749. године. Према том документу могли су се закључити не само изглед и стање црквене зграде него и састав парохије, делом и месна ономастика. На основу допунске литературе напис прати постојање православне парохије у месту од 1723. до 1764. и бележи њено гашење пре 1773. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Скела, Нови Арад, Темишварска епархија, Православна парохија у Новом Араду, православна црква у Новом Араду.

Арад је град на западу Румуније документарно потврђен у XI веку и од тада постоји без прекида. Истини за вољу, тај историјски Арад налазио се увек северно од главнога тока Мориша и дуго се називао Стари Арад, а јужно од Мориша постојало је насеље Нови Арад. Међутим, Арад се развио у водећи град на западу Румуније и сада је састављен од 14 квартава, од чега десет северно и четири јужно од Мориша, међу њима од око 1950. године и кварт Нови Арад.

Насеље на подручју садањег Новог Арада документарно је потврђено на списковима платиша папске десетине у XIV веку под називом Барација, а касније се јавља под називом Скела. У средњем веку било је насељено углавном православним живљем, Србима и Румунима.¹ По својој стратешкој позицији, на граници Баната и Ердеља, становници су се бавили и превозом путника и робе с леве обале Мориша на десну, по чему се и насеље називало Скела. Али иако се налазило у непосредној близини Арада, седишта комитата и седишта православне епархије (од којег га је делило само корито Мориша), насеље је, по свом географском положају (јужно од Мориша), припадало Банату, делило судбину Тамишког Баната и било подвлашћено Православној епархији темишварској.

¹ Архив Римокатоличке бискупије у Темишвару, Летопис римокатоличке жупе (Historia domus) у Новом Араду.

Олонецка

21-1749

Мнѣ дедъ именоваи хидели врозши новодѣлене
 восточнати блгоустіа, парохіани хрота прѣдана
 мѣтере парохііе. дабымъ едноты востой
 прѣдъ славноты бѣе, и прѣдани мѣтери парохііи,
 инашесть прѣисѣеннѣишесть дѣлны днѣ сурѣю,
 поповыи православнои мѣдротыи мѣти гурѣю
 и мѣтвостю мѣ. Како мѣ наша дабымъ мѣю и
 бо мѣлѣ еше нѣпѣишеи мѣрѣи вѣдѣтѣ дабымъ,
 ато ето и ето исновуіа мѣсло позымъ, поирити,
 стѣни и нѣдрѣ, и изпола, олѣтѣи, и крѣтѣи ато
 зкрасити, шанѣи изъ мѣслои паттосити,
 и сѣа бѣдѣ мѣ прозанику вавеліа прѣтна бѣи
 дабымъ еше совершити, а мѣдѣи сѣа прѣстѣити
 и дабымъ еше нѣсполнити, да и мѣтѣи ста-
 нѣ кащѣи каю дѣвнѣю са дѣлѣнѣишеи мѣрѣи,
 и шанѣи, шанѣи и мѣлѣнѣишеи мѣрѣи на стѣи
 мѣрѣи мѣтвостю, и мѣрѣи, сѣа дабымъ еше
 новои дабымъ еше, и мѣ сѣтѣи вѣи 21. 1749.

- + Іѣна Турѣи кнѣ
- + Антонъ раздѣлѣише
- + Педѣи мѣрѣи
- + Стѣи Стѣи мѣрѣи
- + Аврамъ мѣрѣи
- + Василѣи вѣи
- + Марѣи Стѣи мѣрѣи
- + Раздѣлѣише мѣрѣи

АРХИВЪ СЪ СЪВѣЩЕНІИМЪ ПАРХОДІИ
 Подъ управленіемъ Свѣтлѣи Георгіа
 Олонецкаго ПАРХОДІИ

Систематско насељавање Немаца почело је у XVIII веку. Први досељеници стигли су у раздобљу 1720–1722. године. Они су насељени уз Скелу и засновали су колонију коју су назвали Новим Арадом. Међутим, административно-територијална припадност Банату задржала се чак и у XIX и почетком XX века. У раздобљу 1849–1861. године, иако у месту није више било Срба, оно је припадало провинцији Војводство Србије и Тамишки Банат; у ту провинцију нису били укључени Срби с оне стране Мориша, а било их је у Араду, Печки, Надлаку, Торњи итд.

У најстаријем попису Темишварске епархије који ми је доступан, године 1727. насеље под називом Нови Арад припадало је Липовском дистрикту, имало православну парохију са 27 кућних бројева и свештеником Мартином.² Како је тада насељавање немачког живља већ било узело маха, неминовно је долазило до судара староседелаца и придошлица. Према једном изворнику који више није доступан, темишварски епископ Јоаникије (Владисављевић) жалио се 12. априла 1727. да католички жупник и месни кнез, Немац, желе на силу да скину звона с православне цркве, То је заправо био почетак трвења, одмах по заснивању католичке жупе 1725. године.³

У истом изворнику тврди се за ту цркву да се, окружена гробљем, налазила на месту где је касније подигнута зграда Жупанијске управе.⁴ То је једна од назнака да католичка колонија Нови Арад није заснована преко православне Скеле, него негде у непосредној близини, па су се касније та два насеља спојила.

Православна парохија поново се помиње у месту 1764. године. Тада је припадала Липовском протопрезвитерату, а место је означено као Скела.⁵ Никакви детаљи нису наведени.

У попису Темишварске епархије од 11. јуна 1767. године место је означено као Нови Арад, а парохију је опслуживао свештеник Георгије Поповић, родом из Батање.⁶

Услед јачања католичког утицаја немачког насељеног живља, а можда и због иних разлога, православна заједница у месту је слабила. Спорови су избијали нарочито око земљишних поседа. Постоји податак да су се после 1765. године православци највећим делом раселили. У сваком случају, приликом пописа Темишварске епархије 1773. године на списку се још води место Нови Арад али са 459 римокатоличких и ниједном православном кућом.⁷

У следећем познатом епархијском попису из 1797. године Нови Арад се више и не помиње.

Поодавно угашена, засенчена близином Арада, ова парохија углавном није била предмет проучавања наших историчара. Стога су значајни подаци

² Д. Руварац, *Опис Темишварске епархије 1727. године*, Сремски Карловци 1923, 7.

³ *Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMX*, Temesváriani 1910, 57.

⁴ Doru Sava, *Aradul Nou – Mureșel. Istoria unui cartier, povestea unei lumi*, Arad 2012, 12.

⁵ Д. Р., „Темишварска епархија 1764“, *Српски Сион* бр. 16, 1905, 467.

⁶ I. D. Suciuc, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara 1980, 313.

⁷ Димитрије Руварац, *Српска Митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 149.

који проистичу из Обавезе (Облигаације) коју су православни парохијани званично узели 1749. године.⁸ Текст гласи:

ОБЛИГАЦИЈА

Ми долу именован̄и жӣӣели варо̄щи новоарадскија Вос̄ӣочна̄џо бл[а]̄џо-
чест̄ӣја, парохијани храма Пре̄и[о]̄д[о]̄бнија ма̄ӣере Параскевије, об̄јещ̄а̄јем-
сја јединому во С[вја]̄ӣој Тро[ји]̄ци славимому Б[о]̄џу и Пре̄и[о]̄д[о]̄бној ма̄ӣери
Параскевији и на̄шему Преос[вја]̄ӣчче̄ње̄јшему Г[ос]̄ӣодину Г[ос]̄ӣодӣну Геор-
џију По̄йовичу, љ̄равославному мӣӣро̄ӣолӣӣу љ̄емӣц̄варскому и лӣӣовскому,
како ми на̄цу об̄вещ̄а̄вӣцују и во ма̄ље же̄щ̄че не̄ӣадӣцују ц[е]̄рк̄ов будем об̄но-
вӣӣи, а љ̄о же̄щ̄ӣ с̄ӣод основанија цӣџлом љ̄одзидатӣ, љ̄окрӣӣти, с̄ӣјене изнӯӣра
и из̄ӣоља оле̄ӣӣи и кречом љ̄е̄ӣо украсӣӣти, љ̄акоже оздо цӣџлом љ̄а̄ӣоса̄ӣти.
И сија о̄ӣ днес до љ̄раздника Ваведенија Пре[свја]̄ӣӣја Б[о]̄џор[о]̄д[и]̄ци об̄везу-
јемсја совер̄шӣӣти. А̄щ̄че ли сија љ̄рес̄ӣӯӣм и об̄ещ̄чаније на̄ше не из̄ӣолним,
да им̄је̄ем сваку ка̄щӣӣџу, како духовнују са о̄ӣлученӣјем ц[е]̄рк̄ве и закона,
љ̄ако и љ̄јелеснују љ̄ӣрафом на С[вја]̄ӣӯју ц[е]̄рк̄ов љ̄ла̄а̄ӣти и љ̄ер̄ӣӣти.

Сице дадесја у Новом Араду м[есја]̄ца с̄е̄ӣџемврија 21. [ле̄ӣа] 1749.

- + Оња Берар кнез
- + Живан Радосавље̄в
- + Пе̄ӣко Мило̄ш
- + С̄ӣо̄јко С̄ӣанисавље̄в
- + Аврам Херде̄љан
- + Василиј Великиј
- + Марко С̄ӣефанов
- + Радосав Марин
- + Ш̄ӣефан То̄јаловец
- + Марјан Бе̄џу
- + Симон Саран
- + Василиј Ијулиј
- + С̄ӣо̄јко Олӣјен
- + О̄ӣрја Фруану
- + О̄ӣрја Гандец
- + О̄ӣрја Чизма̄ш
- + Ивку Бекин
- + Суба С̄ӣанисав
- + Флорја Чизма̄ш
- + Оња Кузман
- + Јон Олӣјан
- + Крачун По̄йович
- + Георџије Лӣӣованул
- + Торер Балџрадјан

⁸ Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Фонд МП Б, сиг-
натура 21-1749. Овде је, ради приступачности, преписан савременом азбуком. Захваљујем госпо-
дину Дејану Попову, који ми је скренуо пажњу на тај документ.

+ Маркан Шћефан
 + Винишл Мунџанул
 + Симион Ардељанул
 + Пејр Ардељанул
 + Јоса Којкорец
 + Флорја Кришан
 + Јоса Пејров

Из текста произлази да је 1749. године у Новом Араду још постојала православна парохија, подвлашћена Темишварској епархији којом је тада управљао Георгије (Поповић), бивши митрополит нишки. Из непознатих разлога парохијани нису бринули о црквеном здању, тако да је дошло у стање обвешталости и било склоно паду. Можда су већ тада предосећали да неће дуго моћи опстати у месту.

Према штуром опису, црква је била од набоја или од непечених цигала. Оправке је требало извести подзидивањем темеља, лепљењем и кречењем зидова, поправком крова и патосањем унутрашњости циглом, што претпоставља радове од најниже до највише тачке грађевине. Свакако је била и скромних размера, кад су све радове могли извести за цигло 60 дана: од 21. септембра до празника Ваведења, то јест до 21. новембра. Према претходном сазнању, имала је какав-такав звоник и звона, али се то у овој *Облигацији* уопште не помиње.

За оправку православне цркве јемчила је 31 особа. Вероватно су у питању кућни домаћини као представници породичних заједница. С обзиром на то да је 1727. године било 27 кућних бројева, мали помак до 31 кућног броја године 1749. добар је знак да је православно становништво тапкало у месту, док су католици за педесет година (1722–1773) засновали 459 домаћинстава.

Судећи по именима и по презименима православних кућних домаћина, то су били Срби и Румуни, уз напомену да је закључак оквиран и да је немогуће одредити тачан број једних и других, особито што се ономастика вековима преплитала; штавише, и када је православно становништво расељено,⁹ међу Немцима у Новом Араду било је презимена: Јанковић, Топић, Чалаговић.¹⁰ Но пошто је *Облигација* писана српским језиком, вероватно је српски утицај био пресудан. Ипак, ниједан од домаћина није се потписао, сви су ставили крстић испред имена, што је знак да нису били писмени. Није био писмен ни сам кнез Оња Берар.

И овде, сам помен кнеза православца открива двојну управу и вероватно два засеока истог насеља: 1749. православно живаљ имао је свога кнеза у Скели, која се тако називала и 1764. и није био подложен католичком кнезу у Новом Араду чија је намера да скине звона с православне цркве осујећена још 1727. године.

Нема тачног податка шта се десило са црквом храма Свете Параскеве у Новом Араду после расељења православаца. Вероватно је, као дотрајала и склона паду, порушена убрзо по гашењу православне парохије око 1770.

⁹ Летопис римокатоличке жупе помиње расељавање у Моноштор и Фенлак.

¹⁰ Anton Peter Petri, *Heimatbuch der Marktgemeinde Neu Arad*, Marquartstein 1985, 31.

године. Та парохија је трајно угашена и остаје широко поље за њено изучавање.

Православна парохија основана у Новом Араду 1920. године обухватила је тадањи румунски живаљ и одмах била подвлашћена Арадској православној епархији. То је сасвим нова црквена заједница и нема никакве везе са старом православном парохијом укинута у XVIII веку.

DESPRE BISERICA ORTODOXĂ DIN ARADU NOU

Stevan Bugarski

Rezumat

Localitatea Aradu Nou (în vechime sub denumirea de Skela) se află pe malul stâng al Mureșului, în dreptul orașului Arad. Deși este separată de Arad doar de cursul Mureșului, Aradu Nou a fost, din punct de vedere administrativ-teritorial, mult timp considerat ca fiind parte a Banatului. Pe la jumătatea secolului XX a fost alipit, ca și cartier, orașului Arad. În localitate a existat încă din trecut o parohie ortodoxă cu biserică proprie. În lucrare este redat un document păstrat în Arhiva Academiei Sârbe de Științe și Arte din Sremski Karlovci, fondul MPB, cota 21-1749, reprezentând angajamentul enoriașilor de a repara biserica, în anul 1749. Din document reiese nu doar felul în care arăta acea biserică precum și starea ei, ci și componența parohiei, parțial și omonastica locală. În baza izvoarelor adiționale, lucrarea urmărește existența parohiei ortodoxe din localitate din anul 1723 până la 1764, menționând și stingerea ei înainte de anul 1773.

ABOUT THE ORTHODOX CHURCH IN ARADU NOU

Stevan Bugarski

Summary

The settlement Aradu Nou (New Arad in Romanian, earlier also called Skela) is situated on the left bank of the Mureș river, near the city of Arad. Although it is separated from Arad only by the Mureș river, Aradu Nou has been considered – from the administrative and territorial point of view – a part of Banat for a very long time. In the middle of the 20th century it became part of Arad city as a neighbourhood. From the past, an orthodox parish with a church existed in this settlement. The article transcribes a document which is kept in the Archive of the Serbian Academy of Arts and Sciences in Sremski Karlovci, MPB fund, signature 21-1749, representing a commitment of the parishioners to renovate their church in 1749. From the document, the way the church looked and its state can be concluded, as well as the structure of the parish and, partially, the local onomastics. Based on additional literature, the article follows the existence of this parish from 1723 to 1764, mentioning its closure before 1773.

Адријана Сида Мањеа

ИЗДАВАЧКИ ПОДУХВАТ САВЕЗА СРБА У РУМУНИЈИ 2017.

САЖЕТАК: У наставку ретроспективне библиографије Савеза Срба у Румунији, започете у *Темишварском зборнику* бр. 6 (2012), која је доведена до године 2012, прешло се на вођење текуће библиографије за раздобље 2013–2016, а овде следи библиографија за годину 2017. Методологија је детаљно описана на самом почетку рада у *Темишварском зборнику* бр. 6 (2012). Посебно се поново наглашава да се описују монографске публикације које су самостална издања Савеза Срба у Румунији и издања где је Савез Срба у Румунији главни издавач.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Савез Срба у Румунији, издаваштво Срба у Румунији, Темишвар, монографске публикације Срба у Румунији, периодика Срба у Румунији.

1. Самостална издања и издања где је Савез Срба у Румунији главни издавач ***1.1. Монографске публикације (наставак)***

Арад кроз време

Арад кроз време : 17 : зборник радова са међународнога научног скупа : Арад, 2. – Велики Семиклуш, 3. септембра 2016 : [зборник радова са Седамнаестог симпозијума у Араду и Великом Семиклушу 2016. године] / [Оперативни организатор: Стеван Бугарски] ; приредио Стеван Бугарски = *Aradul de-a lungul timpului* : [17] : [culegere de texte de la al XVII-lea simpozion din Arad și Sânnicolau Mare în anul 2016] / [Organizator operativ: Stevan Bugarski]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 159 стр. : илустр. ; 20,5 цм. – (Научна литература ; књ. 27).

ISSN 1843-3642 (броширано)

94(=163.41)(498)(063)

Баљак, Александар

O adunare suspectă de cuvinte / Aleksandar Baljak ; traducere Goran Mračić ; [coperta Emilian Cernescu]. – Timișoara : Uniunea Sârbilor din România, 2017 (Timișoara : Cosmopolitanart). – 431 стр. ; 20,0 цм. – (Traduceri ; cartea 26).

Aforismul sârbesc e și despre – români! / Flavius Boncea: стр. 5. – Dribling pe spații mici / Goran Mračić: стр. 430–431.

ISBN 978-606-8079-99-8 (броширано)
821.163.41

Банатски алманах

Банатски алманах : 2017 / приредили: Славомир Гвозденовић, Горан Мракић, Адријан Николић Шулц. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 416 стр. : илустр. ; 24,0 цм. – (Алманаси и календари ; Књига 7).

Број посвећен преминулом Љубомиру Степанову.

ISSN 2069-5845 (броширано)

Галеш, Јулијана

Теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић“ Темишвар (1990–2016) / Јулијана Галеш ; [преводиоца Стева Перинац] = Liceul Teoretic „Dositiei Obradovici” Timișoara (1990–2016) / Iuliana Galeș ; [traducător Steva Perinaț]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 124, 124 стр. : илустр. ; 24,0 цм. – (Монографије ; књ. 94).

Српски, односно румунски текст штампани у међусобно обрнутим смеровима.

ISBN 978-606-8079-86-8 (броширано)

37

Гвозденовић, Славомир

Господе развесели / Славомир Гвозденовић ; [корице Милић од Мачве]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 96 стр. ; 17,0 цм. – (Књижевност ; књ. 60).

ISBN 978-606-8079-87-5 (броширано)

821.163.41

Крстић, Борислав Д.

Борислав Д. Крстић, математичар, педагог, есејиста / Борислав Д. Крстић : приредили Стеван Бугарски, Божидар Панић. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 494 стр. : илустр. ; 24,0 цм. – (Публицистика, есеји ; књ. 20).

Приступ / Стеван Бугарски: стр. 5–12. – Борислав Д. Крстић. Живот и дело / Габриела Кристеску, Десанка Крстић, Дан Дајану, Драган Стојановић: стр. 17–63. – Књига, професорова и наша / Славомир Гвозденовић: стр. 487–491.

ISBN 978-606-8079-82-0 (броширано)

929

Крстић, Борислав Ђ.

Код Белог Брешка и око њега / Борислав Ђ. Крстић ; издање приредио за штампу и допунио Предраг Деспотовић. – Друго, допуњено издање. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 192 стр. : илустр. ; 20,0 цм. – (Монографије ; књ. 85).

ISBN 978-606-8079-89-9 (броширано)

908

Крстић, Цветко

Миристи Ивандана : избор / Цветко Крстић. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 192 стр. ; 20,0 цм. – (Књижевност ; књ. 58).

ISBN 978-606-8079-85-1 (броширано)
821.16

Миленовић, Јасна

Плес Лепенског вира : сонети / Јасна Миленовић ; [илустрације Ана Леда Поп]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 87 стр. : илустр. ; 20,5 цм. – (Књижевност : књ. 59).

Белешка о песникињи [уз портрет]; стр. 73. – Радост за музу поезије / Бошко Ломовић: стр. 75–79. – Певање о облутку као претку / Славомир Гвозденовић: стр. 81–83.

ISBN 978-606-8079-83-7 (броширано)
821.16

Милин, Живко

Студије, чланци, осврти / Живко Милин. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 378 стр. ; 20,5 цм. – (Научна литература ; књ. 27).

Радови унив. проф. др Живка Милина / Стеван Бугарски: стр. 353–376.
ISBN 978-606-8079-91-2 (броширано)
821.163.41

Мракић, Горан

Банацки твор : лалашке керефеке Васике Флићкошова / Горан Мракић ; [корице и цртежи Никола Драгаш, Емилијан Чернеску]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : Cosmopolitanart). – 192 стр. : илустр. ; 18,0 цм. – (Књижевност ; књ. 61).

ISBN 978-606-8079-94-3 (броширано)
821.163.41

Мунћан, Иво

Како ме је издао нос / Иво Мунћан : [корице и цртежи: Божица Чоботин Илић, Данијел Саша Мунћан и Александра Нађа Мунћан]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 152 стр. ; илустр. ; 20,0 цм. – (Књижевност за децу ; књ. 15).

Белешка о писцу: стр. 147–149.
ISBN 978-606-8079-84-4 (броширано)
821.16

Никић, Александар

Искрено о свему : моја животна прича / Александар Никић ; [адаптација и превод са румунског језика Светозар Живанов и Душица Живанов]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 234 стр. : илустр. ; 24,0 цм (Књижевност ; књ. 62).

Реч издавача: стр. 231. – Извод из реферата књиге / Душан Ј. Попов; стр. 232.

ISBN 978-606-8079-97-4 (броширано)
821.135.1

Петровић, Душан

Сурови записи / Душан Петровић ; [превод Славомир Гвозденовић]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 82 стр. ; 20,0 цм. – (Преводи ; књ. 24).

Душан, и још Петровић / Славомир Гвозденовић: стр. 5–7. – О писцу: стр. 77–78.

ISBN 978-606-8079-81-3 (броширано)
821.16

Поморишки књижевни дивани

Поморишки књижевни дивани : (мали зборник доживљаја и осећања преточених у стих и прозу) / Благоје Чоботин (прир.). – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 34 стр. ; 20,5 цм.

Садржи написе аутора: Весна Ћук, Јаворка Марков Јоргован, Радивој Шајтинац, Душан Милићев, Благоје Чоботин. – Реч приређивача / Благоје Чоботин: стр. 33–34. – Броширано.

Попов, Дејан

Хор Православне српске саборне цркве у Темишвару 1997–2017 / Дејан Попов [нацрт корица др Миодраг Попов]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 60 стр. : илустр. ; 25,0 цм. – (Монографије ; књ. 87).

ISBN 978-606-8079-93-6 (броширано)
2

Симоновић, Радивој

Светла певања / Радивој Симоновић. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017. – 60 стр. ; 20,5 цм. – (Књижевност ; књ. 57).

ISBN 978-606-8079-80-6 (броширано)
821.16

Станојловић, Александар

Монографија банатске Клисуре / Александар Станојловић ; издање приредио за штампу и допунио Предраг Деспотовић – Друго издање. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Ploiești : Tipografia Grafoanaytis). – 160 стр. : илустр. ; 21,0 цм. – (Монографије ; књ. 86).

Тексту првога издања додате фотографије.

ISBN 978-606-8079-90-5 (броширано)
91

Тирол, Димитрије П.

Банатскиј алманах за годину 1827 / Димитријем П. Тиролом састављен ; [приредили Стеван Бугарски и Дејан Попов ; допунске текстове дописао

Стеван Бугарски]. – Темишвар : Савез Срба у Румунији, 2017 (Timișoara : Cosmopolitanart). – [8], 178, [26], LI стр. : илустр. ; 16,0 цм. – (Фототипска издања ; књ. 2).

Фототипско издање са примерка Библиотеке Матице српске у Новом Саду, сигнатура: РПС_р I 20/1827,2. – Димитрије П. Тирол / Стеван Бугарски: стр. III–XXVIII. – Банатскиј алманах / Стеван Бугарски: стр. XXIX–LI.

ISBN 978-606-8079-96-7 (броширано)

050.9

Тосић, Добрица

Rădăcinile / Dobrica Ćosić ; traducere din limba sârbă Ivo Muncian. – Timișoara : Uniunea Sârbilor din România, 2017 (Timișoara : U.R.C. XEDOS S.R.L.). – 304 стр. ; 20,5 цм (Traduceri ; cartea 24).

Наслов оригинала: Корени. – În loc de postfață: стр. 300–303.

ISBN 978-606-8079-92-9

821.163.41 (броширано)

ACTIVITATEA EDITORIALĂ A UNIUNII SÂRBILOR DIN ROMÂNIA 2017

Adrijana Sida Manea

Rezumat

Uniunea Sârbilor, organizație a minorității sârbe din România, înființată în anul 1989, a avut o oarecare activitate editorială încă din anul 1990, înregistrându-se ca editură în 1994. În continuarea bibliografiei retrospective a Uniunii Sârbilor din România, începută în numărul 6 (2012) al prezentei reviste, care a ajuns la anul 2012, s-a trecut la bibliografia curentă pentru anii 2013-2016 și se continuă aici pentru anul 2017. Metodologia de lucru este descrisă detaliat în numărul 6 (2012) al revistei. Se menționează încă odată faptul că sunt descrise publicațiile monografice care reprezintă ediții la care Uniunea Sârbilor din România este singurul sau principalul editor.

THE PUBLISHING ACTIVITY OF THE UNION OF SERBS IN ROMANIA 2017

Adrijana Sida Manea

Summary

The Union of Serbs, the Serbian minority organisation in Romania, founded in 1989, has had a certain publishing activity since 1990. Its publishing house was registered in 1994. Following the retrospective bibliography of the Union of Serbs in Romania, published in numbers 6 (2012) and 7 (2014) of this journal, which reached the year 2012, the conscription of the current bibliography was continued for the years 2013-2016, while in the current article the bibliography for the period 2017 is given. The methodology is described in detail in number 6 (2012). It is once again mentioned that only the editions whose single or main editor is The Union of Serbs in Romania are described.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

UDC 271.222(497.11)(497.113 Sremski Karlovci):929(049.32)

Сава, епископ шумадијски, Стеван Бугарски, *Монастиљво Карловачке митрополије. Грађа за биографски речник*, Манастир Гретег, Гретег 2018.

Књига о којој ће бити речи у овом приказу има занимљиву историју настанка. Рад на њој је започео владика Сава (Вуковић), епископ шумадијски, замисливши је као наставак своје књиге *Српски јерарси од деветио̄ до двадесет̄о̄ века*, која је изашла 1996. године. Прикупљао је грађу, намеравајући да сачини дело посвећено „обичним“ монасима, говорећи у шали, по наводу савременика, да то чини како му се не би приговорило да брине само о владикама. Стеван Бугарски, који је заслужан за то што је ово драгоцено дело данас пред нама, био је у сторију њеног настанка уплетен готово од почетка. Како сведочи у предговору, са владиком Савом је о овој његовој замисли разговарао више пута, а започели су и конкретну сарадњу – Бугарски је владци доставио списак монаха из манастира Темишварске епархије. Овај подухват прекинула је смрт владике Саве 2001. године. Наставак посла који је водио коначном објављивању књиге уследио је десет година касније: Стеван Бугарски је 2011, на предлог епископа сремског Василија (Вадића), преузео грађу заосталу од владике Саве, како би је средио и припремио за штампу. „Пристао сам од прве, на невиђено; са општега становишта сматрао сам да рад може бити на корист истраживачима историје СПЦ, а са свога личног осећао сам то као дуг према блаженопочившем Владици – он је то желео“, каже Бугарски у предговору. Овај двоструки разлог видљив је и у делу које је пред нама: с једне стране, то је резултат врхунског професионализма – по којем већ знамо Стевана Бугарског – док је, с друге, књига скромно означена као „грађа за речник“ прожета истинском посвећеношћу, каква и доликује неком ко испуњава *завет*.

Монастиљво Карловачке митрополије је обимна и лепо опремљена књига од скоро

700 страна. Отвара је уводно слово епископа сремског Василија, које сликовито, лепим стилем, представља племениту посвећеност монаха, људи „посебног позива и призива, личности са посебним судбинама и карактерима“. Ти посебни људи, који живе животом који је за нас лаике умногоме тајновит, ипак нису толико одвојени од земаљског света. „Поред свег свога подвига и самовања, они се нису удаљили од човјека, него су кроз молитву и бригу о човјеку загрлили све људе и њихове болове. Они су нам казивали своја прикљученија, задивљавали су нас својим стрпљењем и вером, поздрављали нас, угошћавали, упозоравали, опомињали и усмеравали на суштинско, на оно што је вечно“, пише владика Василије. Уводну реч владичину следе још два уводна текста, које потписује Стеван Бугарски. У првом од њих изложен је историјат настанка ове књиге и објашњена методологија по којој је сачињена.¹ Замисао владике Саве требало је прво реконструисати, па онда наставити њеним трагом. Закључци до којих је Стеван Бугарски дошао при овој реконструкцији важни су за схватање досега ове књиге. Наиме, грађа која се у њој налази и временски и просторно превазилази уобичајено значење термина „Карловачка митрополија“. Бележење биографија монаха владика Сава није започео од година везаних за оснивање Карловачке митрополије – што би најраније могла бити

¹ Стевану Бугарском добро је познат начин писања и размишљања владике Саве. Године 2012. новосадски „Прометеј“ је издао његов *Азбучни и хронолошки њрељед уз књиџу Српски јерарси од деветио̄ до двадесет̄о̄ века*, вредан додатак владичином капиталном делу, са регистрима минуциозно израђеним по више критеријума.

1690, година кад су Срби у Хабзбуршкој монархији dobili прву царску привилегију vezану за слободно исповедање вере – „него је бележио и монахе поменуте у ранијим вековима, ако су били на подручју које је потом, трајно или привремено, припадало Карловачкој митрополији“. Динамично је схваћен и простор: Митрополија је у различитим временима ширила своје оквире, обухватајући и друге територије Хабзбуршке монархије – па и шире – које су у неком тренутку биле у њеној надлежности. Горњу временску границу успоставио је Стеван Бугарски – то је 1931, година доношења Устава Српске православне цркве, у којем више нема помена засебне Карловачке митрополије.

Међу личностима заступљеним у овом биографском речнику нема монаха који су стекли архијерејске чинове, пошто су они већ обрађени у књизи *Српски јерарси од деветио̄ до двадесетио̄ века*. Одреднице дефинишу монашка имена, азбучно распоређена, а у оквиру истог имена редослед је хронолошки. Тамо где је то било познато, навођена су и световна имена монаха, као и други подаци из живота. Наводе се и монашки чиновни, године рођења, смрти и монашења, код неких и године кад су престали да буду монаси. Сведено су навођени списи које су монаси остављали за собом, а у посебном пасусу дати су изворници. Одреднице су различитих дужина – од свега неколико редова, до оних које се простиру на неколико стубаца или страна, па су и онда сажете, као што је то случај са написима о Доситеју (Обрадовићу), Гаврилу (Стефановићу Венцловићу), Герасиму (Зелићу), Илариону (Руварцу), Јовану (Рајићу), Павлу (Кенгелцу). У неком будућем обимнијем лексикону – пошто је овај означен као „грађа за биографски речник“ – који би засигурно изискивао позамашан ауторски колектив, можда би било могуће детаљније пратити бар неке животописе који су овде дати само као кроки. Такав је случај, на пример, са Првошем Сланкаменцем, који је у међуратном периоду био познати педагошки писац и универзитетски професор, а као монах Петроније је у својству протођакона провео тек годину дана у манастиру Ковиљу, пре него што је лишен свештеничког и монашког чина. Као што су манастири подељени на мушке и женске, тако је то и у овој књизи – део о монахињама, неупоредиво краћи, дат је одвојено, након дела о монасима. Више од трећине од укупног броја пописаних монахиња су Рускиње, које су са руском емиграцијом 1920. дошле у Србију и прешле под окриље Српске православне цркве.

Други уводни текст Стевана Бугарског – *Размишљање на монашким гробљима* – може се читати и као књижевни текст. Аутор износи властита размишљања о монаштву и монашком позиву, а занимљиво је читати и о његовим доживљајима док је посеђивао манастире у потрази за грађом – некад би га онуда проводили „хладно као по музејској изложби“, други пут би га игуманија питала за име, породицу и крсну славу, како би их помињала у молитвама. Мноштво личности које чине овај биографски речник обухватио је Бугарски у овом тексту ефектним ређањем по контрастима – неки монаси су доживели дубоку старост, неки су умрли млади; неки су били неписмени, неки су створили вредна научна и књижевна дела; неки су цео живот провели у свом манастиру, неки су пропутовали колико и пустолови у авантуристичком роману; неки су живели узорно, неки су чинили преступе; неки су скончали мирно, неки су страдали у историјским вртлозима... Смењује се ово мноштво пред читаочевим очима као у каквој панорами. „Колика је разлика међу њима! Па ипак, сви су везани истим монашким обетима и припадају монаштву. И сви су, као и световњаци, од крви и меса са својим слабостима подложни искушењима, подложни греху. Не иду у манаштво савршени, у манастиру један другог подупиру да би се усавршавали.“ Многе монашке судбине би, каже аутор, биле „захвална и замamna грађа за добру романијерску обраду“, али за такав подухват би били неопходни „допунска обавештеност, научна брижљивост, пристојна опрезност, уметничка надареност и дуже време“. Као потенцијални материјал за такву обраду поменимо само две одреднице – опет по својеврсном контрасту. Алексије (Савић), монах манастира Гомирја на прелому XIX и XX века, био је актер правог *крими-џурелера*, највише захваљујући својој прекој нарави: кад се једном нашао у Америци као душебрижник над српском колонијом у Питсбургу, више се није враћао; сукобљавао се са црквеним властима, суђено му је и рашчињен је, али се он на то није обазирао и даље је служио, све до смрти. С друге стране стоји трагична прича о Рафаилу (Момчиловићу), сликару и шиваточком игуману, којег су 1941. усташе ухапсиле у манастиру и убиле након дугог мучења. Свети архијерејски сабор Српске православне цркве га је на заседању 1999. прогласио за светитеља.

Кад је реч о научној брижљивости, мора се приметити да је у књизи не мањка, упркос свим тешкоћама сналажења у рапсодичном

мору података који су се слили у овај лексикон. Као додатни материјал, ту су и подаци о манастирима који су трајно или привремено припадали Карловачкој митрополији, те неколико регистара, по презименима и местима рођења монаха и монахиња. Драгоцен је и илустративни материјал у књизи – то драгоценији ако узмемо у обзир чињеницу да се монаси нису често фотографисали, а и да се чудо фотографије јавља тек релативно касно у периоду обухваћеном овом лексикографском грађом.

И на крају једна *инсајдерска* примедба. Са садржајем ове књиге упознала сам се кроз једну специфичну врсту *џомноџ чишћања* – као њен коректор. Ситни проблеми током тог процеса проширили су оквире овог наизглед рутинског посла, па сам се, можда и претерујући, осетила *увученом* у читаву ову сторију, више него што то бива при оваквим делатностима. Кроз разговоре са аутором, док смо трагали за погрешно постављеним фотографијама или се спорили око неке правописне норме, сазнала сам још много тога о јунацима који насељавају странице овог лексикона. А управо лекторско-коректорско надзирање омогућило ми је да ову књигу про-

читам онако како се лексикони и речници иначе не читају – редом, од почетка до краја. И не могу се отети утиску да сам читала *роман* – не складиште потенцијалних романеских судбина, које је наговестио Стеван Бугарски, већ целину – лабаву и фрагментарну, додуше – у којој се, опет као у панорами, у вратоломном временском нреду, смењују ликови често истих имена али различитих судбина, где се међусобне везе могу реконструисати уз знатан читалачки напор. Уједињујућа нит ових честица може бити простор Карловачке митрополије, али и сама идеја монаштва. Срж те идеје, како то закључује Стеван Бугарски, јесте љубав. „Много хришћанске љубави мора да царује у монашким заједницама, мада у обитељи нису сви једнаки ни у добру ни у злу. Много се они разликују међу собом у детаљима, у ситницама, али су збијени у суштини. Има у манастирима нечега пчелињег.“

С љубављу је сачињен и овај лексикон-пчелињак, који ће, верујем, пронаћи многе кориснике и читаоце, разлике какви су и монаси које је међу своје корице окупио. С љубављу га је и издао гретешки пчелињак.

Мирјана Карановић

UDC 343.819.5(=163.41)(498.44)“1914/1916”(049.32)

*Документи о умирању Срба зајоченика у Арадском лоџору
1914–1915 (1916) године (прир. Стеван Бугарски и Божидар Панић),
Платонеум, Нови Сад 2016, 492 стр.*

Прича о Србима и Србији у Првом светском рату често се своди на неколико носећих и преовлађујућих мотива као што су Цер, Колубара, Албанска голгота и Солунски фронт, као и на статистику и бројеве, пре свега умрлих и погинулих у рату. Број нула којима се оперише у цифрама које данас држимо као важеће за приказ губитака српског народа у Великом рату сведочи о катастрофи која нас је задесила. Али, иза свих тих бројева о стотинама хиљада умрлих, погинулих, иза свих процената који приказују демографске падове и уништење не виде се ни имена ни животи људи који су нестали у том неописиво страшном времену.

Иако се не може оспорити да се српска историографија бавила и бави проблемом лоџора за српске војнике и цивиле на територији Аустроугарске монархије, утисак је да је тај проблем остао на маргини и да му се могло поклонити више пажње у нашој научној

заједници. Нешто даље у проучавању те проблематике отишли су историчари и публицисти из редова српске заједнице у Румунији бавећи се нарочито феноменом једног од најпознатијих таквих лоџора, онога у Араду. Разлог је свакако тај што се тај лоџор налазио на „њиховој територији“, у њиховом непосредном суседству, и што су њихови преци сасвим сигурно били својеврсни сведоци страдања својих сународника у казаматима арадске тврђаве.

Документи о умирању Срба зајоченика у Арадском лоџору 1914–1915 (1916) које су нам приредили Стеван Бугарски и Божидар Панић сведочанство је које оживљава жртве тог злогласног места саопштавајући нам уместо празних бројева и статистика стварне људе, њихова имена, године, занимања, једном речју – животе. Животе окончане у мемљивим галеријама војног комплекса. Већина тих људи били су цивили, чак и деца, жене,

старци, чак и људи који су у логор донети на носилима, на самрти... Невероватан је податак који се из табела ове књиге да ишчитати: да је најмлађа жртва Арада имала свега четири месеца, а најстарија чак 101 годину. Кома је и каква претња могао бити неко стар четири месеца или 101 годину?

Приређивачи, или боље речено, аутори ове књиге умирања покушали су да уђу у траг правом броју жртва овог логора у периоду најинтензивнијег пристизања интернираца у њега, тј. у периоду када је стопа смртности била највећа. У том циљу послужили су се укрштањем и сабирањем података из три историјска извора преко којих се могао најтачније регистровати број умрлих. Први од њих који доноси највише имена је Фонд Арадске полиције у оквиру Арадске службе Националног архива Румуније, други су Матични протоколи Текелијине цркве у Араду, а трећи је списак Срба интернираца сахрањених на градском Доњем гробљу по списку протојереја Уроша Ковинчића. Уз помоћ ове три групе докумената аутори су регистровали 1334 преминула интернираца за период од 31. јула 1914. до 4. децембра 1915. године, односно за 16 месеци и 4 дана. Како и сами кажу у вези са бројем умрлих до краја постојања логора, барата се различитим бројевима. Један од података са краја рата говори о укупно 4317 жртва ове тамнице. Аутори тај број нити одбацују нити га прихватају, али му дају кредибилитет с обзиром на то да су га непосредно после рата установили чланови Црквеног одбора у Араду, тј. људи који су имали могућности и средстава да дођу до овакве врсте података. Из овога произлази да је број умрлих у периоду који се у овој књизи обрађује могао бити и већи, али аутори су за методолошки оквир узели да објаве страдање оних интернираца до чијих су имена могли доћи. Зато и број до којег су дошли укрштањем ова три извора не сматрају коначним.

Иако би се по наслову књиге могло претпоставити да се ради о збирци приређене грађе, ова књига је ипак много више од тога. Уводних 30 страна (7–37) под насловом *Присіуїї* врло су драгоцене студија сачињена на основу овде приређених докумената која читаоце упућује на методолошки приступ али и на то о каквој врсти логора се радило и који је био профил његових заточеника. Приказани су и услови живота у заточеништву, однос управе према заточеницима, као и становника Арада међу којима и малобројних Срба. Сем тога, дато је више табела на основу којих се из више углова може сагле-

дати страдање жртва Арада по данима, узрасту... Описана су гробља на којима су жртве сахрањене, како су изгледала у ондашње време и у каквом су стању данас.

После студије следе документи подељени у већ наведене три групе (стр. 39–180). У ствари, ради се о препису докумената. Полицијски извештаји су дати прво на мађарском језику а потом преведени на српски. Уз превод стоје неизбежне интервенције приређивача на оним местима где су угарски полицијски и војни органи имена наводили погрешно, односно где транслитерација српских имена на мађарски језик није коректна. Полицијски дописи откривају сурову ефикасност и прецизност чиновничког апарата. Већином писана као по шаблону, смењују се имена умрлих поред којих стоје њихова годишта, уз готово обавезну примедбу: „Захтева лекарски преглед.“ Затим су наведени подаци ко је обавио обдукцију и место сахране. Из протокола Текелијине цркве о интернирцима се да сазнати понешто више – негде име оца, мајке, супруге, занимање, јединица у којој је служио у случају заробљених војника и узрок смрти. За умрле 15. јануара 1915, а било их је 39, забележена су само имена. На списку проте Ковинчића стоје имена, године, датуми смрти... понегде име мајке или супруге. И занимљиво, у рубрици занимање, огромној већини стоји: ратар. Почесто је реч о људима у педесетим, шездесетим и седмдесетим годинама, а нису ретки ни они са 16, 14, 11 и 9 година, ни најмлађи, од годину и годину и по дана. Са списка је јасно да је већина међу њима војно неспособна и да аустроугарској власти нису могли бити никаква претња. Њихова кривица је једноставно била у томе што су рођени као припадници свога народа.

После ове целине приређивачи су се одлучили да сачине абецедни списак жртва логора у Араду, чија су имена убележена у већ поменути три извора. Наредних 39 страна ове књиге (181–220) чини табела у којој се уз имена жртва наводе њихове године старости и извор из којег је име прибележено. Тамо где су имена жртва пронађена у угарским полицијским документима, она су навођена у мађарском оригиналу, односно онако како су их полицијски органи прибележили, а потом и на српском уз мање исправке аутора тамо где је из извора нејасно које име је у питању.

После библиографије кориштене у изради ове збирке (221–222) следе факсимили овде презентованих докумената, тј. факсимили логорских рапорта Арадској полицији, као и уписа у Матичном протоколу Текелијине

цркве (стр. 223–471). Наредних седам страна чине фотографије интернираца, њиховог спровођења у логор, тврђавских казамата и галерија, гробаља на којем су жртве погребене... На крају стоје резимеи на четири језика.

Ова књига-жртвословник вредно је сведочанство страдања, чистог и искреног мучеништва наших бројних сународника, заточеника једне наводно цивилизоване европске државе, државе која је свету несумњиво дала много у култури и науци а која је и поред тога била довољно примитивна и нечовечна да ван закона стави хиљаде својих грађана чији је грех био само то што су били друге народно-

сти. На њих се обрушила свом ефикасношћу и бруталношћу свог бирократског и репресивног апарата да би их отргла са земље на којој су живели и заточила у мраку арадских лагума, где су препуштени болестима, влази и хладноћи, у тишини, далеко од туђих погледа скончали. Том трагичном мноштву ова је књига вратила лична имена, извела их међу живе, на светлост, да сведоче као споменик, као опомена.

На корицама ове књиге стоји да је прва у низу. Жртве арадског логора заслужују да се ова књига настави.

Бранислав О. Појовић

уредник у припреми и објављивању више публикација. Објављене књиге: *Бачко-бодрошка жујанија 1688–1849, Кашалоџ одабраних садржаја докумената (1801–1805)*, св. 10, 2005; *Торонјалска жујанија 1731–1849, Кашалоџ одабраних садржаја докумената (1731–1785)*, св. 1, 2008; *Приручни вишејезични речник за архивисте* (коаутор), 2012; *Бачко-бодрошка жујанија 1688–1849, Кашалоџ одабраних садржаја докумената из фонда број 2 (1806–1809)*, св. 11, 2014.

Мирјана Карановић, рођена 1967. у Кикинди. Завршила Карловачку гимназију. Дипломирала филозофију и компаративну књижевност на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу. Магистрирала на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду (*Тийови и функције њријоведача у делу Милице Мићић Димовске*). Запослена је у Лексикографском одељењу Матице српске као редактор у Лексикону писаца српске књижевности. Приредила је књигу *Вещија у сновању, вещија у њкању* (коаутори Васа Павковић и Владимир Димовски), 2016. Радове из области компаратистике, наратологије и књижевности за децу објављује у књижевној периодици.

Јована Касаш, рођена 1987. године у Новом Саду. Мастер историчар. Основне академске студије уписала на Одсеку за историју Филозофског факултета у Новом Саду 2006. Школске 2010/11. године уписује мастер академске студије. Мастер рад *Кнез Павле Карађорђевић у врџлоџу евројских збивања уочи Друџоџ свејскоџ рајна* је објављен у оквиру едиције „Мастер“ Малог историјског друштва у Новом Саду 2013. Добитник је награде „Академик Славко Гавриловић“. Школске 2011/12. године уписује докторске студије, такође на Филозофском факултету у Новом Саду. У току је рад на тези *Срби у Темишвару и њрва јуџословенска држава 1918–1921*. Од 2012. сарадник је у настави на предмету Југославија за време и после Другог светског рата, а тренутно је сарадник у настави и на предмету Историографија о Југославији код професора др Слободана Бјелице на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку за историју. Објавила више радова које се тичу историје Срба у Темишвару: „Прилике у Темишвару крајем 1918 и један непознати докуменат темишварских Срба“, *Испраживања*, 2013; „Димитрије Мита Клицин (1869–1943) – српски национални делатник“, *Војвођански њростор у конџекстју евројске истџорије*: зборник радова са међународне конференције, 2014. Учествовала 2014. на међународној конференцији Миграције од антике и саопштила рад „Сеоба темишварских Срба након одласка српске војске у складу са одлукама мировне конференције у Паризу 1919. године“. Рад „Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“ објављен је у часопису *Кулџура*.

Адријана Сида Мањеа, рођена 1966. у Темишвару, Румунија. Завршила је Српску гимназију (1985) и Машински факултет на Политехничком универзитету „Трајан Вуја“ (1990) у Темишвару, где је одбранила докторску дисертацију из области механике флуида (1999). Ванредни је професор на Политехничком универзитету у Темишвару и сарадник Српске емисије Радио Темишвара. Објавила је више радова из области механике флуида и хидрауличних машина и из културне историје Срба у стручној периодици и колективним збиркама у земљи и иностранству.

Зоран Марков, рођен 1984. у Темишвару, Румунија. Завршио је Српску теоретску гимназију „Доситеј Обрадовић“ (2003), дипломирао историју (2007) и завршио мастер студије (2009) на Западном универзитету у Темишвару. Одбранио је докторску дисертацију на Историјском факултету Универзитета „Бабеш-Бољај“ у Клужу из области балканског средњовековног оружја Од 2007. године ради као кустос у Музеј Баната у Темишвару. Проучава војну историју и оружарство, али и историју Срба на територији Баната у Румунији. Објавио је више стручних радова из области историје оружарства и историје Срба на територији Баната, организовао је више тематских изложби у Румунији и Србији. Објављене књиге: *Cold Arms* (коаутор Драгутин Петровић), 2012; *Pistoale și revolvere: Colecția de arme a Muzeului Banatului din Timișoara* (коаутор Серђу Галиш), 2014.

Дејан Попов, рођен 1979. у Темишвару, Румунија. Завршио је Банатски национални колеџ (1998), дипломирао (2003) и мастер студије завршио (2005) на Факултету електронике и телекомуникација Универзитета „Политехника“ у Темишвару. Ради у струци у Темишвару. Сарадник је недељника *Наша реч* и Српске емисије Радио Темишвара. Бави се историјом Срба на територији Баната у Румунији. Објавио је књиге: *Хор Православне српске саборне цркве у Темишвару 1997–2007 (Монографске белешке)*, 2007 (друго, допуњено издање, 2017); *Православна српска парохија у Улбечу*, 2015; и више радова из области културне историје Срба у Румунији, као и из области технике у стручној периодици.

Душан Ј. Попов, рођен 1948. у Наћвали код Арада, Румунија. Завршио је гимназију у Араду (1966) и Факултет физике на Универзитету у Темишвару (1971). Докторску дисертацију из области физике одбранио је на Универзитету у Крајови (1987). Био је уредник за српске уџбенике у Дидактичкој и педагошкој издавачкој кући из Букурешта до 1977. године, а затим је прешао на Универзитет „Политехника“ у Темишвару, где је од 2006. редовни професор. Вршио је дужност научног секретара и шефа Катедре за физику. У пензији је од 2013. године. Проучава прошлост Срба у Поморишју. Објавио је неколико научних и дидактичких књига из области физике, а у стручној периодици и колективним зборницима у земљи и иностранству више прилога о историјском доприносу Срба развоју науке и културе (*Арад кроз време, Банатске новине, Бездински весник, Књижевни животи, Наша реч, Правда, Темишварски весник*); сарађивао је у Српској емисији Радио Темишвара.

Бранислав О. Поповић, рођен 1978. у Задру, Хрватска. Основну школу похађао у Задру, Буђановцима (Рума) и Новом Саду. Завршио општи смер Гимназије „Светозар Марковић“ у Новом Саду (1997). Дипломирао (2002) на Одсеку за историју Филозофског факултета у Новом Саду, где је 2008. одбранио магистарски рад *Југославија на Париској мировној конференцији 1946–1947. године*. Од 2004. запослен у Лексикографском одељењу Матице српске као стручни сарадник на пројекту Српски биографски речник. Одбранио је докторску дисертацију *Теријоријалне и рецензије социјалистичке Југославије 1944–1955: пројекти, захтеви, импликације и решења*. Радове објављивао у *Зборнику Матице српске за историју, Споменици Историјског архива Срема и Истраживањима*. Написао више десетина лексикографских и енциклопедијских одредница за Српски биографски речник и Српску енциклопедију. Бави се историјом Југославије у првим годинама Хладног рата,

односима са суседним државама, историјом пограничних и граничних питања и историјом Срба у Далмацији. Аутор је више телевизијских прилога из националне историје за продукцијску емисију *Раскршћа*. Косценариста (са Исидором Поповић) је документарне емисије *Нейрочийана чийанка: Лазар Лазаревић сџарији*. У више наврата био је стручни консултант РТВ поводом значајних историјских јубилеја. Као потпредседник новосадске подружнице Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова Србије 1912–1918, суорганизатор и учесник више научних трибина и пригодних свечаности. Са др Исидором Поповић приредио књигу *Фојтер – Јован Ђорђевић и Српско народно њозоришће кроз одабране изворе*, 2017.

Љиљана Пузовић, рођена 1979. у Ваљеву. Ваљевску гимназију завршила је 1997. године. Дипломирала је 2003. на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. На истом факултету магистрала је 2010. са темом *Никола Димитријевић, епископ њемишварски (1728–1744)*. Ради као виши библиотекар у Одељењу за археографију Народне библиотеке Србије у Београду.

Миодраг Ђурушкин, рођен 1958. у Ченеју код Темишвара, Румунија. Дипломирао на Историјско-филозофском факултету Универзитета у Букурешту 1982. године. Одбранио докторску дисертацију *Политичко-дипломатски односи Румуније са Србијом у раздобљу 1903–1914*. на Западном универзитету у Темишвару (2009). Ради у гимназијској настави у Темишвару. Сарађује у стручној периодици и учествује на научним скуповима.

Приредио
Бранислав Карановић

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

А

Абрахам а Санта Клара 113
Аврамова, Марина 65
Аврамовић, Лазар 179
Аврамовић, Мојсеј 180
Ага, Н. (N. Aga), учитељ 140
Агрима, Петар 62
Адами, Јанош 115
Адамовић, Ђорђе 82, 91
Александар Карађорђевић 12, 24
Александар Македонски/Велики 105, 110
Алексије (Савић) 212
Ангел, Илије (Ilie Anghel) 147
Ангел, Јован 186
Андрејевић, Зорка 85, 93
Анђелов, Стојан 180
Аничин, Кузман 75
Аничин, Роман 67
Аничих, Вељко 74–75, 78
Аничих, Мита 75, 78, 86
Антесперг, Јохан Балтазар фон 114
Антоније (Бранковић) 173, 175
Ардељанул, Петар 203
Ардељанул, Симион 203
Арт, Јохан 111
Арон, Марку (Marcu Aron) 151–152
Арсеније (Радивојевић) 32, 35–36
Арсеније IV (Јовановић) 33, 99
Атанасијевић, Јован 183
Ацију, К. (C. Agiu), румунски министар 49

Б

Бадеску, Аурел (Aurel Bădescu) 137–138
Бајински, Милан 64
Бајку, А. (A. Baicu), учитељ 150
Бакић, Душан 82, 91
Бакић, Милан 82
Балан, Јоан (Ioan Bălan) 152
Балградјан, Торер 202
Баљак, Александар 205
Барако, Ђура 15
Барачки, Цвета 68

Барзин, Панта 75
Бароније, Чезар 105
Бегу, Марјан 202
Беленцан, Живко 66
Белеслијин, Илија 11–12, 15
Беличић, Јован 182
Бенин, Стеван 9, 17
Берар, Оња 202
Бишинг, Антон Фридрих 114
Бјелајац, Миле 7, 26
Бјелаковић, Исидора 118
Бјелица, Слободан 218
Боата, Аурел (Aurel Boată) 147
Богданов, Андреј 109
Богдановић, Димитрије 97
Богић, доушник 157
Божин, Јоца 64
Божин, Шандор 63
Божих, Софија 167
Бојовић, Петар 18–19, 22
Болманац, Стеван 89
Бонифације, бискуп 119, 124–125, 127
Бончеа, Флавијус (Flavius Boncea) 205
Босанчић, Иван 38
Босанчић, Ракић 38
Босика, Данила (Dănilă Botică) 162
Бранковић, Живан 179
Бранковић, Павле 71
Бркић, Анка Ст. 84, 92
Бугарин, Александар 63
Бугарски, Паја 69
Бугарски, Стеван 33, **59–72**, 100, 107, **117–129**,
178, **199–204**, 205–209, 211–213, 217
Будни, Бењаш 110

В

Вајс (Weisz), закупац 140
Вајсман, Ерих 113
Варвара, светитељка 110–111
Василије (Вадић) 211
Великиј, Василиј 202
Вестран (Westran), закупац 140
Ветел (Wettel), земљопоседник 140

Вецан, Георгије 183
 Викентије (Јовановић) 97
 Викентије (Проданов) 107
 Виктор (Љубичић) 66–67
 Витић, Атанасије 83, 91
 Вићентије/Викентије (Јовановић Видак) 34,
 38, 98, 178–188
 Вићентије (Поповић) 30
 Владиславић, Сава 105, 110
 Владушић, Илија 125
 Влаховић, Атанасије 174
 Влаховић, Милан 78
 Влашчић, Нића 71
 Воденичар, Жива 154
 Војновић, Владимир 82, 91
 Војновић, Жарко 95–116, 217
 Вуја, Трајан 218
 Вујановски, Стефан 105, 112
 Вујић, Ђорђе 82
 Вукадиновић, Жарко 80, 83, 88, 91
 Вуковић, Божидар 108
 Вуковић, Виценцо 108
 Вулпин, Младен 75
 Вулпин, Равосија 75

Г

Гаврило (Стефановић Венцловић) 212
 Гавриловић, Петар 180
 Гавриловић, Петар 184
 Гавриловић, Славко 218
 Галеш, Јулијана 206
 Галиш, Серђу 219
 Гамбета, француски генерал 17
 Гандец, Опрја 202
 Гашпар, верник из Темишвара 127
 Гвозденовић, Славомир 206–208
 Гедеон (Петровић) 174
 Георгије (Зубковић) 167
 Георгије (Поповић) 33–34, 39, 202–203
 Георгије (Хранислав) 174
 Георгијевић, Симеон 178
 Георгију Деж, Георге (Gheorghe Gheorghiu Dej)
 54
 Герасим (Зелић) 212
 Герхард, Јохан 111
 Гизель, Инокентије 104, 109
 Глагоњац, Порфирије 65
 Глобејетки (Globejetku), поседник 159
 Голеновски, Варлам 111
 Голумба, Трајан (Traian Golumba) 138
 Гофине, Леонард 114
 Грбић, Манојло 33, 38
 Гргур XIII, папа 117, 125, 127–128
 Григорије Богослов, светитељ 109
 Гризеллини, Франческо (Francesco Grisellini) 117
 Гроза, Петру (Petru Groza) 50
 Грозеску, Теодор 188
 Грубачки, Марко 69

Грубачки, Паја 68
 Грујин, Секула 67
 Грујић, Александар 61
 Грујић, Новак 24
 Грујић, Пантелија Панта 20, 22
 Грујић, Радослав 33, 97

Д

Дајану, Дан 206
 Дамјановић, Василије 112
 Де Бритен, Вилијам 115
 Дежан, саветник Темишварске администра-
 ције 33
 Дела Бела, Арделио 113
 Демијан, Јоан (Ioan Demian) 145–146
 Д'Епере, Франше 9
 Деспотијевић, Лепосава 85, 93
 Деспотовић, Предраг 206, 208
 Дијаконовић Лога, Константин 133
 Димитријевић, Јанко 182
 Димитријевић, Јован 186
 Димовски, Владимир 218
 Динико, Мавро 125
 Диновић, Михаил 178
 Дионисије (Живоиновић) 100, 172
 Дионисије (Новаковић) 105, 112
 Дишић, Богдан 71
 Добреску, Штефан (Ștefan Dobrescu) 145
 Доситеј (Обрадовић) 206, 212, 219
 Доча, Василе (Vasile Docea) 151
 Драгаш, Никола 207
 Драгојева, Зорица (Зорка) 84, 92
 Дражић, Иван 85, 93

Ђ

Ђекин, Ивку 202
 Ђеорђеску, Теохари (Teohari Georgescu) 45
 Ђорђевић, Ђорђе 7–10, 12–15, 17–22, 25, 27
 Ђорђевић, Јован 220
 Ђорђи, Димитри 125
 Ђурђевић, Доминик 119, 124, 126–127
 Ђурђевић, Павао 125
 Ђурковић, Павле 175

Е

Езоп, антички грчки писац 114
 Еме, Јохан Аугусто 115
 Ердџан, Жива 62
 Ердџан, Коста 62
 Ердџан, Маринко 62

Ж

Ждраљовић, Мара 85, 92
 Живанов, Душица 207
 Живанов, Светозар 207
 Живановић, Петар 188

Живковић, Арсеније 179
 Живковић, Николаје 180
 Жуковић, Мартин 186
 Жупунски, Јован 61–62

3

Зинсли, Виланд 114
 Зокић (или Ђокић), Максим 34

И

Ивановић, Марин 118–119, 125, 128–129
 Игнеско, Исак 181
 Иларион (Зеремски) 33, 35, 98–100
 Иларион (Руварац) 212
 Илије, Василе (Vasile Ilie) 147
 Илијешу, Елисабета 133
 Илијешу, Николаје 131–134, 136, 165–166
 Илијуца, Ђорђе (George Piuță) 160
 Иљински, Иван 109
 Исак (Дошен) 172

Ј

Јаворски, Стефан 108, 113
 Јакоби, Калман 10, 17, 20–21, 23
 Јакоби, Стефано ди 125
 Јакшић, Дејан 167–176, 217–218
 Јанковић, Аркадије 63
 Јанковић, Драгослав 8, 26
 Јанковић, Ж., епархијски поднадзорник 88
 Јанковић, Меланија 14
 Јанку, Александар (Alexandru Iancu) 144
 Јаношев, Михаил 185
 Јаношевић, Јован 184
 Јањетовић, Зоран 18, 26
 Јелисејевић, Јелисеј 183
 Јелић, Флорио ди Бернардо 125
 Јефрем Сиријски, теолог, светитељ 105, 109
 Јоаникије (Владисављевић) 30, 40–41, 201
 Јоанис, Кристофор 125
 Јован Златоусти, проповедник, светитељ 105, 108–110
 Јован (Георгијевић) 105
 Јован (Јовановић) 180, 182
 Јован (Рајић) 106, 174, 212
 Јовановић, Александар 180
 Јовановић/Јоановић, Ана 172, 175
 Јовановић/Јоановић, Антоније 167, 172, 175
 Јовановић, Георгије 185
 Јовановић/Јоановић, Јован 175
 Јовановић, Каменко 217
 Јовановић, Павле 217
 Јовановић, Паскул 188
 Јовановић/Јоановић, Петар, брат Јустина (Јовановића) 175
 Јовановић/Јоановић, Петар, стриц Јустина (Јовановића) 175

Јовановић, Светолик 75
 Јовановић/Јоановић (уд. Коњовић), Софија 175
 Јовановић, Урош 65
 Јонеску, Титус (Titus Ionescu) 47, 55
 Јорговић, Љубиша Ј. 83, 91
 Јорговић, Христофор 182
 Јосиф II, аустријски цар 100
 Јосиф (Јовановић Шакабента) 180, 183
 Јосиф (Путник) 173
 Јосиф (Рајачић) 174
 Јудин, Љубомирка 11, 26
 Јулиј, Василиј 202
 Јулинац, Павле 105, 112
 Јуришић, Марко 74
 Јустин (Јован Јовановић) 167, 172, 174–176

К

Кадареану, Георге (Gheorghe Cădăreanu) 147
 Кајзер, Вилма 67
 Каниззијус, Петрус 115
 Кањижај, Бела (Bela Kanizsay) 156–157
 Карађорђевић, Павле 218
 Карановић, Бранислав 217–220
 Карановић, Мирјана 211–213, 218
 Караџић, Вук Стефановић 35
 Карло VI, аустријски цар 29
 Каролина, аустријска царица 173
 Касаш, Јована, 7–27, 218
 Келц (Keltz), поседник 159
 Кемпински, Тома 111
 Кеџић, Данило 85
 Кирил, Емилијан (Emilian Chiril) 158
 Киш, Адам Фридрих 113
 Киш, Алекса (Alexa Kiss) 137–138
 Клицин, Димитрије Мита 15, 218
 Кнежев, Иса 69–70
 Кнежевић, Ђорђе 82, 91
 Ковинчић, Урош 214
 Којић, Радивој 77, 84–85, 87–89, 92
 Колоне, Гвидо дела 112
 Коменски, Јан Амос 114
 Кон (Kohn), трговац 150
 Конда, Алексције 180
 Конда, Јосиф 180
 КонстантINESКУ, Раду (Radu Constantinescu) 201
 Коњовић, Петар 15
 Копински, Исаја 104, 111
 Корнелије Непот 114
 Косма, К. (С. Cosma), жандармеријски водник 50
 Косовац, Мата 88
 Костеску, Р. (R. Costescu), румунски генерал 45, 48
 Костић, Мита 33–34, 36
 Костић, Слободан 62, 67–68
 Коткорец, Јоса 203
 Кризман, Богдан 8, 26

Криновски, Гедеон 104, 109
 Крестеску, Габриела 206
 Кришан, Флорја 203
 Кроковски, Јоасаф 111
 Крстић, Борислав Д. 206
 Крстић, Борислав Ђ. 206
 Крстић, Десанка 206
 Крстић, Цветко 207
 Кубани (Кубани), поседник 159
 Кузман, Оња 202
 Курцбек, Јозеф 105
 Курције Руф, Квинт 105, 110

Л

Лазаревић, Лазар старији 220
 Лазаровић, Груја 181
 Лазин, Добромир 62
 Лазин, Јоца 62
 Лалосевић, Јован Јоца 8, 12–13, 20–22, 26
 Ланге, Јоаким 106, 114
 Ласала, Натал ди 125
 Леда Поп, Ана 207
 Липованул, Георгије 202
 Ломовић, Бошко 207
 Лотић, Љубомир 87
 Лука, јеванђелиста 119
 Лукијан (Пантелић) 99
 Лукин, Душан 62
 Лукин, Миша 62
 Лунгулов (уд. Милованов), Катица (Ката) 85, 89, 92–93
 Лунгулов, Радивој (Рада) 85, 93

М

Магарашевић, Милић 74
 Максим (Мануиловић) 174
 Максимович, Јован 104, 110–111
 Мањеа, Адријана Сида 205–209, 218
 Марђинеанцу, Јоан (Јоан Mărgineanțu) 139
 Марија Терезија, аустријска царица 100
 Марин, Живко 62
 Марин, Радосав 202
 Маринковић, Милан 62
 Марков, Зоран, 131–166, 219
 Марков, Светозар 65, 67
 Марков Јоргован, Јаворка 208
 Марковић, Живан 180
 Марковић, Саша 21, 26
 Марковић, Светозар 219
 Мартин, Петер 77
 Мартин, Теодор 185
 Мартин, Франчиско 66
 Мартиновић, Василије 187
 Мартиновић, Гаврил 187
 Мартиновић, Јоца Старији 63
 Мартиновић, Стјепан 125
 Матејевић, Стефа 62

Матео, становник Темишвара 125
 Матијевић, Ђура 125
 Матијевић, Тома 125
 Матковић, Антун 119, 124–127
 Матковић, Раосав 125
 Мерча, Грандафир (Trandafir Mercea) 149
 Мијатов, Жива 68–69
 Милекић, Јован 14–15, 17
 Миленковић, Тома 8–9, 11, 14, 16, 18–19, 26
 Миленовић, Јасна 207
 Милин, Живко 207
 Милин, Миливој 62
 Милић од Мачве, сликар 206
 Милићев, Душан 208
 Милованов, Владимир 85, 89, 93
 Милоја, Јоаким 132
 Милош, Паја 75
 Милош, Петко 202
 Милошев, Даница 85, 93
 Минијатис/Мињати, Илија 109
 Мићић Димовска, Милица 218
 Михаиловић, Виценцо 125
 Михај, Трајан (Traian Mihai) 160
 Михајловић, Димитрије 181
 Михајловић, Јован 183
 Михајловић, Јован 185
 Михајловић, Флора 183
 Михалцић, Стеван 11, 26
 Мишић, Живојин 18
 Мишковић, Макса 69
 Мишковић, Сава 179
 Мојсије (Петровић) 29–30, 32, 35, 97, 105
 Мојсије (Путник) 178–179, 181–184, 186–187
 Мојсић, Маринко 62
 Мојсић, Штева 62
 Момировић, Петар 33–34, 37–38
 Москов, Петар 38
 Мракић, Горан 205–207
 Мркша, ктитор 109
 Мунтјанул, Винтил 203
 Мунћан, Александра Нађа 207
 Мунћан, Данијел Саша 207
 Мунћан, Иван 62
 Мунћан, Иво 207, 209
 Мурешан, Траила (Trăilă Mureșan) 145

Н

Најперг, аустријски генерал 33
 Недељковић, Милош 69
 Нестор (Јовановић) 173
 Никић, Александар 207
 Никић, Лаза 65
 Никола (Димитријевић) 30, 32–33, 35, 40–41, 220
 Николајевић, Аврам 179
 Николајевић, Зорка 84, 87, 92
 Николић, Гигура 125
 Николић, Ђуро 125

- Николић, Коста 20
 Николић, Мартин 125
 Николић, Милан 66
 Николић Шулиц, Адријан 206
 Николићи од Рудне, племићка породица 175
 Новаковић, Стефан 82
- Њ
- Његован, Драго 11, 26
- О
- Обрадовић, Емилија 84, 92
 Обрадовић, Петра 92
 Обрадовић, Тома 92
 Обрин, поручник 151
 Олареску, Дамјан (Dămian Olărescu) 145
 Олтјан, Јон 202
 Олтјен, Стојко 202
 Ончин, Милан 66
 Орбин, Мавро 105, 110
 Орфелин, Захарија 105, 112–113
 Остојин, Бора 62
- П
- Павковић, Васа 218
 Павле (Авакумовић) 101, 106–107, 179–181, 184
 Павле (Кенгелац) 212
 Павле (Ненадовић) 32–33, 97, 105, 113
 Павлас, Игњат 12–13, 15, 20
 Павловић, Јаков 125
 Павловић, Јоаким 179
 Павловић, Милан П. 83, 91
 Павловић, Никола 125
 Павловић, Слободан 118
 Пандуровић, Владислав 11
 Пандуровић, Дионисије 81–83, 89–90
 Панић, Божидар 206, 213
 Паскијевић, Стјепан 125
 Пасковић, Јаков Ј. 83–84, 86, 92
 Паску, Јоан (Ioan Pascu) 142
 Паску, Павел (Pavel Pascu) 136–137
 Паункић, Влада 68, 70
 Пејић, Димитрије 62
 Пејић, Јаша 62
 Пекић, Петар 23, 26
 Пепелеа, Силвију (Silviu Pepelea) 44–45
 Перинац, Стева 206
 Петар I Карађорђевић 24, 141, 147, 159–160
 Петар Велики, руски цар 104, 109
 Петар (Могила) 114
 Петар (Петровић) 178–188
 Петков, Бранко 75
 Петков, Ђока 74–75
 Петков, Танацко 74
 Петри, Антон Петер (Anton Peter Petri) 203
 Петров, Јоса 203
 Петров, Милан 172, 175
 Петровић/Чандри (Csandri), кнез 156–157
 Петровић, Адам 187
 Петровић, Вељко 83
 Петровић, Георгије 179
 Петровић, Драгутин 219
 Петровић, Душан 208
 Петровић, Евгеније 67
 Петровић, Илија 179
 Петровић, Мартин 187
 Петровић, Милан 15
 Петровић, Петар 184
 Петровић, Томас 125
 Петроније, в. Сланкаменац, Првош
 Петру, Јосиф (Iosif Petru) 137–138
 Пивничеру, В. (V. Pivniceru), румунски жан-дарм 53
 Пилић, Младен 15
 Питирим, епископ новгородски 110
 Поликапров, Федор 111
 Полоцки, Симеон 104, 109–110
 Попа, Николаје (Nicolae Popa) 148
 Попов, Дејан 73–94, 177–197, 208, 219
 Попов, Душан Ј. 73–94, 208, 219
 Попов, Јефта 75
 Попов, Јулијана 67
 Попов, Миодраг 208
 Поповић, Андрија 67
 Поповић, Атанасије, Спата 182
 Поповић, Атанасије, Лапушник 182
 Поповић, Атанасије, Брусник 182
 Поповић, Атанасије, Жупанешти 186
 Поповић, Бранислав О. 213–215, 219–220
 Поповић, Василије 180
 Поповић, Викентије, Кувежда 180
 Поповић, Викентије, Каполнаш 183
 Поповић, Владимир 146
 Поповић, Гаврил 188
 Поповић, Георгије, Грош 184
 Поповић, Георгије, Маржину 185
 Поповић, Георгије, Руманешти 186
 Поповић, Георгије, Мутник 187
 Поповић, Георгије, Судријаш 188
 Поповић, Георгије, Кличова 188
 Поповић, Георгије, Нови Арад 201
 Поповић, Дамаскин, Кошава 185
 Поповић, Дамаскин, Фарашешти 186
 Поповић, Дамаскин, Сурдуку 188
 Поповић, Деспот, Кесенц 178
 Поповић, Деспот, Лабашинц 181
 Поповић, Димитрије 185
 Поповић, Драгој 182
 Поповић, Душан Ј. 73
 Поповић, Ђорђе 84
 Поповић, Живан, Фибиш 179
 Поповић, Живан, Кувежда 180
 Поповић, Живан, Доргош 181
 Поповић, Захарије 182
 Поповић, Исидора 220

- Поповић, Јоаникије 185
 Поповић, Јован, Велика Кикинда 83
 Поповић, Јован, Шустаровац 181
 Поповић, Јован, Бара 182
 Поповић, Јован, Остров 183
 Поповић, Јован, Каполнаш 183
 Поповић, Јован, Басешти 184
 Поповић, Јован, Батешти 185
 Поповић, Јован, Кривина 186
 Поповић, Јован, Фердија 187
 Поповић, Јосиф, Алеуш 179
 Поповић, Јосиф, Усусов 181
 Поповић, Јосиф, Белотинац 181
 Поповић, Јосиф, Цела 183
 Поповић, Јосиф, Пожога 184
 Поповић, Јосиф, Фажет, парох 184
 Поповић, Јосиф, Фажет, капелан 184
 Поповић, Јосиф, Томешти 186
 Поповић, Кирил 183
 Поповић, Константин 179
 Поповић, Крачун 202
 Поповић, Лука 188
 Поповић, Максим 184
 Поповић, Марко 179
 Поповић, Мартин, Рагманешти 182
 Поповић, Мартин, Брјазова 185
 Поповић, Мартин, Фердија 187
 Поповић, Мартин, Саразани 188
 Поповић, Мика 21
 Поповић, Милан Ј. 25
 Поповић, Михаил, Јункану, Гламна 186–187
 Поповић, Михаил, Жупаниј 188
 Поповић, Нестор 183
 Поповић, Павел 187
 Поповић, Петар, Брестовац 180
 Поповић, Петар, Сечах 181
 Поповић, Петар, Шентешти 185
 Поповић, Симеон 182
 Поповић, Соломон 183
 Поповић, Софроније 187
 Поповић, Теодор, Алеуш 179
 Поповић, Теодор, Фибиш 179
 Поповић, Теодор, Киздија 180
 Поповић, Теодор, Усусов 181
 Поповић, Теодор, Келмак 181
 Поповић, Теодор, Булза 184
 Поповић, Тома, Липова 178
 Поповић, Тома, Бакамезеу 183
 Поповић, Тома, Сурдуку 188
 Поповић, Христофор 179
 Поповић Текелија, браћа, ктитори 172
 Поповичу, Николаје (Nicolae Popoviciu) 149
 Предић, Милан 68
 Прајер, Јохан Н. (Johann N. Preyer) 117
 Прекајски, Иван 15, 19
 Препелицаји (Prpeliczay), поседник 159
 Прибишевић, Свегозар 11–12, 15, 21–22
 Прокић, Маринко 70
 Прокопович, Теофан 104–105, 112
 Пузовић, Љиљана И. 29–41, 220
 Путин, Петру (Petru Putin) 147
 Путић, Јулије (Iuliu Putici) 143
 Путић, Милан 63
 Пуфендорф, Самуел фон 105, 110
- Р
- Радак, Јован 87
 Радић, Среда 62
 Радовић, Петар 184
 Радоњић, Јован 33–34, 36
 Радосављевић, Живан 202
 Радосављевић, Озрен М. 172
 Радулов, Бранислав 67
 Радуловачки, Нина 37
 Ракочеану, Георге (Gheorghe Racoseanu) 51
 Ранисављевић, официр, закупник 157
 Рат, Август 15
 Ратковић, Максим 97
 Рафаило (Момчиловић) 212
 Ремин, Рада 62
 Ренијус, Јохан 106, 114
 Рос, Мартин (Martin Roos) 117
 Росић, Арон 61
 Росић, Милош 62
 Росић, Тоша 62
 Ростовски, Димитрије 104, 110
 Рот, Ото (Otto Roth) 7–10, 13, 15–20, 22–25, 27
 Руварац, Димитрије 29–30, 32–33, 35, 37–38, 97, 99, 105, 201
- С
- Сава (Вуковић) 106, 167, 175, 178, 211, 217
 Сава, Дору (Doru Sava) 201
 Саватић, пуковник 9
 Савковић, Јован 15
 Савловић, Петар 181
 Савојски, Евгеније 117
 Саву, Василе (Vasile Savu) 147
 Савулеску, Трајан (Traian Săvulescu) 45, 49
 Салцман, Фридрих Закариас 114
 Самуило (Маширевић) 107
 Сандровић, Ђорђе 144
 Сапари, гроф 64
 Саран, Симон 202
 Свирчевић, Христифор 15
 Секулин, Ђорђе (George Seculin) 147
 Селеслау, Јакоб (Iacob Seleslau) 143
 Сили, Глигор (Gligor Sili) 136–137
 Симеоновић, Лазар 180
 Симионеску, М. (M. Simionescu), водник 53
 Симон, епископ суздаљски 110
 Симон, каноник 127
 Симоновић, Радивој 208
 Синесије (Живановић) 183
 Сифниос, Јулије М. 82, 90
 Славинецки, Елифаније 109

Сланкаменац, Првош 212
 Слијепчевић, Боко 29
 Смогрички, Мелетије 111
 Софроније (Кириловић) 178–181, 184–185, 187–188
 Србован, Милан 75
 Стаморан, Арса 75
 Стаморан, Иван 75
 Стаморан, Милутин 75
 Стаморан, Никола 75
 Стаморан, Петар 75
 Стаморан, Равосија 75
 Стаморан, Рада 75
 Стаморан, Сава 75, 88
 Станисав, Суба 202
 Станисављев, Стојко 202
 Станков, Секул 75
 Станојев, Атанасије/Танасије (Тана) 75–76
 Станојев, Живко 74, 77
 Станојловић, Александар 208
 Станчу, Ромулус (Romulus Stanciu) 145
 Степанов, Љубомир 62, 64, 66–67, 100, 107, 206
 Степанов, Милош 66
 Стефан (Авакумовић) 106
 Стефан (Станковић) 174
 Стефан (Стратимировић) 167, 173–176
 Стефанов, Марко 202
 Стефановић, Димитрије Е. 174, 176
 Стојанов, Љупко 65
 Стојанов, Макса 65
 Стојановић, Драган 206
 Стојановић, Јосиф 182
 Стојановић, Марјан 181
 Стојановић, Николаје 178
 Стојанчевић, Божидар 84
 Стојков, Тоша 75
 Стојшић, Владимир 63
 Стратеман, Вилхелм 105, 108
 Суреску, Ђорђе (George Surescu) 154
 Сучу, И. Д. (I. D. Suci), историчар 201

Т

Текелија, Сава 70, 214
 Текеши, велики жупан, комесар 10, 17, 20–21, 23
 Теодоровић, Јулка 62
 Теодосије (Веселиновић) 98, 100
 Теофилакт Охридски, црквени писац, светитељ 105, 109
 Терзин, Ђура 14–15, 17
 Терлајин, Стефан 67
 Тирол, Димитрије П. 208–209
 Тисмонареју, Павле (Pavel Tismonareiu) 150–151
 Тоадер, Јосиф (Iosif Toader) 147
 Томаш, Теодор 178
 Томић, Милица 84, 87–88, 92
 Томша, Александар 183
 Топаловец, Штефан 202

Тополац, Радивој 143
 Торњански, Новак 65
 Точанац Радовић, Исидора 29–30, 100
 Тривунски, Душан 65
 Трлајин, Миливој 75
 Тушановић, Душан 15

Ђ

Ђосић, Добрица 209
 Ђук, Весна 208
 Ђурушкин, Миодрог 43–58, 220

У

Унчански, Љубомир 71

Ф

Фарка, Јован 63
 Фенлачки, Радивој 65
 Фердинанд, румунски краљ 141, 147
 Фердинанд, угарски краљ 173
 Ферменџин, Еусебије 117
 Филипон, Мартин 12–15, 21–22, 24–25
 Флорин, Франц Филип 110
 Флорио, Никола ди 125
 Фориш, Мађаш (Foris Mátyás) 77
 Франц I, аустријски цар 174
 Фрања Јосиф, аустријски цар 74
 Фруану, Опрја 202

Х

Хамори (Hamori), срески начелник 144
 Хегн, политичар 24
 Хердељан, Аврам 202
 Херло, Петар (Petru Herlo) 152
 Хефтен, Бенедикт 110
 Хибнер, Јохан 113
 Хирш, Филип 115
 Хорват, Александар 11, 26
 Храбак, Богумил 8, 14–17, 20, 22, 26

Ц

Царан, Александру (Alexandru Țăran) 164
 Церовић, Љубомир 20, 26
 Цигу, Димитрије (Dimitrie Țigu) 137–138
 Цирковнику, В. (V. Țircovnicu), историчар 73
 Црњански, Илија 38

Ч

Чавић, Андрија Милан 66
 Чекић, Арса 66, 74–75, 78, 88
 Чернеску, Емилијан (Emilian Cernescu) 205, 207
 Чизмаш, Јоан (Ioan Cizmaș) 147
 Чизмаш, Опрја 202

Чизмаш, Флорја 202
 Чинка, Јован (Iovan Cîncea) 145
 Чоботин, Благоје 208
 Чоботин Илић, Божица 207
 Чока, Георге (Gheorghe Cioca) 150–151
 Чоројану, Штефан (Ștefan Ciorgoianu) 145
 Чунга, Г. (G. Ciunga), свештеник 161

А

Џефаровић, Христифор 105

А

Шажан, Лека 70
 Шајтинац, Радивој 208

Шал (Șal), срески начелник 151
 Шамло (Samlo), сељак 48
 Швикер, Јохан Хајнрих 30, 32
 Шепецијану, Север (Sever Șepețianu) 143
 Шербановић, Јоаким 178
 Шимијан, Прокопије (Proscopie Șimian) 148
 Шинкај, Георге 112
 Шолмошан, Вељко 62
 Штефан, Маркан 203
 Шубоњ, Константин 178
 Шуваков, Георгије 37
 Шуваков, Јован 37
 Шуваков, Са[...] 37

Регистар сачинио
Драган Тубић

ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР

А

Акач 31
Алба Јулија (Alba Iulia) 133–135, 137–138, 142,
144–145, 148–151, 153, 155, 159–162, 164
Албанија 149, 156
Албина (Albina) 164
Алеуш / Алиош (Alioș) 31, 136–137, 179, 195
Алтринген (Altringen) 164
Арад / Стари Арад (Arad) 31, 92–93, 199, 201,
205, 214, 219
Арадац 31, 191
Арадска жупанија 73
Аустроугарска 73, 89, 154, 189, 213

Б

Баваниште 192
Бабша (Babșa) 137, 193
Базош (Bazoș) 137–138, 189
Бакамезеу (Bacău de Mijloc) 183, 195
Бакова (Bacova) 137
Банат 7–27, 29, 33, 35, 40, 44, 48–49, 74, 86, 89,
91, 97–98, 128, 131–135, 140, 155, 163, 165–
166, 175, 199, 201, 204, 217, 219
Банатско Ново Село 92, 192
Банлок (Banloc) 32, 56, 137, 190
Бапша (Babșa) 32
Бара (Băra) 31, 182, 195
Баранда 192
Барања 7, 11–12, 21, 26–27, 91
Баратеаз / Бараџаз (Bărateaz) 138, 189
Басешти (Begheiu Mic) 184, 196
Бата (Bata) 182, 195
Батања (Battanya) 85, 92–93, 201
Батешти (Bătești) 185, 196
Бач-бодрошка жупанија 218
Бачка 7, 11–12, 19, 21, 26–27, 91
Бачка Паланка 93
Башаид 194
Башани 31
Бегеј (река) 128
Бездин (манастир) 95, 98, 100–101, 103–107, 167,
172, 176

Бекеш 175
Бела Црква 91
Белинц (Belinț) 32, 139, 192–193
Белотинц (Belotinț) 31, 36, 139, 181, 195
Белошешти (Baloșești) 186, 196
Бенчеку де Жос (Bencecu de Jos) 139, 189
Бенчеку де Сус (Bencecu de Sus) 139
Београд 7–8, 10–15, 17–18, 20–27, 30, 33, 35, 97,
100, 107, 138, 147–148, 155, 157–158, 161,
167, 174–176, 217, 220
Беодра (Ново Милошево) 32, 194
Берекуца (Berescuța) 164
Берињ (Berini) 47, 139, 194
Берлин 114
Беч (Wien) 33, 74, 104–105, 110–115, 173, 175
Бечej 32, 194
Бечкеречки дистрикт 31–32
Бикич (Bichigi) 184, 196
Биљед (Biled) 53, 135, 164
Бирда (Birda) 139, 193
Биркиш / Пиркиш (Birchiș) 31, 183, 196
Блажова (Blajova) 140, 194
Бобда / Побда (Bobda) 140, 190
Богда (Bogda) 164
Божур (Traian Vuia) 32, 188, 197
Бока 31, 191
Болдор (Boldur) 31
Борча 31, 192
Босна 91
Ботешти (Botești) 187, 197
Ботинеште (Botinești) 188
Ботош 31, 192
Бочар 194
Бранешти (Brănești) 185, 196
Братислава / Пожун 114, 173, 175
Брестовац (Brestovăț) 55, 164, 180, 192, 195
Брештеа (Breștea) 52, 164
Брјазова (Brezova) 185, 196
Брна (Bârna) 187, 197
Брусник (Bruznic) 182, 195
Будимпешта 9, 16, 20, 23, 106, 167, 174, 176
Будинц (Budinț) 140, 192
Буђановци 219
Бузад (Buzad) 164, 179, 195

Бузјаш (Buziaş) 132, 134, 140, 194
 Буковац (Bukovât) 138, 140, 187, 189, 196
 Букурешт 61, 64–68, 73, 217, 219–220
 Булгаруш (Bulgăruş) 164
 Булза (Bulza) 184, 196
 Булц (Bulci) 31
 Буња (Bunea Mare) 193
 Бућин (Butin) 164

В

Вајмаш 93
 Валкањ (Valcani) 165, 191
 Ваља Маре (Valea Mare) 183, 194, 196
 Ваља Пај (Valea Pai) 194
 Ваљево 220
 Варјаш (Varias) 31–32, 45, 48, 61–62, 67, 91, 93,
 135, 165, 189
 Варница (Varniţa) 163
 Ватикан 117–118
 Велика Јеча (Iecea Mare) 164
 Велика Кикинда → видети: Кикинда
 Велика Ремета (Remetea Mare) 156, 189
 Велика Теремија (Teremia Mare) 51
 Велики Берексов / Берексов (Beregsău Mare)
 31 131, 139, 190
 Велики Бечкерек (Зрењанин) 16, 23, 25–27, 31,
 36, 38, 145, 191
 Велики Гај 32, 91, 190
 Велики Жам (Jamu Mare) 50, 164
 Велики Кевереш (Chevereşu Mare) 47, 50, 143,
 194
 Велики Комлош (Comloşu Mare) 31, 132, 145,
 194
 Велики Коштеј 193
 Велики Омор (Roviniţa Mare) 190
 Велики Сакош (Sacoşu Mare) 52, 157
 Велики Семиклуш / Српски Свети Никола
 (Sănnicolau Mare) 31, 44, 48, 62–64, 93, 132,
 135, 154, 159, 191, 205
 Велики Семпетар (Sânpetru Mare) 48, 64–65,
 92, 31, 165, 191
 Велика Теремија (Teremia Mare) 165
 Велики Тополовац (Topolovăţu Mare) 162
 Велики Торак 191
 Велики Шемљуг (Şemlacu Mare) 161
 Венеција 104, 108–110, 112–113
 Вењ (Foeni) 31, 50, 91, 135, 148, 191
 Вермеш (Vermeş) 31, 194
 Версај (Versailles) 135
 Верш Морт (Virişmort) 183, 196
 Визејдија (Vizejdia) 165
 Визма (Vizma) 56, 164, 181, 195
 Винга / Терезиополь (Vinga) 32, 44, 47, 132, 163,
 190
 Винча (манастир) 95, 98, 107
 Вировитичка жупанија 172
 Витенберг (Wittenberg) 115
 Вишад 32

Војводина 7–9, 11–15, 17–19, 21–22, 26, 33–34,
 37, 73, 167, 172, 175–176, 217
 Војловица (манастир) 217
 Војтег (Voiteg) 164, 190
 Вршац 16, 20, 24, 91, 93, 144, 152
 Вукова (Vucova) 31, 164, 194
 Вуковар 217

Г

Гад (Gad) 50, 148, 190
 Гатаја (Gătaia) 53, 132, 134, 149
 Герман (Gherman) 149
 Гертениш (Gherteniş) 149
 Гетинген (Göttingen) 114
 Гизела (Ghizela) 164
 Гилад (Ghilad) 31, 150, 190
 Гирода (Ghiroda) 164, 190
 Гирос (Giroc) 190
 Гладна (Gladna) 32
 Гламна (Gladna Română) 187, 196
 Гојчешти (сада Româneşti) 186
 Гомирје (манастир) 212
 Готлоб (Gottlob) 150
 Грабац (Grabaţ) 164
 Градац (Босна) 91
 Граничари (Ciavoş, сада Grăniceri) 164, 191
 Грачаница (манастир) 109
 Грегет (манастир) 167–168, 173, 175–176, 211
 Грош (Groşi) 184, 196
 Грђанош (Cărpiniş) 31, 51, 164
 Грујин (Gruni) 35, 193

Д

Дежан (Dejan) 145
 Делиблато 192
 Деска (Deszk) 191
 Дента (Denta) 32, 37, 52, 164, 190
 Дета (Deta) 50, 56, 132, 145
 Дињаш (Dinias) 52, 65, 146, 190
 Добрешти (Dobreşti) 182, 195
 Добрица 31, 192
 Долац (Dolaţ) 32, 48, 146, 191
 Долово 192
 Доњи Бенчек (Bencecu de Jos) 55
 Доргош (Dorgoş) 164, 181, 195
 Драгојешти (Drăgoeşti) 164, 193
 Драгшина (Dragşina) 31, 164, 187, 194
 Драксинешти (Drăgşineşti) 196
 Дринова (Drinova) 187, 197
 Дубешти (Dubeşti) 32, 193
 Дубоки Надош (Nadâş) 179, 195
 Дубош / Дубоз (Duboş) 32, 146, 194
 Дуго Село (Nerău) 153, 191
 Дулеу (Duleu) 194
 Думбравица (Dumbrăviţa) 47, 164
 Дубровник 118, 125, 129
 Дунав (река) 26, 29, 98, 119, 124, 126–127

Ђ

Ђала 31, 191
Ђармата (Giarmata) 164
Ђир (Giera) 164, 190
Ђирок (Giroc) 31, 150
Ђулвес (Giulvăz) 47, 50, 52–53, 164, 190

Е

Елемир 31–32, 191
Ердељ 119, 124, 126–127, 162, 199
Ersig (Ерсиг) 194
Ершник (Ierşnic) 32
Ечка 31, 192

Ж

Жабар (Jabār) 193
Жадањ (Jadani) 151, 189
Жебељ (Jebel) 31, 47, 152, 177, 193
Житиште 191
Жомбољ (Jimbolia) 132, 142, 152
Жупанешти (Jupâneşti) 186, 196
Жупаниј (Jupani) 188
Журешти (Jureşti) 187, 197

З

Забалц (Zăbalţ) 182
Загреб 117, 218
Задар 219
Золду (Zolt) 187, 196
Зорани (Zorani) 185, 196

И

Иванда (Ivanda) 32, 50, 52, 92, 151, 190
Игриш (Igriş) 31, 48, 151, 191
Идвор 192
Иђош 31–32, 194
Извин (Izvin) 151
Изгар (Izgar) 194
Иклода (Icloda) 31, 164, 194
Иктар (Ictar-Budinţi) 164, 192
Иланца 31, 192
Иркутск 92
Итебеј (Српски Итебеј) 31, 34–35, 38, 191

Ј

Јабука 31
Јазак (манастир) 99, 105
Јамена (Срем) 92
Јанков Мост (Јанкаид) 191
Јанова / Јенова (Janova) 31, 151, 189
Јарковац 31, 192
Јершник (Ierşnic) 193
Јосифалау (Iosifalău) 164

Јозефово → видети: Нови Кнежевац
Јоханисфелд (Ionel) 164
Југославија 13, 23, 26, 50, 134, 142, 154, 219

К

Кадар (Cadar) 32, 141, 193
Калача (Călăcea) 56, 141, 189
Калуђерово (Банат) 91
Кањижа (Нови Кнежевац) 31–32, 191
Капат / Кепет (Căpăţ) 164, 194
Каполнаш (Căpălnaş) 31, 183, 196
Каприора (Căprioara) 183, 196
Карањ (Carani) 135, 164
Карловац (Karlovac, Хрватска) 217
Карлово (Драгутиново / Ново Милошево) 37, 194
Кеглевић (Cheglevici) 164
Кежмарок (Kežmarok) 106
Кекеш (Checheş) 164, 180, 195
Келмак (Chelmac) 36, 142, 181, 195
Кенез / Кнез (Satchinez) 31, 47, 135, 158, 189
Керестур (Cherestur) 142, 194
Кесинц (Chesinţ) 31, 34, 142, 178, 195
Кетвель / Кетфелъ (Gelu) 66, 91, 135, 164, 189
Кеча / Румунска Кеча (Checea) 91, 142, 190
Киждија / Киздија (Coşarii) 31, 56, 144, 180, 195
Кизатау (Chizăţau) 47, 143, 192
Кијев 38, 104, 108, 110–111
Кикинда 7, 10, 16, 20, 22, 24, 26, 78, 82–83, 87, 89, 91–92, 194, 218
Кишода (Chişoda) 143, 190
Кишфалуд (Victor Vlad Delamarina) 31
Кладова (Cladova) 193
Кладово 92
Клек 191
Кличова (Cliciova) 32, 188, 197
Клоподија (Clopodia) 144
Клуж 219
Ковач (Covaci) 164
Ковин 31, 192
Колубара 213
Комеат (Comeat) 145
Конак (Канак) 190
Кошава (Coşava) 185, 196
Кошавица (Coşeviţa) 186, 196
Коштеј (Coşteiu de Sus) 32, 186, 190, 196
Крагујевац 167, 175
Крајова 219
Краљевац / Краловац (Craiovăţ) 90, 164, 193
Крашо-северинска жупанија 12, 21, 184, 193
Крашовска жупанија 134, 194–196
Кривина (Crivina de Sus) 186, 196
Кривобара (Crivobara) 164, 181, 195
Крстур (Cruceni) 145
Крушчица 91
Кувевдија (Cuveşdia) 31, 145, 180, 195
Кувевдин (манастир) 99
Кула (Бачка) 91–92

Кулпин 175
 Кумане 31, 34, 194
 Куртеа / Куртје (Curtea) 32, 185, 196
 Кутина (Cutina) 193

Л

Лабашинц (Labaşint) 152, 181, 195
 Лајпциг (Leipzig) 113–114
 Лалешинц / Лалошевци (Lalaşint) 31, 36, 182, 195
 Лапушник (Lăpuşnic) 182, 195
 Лацунаш (Lăţunaş) 152
 Лејкушести (Leucuşeşti) 193
 Ленаухајм (Lenauhauseim) 135, 164
 Лепенски вир 207
 Либлинг (Liebling) 47, 49, 135, 165
 Лигет (Pădureni) 31
 Липова (Lipova) 31, 132, 134, 163, 178, 195
 Липовски дистрикт 31–32, 34–36
 Липовчани (Lipovčani, Хрватска) 92
 Ловрин (Lovrin) 165
 Луговет (Câmpia) 91
 Лугож / Лугош (Lugoj) 15, 140, 157, 160
 Лугошки дистрикт 35–36
 Лугошко-фачетски дистрикт 32
 Лукаревац (Lucareţ) 91, 165, 193
 Лунга (Lunga) 165
 Лункану (Luncanii de Sus) 186, 196

Љ

Љупкова 66

М

Мадерат (Maderat) 159
 Мађарска 9, 16, 22–23, 189
 Мађарски Семартон (Sântmartinu Maghiar) 158
 Мајлат (Mailat) 165
 Мајнц 114
 Македонија / Мацедонија (Macedonia) 32, 152, 190
 Мала Јеча (Iesea Mică) 164
 Мала Колонија (Colonia Mică) 164
 Мала Ремета (Remetea Mică) 165
 Мала Теремија (Teremia Mică) 162
 Мали Бечкерек (Becicherecu Mic) 31, 38, 138, 189
 Мали Гај (Gaiu Mic) 149, 190
 Мали Комлош (Comloşu Mic) 164
 Мали Коштеј (Coşteiu) 193
 Мали Омор (Roviniţa Mică) 52, 165
 Мали Семпетар (Sânpetru Mic) 165
 Мали Семиклуш (сада кварт Арада) 31–32, 179, 195
 Мали Тополовац (Topolovăţu Mic) 165
 Мали Торак 191
 Мали Шемљуг (Şemlacu Mic) 165

Маљат 92
 Манастир (Mănăstirea) 56, 165
 Маргитица (Банатска Дубица) 31, 192
 Маржина (Margina) 32, 185, 196
 Маурени (Măureni) 153
 Махала (Mehala) 189
 Машлок (Maşloc) 165
 Медвеш (Urseni) 190
 Меленци 194
 Модош (Јаша Томић) 31–32, 36, 191
 Мокрин 194
 Мол 92
 Молдова 43, 45, 48–49
 Моноштор / Манаштур (Mănăştur) 31, 56, 92, 189, 193, 203
 Моравица (Moraviţa) 165
 Мориш (река) 67, 70, 134, 199, 201
 Москва 38, 105, 107–113
 Мошница (Moşniţa) 138, 153, 190
 Мунара (Munar) 31, 101, 165
 Мурањ (Murani) 53, 153, 189
 Мутник (Mătnicu Mic) 187, 196

Н

Надаш (Nadăş) 165
 Надлак (Nădlac) 201
 Наћвала / Наћфала (Satu Mare) 48, 66, 73, 75–78, 80–86, 89–94, 135, 165, 189
 Невесиње 91
 Немачка Стамора (Stamora Germană) 165
 Немачки Семијај (Sânmihaiu German) 158
 Немачки Семиклуш (Sânnicolau German) 159
 Немачки Семпетар (Sânpetru German) 165
 Немет (Beregsău Mic) 67, 135, 164, 190
 Немешести (Nemeşeşti) 185, 196
 Неузина 31, 191
 Нирнберг (Nürnberg) 113–114
 Ницкидорф (Niţchidorf) 165
 Нова Мошница (Moşniţa Nouă) 55, 165
 Нова Салчиуа (Sălciua Nouă) 165
 Нови Арад (Aradu Nou) 31, 34, 199, 201–204
 Нови Бечеј (Фрањево/Врањево) 31, 34, 194
 Нови Бодрог (Bodrogu Nou) 164
 Нови Кнежевац (Јозефово/Јосифово) 92, 194
 Нови Сад 7–22, 24–27, 30, 33, 70, 73, 91–92, 106, 118, 167, 172, 175–176, 178, 209, 213, 217–218–219
 Нови Семпетар (Sânpetru Nou) 165
 Ново Бешеново (Beşenova Nouă, сада Dudeştii Noi) 164
 Нојдорф (Neudorf) 165

О

Обад (Obad) 32, 154, 190
 Обода (манастир) 99
 Овсеница (Ofseniţa) 32, 165, 190
 Овча 31

Огар (Срем) 83, 91
 Окучани (Окуџани) Хрватска) 92
 Омолица 31, 192
 Омор (Omog) 52, 165
 Опатица (Opațița) 154, 193
 Опово 31, 192
 Орловат 31, 192
 Оросламош (Банатско Аранђелово) 31–32, 191
 Орчишоара (Orțișoara) 52, 165
 Осијек 172, 175
 Османско царство 29
 Остојићево / Мали Семиклуш 31–32, 92, 179, 195
 Остров (Ostrov) 183, 196
 Острог (манастир) 108
 Отвешт (Otești) 165
 Отелек (Otelec) 154
 Охаба Форгач (Ohaba Forgaci) 165, 182, 193, 195

П

Падеј 31, 194
 Падурењ / Лигед (Pădureni) 155, 190, 193
 Панчевачки дистрикт 31–32
 Панчево 31, 89, 92, 144, 192, 217
 Пањова (Paniova) 165, 193
 Парац (Parța) 31, 67, 154, 190
 Пардањ / Српски Пардањ (Међа) 31, 36, 65, 93, 191
 Париз 8, 23, 26
 Партош (Partoș) 154, 191
 Патарш (Pătârș) 165, 181, 195
 Перјамош (Periam) 44, 77, 135, 165, 191
 Перјамошки срез 45, 151
 Перкосова (Percosova) 155
 Перлез 192
 Перул (Păru) 35, 193
 Песак (Pesac) 155, 191
 Петроаса (Pietroasa) 186, 196
 Петроварадин 90
 Петрово Село (Petrovaselo) 92, 135, 165, 189
 Петроман (Petroman) 32, 50, 155, 190
 Петрошањ (Petroșani) 9
 Печка (Pecica) 90, 201
 Питсбург (Pittsburg) 212
 Пишкија (Pișchia) 53, 156
 Плоешти (Ploiești) 208
 Плочица 192
 Повершник (Povergina) 184, 196
 Поганешти (Pogănești) 187, 197
 Подгорица 167, 175
 Пожога (Pojoga) 31, 184, 196
 Пожун → видети: Братислава
 Појениле (Poieni) 186, 196
 Поморишје 73, 89, 219
 Пордеану (Pordeanu) 48, 165
 Праг 115
 Привина глава 99
 Пустиниш (Pustiniș) 55, 156

Р

Рагманешти (Rădmănești) 182, 195
 Ракита (Răchita) 193
 Раковица (Racovița) 165, 194
 Рауци (Răuți) 156
 Рекаш (Recaș) 143, 156
 Ремета (Remetea-Luncă) 193
 Римник (Râmnicu Vâlcea) 109–110, 112
 Рудна (Rudna) 32, 135, 165, 175, 190
 Руманешти (Românești) 186, 196
 Румунија 9, 26, 31, 33, 43–44, 49, 59, 62–63, 67–68, 71, 73–74, 86, 134–135, 138, 141–142, 152, 154, 158, 162, 199, 205–209, 213–214, 217–220
 Румунска Стамора (Stamora Română) 31, 160, 194
 Румунски Семихај / Сентмихај (Sânmihaiu Român) 31, 165, 190
 Русија 92, 102, 105

С

Сава (река) 26, 29
 Сакалаз (Săcălaz) 31, 165
 Сакуле 31, 19
 Салцбург (Salzburg) 113
 Санад 31–32, 191
 Санандреј / Сентандраш (Sânandrei) 31–32, 47, 90, 158, 189
 Санкт Петербург 108, 110–113
 Саравола (Saravale) 31, 48, 68, 157, 191
 Саразани (Sărăzani) 32, 188, 197
 Севдин (Frumușeni) 31
 Северин (жупанија) 134
 Секаш (Secaș) 165, 181, 195
 Секусић (Secusigiu) 159, 189
 Селеуш 192
 Селчова (Sălciva) 184, 196
 Семиклеуш (Sănnicolau Mic) 31
 Сент Иван 191
 Сентандреја (Szentendre) 176
 Сефкерин 31, 192
 Сечањ (Seceani) 31–32, 159, 189, 191
 Сечени (Săceni) 188, 197
 Сибиу (Sibiu) 159
 Сига 32
 Силаш / Силађиу (Silagiu) 31, 165, 194
 Синерсиг (Sinersig) 165
 Синтар (Sintar) 165
 Сириг 143, 191
 Сједињене Америчке Државе 64–65, 212
 Скадар 109
 Скела → видети: Нови Арад
 Скопље 92
 Скулеа (Sculea) 53, 159, 193
 Славонски Брод 16, 26
 Совјетски Савез 43, 57
 Сока (Soca) 50, 135, 165, 191

Сомбор 21, 26, 82, 85, 90–93
 Спата (Spata) 182, 195
 Србија 7–9, 13, 18–19, 26, 31, 60, 83, 91, 97, 131, 134–136, 138, 142, 147–148, 152, 160, 164, 189, 217, 220
 Србова (Sârbova) 165, 194
 Срем 83, 219
 Сремски Карловци 30, 88, 91, 97–98, 107, 113, 173–175, 177, 197, 199, 201–202
 Српска Кларија / Радојево 83, 91–92, 142, 190
 Српска Црња 91
 Српски Крстур 85, 93
 Српски Семартон (Sânmartinu Sârbesc) 32, 50, 52, 68–69, 158, 190, 217
 Станчево (Stanciova) 135, 165, 180, 195
 Стара Беба (Beba Veche) 138, 191
 Стара Бешенова / Старо Бешеново (Beșenova Veche, сада Dudeștii Vechi) 51, 164, 191
 Стари Мајуревци (сада квартал Темишвара Елисабетин) 189
 Старчево 31, 192
 Суботица 23, 26, 93
 Судријаш (Sudriaș) 188, 197
 Сурдуку (Surducu Mic) 188, 197
 Сусани (Susani) 188, 197
 Сутјеска 192

Т

Тамиш-торонталска жупанија 43–45, 47, 50, 54–56, 66, 70, 131, 134, 136
 Тамишка жупанија 12, 20–21, 25, 54, 90, 134, 195
 Тамишка Хунедоара (Hunedoara Timișiană) 164
 Тамишки Банат 199, 201
 Тараш 92, 194
 Телпа / Бугарска Колонија (Colonia Bulgară) 135, 164
 Темишвар 7–24, 26–27, 29, 33–34, 41, 49, 59, 62, 67–69, 71, 77, 82, 86, 90–91, 100, 117, 119, 124–126, 128–129, 131–134, 142–143, 147, 149–150, 160–161, 172, 175, 199, 201, 205–209
 Темишварска жупанија 192
 Темишварски дисктрикт 32
 Темишварски комитат 190
 Терговеште (Târgoviște) 193
 Тетово 91
 Теш (Teș) 162, 180, 195
 Тимирешти (Temeșești) 32, 185, 196
 Тоаџер (Toager) 165, 190
 Толвадија (Tolvădia, сада Livezile) 32, 48, 162, 190
 Томашевац 31, 192
 Томешти (Tomești) 32, 186, 196
 Томнатик (Tomnatic) 162
 Топла (Topla) 193
 Тополовац (Topolovătu Mare) 31, 192
 Топуско 33

Торак 191
 Тормак (Тогмас) 165
 Торонталска жупанија 134, 191, 194, 218
 Торонталски комитат 191
 Турски Сакош (Sacoșu Turcesc) 157, 194

А

Угарска 8, 16, 32–33, 76
 Уздин 192
 Ујвар (Uivar) 162
 Ујхеј (Uiheiu) 165
 Украјина 104
 Улбеч (Peciu Nou) 55, 165, 219
 Уљук (Uliuc) 162, 194
 Унип (Unip) 32, 163, 194
 Урсењ (Urșeni) 163
 Усусау / Усусов (Ususău) 31, 36, 163, 181, 195
 Утвин (Utvin) 163, 190

Ф

Фабрика (сада квартал Темишвара) 189
 Фадимак (Fădimac) 193
 Фарашешти (Fărășești) 186, 196
 Фаркаждин 192
 Фачет / Фажет (Făget) 32, 184, 196–197
 Фачетски дистрикт 32
 Фенек (манастир) 99
 Фенлак / Фелнак (Felnac) 31–32, 55, 70, 91, 135, 147, 164, 189, 203
 Фердија (Fârdea) 187, 197
 Ферендија (Ferendia) 146
 Феритхаз / Фиритеаз / Фирићхаза (Firiteaz) 31, 56, 147, 178, 195
 Фибиш (Fibiș) 147, 178, 195
 Фикатар (Ficătar) 147, 193
 Фиреда (Fârdea) 32
 Фискут / Фишкут (Fiscut) 47, 147, 178, 195
 Фоља (Folia) 148, 193
 Фрајдорф (Freidorf, сада квартал Темишвара) 164
 Франкфурт (Frankfurt) 115
 Фрателија (Fratelia, сада квартал Темишвара) 164
 Фрљуг (Fârliug) 31
 Фрушка гора 97

Х

Хабзбуршка монархија 29, 95, 97, 100, 175, 212
 Хале (Halle) 111
 Хамбург (Hamburg) 114
 Хамоштија (Homojdia) 185, 196
 Хаужешти (Hăuzești) 187, 197
 Хрњакова / Хрњаково / Херњекова (Hernea-sova) 55, 164, 180, 195
 Хиландар (манастир) 97
 Хисијаш / Хасијаш (Hisiaș) 32, 56, 164, 193

Хитијаш (Hitias) 31, 150, 194
 Ходоњ (Hodoni) 150, 189
 Ходош (Hodos) 31, 164, 180, 195

Ц

Цела (Tela) 183, 195
 Цер 213
 Цетиње 109
 Црвена Црква 91
 Црепаја 92, 192
 Црна Бара 191

Ч

Чаково (Ciacova) 32, 47, 49, 52, 60, 135, 144
 Чаковски / Чаковачки дистрикт 31–32, 177
 Чанад (Cenad) 31–32, 45, 71, 135, 164, 191
 Чанадски дистрикт 31–32, 177
 Чебза (Cebza) 32, 141, 190
 Ченеј (Cenei) 31, 55, 135, 164, 190, 220
 Чента (Леополдово) 31, 192

Черна (Cerna) 141, 193
 Чернегеаз/Церниџаз (Cerneteaz) 31–32, 141, 189
 Черњигов 111
 Чока 31–32, 191

Ш

Шабац 91
 Шаг (Şag) 160, 190
 Шандра (Şandra) 53, 135, 165
 Шановица (Şanoviţa) 160, 193
 Шарлотенбург (Charlottenburg) 164
 Шенђурац (Sângeorge) 92, 165
 Шентешти (Sinteşti) 185, 196
 Шид 91
 Шимлеу Силванијеј (Şimleu Silvaniei) 48
 Шипет (Şipet) 161, 193
 Шиштаровац (Şiştarovăţ) 32, 161, 181, 195
 Шошдеа (Şoşdea) 53, 161, 193
 Шурјан 32, 190
 Шуштра (Şuştra) 161, 193

Регистар сачинио
Владимир Николић

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК 10

За издавача
Проф. др Ђорђе Ђурић
Генерални секретар Матице српске

Сврхуни сарадник Одељења
Др Јована Трбојевић

Преводи на румунски
Дејан Попов

Преводи на енглески
Дејан Попов

Лектор
Татјана Пивнички Дринић

Коректор
Мр Драган Тубић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Компјутерски слоџ
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
94(=163.41)(498)(082)

ТЕМИШВАРСКИ зборник = The Timisoara
Review = Culegere de Studii – Timișoara / главни и
одговорни уредник Стеван Бугарски. – 1994, 1– . –
Нови Сад : Матица српска, Темишварски одбор,
1994– . – 25 cm

ISSN 0354-6721

COBISS.SR-ID 37976332